

Mikes International

Magyar szellemi fórum

Hungarian Periodical for Art, Literature and Science

Alapítási év / Founded: 2001.

Internet: www.federatio.org/mikes_int.html

Email: mikes_int@federatio.org

P.O. Box 10249, 2501 HE, Den Haag, Holland

VI. évfolyam, 4. szám : Melléklet

Volume VI., Issue 4. : Supplement

2006. október – december / October – December 2006

GLORIA VICTIS 1956

ISSN 1570-0070

Kiadó

'Stichting MIKES INTERNATIONAL' alapítvány, Hága, Hollandia.

Számlaszám: Postbank rek.nr. 7528240

Cégbejegyzés: Stichtingenregister: S 41158447 Kamer van Koophandel en Fabrieken Den Haag

Terjesztés

A lap a következő Internet-címről tölthető le: http://www.federatio.org/mikes_per.html

Aki az email-levelezési listánkon kíván szerepelni, a következő címen iratkozhat fel:

mikes_int-subscribe@yahoogroups.com

A kiadó nem rendelkezik anyagi forrásokkal. Többek áldozatos munkájából és adományaiból tartja fenn magát. Adományokat szívesen fogadunk.

Cím

A szerkesztőség, illetve a kiadó elérhető a következő címeken:

Email: mikes_int@federatio.org

Levelezési cím: P.O. Box 10249, 2501 HE, Den Haag, Hollandia

Minden cikkért szerzője felel.

Publisher

Foundation 'Stichting MIKES INTERNATIONAL', established in The Hague, Holland.

Account: Postbank rek.nr. 7528240

Registered: Stichtingenregister: S 41158447 Kamer van Koophandel en Fabrieken Den Haag

Distribution

The periodical can be downloaded from the following Internet-address: http://www.federatio.org/mikes_per.html

If you wish to subscribe to the email mailing list, you can do it by sending an email to the following address:

mikes_int-subscribe@yahoogroups.com

The publisher has no financial sources. It is supported by many in the form of voluntary work and gifts. We kindly appreciate your gifts.

Address

The Editors and the Publisher can be contacted at the following addresses:

Email: mikes_int@federatio.org

Postal address: P.O. Box 10249, 2501 HE, Den Haag, Holland

Individual authors are responsible for facts included and views expressed in their articles.

ISSN 1570-0070

© Mikes International, 2001-2006, All Rights Reserved

TARTALOM

CONTENTS

Kedves Olvasó! _____	4
Dear Reader, _____	5
Szerkesztőség / Editors _____	6
IGAZSÁG _____	7
Örkény István : Fohász Budapestért _____	8
RENDÜLETLENÜL _____	9
Ignác Rózsa : Igazat játszottak... _____	10
IRODALMI UJSÁG, 1956. NOVEMBER 2. _____	12
Tamási Áron : Magyar fohász _____	13
Füst Milán : Emlékbeszéd Thukydész modorában az elesett hősök sírja felett _____	14
Déry Tibor : Barátaim, _____	16
Németh László : Emelkedő nemzet _____	17
Szabó Lőrinc : Ima a jövőért _____	19
1956 A NYUGATI MAGYAR SAJTÓBAN _____	20
A magyar írók nyilatkozata _____	21
Fájdalom s gond . . . _____	22
Hogyan támadt fel az Irodalmi Ujság? _____	25
A száműzött nemzet írói _____	25
Cs. Szabó László : Gyász és megdicsőülés _____	28
Sztáray Zoltán : A recski kényszermunkatábor _____	29
Gosztonyi Péter : Az 1956-os magyar forradalom _____	43
Kiss Sándor : Forradalmunk jóhírneve _____	50
Luka László : Entebbe Kőbányán _____	53
Gosztonyi Péter : A Corvin-köz 1956-ban _____	56
Gosztonyi Péter : Szovjet katonák Magyarországon 1956-ban _____	61
Gosztonyi Péter : A magyar forradalom a korabeli szovjet publicisztika tükrében _____	75
Gosztonyi Péter : Az 1956-os népi ellenállás történetéből _____	83
Garamvölgyi Zoltán : Epizódok az Egyetemi Forradalmi Diákbizottság tevékenységéből _____	96
Garamvölgyi Zoltán : A MEFESz a forradalom második szakaszában _____	104
Büky Barna : 1956 — az idő rostáján _____	110
Büky Barna : Gazdasági válság — politikai válság? _____	112
Tóth Miklós : Mult, jelen, jövő _____	121

Kedves Olvasó!

50 évvel ezelőtt tört ki az 1956-os Magyar Forradalom és Szabadságharc, minden kétséget kizáróan a 20. század egyik legkiemelkedőbb és hatását tekintve — úgy a magyarságra, mint az egész világra — legmélyenszántóbb eseménye. A félévszázados évforduló kapcsán folyóiratunk október-decemberi száma mellett összeállítottunk egy mellékletet, amellyel 1956 hőseinek kívánuk emléket állítani és áldozatuk előtt tisztelni.

Jelen összeállításban néhány írást válogattunk össze egyrészt a forradalom sajtójából, másrészt a legnívósabb nyugati magyar folyóiratokból. Válogatásunk természetesen csak izelítőt tud nyújtani a hatalmas irodalomból, de mivel az ellenforradalmi kádári diktatúra szinte hermetikusan lezárta az országhatárokat a szellemi termékek szabad áramlása előtt, ezért ezen írások döntő része alig, vagy egyáltalán nem ismeretes a kárpátmedencei magyarság körében.

A Szerkesztőség

Hága, 2006. október 3.

~ ~ ~ ~ ~

Dear Reader,

50 years ago — on 23 October 1956 — broke out the Hungarian Revolution and Independence War against Communism and Soviet occupation. One of the most tyrannical ideologies and regimes in the history of mankind suffered a total moral and for a few days a physical defeat by a small but brave nation. The end of the Communism and the Soviet empire began in those days of October 1956 in Budapest. On this anniversary we are publishing — next to the October-December issue of our periodical — this supplement that we dedicate to the memory of the heroes of 1956.

In this publication we present you with a selection of writings published in the revolutionary press on the one hand and from the most significant Hungarian press in the West, on the other hand. Needless to say, this selection is just the tip of the iceberg of the volumous literature. However, during the decades of the counter-revolutionary Kádár regime, the Hungarian nation in the Carpathian basin was isolated from the free flow of information and ideas, including these writings. We hope that reading these timeless thoughts will bring new generations closer to the appreciation of 1956.

The Editors

The Hague, October 3, 2006

~ ~ ~ ~ ~

Szerkesztőség / Editors

FARKAS, Flórián	Hága, Hollandia	/	The Hague, Holland
KIBÉDI VARGA, Áron	Amszterdam, Hollandia	/	Amsterdam, Holland
TÓTH, Miklós	Hága, Hollandia	/	The Hague, Holland

Titkár / Secretary

CSANÁDY, Ágnes	Hága, Hollandia	/	The Hague, Holland
-----------------------	-----------------	---	--------------------

~ ~ ~ ~ ~

IGAZSÁG

Örkény István

Fohász Budapestért

Ki itt születtem és mégis ócsároltalak, ki szerettelek és mégsem ismertelek, bocsáss meg tévelygő fiadnak, dicső városom, Budapest!

Hogy is hihettem rólad, szülővárosomról, hogy olyan vagy, mint a többi, egy város a városok között. Jártam köveiden és elhittem, hogy a kövezet közlekedésre való. Ültem a villamosokon és azt hittem, hogy a villamos utazásra szolgál. Számos házadban megfordultam és azt hittem, hogy e falak közt élni, enni, inni, lakni lehet csak... Nem tudtam, hogy ezek a falak lőrések, e villamosokból barrikádokat lehet rakni, s ezeken az utcákon rohamra indulni, harcolni és győzni is lehet!

A kerek világon, minden térképen és glóbuszon, ma átírják a nevedet, Budapest. Ez a szó már nem egy várost jelöl. Budapest ma annyit tesz, hogy hősiesség. Budapest, minden nyelvén a világnak azt jelenti: hűség, önfeláldozás, nemzeti becsület. Minden ember, aki szereti szülővárosát, azt kívánja: légy te is olyan, mint Budapest.

Kívánom én is: légy mindörökké olyan, amilyen ma vagy, Budapest. Büszke és bátor emberek tanyája, magyarok jó útra vezérlője, az emberi fajta csillagfénye, Budapest. Légy vendéglátója a világ minden nemzetének, de ne tűrj meg többé megszálló hordákat, idegen zászlókat e megszentelt falak között. Légy mindig olyan, mint Budapest, Budapest; és tedd, hogy mi, méltatlan fiaid, méltók lehessünk hozzád és egymáshoz. Élj örökké, munkában és dicsőségben, szabadság fővárosa, Budapest!

Igazság, 1956. november 2.

RENDÜLETLENÜL

Ignác Rózsa

Igazat játszottak...

Mikor híre jött, hogy a parlament előtt halomra lőtték őket, egy feneketlen pillanatban — mintha magam haldokolnék —, egyetlen, gomolygó képben egyszerre állt elébem egész eddigi élete: húsz éves, volt —, vagy az még, ha él. Mit tett idáig? Bölcsész. Tanult, kisdíjakat tanított, fogalmazott. Tizenhat éves korában írta első — és eleve fióksírra ítélt — novelláját, komoly felelősségérzettel s azzal a már rögeszmévé növő meggyőződéssel, hogy az igazság, akkor is igazság, ha soha senki sem mondhatja ki hangosan.

A novella arról szólt, hogy egy tizenhat éves fiút felelni szólítanak ki. A padjától a katedráig csak néhány lépés az út, de ezen az úton a fiú fejében végigszágul egy sereg gondolat. A feladatot a könyv sorai szerint kitűnően tudja és gondolatban végig is hadarja. De beléhasít a felismerés, hogy egy szót sem hisz abból, amit felelnie kell. Ha nem a háromszor átírt tankönyvből szerzett tudását tárná elő, hanem az igazi véleményét mondaná el, megbukna, noha létszükséglet, hogy kitűnőt feleljen. Tehát hazudni fog. Ha viszont hazudik, ha létérdekből megalkuszik, ha nem áll ki a meggyőződése mellett, akkor jellemtelen. A lelkiismeretével folytatott kegyetlen alkudozás alatt eszébe jut, hogy a tanára sem hiszi azt amit tanít; valószínűen ugyanazt hiszi, amit Kovács, Fekete, Hanák, Juhász, amit az osztály nagy része hisz. De hazudni kell: Kovácsnak azért, mert az apja ül; Feketének azért, mert kuláckyerek, a tanárnak a havi ezerkétszázért... és mégse lehet hazudni, és nem gyökerezhet bele a kettős gondolkodásnak a tudat hasadásáig ható horgas kapcsa; legyen inkább ami lesz, bukják meg, dobják ki... de a novella hőse nem tud megszólalni a katedra előtt, csak hangfözlányok bugyborékolnak a torkán s a kín alaktalanul gomolygó verset dob föl benne; — a tanár csak a makogást hallja, s a fiú megbukik...

És most elment igazat szólni, inaszakadtáig igazat üvölni a parlament elé. Gyávának nevezett, mikor kértem vigyázzon magára. A környékről már két anya tudja a biztos hírt, hogy az övé ott maradt, ahol az istenítélet erejével szakadt ki az elfojtott szó a torkokon. Este hat óra felé telefonálják meg, hogy él, látták: az a tömeg széteszlott már, most egy másik emberár hullámai viszik valamelyik követség elé: beszélni, beszélni, szólni, igazat ordítani. Mire hazatámolyog, nincs emberi hangja. Nem kérde: megtapogatom. Él. És akkor beesik az ajtón egy ember. Fuvart keres a fia holttestének. A jövő héten lett volna tizennégy éves.

A húszéves fiú megtántorodik. A volt tanítványa, Endrei Árpád tizennégy éves fiú hősi halott. Hős? De hiszen a kis Endrei, akit Muki néven ismer az egész vidék, csintalanabb, vásottabb, elszántabb kis kölyök volt, mint a Pál utcai fiúk összes srácai egybevéve; vakmerőbb és félelem nélkül valóbb, mint az Ifjú Gárda annyit propagált kispártizánjai. Sűrű kötésű, kékszemű kis magyar volt. Neki volt a kerületben a legjobb gombfocicsapata. Ha öt percig figyelt volna egy tanóra alatt, kitűnő tanuló lehetett volna, mert esze, mint a kifent tör szűrt és villogott. De Muki mindig bukásra állt, mert nem figyelt oda; a számtant tudta tanulás nélkül is, de ha irodalmat, történelmet kellett tanulnia „rá se rántott”, lenézte a „hantás” tantárgyakat. A bölcsész nagyfiút azért vette egy időben mellé az apja, hogy figyelemre szoktassa. Mukit testi erővel sem lehetett megfékezni és rászorítani, hogy odafigyeljen arra, ami az odafigyelő nagyfiút már-már hasadtlelkűségbe kergette.

Muki nem tett különbséget becsületes és nem becsületes tantárgy között, minden írott szót megvetett. Hiába bizonygatta a nagyfiú, hogy a „tollbamondás”-t két l-lel írják, Muki azt felelte:

- Tőlem írhatják hárommal is! — s mikor a nagyfiú szépszóval kérte, hogy mégis, jöjjön el hozzá a privát órára, így szólt:
- Nem érek rá apafej.

Muki nem ért rá. Sürgős, halaszthatatlan játszani valója volt. A forradalmi nagyhét szerdáján három társával megfürta egy hernyótalpú olajtartályát, aztán becsületszóra csak egy órára elment mégis körülnézni, még visszaintett tömpe kis hüvelykujjával az anyjának az ablakba, hogy egy óra múlva visszajöve. Mikor a Magyar utcában egy golyószóró leterítette, még meg tudta nevét, címét, telefonszámukat mondani. Még egy fél napig élt. Azt izente, bocsánatot kér aputól, anyutól, amiért ellógott. Sípcentja kifordulva, tüdejét, máját golyó járta át. Csodálkozva kérdezte: nem vakul-e meg, mert nem lát. Aztán énekelt. Hangja már töredezett volt. Azt énekelte-e, amit két napon át zengett az utca? A szavakat már nem lehetett megérteni. Utoljára ezt kérte, fordítsák a másik oldalára, mert emerről nem jön belőle hang. S végül: ugye én ezt csak álmodom, néni kérem?

A Bakáts tér mögött, a Knézits utcai kórházban fekszik Muki. Az apja kéziszekéren most húzza az ebédlőasztalból készült koporsót, hogy beletegye s külön sírba temethesse el. És nem lehet neki elmondani, hogy Mukit nem kell külön sírba temetnie, Muki belénk van eltemetve. Ahogy a Dózsa György húsából harapni kényszerített parasztok erében kerengett és kereng a Dózsa igazsága, úgy él és hat tovább bennünk a Gyermekek-Hadjárat rettentő sodró ereje. Azért születtek-e hát, hogy amit mi nem tudunk végbevenni, amibe csak megrokkanni, elsorvadni, megörlüni tudtunk, azt játszva végbevigyék? Kitől tanulták? Hol kezdődik a tett, és hol végződik a gondolat? Amit agyam elgondol, kezem végbeviszi? A gondolkodó ember agya forradalmasít, s a társadalom közös, egy-embertestében a fizikai cselekvő tag, a munkás, a katona az, aki üt? Ezt érteném. Mert

azonos vagyok azzal, aki tettben viszi végbe azt, amit magam is gondolok. De érthetetlenül állok a Gyermekek előtt, akik élet-halál harcot játszottak és játszva adták vissza nekünk, amit már örökre elvesztettnek hittünk; nemzeti önbecsülésünket.

1956. október 26.

A Rendületlenül című röplapról.

IRODALMI UJSÁG, 1956. NOVEMBER 2.

Tamási Áron

Magyar fohász

Az idők gyógyító lázában él a magyar. Történelmünk ezer évén átlobog az emberi Génusz üzenete, mely nemzeti hőseink példáit emeli elének és költőink fénylő szavait idézi.

Nincs módunk kitérni a hűség elől.

Tizenegy éve élünk őrhelyünkön: ezen a földön; szomjazva az emberi és a nemzeti lét igaz voltára. Éltünk vágyakozásban az enyhület után, de szomjúságunkban itthon a hazugság italát nyújtották nekünk, a világ pedig vegyes főzetekkel kábított minket. Ebben a zavaros veszélyben, a hosszú sóvárgás után, emberi és nemzeti létünkben tehettünk-e mást, mint amit tettünk?

Magunk főztünk enyhítő és éltető italt magunknak. A kor, melyben élünk, s amelynek ablakán a jövőbe nézünk, vért csordított ebbe az italba. Örök intelem ez, mely egyformán szól nekünk magunknak és a világnak. Minket arra int, hogy a kor forradalmát magunknak kellett volna végbevinnünk. Mivel nem ezt tettük, hanem ajándékba fogadtuk el, olyan esztendőket rakódtak történelmünkre, amelyek hagyományainkat elferdíteni törekedtek, természetünket gúzsba kötötték és jövődönk felől kétségekkel kínoztak. Ebben a hamis és igaztalan állapotban a nép nem találhatta meg nyugodalmát, és alkotó erejét bénaság fenyegette.

Ezért kellett megtörténnie annak, ami történik.

A kehely, amelyben magyarok vércseppjei szentelik meg az éltető italt, a világot arra inti, hogy nagyobb gonddal és tisztább lélekkel örködjék az emberi lét méltósága fölött. A hatalmak, melyek a maguk rendszerében élni jónak és helyesnek látják, adják meg nekünk a lehetőséget, hogy mi is a magunk emberi és nemzeti formánkban élhessünk. Ez a forma nem más és nem is lesz más, mint a társadalmi demokrácia és a nemzeti függetlenség formája. Ezt a formát, kormányzás dolgában, egy nemzeti kormány tudná a nép akaratával megtölteni; a művelődés szellemével pedig a magyar léleknek azok a mesterei, akik az elmúlt évtized alatt is a nép hűségében éltek.

Szenvedő lélekkel áhítjuk, hogy a rontó harcok megszűnjenek, s kérjük az emberi bölcsesség szellemét, hogy a harcok küzdőit igazságtalan ítélet ne érje.

Méltó életünkért szóban és cselekedetekben a történelemhez fohászkodunk. Fohászkodunk mindnyájan, munkások, parasztok és ifjúság, nemkülönbön jövőt álmódó költők, akik mind és mindig rendületlenül hívei vagyunk hazánknak.

Budapest, 1956. október 26.

Füst Milán

Emlékezés Thukydidesz modorában az elesett hősök sírja felett

Barátaim, annyi szenvedésben és új nagy reménységben társaim, hallgassatok reám. E hősöket, akik itt fekszenek némán, fennkölt lelkük elszántságától még mindig összeszorított szájjal, e hősöket sok mindenért siratja és magasztalja most e nagy világ. Dicsérik mindenekelőtt páratlan, soha el nem képzelt bátorságukat, amellyel ennek az egész nagyvilágnak példát mutattak, hogy az ilyen szegény kis ország hű fiainak mint kell szeretniök a szabadságot és hazát, de példát mutattak kitartásban és erőben is, vagyis tüzüket nem volt szalmaláng — ők nem futamodtak meg a harckocsik és ágyúk dübörgése elől, ők gyengéd, fiatal mellükkel állva maradtak a vas előtt, küzdöttek utolsó percükig és meghaltak. Mindebben a dicséretben és gyászban megtört szívemmel én is osztozom. Magam is lehajlok hozzájuk, mint ti, hogy könnyeimmel áraszsam el sápadt, fiatal arcukat, és immár, sajnos, örökre önfeledt szívüket. De nemcsak ennyi a mondanivalóm most. Megfáradt öreg vagyok, sok mindent láttam hosszú életem során, de ilyet még soha. S ezt a csodálkozásomat akarom itt elétek terjeszteni, Barátaim.

Arról a soha nem látott fegyelemről akarok szólni, amely ebben a forradalomban megnyilvánult. S ez a fegyelem nemcsak abban mutatkozott meg, hogy rablás sehol sem történt — közismert tény, hogy a kirakatok betört üveglakái mögül senki se lopkodta ki az árut, s már maga ez a körülmény is minden elismerésünket megérdemelné, de még csak nem is ebből áll az a csoda, amely engem létem alapjaiban olyannyira megrázott s amelynek emlékét a síromba is el akarom vinni magammal. A politikai meggondoltság és okosság, a politikai mérséklet, valamint a forradalmároknak embertársaik iránt való szorgálatkészsége és szívbeli jóakarata volt az a csoda, amely újra feltámasztotta szívemben minden szeretetemet honfitársaim iránt.

Mert ezek a fiúk és ez az egész nép nem nagybirtokosok után kiáltozott, nem papi domíniumok után, nem vagyontokat akart harcolni magának, nem egy megunt dinasztia here főhercegeit akarta visszakialtani ide, nem a főnemeseit reklamálta... ebben a tisztaságban és tiszta és fegyelmezett, tehát gyönyörű forradalomban egyetlen önző vagy fasiszta hang nem hallatszott. S ez az, amire én büszke vagyok, amit nem akarok többé elfelejteni. Óh, bizony ez anyagi szempontból szerény-igényű forradalom volt, sírnivalóan szerény s amellet magasztos, mert anyagiakban csak a szerény megélhetésért küzdött s amellet a lélek legfontosabb javaiért — s melyek azok? Az igazi demokrácia és igazi szabadság.

Vagyis nyíltan ki kell hát mondanom a szót, hogy ez a forradalom voltaképp le sem tért a legjobb értelemben vett szocializmus útjáról. Fegyelmezettsége olyan volt, mint a legjobb akaratú és legjobban képzett munkásoké. Tudatos volt, okos és határozott. Elrablott életét követelte vissza és emberi méltóságát. És nem ragadtatta el magát a méltóságteljes szerénység és mérséklet útjairól. És minden túltengést elnyomott és semmiféle szélsőséget szóhoz sem engedett. S ez az, barátaim, amin, ha jól meggondoljátok, velem együtt könnyet ejthettek valahányan.

Illetve, most látom csak, mindez még nem is elég ahhoz, hogy lélekállapotomat e nagy eseményekkel kapcsolatban jellemezzem.

Azt a vallomást kell itt tennem mindenekelőtt, hogy én már-már nem is nagyon bíztam e nemzet életterejében. Megtört, fáradt, agyongyötört nép ez — gondoltam magamban. És ez a hiedelem nem is mai keletű.

Közel harminc éve annak, hogy Németországban egy igen magas rangú úrral beszélgettem egy délután. Nem volt nagyon okos ember, de történelmi tájékozottsága nagy volt. Ez a nagy úr akkor így szólt hozzám:

— Minden olyan nép, amely sokáig élt rabigában, jellemileg végül is elfajzik. Nézze meg a lengyel és magyar főrendeket, nem hazaáruló volt-e legnagyobb részük és évszázadok óta? Nem a bécsi és egyéb udvarok körül settenkedtek, szorgoskodtak, nem úgy van-e, hogy felcserélték anyanyelvüket, hogy nagyúri haszonért, földbirtokokért, méltóságokért árulták el hazájukat, szegény nemzetük mindennemű szabadságtörekvésért?

És milyen vitézkötésesek, heje-huja hencegők! Egy magyar báró nagyobb fűj magából idekinn, mint a mi nagyhercegeink. És van-e maradibb, csökönyösebb, gögösebb és kegyetlenebb a rabszolgatartó lengyel nemességnél?

Ilyeneket mondott s nekem azt kellett hinnie, hogy igaza van. S mindez utóbbi időkhöz azt mondtam magamnak, hogy igen, az én szegény népem jellemileg csakugyan végleg megtört az évszázados mindenféle lealázottságban. Mindenbe belenyugszik ő már, mindenbe behódol, mélyebben ember már le nem hajthatja fejét, mint az én szegény, agyongyötört magyar népem. És hányszor sírtam el emiatt is öregségem könnyeit. A tatár, a török, a német, aztán megint csak a német — hogy is maradhat meg ez az árva kis nép a Duna és Tisza áldott és átkozott közén, amely úgy látszik, minden szomszédos hatalom érdekeinek oly kecsesítő és csábító mezeje? Hogy is menthetné létét másként, mint hogy hízeleg, alázkodik, mindenbe belenyugszik, s mindenkor túlteljesíti azt, amit a hatalmak követelnek tőle?

Ezt gondoltam mindeddig, de most megalázottságomból felemelem végre a fejem és másképpen beszélek. Mert e lengyelek, óh a lengyelek is, amit már sose hittem volna róluk, ők is a szabadságszeretet olyan lángcsóváit vetették ki magukból, hogy megállt az emberben a szív, hogy ki akart szakadni belőle a lélek... Hát még a mieink!

E drága halottak életüket áldozták azért, ami az embernek legnagyobb kincse: hazájukért és szabadságukért. És mi, megmaradtak életünket akarjuk áldozni azért, hogy az ő ideáljait végleg valóra váltsuk. Én öreg életemet szívesen dobom oda érte, s ti, fiatalabbak, a könnyeiteken látom, nem akartok mögöttem maradni.

S mármost mégiscsak hogy történhetett ez a csoda, hogy e két, századok óta szenvedő nép egyszerre ily erőre kapott, a vulkánok erejére, s az üstökösök fényével tündökölt? Nem tudok erre más magyarázatot, mint azt, hogy ez a drága ifjúság úgy ott, mint itt, nem főurak elkényeztetett gyermekeiből állt össze, nem is a pöffeszkedésre, gyűlölködésre mindenkor kész dzsentrí-gyerekekből, hanem a nép viszontagságokhoz szokott gyermekeiből, a mai egyetemi ifjúságból. Paraszti, munkás és polgári családokból származó diákok ők, akik a tisztaságnak, becsületnek, az emberiségnek és jósnak ezt a legszebb forradalmát csinálták Magyarországon a munkásokkal és a népi katonasággal összefogva.

És én most arra kérlek benneteket, vessétek szívetekbe és elmétekbe, hogy ez így történt, s miután könnyeitekkel már megöntöztétek e sírokat és őszi lombokkal is beborítottátok, vagyis a gyászoló szív parancsainak eleget tettétek, menjetek most némiképp megnyihült szívvel haza.

S majd meglátjuk, hogy mi lesz.

Déry Tibor

Barátaim,

nehezen szántam magam arra, hogy megszólaljak. Amikor az első puskalövés elhangzott, kiszaladt a fejből a vér: ezért te is felelős vagy. Beszéltél, lázítottál: hogy fogsz elszámolni a halottakkal? Az utcán szaporodtak a temetésre váró holttestek: menj ki és fogd le a gyilkolók kezét! Én nem tudom egyszerűen tudomásul venni, hogy forradalom nincs véráldozat nélkül. Minden elhangzott puskalövés után félig eszelősen azt éreztem, hogy én nyomtam meg a ravaszt. Hiszek az emberi lelkiismeretben s a vádlottak padjára ültettem magam.

Barátaim, vállalom a felelősséget. Boldog és büszke vagyok, hogy íróársaimmal együtt, mesterségünkkel fogva első hallói és leírói lehettünk a nemzet szavának. A magyar történelemnek ez a legnagyobb forradalma egyúttal az első győzedelmes forradalom, amióta a magyar történelmet jegyzik. Ezt nem egyes emberek, nem politikai csoportok, nem nézetek és vélemények szították és hajtották végre, hanem a népakarat. Iszonyodva ébredek rá, amit hosszú évek óta csak homályosan éreztünk, sejtettünk, amiről csak fészavakat tudtunk mondani, a csontom velejéig megrendülve csak most tudom lemérni, milyen halálosan kegyetlen volt az a nyomás, amely a népre nehezedett, hogy ilyen egységesen felelt rá, egyetemleges egészében, puszta kézzel a tankok ellen. A suhancok forradalma, mondták! Mától kezdve a „suhanc” szó szent előttem. Évek óta kétségbeesve figyeltem a magyar ifjúságot: ájultan hallgattam. Október 23-án felállt és helyreütötte a nemzet becsületét. Megrendülten és tisztelettel megemelem a kalapomat előtte. Úgy, ahogy kívántam és kértem és reméltem: 48 ifjúsága után most támadt a hazának egy 56-os ifjúsága is.

Elsősorban öhozzájuk szólok, mert ma az ő kezükben van a forradalom sorsa. Öreg vagyok, 62 éves múltam, két bukott forradalomban vettem részt. 45-ben azt hittem, hogy munkások, parasztok, mindannyian, akik a nemzeten kívül rekedtünk, új hazára lelünk. De tíz év alatt lépcsőről lépésre kilopták talpunk alól az országot. Azt hittük, a szocializmust fogjuk megépíthetni s ehelyett vérből és hazugságból rakott börtönfalak közé zártak. Felelősnek érzem magam azért is, hogy későn nyílt ki a szemem. S hogy amikor kinyílt, nem tudtam szavamat vagy hallgatásomat úgy felerősíteni, hogy mindenki értsen belőle. De egy mentségünk van, magyar íróknak: ha későn is, de mindenkinél korábban kezdtük el a nyílt harcot a zsarnokság ellen.

Barátaim, ha szavaimnak van valami hitele, hallgassatok meg: óvjátok meg a forradalmat! Olyan méltósága volt eddig, amelyet csak az igazság adhat eszmének, embernek. Egy dologra figyeljünk most: nem a bosszú órája ütött, hanem az igazságtevésé. Aki bűnös volt, azt bíróság elé kell állítani. De a tévedőket ne kínozzátok, mert ne feledjük el, hogy százezren tévedtek, mert megtévesztették őket.

A forradalom győzött, de ha nem adunk neki időt, hogy erőre kapjon, újra elbukhat. El is sikkaszthatják azok, akiknek érdekük. Fogjunk össze: egy hazánk van s egy életünk. Ha szavamnak van hitele: fogjunk össze, ne egymás ellen hadakozzunk! Bízunk a nép erejében és tisztességében.

Ne folyjon több vér!

Tisztelet a halottaknak.

Németh László

Emelkedő nemzet

Amikor tizenhárom évvel ezelőtt a második szárszói konferencián utolszor találkoztam a fiatal magyar értelmiség színe-javával, tudtam, hogy tán sohasem szólhatok többé hozzá. Végigtekinttem az akkor lezáruló koron, figyelmeztettem őket, ne higgyék el, hogy ez a két magyar évtized, az azóta annyit emlegetett Horthy-korszak nemzeti szempontból olyan meddő és gyatra volt, mint a rendszer.

Az igaz, hogy a Tanácsköztársaság bukását követő ellenforradalom elsikkasztotta a magyar forradalmat, s Habsburg-császár nélkül, de súlyosabb formában a Habsburg-birodalom maradványait restaurálta. A magyar nyelvet törő tengerésztszít a kormányzói székhelyen jelképe volt annak, ami történt. Egy kis képességű, anakronizmust jelentő réteg kormányozta az országot. Ennek a rétegnek azonban volt egy előnye más későbbi, még kisstílűbb, szintén anakronizmust jelentő rétegekkel szemben, hogy nem volt túlságosan éhes.

Miután egy kicsit megszívta magát, nem avatkozott túlságosan mélyen az életbe, sőt bizonyos büntudat is fejlődött ki benne. A magyar társadalom fejlődését, ha nem is segítette elő, de akadályozni is csak kismértékben tudta. S épp ez az ellentét, a reformokra képtelen maradi vezető réteg, alatta a maga életéhez bátorságot kapó társadalom döböntett rá engem előbb halk remény, aztán a bizonyosság formájában, hogy a magyar a rend ellenére, amelybe beleszorították, emelkedő nemzet.

Ez annál feltűnőbb volt, mert ugyanebben az időben Európának több nagy népe nyugaton, keleten új technizálódása ellenére a hanyatlás jeleit kezdte mutatni. A magyar emelkedés főként szellemi és gazdasági téren volt szembeszökő. Mindig nagy honvágygal néztünk a reformkorra, a szabadságharcot megelőző évtizedekre. Az igazság azonban az, hogy akkor közel sem volt annyi nagy írója, művésze, muzsikusa, tudósa ennek a nemzetnek, mint a joggal megbélyegzett Horthy-rezsim alatt. Két nagy nemzedék dolgozott egymás mellett, a viszonylagos szabadságot a lényegek kimondására, az elviselhető korlátozást a klasszikus tömörítésre használva ki. A magyar zene ebben az időben emelte a világ fölé az első kultúrhistóriai jelentőségű nagy nevet, a Bartókét, s az ismeretlen, nyelvbe zárt magyar irodalom ekkor támasztott reményt, hogy ugyanezt megismétli.

De csaknem ugyanilyen volt a haladás gazdasági téren, ahol pedig az állam tehetetlensége teljesen megakadályozta a nagyobb méretű kezdeményezést. Különösen a kisemberek bizonyították be, hogy a magyar gazdaságilag is tehetséges nép. A halogatott földreform ellenére százezrek szakítottak le maguknak egy darabka földet, amelybe szorgalmuk beleömlhetett. Jól gazdálkodó kisbirtokok, kertek ezrei lepték el az országot. Nem véletlen, hogy épp ebben az időben merült fel a Kert-Magyarország terve: a szövetkezett minőségi gazdaságokból fölépített, okosan iparosított, kertész színvonalon álló gazdától megművelt magyar föld látomása. Ezzel egyidőben az ipari munkásság szakképzettsége, általános műveltsége is megnőtt. A főváros körüli kertvárosokat az ő házacskáik népesítették be. Nem volt vad álom többé a másik gondolat, az értelmiségi színvonalra emelt munkás- és parasztnép s a néphez húzó értelmiség testvériesülése egy értelmiségi társadalomban.

Ahhoz, hogy a nemzet emelkedésében igazán bízni tudjak, egy hiányzott. A nemzet erkölcsi és politikai érzés dolgában nem állt olyan magasan, mint szellemileg. Szinte a legelemibb összetartás is hiányzott. Az elért vívmányokat engedte kicsikarni a kezéből. A megszálló német csapatok rendőrei mondták, hogy egyetlen országban sem kaptak ennyi följelentést. Még vége sem volt a háborúnak, már megkezdődött a kergetőzés az új pozíciókért, a másik magyar följajánlása a jövő gazdáinak. Tisztelet a kivételeknek, de a magyar természet nem nagy ellenkezéssel, sőt sokszor igazán könnyű szívvel viselte, hogy legjobbjait kiemeljék a fészekből, az otthonból. Ami történt, egy kelet-európai nép sem kerülhette el. De hogy ez így történt, annak a magyar túlzás és irigység majdnem olyan mérvben volt oka, mint az idegen ügynökök szolgálalkúsága.

Az elmúlt hét azért volt óriási élmény a számomra, mert ez a néhány nap mutatta meg, nemcsak nekem, de az egész világnak, hogy a magyar nép erkölcsileg mekkorát emelkedett. Hiszen nem mondom, voltak jelek rá eddig is. Még a tömlőcszerű elzártágban élő elfeledett ember is érezte, hogy az ifjúságból más levegő csap fel, mint kortársai közül. De hogy a nemzetgyötrésben, megaláztatásban így összeforrt, hogy diákok, munkások, katonák minden előzetes szervezkedés nélkül közös elszántságukban így megszerveződtek, a vezér nélküli felkelőknek ez a csodálatos látványa meghaladta nem reményemet, de képzeletemet is.

Sajnos, azok közé az emberek közé tartozom, akik a természettől a veszélyt látó képzeletek kapcsán gyötrő ajándékul kapták a nagy bajokat is. A sok éven át tartó rettegés, az aránytalan munka, az erkölcsi nyomás börtön nélkül is összeroppantott. Harmadéve beteg vagyok, az utolsó hét, az izgalmas feszültség még rontott is az állapotomon. A forradalom kitörése előtti nap azzal az elhatározással utaztam vidékre, hogy kiadatlan kézírataim rendezésének élek, s nem térek vissza többé a fővárosba. A rettenetes aggodalom napjai után csak egy éjszakát birkóztam az örömmel. Azóta már csak a felelősség szorítását érzem, amit ma minden értelmiségi embernek éreznie kell. Az utolsó ötven év magyar szellemi fejlődése világosan fölírt a nemzet elé a célokat, amelyek felé egy magyar forradalomnak törekednie kell.

De az utóbbi évtizedek gazdái tudták, hogy miért tiltották könyveinket. Ezt a magyar eszmevilágot kevesen ismerik. S most őrájuk, a kevesekre vár, hogy a nagyszerű lökést, amelyet a nemzet eltökéltsége adott, ne engedjék félresiklani. Még csak

annyit láttam, amennyit a rádió s a vidéki események látni engedtek, már világosan állt előttem a veszély. Először a közvetlen veszély, hogy a nemzet szent felindulásában az indulat sugalmazására hallgatva olyasmit talál elkövetni, amit később nem lehet jóvátenni. S a kissé távolabbi veszély, hogy mialatt az egész fegyvert fogott nép figyelme a szovjet csapatok kivonulása felé fordul, az új pozíciók felé törtető emberek, akik régi fényük visszatérését várják, megfelelő hadállást foglalnak el, s a forradalomból ellenforradalmat, az 1956-os magyar szabadságharcból holmi 1919-es kurzust csinálnak.

Kinek kell ezt megakadályozni, ha nem nekünk, akik látjuk, mit lehet itt elveszíteni. Az alól, hogy szóljunk, felmentést a halál, vagy még az sem adhat. Az első alkalmi autóval Pestre jöttem, szobámba zárkózva ideültem, mint valami gépfegyver, az írógépem mögé, hogy amíg bírom, csattogtassam. Gépem mellől arra a fiatal lányra gondolok, akinek a Kálvin téri ház tetején valamennyi férfitársát kilőtték, de ő tovább járatta a fegyvert, amíg csak fiatal feje is oldalt nem konyult.

Nem tudom, pontosan így történt-e. De az én szívemben ez a lány most múzsa. Ő int a háztetőről: rajta, öreg hullajelölt; ha én odadobtam szép ifjú életem, miért kell neked, szegény emberi maradvány, a magadéhoz görcsösen ragaszkodnod? Az emelkedő nemzet órája ütött. Megyek.

Szabó Lőrinc

Ima a jövőért

Magyar szabadságunk visszavívása (melyhez hasonló fordulat talán csak az a régi felszabadulás lehetett, a török hódoltság alól), szülővárosomban, Miskolcon ért, egy irodalmi est után. Délelőtt itt, Budapesten, még láttam szobrát a nagy bálványnak — akivel szemben tárgyilagos ítélkezésre bizonyára csak hosszú-hosszú évtizedek múltán lesz képes a háborgó szív és a tiltakozó értelem — és tizenkét órával később, vacsora közben, már ledöntésének hírért hozták az izzó telefondrótok.

Két napig ott, Miskolcon, mint egy óriási ciklon központi szélsőcsendjében — akkor még zavartalan szélsőcsendjében — éltünk, onnan nézve az örvény köröttünk forgó, fenyegető és omló falait, onnan sóvárogva, majd sietve vissza, mihelyt lehetett, a harcoló Budapestre. Nem akarom elhallgatni, hogy ezt a relatív akkori nyugalmat s a feltámadásnak ott is elemi erővel kitörő jeleit és tetteit a bányavidék magyar munkásságának és három egyesített megye — politikailag tölem idegen, de — idejekorán felocsúdott magyar vezetésének köszönhetette szülővárosom.

Azóta naponként, óránként haladt felettünk a történelem. Többnyire ingó árnyékát sejtettük csupán. Komor képei és hangjai még a lelkünkben. De Magyarország elérte a hihetlent: felszabadult! Fel a föld és a nép, melynek erejét csak *apáink vérét és véres zászlait* idézve emlegettük nemzeti imánkban! Azt a vért most a fiainkéval együtt kell ízlelnünk szabadságszomjú inyünkön; azoknak a zászlóknak a csattogását lelkünkben ezentúl együtt kell hallanunk az elmúlt nyolc nap piros-fehér-zöld repesésével.

Magyarország felszabadult. Hadd kérdezzem azonban, magamtól és mindenkitől: igazán felszabadult-e?! Felszabadult-e a további lidércnyomás lehetőségétől, felszabadult-e a megismétlődés veszélyétől? És még valamitől! Amit a magyarság most művelt, azt nyolc napon át lángoló glóriaként csavarta maga körül a földgolyó, glóriaként, melyben soha ki nem hűl a visszanyert tisztelet, a szeretet és a csodálat. Seholy a szabad világban. Sőt talán még másutt sem. Nem szabad csökkentenünk ezt a fényt, nem szabad ezt a ragyogást. Ész, erő, készenlét és minden szent akarat fogjon most össze és őrizze és emelje végső diadalra benne céljainkat, az igazság, az okosság, az emberiesség, a nemes hagyományok és az életképes haladás munkálását abban a — semmi harcnál nem kisebb — másik feladatban, ami most következik, az új, az igazi országépítésben.

Nem minden rossz, amit az elmúlt szerencsétlen tizenkét év akart. Nem csírájában minden — ezt ne felejtsük. De még százszorta, még ezerszerre kevésbé felejtsük a rosszat, amit csinált és amit tervezett. A konok kegyetlenséget, a jog, igazság és a szellem bitang tiprását, az egész poklot, melyet halálos betegséggé próbált az eleven élet gazdagságába beleépíteni az életképtelen teoretizmus. Tanulsgéppé se felejtsük a fájdalmat, a fájdalom növelését, mint kormányzati eszközt! Akként is fel kell szabadulnunk, hogy megmentünk magunkat és jövőnket az elmúlt tizenkét év bűneinek ismétlődésétől és ismétlésétől.

Sok jóvátennivaló vár még ránk, sok becsületes igazságtétel, aminek szüksége csak ezután fog kiderülni. S ami nélkül nem nyugodhatnak meg igazán a lelkek.

Magyarországot a fiai, a szenvedése és kétségbeesése szabadították fel. Váltsa meg most a szent munka és valami hasonlata a mennyi igazságnak a földön.

Budapest, 1956. október 31.

1956 A NYUGATI MAGYAR SAJTÓBAN

Irodalmi Ujság

1957. március 15.

A magyar írók nyilatkozata

EGY ezredév alatt sok zivatar verte nemzetünket. De a zivatarok borújában is két fény mindig hű maradt hozzá. Egyik a nemzet csillaga, mely vészek idején is áttört fényével a homályon; a másik pedig virrasztó költőink fáklya-fénye, mely a magyarság számára ma is tanítás.

Számunkra több is annál, mert kötelező örökség.

Hűséggel szeretnénk ezt az örökséget hordozni. Nehéz. De megtennünk mégis az egyetlen út, mert nincs feloldás. Itt állunk hát, a számadás és a vallomás erkölcsi kényszere alatt. Itt állunk az októberi szabadságharc véres halmán, melyet egy nép reménye ostromol. Ha egy évtizedre visszatekintünk erről a halomról: szenvedőnek és várakozónak látjuk a népet. Szenvetett, mert korának eszméit, melyeket tíz év előtt reménnyel üdvözölt, idegen formában és zsarnoki módon akarták életévé tenni. A hosszú kényszer alatt kiújultak természetén a történelmi sebek. A nemzet függetlenségét veszendőnek látta. Szenvetdő és igaztalan sorsában gyógyulásra állítva vágyakozott, s nemzetté válni sóvárgott.

EBBEN a vágyban és sóvárgásban van a forrás, mely október 23-án feltört a mélyből. Mint annak a forrásnak neves tanúi, keserves szívvel kell megmondanunk, hogy a szovjet kormányzat történelmi tévedést követett el, amikor vérrel festette meg forrásunk vizét. Dicső költőink élő szelleme és az emberi igazság segít nekünk abban, hogy jóslatot tegyünk: eljön az idő, amikor a megtévedt hatalom bűnbánatot mond, mint ahogy az általa megdöntött hatalomnak is meg kellett bánnia ama tiprást, amelyben Petőfi elveszett. Hitünkben és népünk ismeretében mindenkit óvunk attól a téves ítélettől, hogy a szovjet fegyverek nélkül a szocializmus vívmányait kiirtotta volna a forradalom. Tudjuk, hogy nem. Mert a munkásosztály, a parasztság és a java értelmiség híve volt és változatlanul híve a demokrácia és a társadalmi szocializmus vívmányainak, melyeket nem elsovasztani akart, hanem élővé tenni inkább. Élővé tenni, azaz a maga magyar testéhez szabni és nemzeti hagyományainak szellemével is megtölteni.

EZT akartuk és ezt akarjuk ma is, akik a nép vágyainak ígéit hirdetjük és jobb jövőjére tesszük írói sorsunkat. Ezért szólunk külön és együtt az 1945-ös földosztás népi törvénye mellett; nemkülönben a bányák, az üzemek és a bankok ügyében, hogy azok a társadalom tulajdonában virágozzanak. De vajjon terem-e elegendő módon a föld, ha a paraszt a termelés módjaiban kedvét nem leli? S vajjon virágzik-e a közösségi vagyon, ha nem egészséges a társadalom?

Igen, nemzeti függetlenség nélkül kedveszegett a munkás és a paraszt, a kéz és az értelem: egészséges társadalom nélkül pedig nem gyarapszik a közös vagyon. Meg kell hát szereznünk, s éppen a szociális haladás érdekében a nemzet függetlenségét; s a népi önkormányzat útján meg kell teremtenünk az egészséges társadalmat.

A nemzeti függetlenség és a társadalmi rend demokratikus felépítése: ez a magyarság vágya, melyet mi is hordozunk és munkába önteni törekszünk. S miközben szívünket és írói életünk jövőjéért napjait betölti ez a szándék, a nemzeti egység bölcsője mellett tolmácsoljuk is mindenkinek. A közös cél gondjában kezünket nyújtjuk a munkásoknak, köszöntésünket lélekből küldjük a parasztságnak és szívből az értelmiségnek. A politika nem lehet öncél, hanem csak a nép üdvére eszköz; s készítsük őket arra, hogy a magyarság egységes óhaja szerint használják ezt az eszközt. Vagyis a függetlenség kivívására egyefelől, belső életünkben pedig arra, hogy a munkások és parasztok törzsére, a szellem és az értelmiség segítségével, felépüljön az egészséges magyar társadalom, az önkormányzat demokratikus módján.

CSAK így jöhet létre az erős és gazdag állam, melynek a barátsága más államokkal igaz és tartós; s amely nemcsak számúzi az emberi kizsákmányolást, hanem maga sem nehezedik nyomasztó terhével a népre. A nyugalmas és dolgozó társadalom, a nép jólétén örökő állam fölött emigy biztos záloga lesz a jövőnek a nemzet.

Mindezekben magyar gondjainkat röviden elmondottuk és véleményünkről hitvallást teszünk. Írói munkánk ígéi lesznek szavaink, gondunk örökös az időben, véleményünk pedig a közírás betűibe és irodalmi művekbe költözik.

Hűséget fogadunk a zászló előtt, mely jelezte nekünk, hogy a nép forradalmi egységéből a nemzet újjászületett. Ebben a hűségben, hitvallásunk alapján, gondozni s védeni fogjuk a magyarság szellemét. Erkölcs legyen a munkánk talpköve, műveinkben pedig találjon értelmet és formát a nép alkotó ereje, az emberiség eszméivel a kor.

Egyedül így leszünk méltóak a nagy elődökhöz, s egyedül így válhatunk későbbi nemzedékek érdemes őseivé.

Budapest, 1956 december 22.

MAGYAR ÍRÓK SZÖVETSÉGE.

Fájdalom s gond . . .

(1957 március 15-én)

Fájdalom s gond közepette köszönt ránk az idén március 15.-e, a nemzet nagy forradalmának és szabadságharcának 109. évfordulója. Ezt az ünnepet sokszor idézték már és sokféleképp, félremagyarázva, meghamisítva, eltorzítva, a legkülönbözőbb politikai divatok lobogójaként, a politikai pecsenyesütögetések lángjainál. De fordult úgy is — mint a legutolsó évtizedben — hogy a nemzet nagy ünnepeinek sorából kiiktatták ezt a szép napot s a magyar ifjúságnak, a magyar íróknak éveken át harcolniok kellett azért, hogy a naptár pirosbetűs ünnepnapjai közé visszavételessék március 15.-e, a magyar függetlenség és szabadság, a nemzet nagy erőfeszítésének emlékezte. Akár így, akár úgy: az emlék a nép szívében élt tovább, hamisítatlanul és egyszerűen, mint azok a nagy, népi élmények, amelyek századokon át betöltik egy nemzet tudatát, gondolatvilágát. Ideje hát, hogy úgy szóljunk erről a napról egy, hacsak időlegesen is, levert forradalom fájdalmas közelségében — ahogyan az ebben a nemzeti tudatvilágban él: egyszerűen, pátosz nélkül, a hősöknek járó tiszteletteljes főhajtással.

Lehet, hogy a gyorsan pergő évtizedek fénytörésében az ünnep színe is megfakult, a nemzetiszínű csillogás elhomályosította a vér és a tűz, a lélek és a szenvedés fényét, szürke máz fonta lassan körül az eleven húst, ahogy ez történni szokott a könnyörtelen időben; lehet, — de az is bizonyos, hogy március 15.-ének, az 1848-as magyar forradalomnak és szabadságharcnak élménye és tartalma még soha olyan közel nem volt a nemzet lelkéhez, mint ezekben a napokban, amikor az önmagát soha nem ismétlő történelem csaknem megismételte önmagát s a döbbenet csodálkozó világ szemeláttára megtörtént az, amire senki nem számított, amit senki nem várt, amiben senki nem hitt: egy kis nép — ama negyvennyolcas honvédek unokái — fegyverrel fordult szembe belső és külső elnyomóival. Ha semmi más — pusztán felületi analógiát keresnénk 1848 márciusa és 1956 októbere között azt is megtalálhatjuk s ez önmagában is választ ad sok olyan kérdésre, amelyet az utóbbi hónapokban világszerte feltesznek, ha a magyar ügyre fordul a szó. De itt nem egyszerűen felületi hasonlóságokról, bizonyos külső körülmények véletlen összejátszásáról van szó, hanem mély, a történelmi valóságban rejlő, igaz és lebírhatatlan összefüggésről, amelynek feltárása egy nemzet történelmi sorsának belső logikájáról ad hírt, arról a sorsról, amely 109 esztendőn keresztül lényegében ugyanazon nagy kérdések megoldatlansága körül forgott és forog ma is tovább.

A nemzeti függetlenség és a demokratikus szabadságjogok kivívása — az a központi problematika, amelynek megértése nélkül sem 48-ról, sem 56-ról nem lehet azzal a mindenképpen szükséges higgadt nyugalommal beszélni, amely a nemzet továbbélésének egyik legfontosabb feltétele. Még fél év sem telt el a legutolsó magyar szabadságharc kitörése óta, de az már ma is világos minden érző és gondolkodó ember számára, hogy forradalmi-szabadságharcunknak világtörténelmi jelentősége van. Számtalanszor leírták már az utóbbi hónapokban, de talán nem árt újból és újból hangsúlyozni, hogy a magyar szabadságharc volt az elmúlt negyven esztendő alatt az első, nagyszabású kísérlet, és bizonyíték arra, hogy egy kis nép is szembefordulhat, méghozzá fegyveresen és sikeresen, a modern elnyomás ideológiailag és technikailag egyaránt legjobban felszerelt hatalmával a szovjet hatalommal. Ha ebben az időszakban valami véglegesen és visszavonhatatlanul megbukott, akkor az nem a magyar forradalom, hanem a zsarnokság és elnyomás szovjet-típusú rendszere, mely még erősebb annál, hogysen egy kis nép forradalmi megmozdulását ne tudná fegyveresen leverni, de annál már gyengébb, hogy a rendet a régi módon, a régi formákban helyre tudná állítani. Ereje és gyengesége — tragédiánk és jövőbe vetett bizodalunk közös forrása — nem matematikai s mégcsak nem is politikai képlet, amelyet a jövőnek kell majd megoldania, — hanem olyan mérleg, amelyben a csődöt, a bukást, az inszolvenciát az az erkölcsi passziva jelenti, amelyet hiába mázolnak be a proletár-humanizmus, vagy internacionalizmus égő vöröselével, a festék alól óhatatlanul kiütközik a halál természetellenes sápadtsága.

Forradalmunk és szabadságharcunk azonban nemcsak azt mutatta meg, hogy a népek, a nép legjobbjainak volt ereje és bátorsága felkelni az elnyomás erői ellen, hanem azt is — egyben — hogy a nemzet egészében, hosszú évtizedek minden demoralizálási kísérlete ellenére elevenen élnek az emberiség nagy eszményei, a függetlenség, szabadság, demokrácia utáni vágy és tettekkészség az adott pillanatban. Más kérdés, hogy forradalmunk miért maradt — mindennek ellenére — fenséges torzó csupán, hogy, miért nem akadt vezetője — vagy, ha így tetszik — vezetői; más kérdés, hogy a világ jelenlegi, roppant bonyolult hálójában volt-e számunkra egyáltalán kiút; hogy történelmi, világpolitikai, földrajzi, pszichikai körülményeink összefüggéseiben nem rejlett-e benn szükségszerűen, a fiaskó, — de annyi bizonyos, hogy a nemzet életerejének és akaraterejének hallatlan megnyilatkozása hit és tanúságtétel volt a szabadság és demokrácia nagy emberi eszményei mellett. Sok minden egyéb között népünk ezzel is letette a maga garasát az emberiség közös, nagy asztalára. S ezt ne feledjük el soha!

Hogy e megmozdulásban akadtak olyan mozzanatok, — mint például a spontán népitételek, amelyeket megérteni ugyan lehet, de helyeselni semmiesetre sem, sőt kötelességünk a leghatározottabban elítélni azokat; hogy e nagy népi megmozdulásban akadtak olyan elemek, amelyek e történelmi színjáték várható "bevételét" azonnal megpróbálták saját kasszájuk feltöltésére fordítani — mindez tény, de sem a nép szándékán, sem a forradalom jellegén, sem az ellenünk forduló fegyveres szovjet csapatok szerepén nem változtat. Aligha véletlen, hogy milyen kinnal-keservvel szedi össze a mai magyar uralkodó csoport az úgynevezett "ellenforradalom" bizonyítékait, de nehezen szerkesztett Fehér Könyveivel semmi egyebet nem bizonyít, mint annak a rendkívüli elkeseredésnek hevesességét, amellyel a nép a sztálinista rendszer gyűlöletes alakjai ellen fordult, hogy végre-valahára egyszerismindenkorra megszabaduljon tőlük. Világos dolog, hogy jellegét, tartalmát tekintve

forradalmunk nemzeti, demokratikus, felszabadító forradalom, illetve szabadságharc volt, ezen nem változtat rövidsége, kilengése (minden forradalom szükségszerű kísérőjelenségei) leveretése, sőt a hatalomra került csoport minden igyekezete sem, amellyel — s itt valóban ellenforradalomról van szó! — megkísérli ferdítések, hamisítások, koholt perek, jogtalan kivégzések áradatával az újonnan felülkerekedő elnyomás rációját hitelessé tenni. Elvállik, milyen sikerrel.

Elvállik, mert aligha akadt magát józannak nevező ember e földkerekségen, aki 1956 októbere előtt elhitte volna, ami ma már történelmi tény; mint ahogyan alig akad okos ember e világon, aki elhinné, hogy e forradalmat külső segítséggel vagy előzetes "imperialista" szervezéssel dajkálták világra azok, akiknek egyetlen céljuk: a felfordulás, a háború. Hiba lenne azonban, ha e dajkamesék jelentőségét lebecsülnénk, hiszen éppen ez a jelenlegi magyar hatalom egyik legfőbb érve — s ami ennél több: fegyvere — a demokratikus és haladó mozgalmak (és emlékeik) szétverésének "munkájában". Ezzel az érvel, ezzel a fegyverrel vonják felelősségre a nép legjobbjait, írókat, újságírókat, diákokat, munkásokat, azt kutatják, ki hogyan és mikor kapott külföldi utasítást, fegyvert, pénzt, ki kivel állt kapcsolatban, s a "burzsoa ideológiai csökevények" frázisa mellett a börtönt használják érvként, igazuk bizonyítására. Mégis — éppen e hazugságok ismeretében fel kell tennünk a kérdést: szervezett akció volt-e a magyar forradalom, előkészítették-e s ha igen, kik és hogyan?

Annyi mindenesetre bizonyos, hogy a magyar forradalmat nem a "nyugati imperializmus" ügynökségei készítették elő, de az is bizonyos, hogy a forradalmat — ha ez a szó megfelelő — előkészítették. A válasz a Kádár csoport szótárában készen áll: — az imperialisták után a népmozgalom előkészítésében a főbűnösök, azok az írók, akik esztendők óta szítják, mérgezik, vadítják a népi köztudatot. Annyi bizonyos, hogy az irodalmi mozgalom és a forradalom között szerves és szoros kapcsolat van, olyan összefüggés, amelyet ma már világszerte ismernek, de az is biztos, hogy a magyar uralkodó csoportnak ez a frázissá férfiatlanított argumentuma éppúgy nem felel meg a valóságnak, mint minden — a forradalomra vonatkozó — egyéb állításuk. Pedig a kérdésre, hogy a forradalmat szervezték-e, előkészítették-e, a leghatározottabban igennel kell felelnünk! A magyar forradalmat, annak minden objektív és szubjektív elemét mozzanatát elsősorban az a gyilkos és bűnös rendszer készítette elő, szervezte meg — a szó legszorosabb értelmében — amely tíz esztendő alatt tönkretette az országot, ártatlanok ezreit végeztette ki, a terror, az elnyomás, a gyanakvás, a bosszuállás mérgezett levegőjét fecskendezte szét a társadalom valamennyi rétegében. Ahhoz tehát, hogy a magyar forradalom kitörésének okait megértsük — előzményeit kell megvizsgálnunk, mert ha volt szervezett erő, mely szinte könyörtelen tudatossággal s pontossággal "készítette fel" a nemzetet a forradalomra, akkor ez a kommunista pártvezetés politikai irányvonalának teljes csődje volt.

Természetes azonban, hogy mindezen kívül az íróknak is komoly s aligha lebecsülhető szerepük volt e forradalom előkészítésében, pontosan olyan mértékben, ahogy minden forradalom előkészítésében szerepük van az értelmiségieknek, különösképpen az íróknak, akik érzékenyen és megbízhatóan ki tudják fejezni, szavakba tudják varázsolni a néprétegek között végbemenő mozgásokat, hangot tudnak adni mindenféle társadalmi elégedetlenségnek s mert művészi anyaguk az emberi lélek, nem csak azt tudják, hogy milyen folyamatok játszódnak le mélyeiben, hanem azt is, hogy milyen cél felé törnek irányzatai. Az írók — oly sok évi kábultság után — ezekben az esztendőkhöz nagy hagyományaikhoz híven ismét megtalálták az utat a nép szívéhez, hangot adtak keserveinek, szót emeltek nyomora és elnyomottsága ellen, ezzel mintegy új életre ébresztvén önmagukat az évekig tartó tetszhalálból. A szellemi előkészítésnek a magyarhoz hasonló formája nem ismeretlen a forradalmak történetkönyveiben, gondoljunk akár a nagy francia forradalom vagy az 1917-es orosz forradalom szellemi előfutáira, az enciklopedistákra vagy a forradalmi demokratákra. Aligha kell hosszú magyarázatot fűzni a magyar írók évekig tartó küzdelméhez, nemcsak azért, mert szól az — a nyomtatott és kimondott szó erejével — önmagáért, hanem azért is, mert a nép s a világ, ha tényeiben, részleteiben talán kevésbé, folyamataiban, eredményeiben jól ismeri ezt a szép és bátor harcot, amelynek fémjelzésére azonban mégis hadd álljanak itt Kádár János szavai:

„A magyar kommunista, írók, újságírók, egyetemisták, a Petőfi kör fiataljai, munkások, parasztok ezrei, a hazug vádak alapján bebörtönzött régi harcosok első sorban küzdöttek a Rákosi-féle önkényuralom és kalandor-politika ellen. Büszkéek vagyunk arra, hogy a fegyveres felkelésben, annak vezetésében becsülettel helytállítottak, áthatva igaz hazaszeretettől, a szocializmus iránti hűségtől”.

A mondanivaló helyes, a kifejezés viszonylag tömör és pontos.

Igen, ennek az irodalomnak volt szószólója az az Irodalmi Ujság, melyet hosszú hónapok hallgatása után ismét kézbevehet az olvasó. Lapunk, a magyar írók lapja, ma nem jelenhet meg Magyarországon, mert az a csoport, amely a hatalmat gyakorolja, nem engedi — nem engedheti — meg, hogy az igaz és szép szó, — a nép hangja és szava, — ugyanolyan nyílt tisztasággal és feddhetetlenséggel kiáltsa világgá az emberek örömét és bánatát, ahogy lapunkban az utóbbi években ezt tette. Úgy érezzük szükség van az Irodalmi Ujságra, legfőként azért, hogy elmondjuk mindazt, amit ma hazánkban nem lehet vagy nem szabad elmondani, azért, hogy irodalmunk nagy hagyományainak megfelelően, szót emelhessünk a nép szabadságáért, demokráciájáért. Lapunk a magyar irodalomnak azt az eddig páratlan egységét kívánja dokumentálni, amely már a forradalmat megelőző időkben kialakult, a forradalomban továbbfejlődött s tartóttan ma is, amikor az erőszak és elnyomás hatalmai mindent megkísérelnék, hogy megtörjék, darabokra zúzzák az irodalom — a nemzet — egységét. Lapunk ugyan nem Magyarországon jelenik meg s ebben különbözik az Irodalmi Ujság eddigi számaitól, — de nem különbözik azoktól tartalommal, elvi állásfoglalásban, törekvéseiben. E lap szerkesztői és munkatársai maguk is az Írószövetség szeptember 17-i közgyűlésének, az Irodalmi Ujság utolsó, forradalmi számának, valamint a forradalomban megfogalmazott elvek alapján

állanak, pontosan úgy, ahogy azt a magyar írók utolsó, nemes és bátor kiáltványukban megfogalmazták. Az írók üldözésének, letartóztatásának, elhallgattatásának korában — úgy véljük — nem felesleges megindítani azt az újságot, amely a magyar olvasók előtt, évek során át, kiállta a próbát, amelyről mindenki tudja, hogy ugyanazokat a nagy nemzeti eszményeket képviseli, amelyekért a nép legjobbjai fegyvert fogtak. Lapunk, mint ezt már említettük, azért jelenik meg külföldön, mert Magyarországon a hatalom nem engedélyezte újból való kiadását, Természetes azonban, hogy abban a pillanatban, amikor Magyarországon a betiltott Írószövetség újból megkezdte működését, amikor a közgyűlésen demokratikusan választott vezetőség elfoglalja helyét, amikor a demokratikusan választott vezetőség kijelölte szerkesztőbizottságok és szerkesztők megindítják a lapokat, közöttük az Irodalmi Ujságot, lapunk további megjelentetése szükségképpen feleslegessé válik, elveszti funkcióját s átadja helyét az otthoni Irodalmi Ujságnak. Ebben az esetben a külföldi kiadás azonnal megszűnik.

Manapság gyakran emlegetik azt, hogy Magyarország, a magyar nép kifáradt ez elmúlt hónapok nagy küzdelmei során. Bizonyos, hogy az ilyesfajta megállapításokban van némi igazság. De az is bizonyos, hogy a harc szakaszában a nemzet olyan hatalmas erkölcsi energiát és tökélet gyűjtött önmaga számára, amely szinte páratlan erejével, mintegy biztosítani tudja a nagy népi mozgalom továbbfolytatásának sikerességét. S hogy e két tényező — kimerültség és önbecsülés — közül melyik az erősebb, elválik majd az elkövetkezendő idők folyamán, amikor az egyre erősödő terror szellemi és fizikai nyomása jócskán próbára teszi majd a nemzet akaraterejét és élnitudását. A helyzet nagyon nehéz, a gond s a felelősség, ha lehet még nagyobb s nehezebb, mint volt az elmúlt évek folyamán. De lehet-e kétségünk afelől, hogy a nép — annyi balszerencse közt s oly sok viszály után — végül mégiscsak kivívja függetlenségét és szabadságát?

Irodalmi Ujság

1957. május 15.

VIII. évf. 1 szám.

Hogyan támadt fel az Irodalmi Ujság?

Ez év február havában a nemzetközi PEN Club főtákará, David Carver úr, egyetértésben az angol PEN Clubbal és a száműzött írók PEN Clubjával, több magyar író kérésére értekezletre hívta a külföldön tartózkodó magyar írókat. A konferencia március 15-én, az 1848-as szabadságharc és a gondolat- és sajtószabadság magyarországi diadalának évfordulóján ült össze. A megbeszéléseken résztvettek olyan, a sztálinista terror ellen korábban külföldre távozott írók, mint Zilahy Lajos, Szabó Zoltán, Cs. Szabó László, a tavalyi magyar forradalom vérbefojtása után elmenekült börtönviselt írók és a forradalom fiatal írói. Az értekezlet március 17-én este ért véget.

Az értekezlet írótestület megalakítását határozta el és e célból egy előkészítő bizottságot küldött ki. Az előkészítő bizottság Zilahy Lajos elnöklésével a Magyar Írók Szövetsége Külföldön megalakítását javasolta és azt, hogy az értekezlet alakuló közgyűlésnek minősítse magát. Az értekezlet kimondta ezt: tekintve, hogy Budapesten a Magyar Írószövetséget felfüggesztették, székházát lefoglalták, számos magyar író börtönbe vetettek, a Magyar Írók Szövetsége Külföldön kötelessége lett, hogy az elhallgattatott magyar írószervezet munkáját a lehetőségekhez képest folytassa a későőszi forradalom erkölcsi, szellemi és politikai öröksége jegyében. A Magyar Írók Szövetsége Külföldön ugyanúgy, mint a magyar nép az októberi napokban a nemzeti függetlenség, egység és semlegesség alapján áll, harcol az egyén és a nemzet szabadságáért.

A Magyar Írók Szövetsége Külföldön elhatározta, hogy a forradalom és a nemzeti egység szöcsövé, az Irodalmi Ujságot, amelyet Magyarországon betiltottak, újra kiadja, a lap márciusi száma nyomán, amelyet a lap néhány volt munkatársa március 15-i kelettel adott ki, rölpap gyanánt. A Magyar Írók Szövetsége Külföldön az Irodalmi Ujságot mindaddig kiadja, amíg odahaza a demokratikusan újra megalakított Magyar Írószövetség a lap megindítását a sajtószabadság légkörében újra nem fogadatosítja. A Magyar Írók Szövetsége Külföldön egyben elhatározta, hogy az emigráció kitűnő irodalmi folyóiratát, a Látóhatárt, egyetértésben ennek szerkesztőivel, saját orgánumának is tekinti.

A közgyűlés héttagú vezetőséget választott. Tagjai: Cs. Szabó László, Faludy György, Horváth Béla, Ignotus Pál, Kovács Imre, Pálóczi-Horváth György, Szabó Zoltán.

A vezetőség elnöké Ignotus Pált, titkárrá Pálóczi-Horváth Györgyöt választotta; az Irodalmi Ujság felelős szerkesztőjévé Faludy Györgyöt választotta és megbízta azzal, hogy szerkesztőbizottságot állítson össze.

A száműzött nemzet írói

„Kossuth Lajos, Horváth Mihály s többi honáruló cimboráik, akik az Al-Dunánál kiszöködtek Magyarországról, nem érdemlenek mást, mint megvetést, mert e cselekedetükkel már 1849 ama vészterhes napjaiban kizárják magukat a nemzet testéből.”

„MAGYAR SAJTÓ.” (A Bach-korszak kormánybérenc napilapja, 1854. február.)

... azok az állítólagos írók, akik elhagyták az országot, e cselekedetükkel mindörökre kirekesztették magukat a magyar nép közösségéből ...

„ÉLET ÉS IRODALOM.” (Szakasits Árpád nyilatkozata, 1957 február.)

Az írók talán egyetlen ország életében sem játszottak olyan nagy, történelemalakító szerepet, mint a miénkben. Egyes korokban — a napóleoni háborúk idején, a Szent Szövetség első évtizedében — hazánknak szinte nincs is politikai története, csak irodalomtörténete van. Elnémított politikusaink helyett íróink fogalmazták meg és fejezték ki a magyar nép szenvedéseit, reményeit és vágyait; máskor — ez volt a gyakoribb — nem akadt számottevő politikusunk és ezért íróink vették át a meg nem született magyar államférfiak feladatát. E kényszeredetten vállalt politikai, társadalmi, sőt történelmi szerep, az, hogy az író *egészen* fáklya legyen, aki Kemény Zsigmond szavával szólva másnak lángol, magát emésztí meg, lassanként magától értetődő kötelessége, hagyományszabta feladata és vitézi vállalkozása lett minden magyar írónak, nemzeti függetlenségünkért folytatott több mint négyzázharminc esztendő és szinte szakadatlan küzdelmünk során.

Más, szerencsésebb helyzetű és boldogabb népeik írói mit sem tudnak erről. Vegyük elő a francia költőket, Villontól Verlaine-ig és — Hugót meg Beranger-t leszámítva, ha ugyan utóbbit a költők közé soroljuk — szinte semmit sem tudunk meg a franciák történelméről. De lapozzuk fel a magyar irodalmat! A nemzeti függetlenségért vívott küzdelem elején, mikor a döglötes keleti hódító belecsimpaszkodott Buda tornyaiba és pocakját az Alföld ingoványaiban hengergette, mikor a Nyugat álmos részvétellel pislogott felénk és tovább kalmárkodott, a magyar ifjúság feláldozta magát a szabadságért: végvári vitéznek állt. Mit sem tudnánk róluk, ha Balassi Bálint nincs velük. Hetven év múlva, mikor az ösztönös guerilla állandó háborúvá alakult, használható politikus híján Zrínyi Miklósnak, a költőnek kellett jönnie, hogy a török és a német ellen vívott kettős küzdelem célját és elveit összefoglalja. A XVIII. század utolján Csokonai Vitéz Mihály élesztette honi művelődésünk hamuhódó tüzet, míg ócska klepetusában ott ballagott a hosszúra nyúlt somogyi lankákon, melyek tetején a forgósél vitte táncba a porfelhők szoknyáit. Kisfaludy Károly és eposzíróink a multat támasztották fel azért, hogy nekünk, a Herder szavaival „történelem nélküli népnek” történelmi tudatot adjanak, mely nélkül nincs nemzeti öntudat, míg Kazinczyék nyelvünket szedték rendbe, hogy legyen mivel összeesküdnünk, hiszen a nyelv már egymagában is összeesküvés. Március Idusa reggel nyolckor Petőfivel ébredt és a szabadságharc vele alkonyult Segesvárott délután öt óra tájt. Két hónappal Világos után, mikor Haynau betiltotta a magyar játékszínt, Szigligeti írt vígjátékot a magyar komédiás, azaz a magyar szó örökkévalóságáról; két esztendővel Világos után Jókai szerzett regényt, hogy ébren tartsa a szabadságharc legendáját és a Bach-kor útvesztőjében az „egyensúlylelkű, ritka észmagyarok” történelmünkben oly páratlan triásza, Eötvös József, Kemény Zsigmond és Szalay László akarták talpra segíteni az elesett nemzetet. A századvég álnépies, parlagi és unott köpködőjén A Hét füttyörészett ébresztőt, míg csak a Nyugat nagy kürtösei, Ady Endre, Móricz Zsigmond és társaik meg nem zendítették az európai szellem, a polgári radikalizmus nagy és a Tisza-korban mégis oly társtalanul hangzó riadóját. A Horthy-korszakban két ellenlábás folyóirat és két ellenlábás költő — hadd emlegessük őket egymás mellett és együtt — a Válasz és a Szép Szó, József Attila és Illyés Gyula emelték fel szavukat a magyar föld problémáinak megoldása, az ország demokratizálása és a Dunavölgyi népek összefogása érdekében. És végül a szovjet hódoltság rendszere, melynek gyarmati elnyomása és imperialista zsarnoksága ellen a magyar írók egy része már elejétől fogva tüntető hallgatással vagy másról-írással tiltakozott, míg a többiek, kik először a sztálinista diktatúra bűvkörébe kerültek, éppen itt, az Irodalmi Ujság hasábjain indították el egyre koncentrikusabb támadásaikat a teljes erkölcsi, anyagi és politikai csődbe került bolsevista rémuralom ellen. Ezt követte a forradalom, mely nemcsak a magyar nép legdicsebb fegyverténye, hanem a huszadik század egyik legjelentősebb eseménye is lett.

Amikor most, hathónapos kényszerű szünet után ismét megjelentetjük a Budapesten betiltott Irodalmi Ujságot, ezt azért tesszük, mert nem is tehetünk másként, így kívánja tőlünk a világ közvéleménye, mely szünni nem akaró érdeklődéssel figyeli Magyarország sorsát és az Irodalmi Ujság forradalmi különszámának fordításait annyiszor tíz- meg tízezer példányban kapkodta szét Koppenhágától Rómáig és Tokiótól Santiago-de-Chileig. Erre szólítanak fel bennünket a szabad világ íróinak legjobbjai, Ignazio Silone és Sinclair Lewis, Stephen Spender és Francois Mauriac, Arthur Koestler és Salvador Madariaga, Albert Camus és Jean-Paul Sartre. Erre kötelez szolidaritásunk magyar író társaink iránt, akiket elnémitottak, akik helyett nekünk kell szólnunk itt, kinn a szabad világban, mert őket valamelyik börtön szögesdrótja, vagy az ország börtönének Hegyeshalomtól Battonyáig futó szögesdrótja mögé zártak.

Az Irodalmi Ujság megindítására kötelez írói hivatásunk, lelkiismeretünk s a forradalom eszméihez való hűségünk. Ahogy semmi másban, úgy ebben sem lehet különbség köztünk, Magyarországon maradt vagy újonnan kibujdosott írók, akik odahaza vívtuk meg, avagy régebben bujdosó író társaink között, akik valamelyik külföldön várták, lelkesedtek és zokogtak végig 1956 októberét és novemberét. Nevezhetjük eszménket új kifejezéssel, egyszerűen forradalomnak, nevezhetjük, régi szóval, nemzeti függetlenségnek, szabadságeszmének, humanista hitvallásnak, egyre megy — mi, magyar írók, egyöntetűen valljuk, hogy e forradalomnak voltunk és vagyunk nemzői és gyermekei, testőrei és trubadúrai, mindhalálig nem alkuvó, törhetetlen katonái és hirdetői, csak úgy, mint elődeink és példaképeink, kik ugyanezen elveket vallották és ugyanezt az utat járták meg: Rákóczi Ferenc, Kossuth Lajos és a 18-as forradalom legjobbjai.

De az Irodalmi Ujság megjelenésére kényszerítenek azok is, akik már jóelőre üvöltöznek beszédekben és bértollnokaik útján lapunk és személyeink ellen, akiknek a magyar irodalom egysége láttán dühükben szikrát hány a szeme — a Szovjetunió Pesten lakó porkolábjai. Szerepüket méltán vethetjük össze Haynauéval, aki szintén idegen szuronyokkal gázolta le a magyar népet, aki szintén vésztörvényszékek elé állította és felakasztatta szabadsághőseinket, aki legjobb fiainkat börtönbe vetette és aki ugyancsak egy olyan rendszert kényszerített a magyar népre, melyet az már egyszer elsöpört. Nincs fájdalmasabb látvány, mint a semmit sem tanult és semmit sem felejtett bolsevizmus e Bourbon restaurációja, mikor napfényes délben libben ki az udvarra a régi kísértet, ez az enyészet jelvényeivel cifrázkodó, hullaházi jégből kelt ribanc. Noha aligha lesz módunk Kádár és társai személyével, melyek a történelemben közvetlenül Batu kán, Zápolya, Básta, Kolonics, Karaffa, Haynau és Szálasi mellé kerültek, sokat foglalkozni, úgy hisszük, hogy egyetlen fegyverünk, a toll, jóval mélyebb és sokkal nehezebben hegedő sebeket üt majd rajtuk, mint amilyen sebeket az ő pribékjeik ütöttek megkínzott író társaink, Háy Gyula és Zelk Zoltán testén. De ugyanekkor szüntelenül mozgósítjuk a világ közvéleményét az otthoni gyilkosok, elnyomók és kizsákmányolók ellen és a világ színe előtt, húsz nyelven és negyven országban leplezzük le szűnös-szüntelen azt a rendszert, mely írógárdáját az aggkori elmeegyengeség végső mérőföldköveire rogyott aggastyánokból és a szabadversenynek még gondolatától is verejtékező

kontárokból verbuválja; a bolsevik rendszert, ezt a repülőgépre pattant középkort, ezt a tankon lovagló Bizáncot, melynek gazdasági életformája az örökös csőd és amely éhező proletárjait a jövő század vacsoráinak szagával táplálja.

És — csak sorrendben utolsó, valójában első és legfontosabb indokunk ez — útnak indítjuk az Irodalmi Ujságot, mert az otthoni és a világon szétszórt magyarok sok-sok levélben, hosszú hónapok óta követelik rajtunk. Nemcsak az otthoni magyarságot akarjuk fájdalmában vigasztalni, védeni, az igaz szó erejével gyámolítani, hanem a kétszázezer emigránsunkat is. Egy részük most keres új hazát, nyelvi nehézségekkel küzd; sokan meg táborokban rostokolnak, mások már megszokták a Nyugat civilizatórikus berendezéseit, de kultúráját még nem élvezik; nappal, nem egyszer nekikeseredve, túlzott illúzióikat vetkezik, de éjjeli rémálmaikban még odahaza vannak és legalább ébredéskor boldogok. Azt reméljük, hogy hamar megértik lapunkat és programunkat, mely olymagától értetődő, hogy csak összefoglalni érdemes. Legfőbb célunk, hogy jó irodalmat adjunk, amennyire erőnkől telik, sőt erőnkön felül. Célunk, hogy a forradalom emlékét ápoljuk, őrizzük, eszméit terjesszük, történetét megírjuk; célunk, hogy a bolsevizmust állandó pergőtűz alatt tartsuk, de a Nyugat hibáit, bűneit és mulasztásait is leplezetlen kegyetlenséggel tárjuk fel. Célunk, hogy a magyarságot a Nyugat kultúrájával megismertessük és célunk, hogy a nemzeti egységet, melynek forradalmunk oly felemelő példáját adta, fenntartsuk, nem zárva ki belőle Szálasi és Kádár jellemében, értékben és számban egyformán csekély hívein kívül legfeljebb azokat, akik ezt az egységet netán meg akarnák bontani.

A magyar történelem egyik legjellegzetesebb alakjának, Martinuzzi Fráter Györgynek az volt élete egyik célja, hogy a három részre szaggatott, leigázott Magyarország szellemét megmentse, sértetlenül megóvja az utókor számára. Ez a szellemi Magyarország halála után nemcsak virtuálisan, hanem geográfiai valóságban is testet öltött Erdély határai közt. A mi virtuális Magyarországunk nem lesz olyan összefüggő, mint Erdély — inkább a harminc éves háború után száz kis szigetre szaggatott fejedelemségekhez fog hasonlítani a Római Szentbirodalom térképén. Ott egy budapesti bérház, itt egy magyar falu, hová lapunk egy-egy példányát sikerül eljuttatni; amott egy ház a Parana sárgászöld partján; az egész magyar kolónia Winnipegben; itt egy új település a nyugatausztráliai tóvidéken, néhány magyar a belga Charlerois bányáiban, a bajor hegyek közt, a montevideói tengerparton, Genua dombjai alatt. Tízezer kilométer széles és negyvenezer kilométer hosszú ez az új, ez a ritkán lakott, ez a virtuális Magyarország, melyet Kossuth Lajos „száműzött nemzetnek” keresztelt. Nem lesz könnyű feladat ezen a Magyarországon az emberiség, a kultúra és a szellem viharlámpáit meggyújtani, de ha egyszer meggyújtottunk néhány ezret, világítani fognak és mi sem élünk hiába e földön.

Új Hungária

1956. november 9.

Cs. Szabó László

Gyász és megdicsőülés

Halottak napja nem a porladó hamvak, az élő lelkek ünnepe. Több, mint ezerszáz esztendeje megülik évente apró, reszkető fényeknél, mikor a fákra is leszáll az arany halál. De 1956-tól fogva Magyarországon krisztusi ünnep is ez a keresztény emlékezés: olyan áldozat ünnepe, amelyet egy nép hozott, hogy kiontott vérével tisztábbra mossa a világ lelkiismeretét s pusztá mellel a fegyverek elé ugorva meghirdesse, hogy a Bűnnek nincs igazi hatalma. Mert azok a friss holtak, akiknek hevenyészett utcai sírja fölött kigyúl a mécses, megszégyenítették a kételkedőket, akik nem bíztak a lélek törhetetlen szabadságában s ujjongással tölti el a hívőket, akik tudták, hogy a lélek csöndes, de töretlen ellenállása egyszer még képes lesz a legnagyobb véráldozatra és önfeláldozásra. Nem bíztak hiába. Kicsi és szegény nép vállalkozott erre a fennkölt és felülmúlhatatlan áldozatra, olyan nép, amelyet legtöbb szomszédja s más világrészek népei számban, hatalomban, anyagi erőben felülmúlnak. De egyik sem a lélek erejében és szabadságában. A gondviselés rendjét kell látni és dicsérni abban, hogy a magyar szabadságharc azon az ünnepen végződik, halottak napján amely nem a porladó testek, hanem az élő lelkek ünnepnapja. Mostantól fogva akárhogy forduljon is a magyarság jó vagy bal sorsa, a világ népei a holtak élő lelkére emlékezve a síroknál, emlékezni fognak azokra a magyar férfiakra, asszonyokra és serdülőkre, diákokra, munkásokra, katonákra, parasztokra, és írókra, akik véres áldozatukkal tanúságot tettek a lélek örök szabadságáról s visszaadták egy magyar szó hitvalló, csodálatos értelmét. Ez a szó a halálmegvetés. Az elesett hősök a szó szoros értelme szerint megvetették a halált, mert nem hittek az örök halálban s tudták, hogy halál csak a földi létben van, abban a földi életben, amelyet megmérgezett a bűn, s méltatlanná tett az emberhez. Tudták, hogy élőhalottnak lenni rosszabb és méltatlanabb, mint hősi halottnak.

Hány hadosztálya van a pápának? — kérdezte Sztálin. Midőn a pápa meghallotta ezt a gőgös, balga kérdést, mosolyogva azt felelte: az én seregem az égben van. Ez a sereg harcolt Budapest utcáin nemcsak a katolikusok, hanem minden hitvallásúak mellett s azoknak az oldalán is, akik sose próbálták ki az ima erejét, nem kóstolták meg édes ízét, mert szunnyadt bennük a hit, de szívük tisztaságával az angyalok szövetségesei voltak. Ifjak, férfiak, aggok, lányok és asszonyok fegyvertelenül vagy gyatra fegyverekkel a kezükben s halálmegvetéssel a szívben legyőzték Sztálin hadosztályait, Krisztus tudatos vagy öntudatlan követőiként vállalták a legnagyobb áldozatot utódaikért, nemzetükért és minden nemzetért. Rettenetes volt a bosszú a hitetlenség fölött: a láthatatlan és letagadott lélek elnémitotta a látható fegyvereket.

A magyar költészet tele van hintve jövőbelátó igékkel. „Nem sokaság, hanem lélek s szabad nép tesz csuda dolgokat” — kiáltotta Berzsenyi, nem törődve maga körül a szomorú valósággal, amely látszólag meghazudtolta. Neki volt azonban igaza, a próféta költőnek, mert a magyar nép százötven évvel később helytállt a szavaiért. Milyen jó, hogy megvan ez a felséges sor, a legszebb sírfelirat az októberi áldozatok friss hantjai felett! Egy másik költő, élő kortársunk pedig pár év előtt, a hitleri háború legsötétebb óráiban, közelítő csapások és iszonyatok sejtelmével azt írta, hogy „Nem ijeszt, mi csak ijeszthet, nem ölhet, mi csak ölne minket”. Milyen jó, hogy megvan ez a két sor, amely összemarkolja az októberi szabadságharc értelmét s a hősi halottak egykori hitvallását, ha maguk talán nem tudták is kimondani ilyen tömören.

A magyar nép ma azokhoz a repedezett, régi-régi képekhez hasonlít, amelyeken a feltámadt, szomorú, de győzhetetlen Krisztus, borzalmas sebekről s alvadt vérral borítva, kereszttel a vállán a nyitott és legyőzött sír szélén ül. Az ő áldozatára emlékeztet, amit a nép egy ködös, szétlőtt, leszegényedett, elcsúfított és megalázott nagyváros utcáin véghezvitt. Mint minden áldozat Krisztus nyomdokán, a magyaroké is egyszerre megszégyenít és fölemel, büntudattal és ujjongással telít. Nem vagyunk rá méltók s mégis el kell fogadni, mert így akarja az áldozathozó.

Nagyon nehéz napok várnak a magyarokra. De nem azért, mert a tél küszöbén rommá lett az otthonuk. Azért sem, mert kevés a kenyér, ruha, szén és kötszer. Ezeket a hiányokat és gondokat enyhíti a bámuló és meghatott világ segítsége s a maguk buzgalma. De nehéz napok várnak a magyarra, mert lélekben és szellemben, magatartásukban és közdolgaikban, a politikában, gyárakban, hivatalokban, iskolákban s a földeken felül kell műlniuk egész múltjukat. Nem lesz könnyű méltónak lenni azokhoz a holtakhoz, Krisztus tudatos vagy öntudatlan követőihez, akik halottak napja előtt Budapesten és az országban olyan sokat elmostak a világ bűneiből.

Elhangzott 1956. november 1-jén, halottak napján az Angol Rádió magyar adásában.

Új Hungária, 1956. november 9.

Új Látóhatár

1981. november.

XXXII. évfolyam 3/4. szám

Sztáray Zoltán

A recski kényszermunkatábor

*A szó tiéd, a fegyver az enyém.**Te csak prédikálj, Jónás, én cselekszem.**Ninive nem él örökké.*

Babits: Jónás könyve

Prológus

A Belügyminisztérium Államvédelmi Osztályának nyomozói 1948 szeptemberében tartóztatták le a barátomat. A már akkor is szokásos módon: az éjszaka csendjét nem zavarták meg holmi csengetéssel, egyszerűen betörték a lakása ajtaját, kirángatták az ágyából és félig öltözötten elhurcolták. Két nyomozó a lakásban maradt. A barátom feleségét, két kicsinyével együtt az előszobába zavarták, majd felforgatva mindent, összeszedték a található leveleket, feljegyzéseket, a nekik gyanúsnak tűnő papírokat, ezeket egy zsákba gyömöszölve, egyikük elvitte. A másik nyomozó a lakásban maradt. A halálra ijedt, hálóiingben fagyoskodó asszonnyal közölte, a lakást nem hagyhatja el, látogatót nem fogadhat s nem használhatja a telefont sem; ha csengene, ne vegye fel a kagylót. Azután leült az előszobában, elővette tízóraiját s jóízűen falatozott.

A barátomat szállító dzsipet két másik vette közre, mindegyiken négy-négy géppisztolyos nyomozóval. Az Andrássy út 60-ban átadták az ügyeletes tisztnek, aki felvette a személyi adatait, megmotoztatta, majd egy örrel az ügyeletre küldte. Itt arccal a fal felé fordítva várta sorsát. Déltájt szólították. Egy ávós főhadnagy elé vezették, aki megint kikérdezte a személyi adatait, ismételten megmotoztatta. Leültette, megkérdezte, tudja-e miért hozták be az államvédelmi osztályra. A barátom nem tudta. Kémkedésért és összeesküvésért tartóztattuk le — közölte vele a főhadnagy —, jobb, ha mindent beismer, mert a tagadásával csak súlyosbítja a helyzetét. A barátomnak nem volt mit beismernie; az egyik állami hivatal előadója volt, szorgalmas, kötelességtudó munkaerő, aki csak a családjának élt, soha semmiféle politikai mozgalomban nem vett részt.

Napokig tartó verés, kínzás, éheztetés után derült ki, mivel vádolják. Letartóztatása előtt néhány héttel az unokabátyja, az egyik villamosági vállalat elektromérnöke, disszidált, s az ávós főhadnagy szerint fontos államtitkokat vitt magával, közöttük azokat is, amelyeket a barátom adott át neki. A szerencsétlen ember hiába mondta, hónapok óta nem találkozott az unokabátyjával s azt sem tudta, külföldre távozott, hónapokat töltött az Andrássy út 60 nyirkos pincéjében és a kihallgató szobákban. 1949 január végén felolvastak előtte egy internálási végzést s kiszállították a Buda-déli internálótáborba. Innen később a kistarcsaiba került, 1950 októberében pedig a recski kényszermunkatáborba vitték.

A barátom feleségét három napig őrizték felváltva az államvédelmi osztály nyomozói a lakásában, majd a negyedik napon közölték vele, letartóztatják és beviszik az Andrássy út 60-ba, hogy a férjével szembesítsék. A két gyereket a nagyszülők vették magukhoz. Az asszony 1949 decemberében került elő a kistarcsai internálótáborból; ő is csak a szüleikhez mehetett, a lakásukból időközben az államvédelmi osztály beosztottjai mindent elhurcoltak és azt egy belügyminisztériumi tisztviselőnek utalták ki. 1951 júniusában a barátom feleségét szüleivel, gyermekeivel együtt meg néhány batyuval kitelepítették Budapestről; a Hortobágyra vitték őket, ahol 1953 nyaráig, tehát két esztendeig, a rizsföldeken dolgoztak és egy sertéspajtából átalakított rozoga helyiségben laktak, a tető minduntalan beázott, a fal repedésein befújt a pusztai szél.

A barátom 1953 szeptemberében szabadult a recski kényszermunkatáborból. Mielőtt elbocsátották volna, aláírtak vele egy negyedrényi nyomtatványt, amelyen az állt, hogy ha bárkinek is elmondja, hol tartották fogva, államtitok megsértéséért súlyos börtönbüntetésre ítélik. Csendes, türelmes ember volt, nem panaszkodott senkinek. Hiába volt diplomája, csupán egy kerületi vízvezeték-szerelő vállalatnál kapott munkát, kézre adta a szerszámot, árkot ásott és hordta a nehéz vascsöveket.

1956 májusában levelet kapott a régi hivatala személyzeti osztályától, keresse fel őket. Azután közölték vele, hogy kiderült, méltánytalanság érte, s akár azonnal is elfoglalhatja a régi munkakörét. Ha elítélték volna — világosította fel az osztályvezető —, kártérítést is kérhetne, de miután csupán internálva volt, erre nincs lehetőség. Talán majd később — tette hozzá. A barátom elfoglalta a visszakapott munkakörét s nagynehezen egy kényelmetlen társbérletet vásárolt a családjának. Megtörtségéből a forradalom sem tudta felrázni, ki sem ment az utcára a mozgalmas napokban, otthon maradt, majd folytatta munkáját a hivatalában.

Úgy vélem, a barátom történetében senki semmi különöset nem talál: ezek meg ezek mentek végig a forradalom előtt ugyanilyen, vagy sokkal göröngyösebb úton; mások pedig soha nem érték meg a szabadulást, jeltelen sírokban fekszenek a magyar temetők szélén, árkában. Ám nemrégiben, a recski kényszers munkatáborból való szabadulása után több mint negyedszázaddal, mégis különös dolog történt: barátom, elérvén a hatvanadik esztendejét, nyugdíjazását kérte s kérelmében — fölöttesei nem kis megütközésére — közölte, igényt tart az annak idején ártatlanul rabságban töltött öt esztendejének a beszámítására is. Előbb nem fogadták el a beadványt, tanácsolták, mondjon le erről a képtelenségről, majd — látván a makacsságát — arra kérték, csatoljon valamilyen igazolást a rabságban töltött idejéről. A barátomnak ilyen igazolása nem volt, végül is beadványát e nélkül fogadták el. Hetek múltán értesítették, a szóban forgó öt esztendőt nem számíthatják be munkában eltöltött időnek. Különben is — mondta szemrehányó hangon az illetékes tisztviselő — ön egy olyan munkatáborra hivatkozik, amelynek senki sem találja nyomát: azt állítja, hogy három esztendőt töltött 1950 és 1953 között a recski kényszers munkatáborban, jöllehet *megbízható források szerint ez soha nem is létezett*.

A barátom elnyűve, fáradtan, küszködve a Recsken szerzett nyavalyáival, ma is szorgalmasan dolgozik. Szeretne munkában tölteni még néhány esztendőt, hogy majd elvegye a magyarországi viszonyok között is szükséges nyugdíjából. Reggelente, munkába menet, együtt utazik az autóbusszal azzal az egykori ávós főhadnaggal, aki 1948 őszén véresre rugdalta s most az egyik kerületi párttitkárság vezető funkcionáriusa. Mélységes — ám fegyelmezett — utálkozással méregetik egymást.

A most sorra kerülő beszámoló mintegy két évtizede fekszik a fiókom alján. Régen lemondtam arról, hogy közreadjam: miért szagassam fel a már-már behegedő sebeket? De nem hagyhatom cserben a barátomat, íme a „soha nem is létezett recski kényszers munkatábor” vázlatos története.

A nagy terv

A közhiedelemmel szemben a Magyar Kommunista Párt által 1948—49-ben kidolgozott első öt éves terv nemcsak gazdasági jellegű volt, hanem felölelte az egész magyar élet szovjet mintára való átalakítását. A moszkovita vezetők előtt a zárt, poshadt levegőjű, de nagy álmokat kergető emigrációjuk után végre megnyíltak a korlátlan lehetőségek és az egyéni megdicsőülés kapui. Délbáb-kergetésük bizonyítéka a nagyjából két esztendő alatt megbukott, túlméretezett első öt éves terv. Ugyanilyen mohók voltak egyéb elképzeléseikkel is. Erőszakoskodásuknak a politikai, társadalmi, közigazgatási, nevelési és egyházi életünk átalakítása terén is ez a magyarázata. Ám hittek abban, hogy a szovjet mintára megszervezendő politikai rendőrség közreműködésével terveiket végre tudják hajtani. Ezért fogtak hozzá 1949-ben a most már önállóvá lett Államvédelmi Hatóság létszámának felduzzasztásához, hatáskörének szinte mindenre való kiterjesztéséhez. Az újoncok verbuválását a hadsereg politikai tisztjei és a pártszervezetek titkárai végezték, kiszemelve, biztatván a megbízható személyeket.

Az ÁVH-s újoncok kiképzése részben Budapesten, részben a vidéki városokban folyt, az őrszolgálatra való kiképzésben részt vettek az akkor már ugyancsak a politikai rendőrséghez tartozó határőrség egységei is. A drákói szigorral végrehajtott kiképzés lényege a feltétlen, vak engedelmességre való előkészítés volt. Az inkább csak agymosásnak nevezhető elméleti oktatás főként a szolgálati szabályzat és a marxista-kommunista szövegek besúlykolásából állt. A politikai nevelőtisztek rendszeresen tartottak előadásokat olyan esetekről, amelyek tárgya a nép ellenségeinek káros tevékenysége és az ellene küzdő ÁVH-sok hősiessége volt. A történetek mindig azzal végződtek, hogy a szabadságát a nagy Szovjetunió jóvoltából elnyert magyar nép ellen vétők megkapták méltó büntetésüket, s hogy ezt vagy azt a bajtársat soron kívül őrmesterré, netán éppen alhadnaggá léptették elő. Elmondhatjuk, az újonctanfolyamokról kikerülő ÁVH-sok valamennyien az agyukban hordozták a marsallbotot.

Az Államvédelmi Hatóság így feltöltve létszámát, 1950 tavaszára készen állt az egyik igen jelentős és jó előre kidolgozott terve végrehajtására: a büntető- és letartóztató intézetek átvételére. A Magyar Kommunista Párt főtitkárságáról később kiszivárgott hírek szerint ezt nem csupán biztonsági okok miatt határozták el, hanem az ÁVH már 1949-ben terveket készített arra, hogy az első öt éves terv nagyobb munkálataihoz, építkezéseihez, gátépítésekhez, bányákhoz hány őrizetében lévő rabmunkást bocsát majd rendelkezésre. Ha jól megvizsgáljuk az első öt éves terv munkaerő- és bérszükségletét, ez nyilvánvalónak is látszik: rabszolgamunka bevezetése nélkül ezeket kielégíteni aligha lehetett volna.

Ezt a tervet egyébként már korábban is nyomon tudjuk követni. A szénbányavállalatokhoz kirendelt államosítási biztosokkal együttműködő kommunista funkcionáriusok már 1946-ban — a bányászati szakértőkkel szemben — tiltakoztak az ellen, hogy a viszonylag alacsony kalóriaértékű barnaszenet adó észak-borsodi bányüzemeket leállították. Azzal érveltek, hogy ezekben a bányákban a már korábban elfogadott tervek szerint elítélteket fognak dolgoztatni s így a termelés gazdaságos lesz. Ezeket az üzemeket nem csukták be, jöllehet a termelési költségük gyakran az országos átlag háromszorosa, négyszerese volt.

Az ÁVH rohamegységei elfoglalják a kistarcsai internáló tábort

1950. május 5-e hajnalán szokatlan zajra, mozgolódásra ébredtem a kistarcsai internáló tábor 2. számú épületének emeleti saroktermében. Négy óra lehetett, a szokásos őrségváltás ideje. Az emeleti priccsemről az ablakon át kiláttam a tábor főkapujára s az ettől jobbra lévő őrtoronyra s számtalanszor figyeltem meg az őrségváltást, amely rendszerint minden hang nélkül ment végbe. Ám ekkor mintha fojtott hangú parancsszavakat hallottam volna. Nemsokára az addig őrségben álló, szürke ruhás rendőr helyett két tányérsapkás, állsziás ÁVH-st pillantottam meg, ahogy az őrtorony könyöklőjére támaszkodva, az épületek felé irányították a géppisztolyukat. Még talán nem is derengett, ám a környező lámpák jól megvilágították az őrtornyot, a szemem nem káprázott: két ÁVH-s állott őrségben! Kisvártatva hangos ütődéssel szélesre tárult a főkapu s azon túl, az utcán, egy, a kapunyílásnak irányított gépfegyvert vettem észre, mögötte fekvő két ÁVH-sal. Az események gyorsan peregtek. A gépfegyver őrizte kapun egymás után hozta be két-két géppisztolyos ÁVH-s az eddig az őrtornyokban állt és lefegyverzett rendőröket. Kettős sorba állították, majd vagy fél órai várakozás után elindították őket a fogdaépület felé. Aki az ablakokhoz fért közülünk, megdermedve szemlélte a jelenetet. Belém nyilait a felismerés: az Államvédelmi Hatóság átvette a tábort.

Az addigi, az adott körülmények között elviselhető életünk egészen megváltozott. Az új parancsnokság hermetikusan lezárta a tábort. Beszűntette a gyakran inkább szórakozásszámba vehető munkát, nem írhattunk s nem kaphattunk hozzátartozóinktól levelet, megszűntek a csomagbeadások, a rendszeres havi beszélők. Az ablakokat bemeszelték, ezeket egész nap zárva kellett tartanunk, kivéve azt a félórányi időt, amelyet az udvaron, hátra tett kézzel, lesütött szemmel, némán, az örök rugdalása és ordítóása közben „sétálással” töltöttünk.

Élelmezésünk is leromlott, egykori számításaim szerint a napi táplálékunk nem tehetett ki többet 500—600 kalóriánál, s ezt most már az annak idején hozzátartozóinktól kapott élelmiszerekkel sem pótolhattuk.

Az egykor valamennyiünk által vagy az Andrassy út 60-ban vagy pedig valamelyik ÁVH-s kirendeltségen tapasztalt, intézményes terror köszöntött ránk. A legkisebb vétséget — pl. egyetlen szót séta közben — is kegyetlenül megtorolták: verés, fogdabüntetés járt érte. Megszervezték a besúgószolgálatot, sohase tudtuk, melyik társunk előtt mit mondhatunk, mit nem. Magam egyszer áldozatául estem egy ilyen besúgó provokációjának s hat hétig tartottak kettős fallal szigetelt, minden zajt kizáró magánzárkán; amikor visszamehettem a közös terembe, napokig senki hangját nem tudtam kivenni, csupán egy állandó zúgást hallottam.

Ahogy napról napra fogyott a testsúlyunk, úgy fogyott a reményünk is, valaha szabadon léphetünk ki a tábor kapuján. Teltek a napok, múltak a hónapok, csak a perceket volt nehéz kivárni, szinte mindegyiket külön kellett megharcolnunk, annyira elviselhetetlenek voltak.

Valamikor 1950 augusztusában esetenként 10—15 társunkat szólították, hogy minden holmijával jelentkezék az ún. ÁVH-s körletparancsnoknál. Ezeket többet nem láttuk viszont, s — valószínűleg a besúgókon keresztül — azt híresztelték el, ezek szabadultak. Senki se hitte. Nagyjából fel tudtuk mérni, kik azok, akiket kisebb és kik azok, akiket viszonylag nagyobb váddal internáltak annak idején. A „szabadulók” az utóbbiak közé tartoztak. Találgattuk, hová tűnhettek, eredmény nélkül. Így folyt ez szeptemberben és októberben is, időnként 10—15 társunk tűnt el. Valaki kitalálta, ennyien férnek el egy rabomobilban vagy egy teherautón; kétségtelemmé vált, valahová viszik őket.

Elszállítanak bennünket Kistarcsáról

1950. október 25-én valamivel a szokásosnál korábban ébresztettek bennünket s az ÁVH-s örök kiadták a parancsot, senki sem hagyhatja el a termét. Nemsokára a táborparancsnok százados jelent meg egy főhadnagy kíséretében s az utóbbi egy ívről neveket olvasott fel, köztük az enyémet is. Maguk szabadulnak — mondta könnyedén a főhadnagy. Nem hinném, bárki is akadt volna közöttünk, aki ezt el is hitte. Az örök levezettek bennünket az udvarra és arccal a fogdaépület fala felé állítottak, majd szinte egyenként bezavartak a beszélő nagy termébe. Addig sohase látott ÁVH-sok fogadtak itt bennünket, ordítózással, rúgással, derékszíjjal való veréssel. A magunkkal cipelt holmijainkat egy nagy halomba rakatták, majd meztelenre vetkőztettek valamennyiünket. A levetett ruháinkat frissen kopaszra nyírt rabok egy másik halomba vitték, ahogy itt is, ott is csattant egy-egy derékszija valamelyik lassabban vetkőző társunk hátán, fején.

A terem egy másik részében ruhakupacok sorakoztak egymás mellett. Mindegyikünknek egy-egy ilyen kupac elé kellett állnunk, majd parancsot kaptunk, öltözzünk át. Magunkra kapkodtuk az ócska, piszkos, miniummal széles piros csíkokkal megfestett, katonai vagy ávos posztóruhát, a rendszerint összeszáradt kiselejtezett bakancsot, sapkát, köpenyt. Kaptunk még egy csajkát, egy kanalat és egy zsebkendőnyi vászondarabot. Azután a táborparancsnok elrendelte a motozást: senki mászt azonkívül, amit ott kapott, nem tarthatott meg. Ha találtak valakinél valamit, azonnyomban véresre verték.

Így átöltözve, halálra ijedten álltunk a teremben, valamennyiünk előtt vészteljesen derengett fel a jövőnk. Késő este lehetett, talán tizenegy óra, amikor egy ávos őrnagy jelent meg s közölte velünk, hogy nincs semmi okunk az ijedelemre, mert innen csupán munkára visznek bennünket. Nem visznek ki bennünket az országból — mondta —, hanem csupán egy, Budapesttől

nem távolabb, mint száz kilométerre lévő helyen dolgozunk majd s biztosíthat bennünket, hogy ha jól végezzük a ránk bízott munkát, három hónapon belül mindenki a családja körében lesz. Azután géppisztolyos ÁVH-sok sorfala között a már várakozó teherautókhoz vezettek bennünket, ezekre kellett tizesével felugrálunk. A ponyvával letakart teherautó hátuljában két ávos géppisztolyt, másik kettő karabélyt szegezett ránk.

Némi várakozás után a teherautó elindult velünk. Mint a tenyeremet ismerem a vidéket, így csakhamar észrevettem, a miskolci műútra fordultunk. Elértük a gödöllői hajtúkanyart, elhagytuk a helyiérdekű állomást és valahol a községen túl, a vasúti töltés mellett álltunk meg. Az ÁVH-sok leparancsoltak bennünket s álltunk sorban a ránk szegezett fegyverekkel szemben. Csak később vettem észre, hogy fent a vasúti töltésen egy igen hosszú tehervagon-szerelvény állt. Ezekbe a vagonokba vertek fel bennünket. Nem tudom, egybe-egybe hány társunk jutott, én negyed magammal kerültem egy ilyen vagon egyik végébe, míg a másik végén négy ávos vigyázott bennünket a vagon közepén világító viharlámpa imbolgó fényében. Egy idő után elindult a szerelvény. Kelet felé. Még mindig mehetünk a Szovjetunióba, villant meg az agyamban. Minden idegszálamat megfeszítettem, hogy tudjam, hol járunk. Valamikor hetente utaztam ezen a vonalon, szinte minden váltót, kitérőt ismertem. Jóllehet nem láttam ki a vagonból, sikerült nyomon követnem a szerelvény útját. Azt is biztonsággal állapíthattam meg, hogy Kál-Kápolnánál a szerelvény másik végébe kapcsolták a mozdonyt s megindultunk Verpelét felé. Már derengett a hajnal. A vagon egy kis repedésén keresztül felismertem a Tarna-patak hídját, néhány perc múlva megállt a szerelvény. Kívülről nyitották ki a vagon ajtaját s mi leugráltunk a szerelvény mellé; előttünk, mögöttünk géppisztolyos, karabélyos ÁVH-sok álltak lövésre készen. Egy bőrkabátos százados lovagolt fel és alá a soraink előtt. Nemsokára százával álltunk az állomás térségében; mi, a piros csíkos ruhába öltöztetett rabok, de százával álltak körülöttünk az ÁVH-sok is. A szemem az előttem lévő épület homlokzatára tévedt, ott volt a szokott helyén a felírás: Recsk-Parádfürdő. Hát nem a Szovjetunió, villant az agyamba, hanem a recski ércbánya lesz az új otthonunk. Azután emlékeimbe idéztem a pár esztendővel korábban látott ércbánya elhanyagolt, víztől csepegő, rézgálicszagot árasztó járatait.

Nem volt sok időm a tünődésre. Az ÁVH-sok három nagy csoportra osztottak bennünket, ötös sorokba állítva. Abban a csoportban, amelyikbe én jutottam, vagy százötvenen lehettünk. Körülöttünk gépfegyveres, távcsöves karabéllyal felszerelt ÁVH-sok nyüzögtek. Lehettek legalább százan.

Míg a másik két csoport az ordító ÁVH-sok gyűrűjében az állomás térségében maradt, minket elindítottak dél felé, a Mátra gerince irányába. Tehát nem a recski ércbányába visznek bennünket, könnyebbültem meg, mert az északra van. Előbb gyors léptekkel haladtunk a völgyön át a Csevice-patak felé vezető dülőúton, majd árkon-bokron keresztül, parlagon, még be nem szántott tarlón, friss szántáson kergettek bennünket futólépésben az ÁVH-sok. Volt, aki felbukott, volt, aki összeesett: ezeket felrángatták és futásra nógatták a puskatussal. A bőrkabátos százados a sarkunkban ugratott a lovával, legázolással fenyegetve a lemaradozókat. Kutyaugatást hallottam, akkor vettem észre, hogy valahonnan pórázon vezetett kutyaikkal újabb ÁVH-sok tüntek fel. Ezek valószínűleg a már előre kijelölt úton várakozhattak ránk. Most már a kutya vették át a hátul botladozók nógatását, időnként belemarva egyikünk-másikunk lábikrájába. Végre megint egy útra értünk a hegyre való rohanás után s egy, részben nyers, kergét meghagyott fából ácsolt kapu előtt álltunk meg. A százados éppen közelemben nézte meg a karóráját, elégedetten kiáltott oda az egyik ávos őrmesternek: nem rossz, harmincegy perc! Ennyi idő alatt tettük meg a mintegy négy kilométernyi utat.

A kapun belülről, akár egy népes fogadó bizottság, számos ávos tiszt és két polgári ruhás férfi jött elénk. Az egyik tisztnek, talán a parancsnok lehetett, a bőrkabátos százados jelentett valamit; míg az egyik, igen nyeglének tűnő, rókaarcú hadnagy gúnyos mosollyal szemlélt bennünket, néha meg-megállva valaki előtt. Legalább ötször számoltak meg bennünket, amíg belülré jutottunk a kapun. Katonás sorokban, egyszerre lépve, de inkább vánszorogva mint masírozva érkezünk meg egy szögesdróttal, őrtornyokkal körülvett hegyi táborba. Akkor még nem sejtettük, hogy csak három esztendő múltán hagyjuk el: már azok, akik túléltek.

Hol volt a recski kényszermunkatábor?

A „megbízható források szerint soha nem is létezett” recski kényszermunkatábor az Északi Középhegységünkhöz tartozó Keleti-Mátra északi oldalán feküdt, az északi szélesség 47. foka, 53. perce és a keleti hosszúság 20. foka, 7. perce metszette. Pontos helyét meghatározhatjuk úgy is, ha Magyarország térképén a Kékestető és Sirok község, meg Parádfürdő és Kisláná között húzunk egy-egy egyenest: ezek a tábor területén keresztezik egymást.

Am ha így körülményesnek tünnek a földrajzi meghatározás, adódik egy sokkal egyszerűbb lehetőség is: a budapesti Kartográfiai Intézet által 1957-ben kiadott, a Mátra hegységet ábrázoló, ÁFTH 83/1957. számú, 60 000-es léptékű turisztaképen a tábor helye világosan fel van tüntetve, ahogy azt az olvasó a mellékelt térképrészletről láthatja is. A később kiadott térképekről a tábor kerítésjelzését törölték, csupán az erdőirtás, a tábor területén létesített kis tavak és a Csákánykőhöz vezető, általunk épített, kanyargós út jelzését hagyták meg.

A tábor területe korábban a Barkóczy család birtokához tartozott; juhtenyészetük volt itt. A terjedelmes juhhodály és egy kisebb lakóház maradt ebből a táborra az északi kerítésénél emelkedő dombon. Valamivel délebbre kisebb patakok,

vízmosások szabdalta keresztvölgy húzódott, majd a terep egyenletesen emelkedett a tábor déli végét lezáró, mintegy 500 méter magas sziklacsúcsig, a Csákánykőig. A néhol oszloposan formálódott andezitből álló sziklatömeg, valójában részben már lepusztult vulkáni dugó, északi oldala leomlott, vagy a nedves agyagrétegeken a mélybe csúszott s így egy mintegy száz méter magas, 250—300 méter széles, majdnem egészen merőleges sziklafal képződött. Ez utóbbi szinte kínálta magát kőbánya-nyitásra.

A Csákánykő közelében több hasonló, a korábbi takarórétegeitől már megszabadult andezit-csúcs található. Az első ötéves tervben ezek közül jó néhányat, közöttük a Csákánykőt is, kiszemelték bányanyitásra. Elsősorban útburkoló anyaghoz akartak így jutni. Úgy tervezték, hogy ezeket a kőbányákat sodronykötélpályával kötik be a Recsk—parádfürdői vasútállomás közelében építendő rakodóhoz. E nagyarányú tervet másként, mint kényszermunkások alkalmazásával nemigen tudták volna végrehajtani, s különösen nem az első, főként építkezéssel, előkészítéssel töltött időkben. A környék népessége aránylag ritka, a rendelkezésre álló munkaerőket lekötötte a parádi üveggyár, a recski ércbánya és a valamivel távolabb lévő szénbányavidék.

Vannak, akik állítják — közöttük olyanok is, akik bizalmas információkhoz juthattak —, hogy ezeket a kényszermunkatáboroként kezelt bányákat az Államvédelmi Hatóság — szovjet mintára — büntető, vagy éppen megsemmisítő táboroknak szemelte ki. Nekünk, akik meg- és túléljük a recski kényszermunkatábor szörnyűségeit, efelől nemigen van kétségünk.

Az első napunk a táborban

Ez 1950. október 26-a volt. A kapun áthaladva, egy nagyobb tisztáson állítottak meg bennünket. Ekkor, mintegy üdvözlésünkre, megeredt az eső, hogy azután két és fél hónapig egyfolytában essék. ÁVH-sok légiója lepottintott bennünket, valamennyiünket megint tüzetesen megmóztak; voltak, akiket a zuhogó esőben meztelenre vetkőztettek. Majd amikor a másik két csoport is megérkezett a laborba, megkezdődött a barakkokba való szétosztás. Ám közben már láthattunk valamit a tábor életéből: hozzánk hasonlóan öltözött, sovány, nyúzott arcú embereket láttunk hatalmas rönköket, jókora szikladarabokat cipelni, mögöttük ordító ÁVH-sokkal. Volt közöttük olyan csoport, amelyik rohanvást vitt valamilyen anyagot ágakból eszkábált hordsaroglyán. Időnként megálltak, s harsány hangon kiáltottak: felügyelő úr, engedélyt kérek a továbbmenésre. Előbb nem láttuk ezeket az ÁVH-sokat, majd felfedeztük őket hol egy fa, hol egy bokor lombjai között. Mindenütt géppisztolyos ÁVH-sok voltak, a szerencsétlen társaink pedig mint a hangyák rohángásztak közöttük cipekedve, szinte látszólag értelmetlenül. Nemsokára megoldódott a Kistarcsáról eltűntek rejtélye is, egyiküket-másikat ott láttuk a többiek között.

Mintegy ötszázan érkeztünk meg ezen a napon a táborba, s ahogy később megtudtuk, akkor már vagy 150-en előztek meg bennünket. Ezek egy részét Kistarcsáról hozták ide, másokat pedig a budapesti toloncházban fogva tartott, júliusban letartóztatott szociáldemokraták közül. Voltak olyanok, akik megérkezésünkkor már harmadik hónapjukat töltötték a táborban. Ők építették a tábor szögesdrótkerítését, az őrtornyokat és felhúzták már az első barakksort is, meg néhány, más épületet. Amíg az egyik elkészült barakkba nem költözhetek be, a juhodályban aludtak, ugyanazon az almon, amelyen korábban a kullancsokkal fertőzött juhok.

Az elkészült barakksor négy, egyenként húsz méter hosszúságú, nyolc méter szélességű barakkból állott. Falai kívül félbe hasított fatörzsekkel, belül egy sornyi téglával voltak burkolva, teteje hornyolt cserepekkel volt fedve. Én 160-ad magammal a 4. számú barakkba kerültem, ennek akkor még nem volt padlása és a selejtes cserepek résein kiláttunk az égre. A barakk két oldalán emeletes, viszonylag vékony, girbegurba ágakból készült priccissor húzódott, ezek felett néhány, erős dróthálóval ellátott, a kinti világosságot alig-alig beengedő ablakkal. Két-két ember kapott egy-egy szalmazsákot, első dolgunk volt ezt a barakkba hordott, vizes, már-már rothadó szalmával úgy-ahogy megtömni. Ezeket helyeztük el a priccseken a kapott egy-egy vékony, durva pokróccal. A fejrészhez tettük a csajkánkat, a kanalat és a darabka vászonrongyot: berendezkedtünk Recskén.

Estére kaptunk vacsorát, babfőzeléket és egy kis cipót. Éhesek voltunk, másfél napja nem ettünk, mohón faltunk fel mindent. Úgy kilenc óra tájban két ávos létszámot tartott a barakkban s levethettük a csuromvizes gönceinket s lefekhettünk a fele annyi ember számára is szűk priccsekre. Hiába nem aludtam az előző éjszaka, most sem jött álom a szememre: a vékony, időközben átmedvesedett takaró alatt fáztam, szinte vacogott a fogam. Fölöttem lyukas volt a tető, csurgott rám az eső. Ez volt az első recski napom, 1950. október 26-a.

A recski kényszermunkatábor leírása

A táborról mellékelt vázlatom nem lehet egészen pontos, hiszen ha gondosan is, de csupán emlékezetből, egykori sorstársaim helyesbítésével készült. Amint a vázlat mutatja is, a többszörös szögesdrótkerítés egy szabálytalan, észak-déli irányban megnyúló hatszöget fogott közre, átlagos hossza 1200 méter, szélessége mintegy 000 méter volt, így a területe nem egészen háromnegyed négyzetkilométert tett ki. A vázlaton — hely hiányában — nincs feltüntetve a tábor kerítésén kívül, a

délnyugati oldalon épített robbanóanyag-raktár. Az ÁVH-sok lakókörléte a tábor északi részén volt elhelyezve a parancsnoksággal együtt. Az első időkben itt volt a fogdának használt, földbe vájt bunker is. Ezekről délre, túl az általunk létesített kis tavakon, állt a két barakksor a konyhával, meg itt voltak a műhelyek is, valamennyi együttesen és külön-külön is bekerítve kettős szögesdrótkerítéssel. A barakkjainktól valamivel távolabb volt a kórház-barakk, a fogdaépület, a mosoda és egy kisebb, a kedvezményeket élvező, soraink közül kikerülő brigádvezetők, normások lakóbarakkja is.

Maga a bánya, a köfjítő, a tábor déli részén volt, a már korábban leírt Csákánykő északi oldalán. Itt néhány kezdetleges műhelyépület állt, majd itt épült fel a sodronypálya feladóállomása is.

A mintegy három méter magas, a tábort körülvevő, kettős szögesdrótkerítés mentén álltak, egymástól ötven méternyire, magas lábakon az őrtornyok, míg a tábor területén belül három, rendszerint géppuskával ellátott, magas-figyelő épült. Ezeket körben forgatható reflektorok voltak felszerelve. A kerítés mentén elhelyezett lámpák éjszaka is nappali fénnel világítottak.

Egy időben, 1952 folyamán, néhány hónapon keresztül létezett egy fióktábor is, az ún. alsó tábor, a Recsk község közelében lévő, a térképábrázolaton Somrétnak nevezett helyen. Itt felváltva tartózkodtunk, amikor a Recsk—Sirok közötti műutat áthelyeztük s új hidat építettünk a Tárnán, hogy az út ne keresztesse a vasútvonalat. Ez a tábor is körül volt véve szögesdrótkerítéssel, néhány őrtoronnyal s itt magunkat bekerítve dolgoztunk, ám korántsem volt annyira biztosítva szökés ellen, mint a másik. Az itteni jobb bánásmódnak is ez lehetett az egyik magyarázata.

A tábor létszáma

Az 1950 júliusától október végéig a táborba szállított mintegy 150 rab után a mi 500 fős csoportunk következett október 26-án, majd 1951. január 5-én újabb 500 fő érkezett Kistarcsáról. Az utolsó csoportot, a mintegy 150 főt kitevő hatvani vasutasokat, viszonylag igen későn, 1953 kora tavaszán hozták Recskre. Ez utóbbiakat egy különálló barakkban helyezték el, munkára nem vitték őket s velük soha nem is találkoztunk. E számításunk szerint a kényszermunkatábor legnagyobb létszáma 1300 fő lehetett.

A táborból a végleges, 1953 őszén bekövetkezett felszámolás előtt két ízben szabadultak rabok: 1951 karácsonyán mintegy harminc, míg 1953. március 8-án 120 társunk hagyta el a tábort. Sem az első, sem a másik szabadulás igazi okára nincs magyarázatunk. Ezeket azzal a feltétellel engedték el, hogy szabadulásuk után soha senkinek nem szólnak arról, hol tartották őket fogva. Jellemző az akkori időkre, hogy az első csoportnál, az 1951 végén szabadultaknál, ez a figyelmeztetés be is vált, nem tudunk arról, hogy ők bármelyikünk hozzátartozójának hírt vittek volna felőlünk. Ám az 1953 tavaszán szabadultak közül elég sokan beszámoltak Recskről, főként a szovjet diktátor halála után.

Szólnunk kell arról is, milyen volt a Recskben fogva tartottak társadalmi összetétele. Úgy hiszem, a legnépesebb csoportot a magyar középosztály műveltebb, opportunizmusra nem hajló tagjai adták, a többiek a magyar társadalom minden rétegéből származtak. A szociáldemokraták között föltétlenül nagyobb volt a szakmunkások aránya; de akadtak közöttünk munkások szép számmal, akik soha semmiféle párthoz nem tartoztak. Elég sok, akkor különösen kuláknak nevezett középparaszt is akadt, meglehetősen népes volt az egykori katonák csoportja is, míg az egyházak papjait megkímélték Recsktől. Akadtak bőven úgynevezett gyökértelen elemek is, kétes egzisztenciák, akik mindig mindenre kaphatók voltak: ezekből kerültek ki az ÁVH-sok legmegbízhatóbb besúgói. A Magyar Kommunista Párt volt tagjai, a rendőrség, az egykori államvédelmi osztály és az Államvédelmi Hatóság kegyvesztett tagjai is képviseltették magukat: ezek — mégis csak bennfenteseknek számítván, különféle beosztásokhoz jutva — gyakran kegyetlenebbül bántak velünk, rabtársaikkal, mint maguk az ÁVH-sok.

A munkaviszonyok

Azzal kell kezdenem, hogy a munkaviszonyok majd végig elviselhetetlenek voltak: a nyilvánvalóan erre kioktatott ÁVH-sok még a legkönnyebbnek tetsző munkát is valóságos emberkinzássá tudták varázsolni. Ez az egyik bizonyítékunk arra, hogy a recski kényszermunkatábor elsősorban fenyítő, büntető intézmény volt, ahol nem a munkateljesítmény, hanem a munkát végzők szenvedése volt a cél. A táborban fogva tartottak között talán két ember akadt, aki valaha is dolgozott kőbányában, tehát az elvégzendő munka mindenki számára új volt; különösen új volt azoknak, akik egész életükben soha semmiféle fizikai munkát nem végeztek. Olyan normakövetelményeket szabtak meg, amelyeket eredetileg jól felszerelt kőbányákban dolgozó szakmunkásokra alkalmaztak. Szerszámok híján gyakran pusztá kézzel végeztünk földmunkákat, bontottunk a hegy oldalából szikladarabokat. Amikor már szerszámokat kaptunk, ezek minősége csapnivaló volt, a nyelvük nyers, nehéz, minduntalan feltörték a kezünket.

Mind a törésre szánt, mind pedig a megtört köveket nyers fából készült hordsaroglyán szállítottuk, ezek üresen is elviselhetetlenül nehezek voltak. Amikor később talicskákat kaptunk, főként az útépitéshez, ezek is olyan ormótlanok, nehezen tolhatóak voltak, hogy üresen is kinszenvedést okoztak. A gyakorlatlanságunk, a rossz munkaszervezés és a nem megfelelő

szerszámok miatt igen sok volt a baleset. Különösen sokan kaptak inhuvelygyulladást a sokszor napi tizenkét óráig tartó kötőréstől; ezek között számosan akadtak olyanok, akik megbénult ujjakkal hagyták el Recsket.

Amíg a táborba érkezésünk utáni első két és fél hónapban az egyre szakadó vagy szemetelő esőtől szenvedtünk munka közben, később a rendkívüli hidegtől. 1951 január végén váratlanul nagy, legalább tizenöt fokos hideg köszöntött ránk a Kárpátok felől lezúduló, csontig hatoló széllel. Hiába vertük kalapácsunkkal a követ, az avított, semmit nem érő zubbonyunkban, nadrágunkban, talpavált bakancsunkban egész nap fagyoskodtunk.

Emlékezőm a recski munkaviszonyokra, azt hiszem a legelviselhetlenebb volt az 1951—52 telén végzett útépités, annak a kanyargós útnak az építése, amelyet olyan hüen ábrázolnak a későbbi turisztatérképek. Ahogy haladtunk előre az út építésével, úgy kerítettük be magunkat szakasról szakaszra bakokra szegelt szögesdróttal. Ezeket a bakokat a hátunkon cipeltük s amire egy-egy szakasszal végeztünk, tépett ruhával, vérző kézzel, fejszerűséssel foghattunk a napi munkához. Miután sietteték az út megépítését, hihetetlenül nagy volt a hajsza. A legnagyobb hóviharban, hidegben sem hagyhattuk abba a munkát, számosan ekkor szereztek egész életükre különféle betegségeket. Én ekkor ún. alapköveket raktam le az útra, a frissen tört, érdes felületű kövek a megmerevedett ujjaim végéről lecsiszolták a bőrt s hónapokon keresztül szemlélhettem az eleven húsomat. Ekkor a hajnali sötétben indultunk munkára és csak este tértünk vissza az ugyancsak melegre vágyó ÁVH-sok ütlegetésével gyorsabb iramra nőgatva a táborba. Ám minket ekkor is csupán a hideg barakk fogadott. Miután a táboron kívül dolgoztunk, ekkor nem kaptunk ebédet sem: kétszer ettünk naponta, reggelire a szokásos, kávénak nevezett meleg folyadékot, némi kenyeret s vacsorára valamilyen híg főzeléket.

Az ÁVH-sokat soha ki nem elégítő munkateljesítmény növelésére a parancsnokság különféle módszereket alkalmazott. Először az ún. félkosztal kísérleteztek: aki nem végezte el a kiszabott munkát, az csupán a fél ételjárulékát kapta meg: fél adag reggelit, fél adag kenyeret, fél ebédet s fél vacsorát. Ettől sem javult meg a munkateljesítmény, hiszen az így csontra-bőrré fogzott, legyengült rabok még kevesebbet teljesíthettek. Azután bevezették a fogdabüntetést: a gyenge munkásokat éjszakára fogdára vitték s ott az ügyeletes ÁVH-sok kínozták őket, de semmiképp sem alhattak. Ezeknek sem javult meg a munkateljesítményük. Majd egy arcátlanul szemérmetlen tervet agyalt ki a parancsnokság. Kihirdették, hogy aki egy bizonyos mennyiségű követ bizonyos ideig naponta megtör, az levelet írhat a hozzátartozóinak. Ekkor már több mint egy esztendeje semmit sem tudhattak felőlünk a szeretteink, érthető hát, hogy számosan vállalkoztak erre a kecsegtető ajánlatra; ám olyan magas volt a követelmény, hogy csak kevesek érdemelték ki a levélírás jutalmát. Talán vagy tíz ilyen, akkor szerencsésnek ígérkező társunk akadt, akikkel valóban egy vasárnap délután megírták a levelet. Egészen természetesen, ezeket a megírt leveleket soha el nem küldték a címzetteknek.

A napi munkaidő — az utolsó hónapok kivételével — látástól vakulásig tartott, a hét valamennyi napján. Csak talán az utolsó esztendőben változott ez meg, amikor vasárnap csupán úgynevezett hatósági — valójában fenntartó jellegű — munkát végeztünk. Gyakran ez semmivel sem volt könnyebb mint a kötőzés, vagy az útépités.

Valamikor 1951-ben a táborparancsnok kihirdette, hogy ezentúl a munkánkért fizetést kapunk. Ahogy később megtudtuk, ekkor vonták be a recski kényszerszermunkatábor is a KÖMI — Közmunkák Igazgatósága — keretébe. Ennek a valójában az Államvédelmi Hatósághoz tartozó szervnek számolták el a végzett munkánkat. Az egyéni teljesítményekért járó bérből levonták az élelmezésünk, örzésünk költségeit, majd tartalékoltak belőle valamennyit arra, hogy szabadulásunkkor megkapjuk s ha maradt valami, akkor ebből vásárolhattunk: így egyesek néha-néha hozzájutottak némi élelmiszerhez, WC-papírhoz. A KÖMI részére készülő munkateljesítmény-kimutatásokon sem szerepelhetett a nevünk, ekkor kaptunk valamennyien egy betűből és egy számból álló egyéni jelet, jómagam a H—49 jelre hallgattam e kimutatásokban, lévén a H-brigád 49. tagja az abc-rendbe szedett névsorban. Mint érdekességet írom meg az utókornak, egy ilyen kimutatás indigós másolatát, olyat, amelyiken a nevek is, a jelek is szerepeltek, egy szerencsés véletlenből folyó alkalom során, az egyik társunk segítségével, a tábor területén egy nagy szikla alá ástam el fenyőszurokkal szigetelt konzerves üvegben. A kimutatásban mintegy ezer név szerepel. Ma már kevésbé hiszem, mint akkor, hogy ennek bármi értelme is volt.

A Közmunkák Igazgatóságának két munkavállalóját láttuk rendszeresen a táborban. Az egyik a részeses, primitív, palócos beszédű robbantómester volt, aki maga is verte a rabokat. A másik, egy magát főmérnöknek hivató alkalmazott, aki ugyan senkit sem vert meg, de engem megveretett az ÁVH-sokkal és a forradalom után az Egyesült Államokban talált „menedékre”. Ma is itt él állítólag valahol Kaliforniában.

Az élelmezésünk

Ma sem tudnám megmondani, mi volt a legelviselhetlenebb Recskén: az embertelen kényszerszermunka, az állandó ütés-verés, vagy a tudatos, minden képzeletet felülmúló éheztetés. Recskén nem voltunk éhesek — ami végeredményben elviselhető jelenség —, hanem éhezünk: nem a gyomrunk követelte az ételt, hanem a kegyetlen munkával kiszípolozott sejteink ordítottak a nap huszonnégy órájában az élelemért.

A recski túlélésünk példája — azoké, akik nem haltunk éhen — meghazudtolja a biokémikusokat: számításaik szerint az éveken keresztül napi 900—1000 kalória értékű ételmen végzett nehéz testi munka valamennyiünket a sírba kellett volna vigyen.

Ez az embertelen éheztetés ártott talán a legtöbbet, ez alacsonyított le egyeseket tolvajokká, készítette ezeket mások kenyerének elorzására, ez tett sokakat besúgóvá, társaik rendszeres elárulójává. Nemcsak csontra-bőrre fogytunk le valamennyien, hanem a fehérje-és vitaminhiány miatt különféle betegségekbe estünk. Testünk tele volt furunkulusokkal, gyulladt innnyel, laza, gyakran kihulló fogakkal vészeltünk át hónapokat. Mindent elkövettünk, hogy hiányos táplálkozásunkat pótoljuk: elloptuk az ÁVH-soknak nevelt sertések moslékját, a lovak abrakját, kiszedtünk a szemétből minden megehető hulladékot. Jóllehet tiltották és súlyos fogdabüntetés járt érte, a tábor területén felkutattunk minden gyomorba küldhető növényt: ettük a zsenge fenyőtűket, a sóskát, a madársóskát, a fiatal bükkhajtásokat C-vitamin pótlására, megettük a zöld, vagy félig érett kökényt, vadkörte, a vadrózsa szirmát, később még zöld gyümölcsét, a madárberkenyét, az útépítésnél a felszínre került — valóban fehérjedús — mogyorós lednek gumóját s kísérleteztünk, bár tudtuk, emészthetetlen, a tölgyekkel is. Voltak, akik nem tudtak ellenállni a különféle gombáknak, egyik társunk bele is halt. Akadt, aki jóízűen fogyasztotta el az eleven csigát; másvalaki a kovácműhely tüzén félig pirított szalamandert, mókust evett. Egy időben a kalapács feltörte kezünk puhítására faggyút osztottak ki: nem törődtünk a sajgó sebeinkkel, inkább megettük. Később homokkal keverték, hogy ezt ne tehessük, ám akkor is megettük.

Főtáplálékunk — ha nem is mindennapi — a kenyerünk volt. Az időről időre változó mennyiségű, és mindig kevés, kenyéradagunk híján valamennyien éhenhalhattunk volna.

Az egészségügyi helyzetünk

Egészségügyi helyzetünkre az volt a jellemző, hogy rendkívül sok volt mindig a beteg közöttünk és igen kevés a gyógyítási lehetőség. A közülünk való rab orvosok, ha módjukban állt, mindent megtettek a betegek gyógyítása, életük megmentése érdekében. Nemcsak a szegényes kórházi felszerelés okozott számukra nehézséget, hanem akadályozta munkájukat maga, a kórház parancsnoka is. Ez a korábban őrmesteri, majd pedig alhadnagy ranggal tetszelgő ÁVH-s valamikor az Andrassy út 60 borbélyja volt, felette műveletlen, tudálékos alja-ember. Ha valaki betegen levánszorgott a kórházba, nem az orvosok döntötték el, mehet-e munkára vagy sem, hanem ez a kórházparancsnok. Ő döntötte el azt is, kinek adhatnak gyógyszert, kinek nem. Számtalan esetben kivette valamelyik társunk furunkulusát felvágó orvos kezéből a kést és ő folytatta a műveletet: nemcsak a kórház teljhatalmú parancsnokának tartotta magát, hanem főorvosának is. Az orvosokkal kényekedve szerint bánt. Egy alkalommal valamiért megharagudott az egyetlen fogorvosunkra s kiküldte a kőbányába, ahol a nagykalapáccsal töretette vele a követ, hogy a finom, szájszűrészi munkára begyakorolt kezét tönkretégye. Amíg a fogorvosunk a bányában törte a követ, hiába fájt a fogunk, nem akadt, aki kihúzza. Mert csak erről lehetett szó: néhány fogón kívül a kórház más fogászati műszerrel, berendezéssel nem rendelkezett. Fogkefének, fogkrémünk nem volt, így fogápolásra sem adódhatott lehetőség. Mindez, az elégtelen táplálkozással súlyosbítva a helyzetet, tönkretette valamennyiünk fogát. A lyukas, megszuvasodott, gyakran begennyedt fogunknak más orvossága mint a kihúzás, nem lehetett: számosan közülünk fog nélkül hagyták el Recsket.

Gyógyszere a kórházunknak alig volt, legfeljebb ha aszpirinhez juthattunk. A komplikáltabb esetek előtt az orvosaink tanácstalanul álltak, semmi lehetőségük nem volt a segítségre. A reménytelen betegeink nem haltak meg a recski kényszermunkatáborban, hanem rendszerint a váci fegyház kórházában: az Államvédelmi Hatóság földi életükben utoljára még megautóztatta őket.

Hiányos tisztálkodásunk ellenére sohase volt tetünk, ám rengeteget szenvedtünk a bolhától. Az örkutyák behordták bolháikat a barakkjainkba, ahol szinte ideális tenyészlehetőséget találtak. Nappal a fűreszporral behintett, döngölt agyagpadlón, éjszaka rajtuk tartózkodtak. Százával, ezrével. Hónapok múltán kaphattunk csupán valamilyen irtószert, azután, hogy az alvatlanság miatt nappal már alig tudtunk mozogni.

Ide kívánczó kérdés: vajon hányan haltak meg a recski kényszermunkatáborban? Mint sok mindenre, erre sincs megbízható adatunk, ám gondos számítás után a Recsken elpusztultak számát mintegy 130—150-re tehetjük, tehát a mindenkori legnagyobb létszám 10—12 %-ára. Ez talán nem is tűnik soknak, ám ha meggondoljuk, Recskre zömmel az életerős, egészséges, fiatalabb letartóztatottakat vitte az ÁVH, ez az arány igen jelentős.

Föl kell tennünk a kérdést, hol vannak a halottaink? Nem tudjuk. Recsken az a szóbeszéd járta, hogy a környező falvak temetőiben fekszenek jeltelen sírokban.

A büntetésekről

Többször hangsúlyoztam, a recski kényszermunkatábornak még a többi büntetőintézethez viszonyítva is, büntető jellege volt. De az ÁVH ezt a büntetést is tudta fokozni. Már a tábor felállításának első napjaiban megásatták a fogdának használt

bunkert s amíg ezt használták, soha egyetlen napig nem volt üres, két-három szerencsétlent mindig őriztek benne. Magam igen hamar megismerkedtem vele: egyszer, amikor gerendát faragtam, néhány ujjnyinál vastagabb ágat tettem a szabadban égő tűzre. Ezt az egyik, talán éppen a leggonoszabb örünk, a nép vagyona elherdálásának minősítette — azzal senki sem törődött, hogy a tábor területén díszlő, ötven-hatvanéves vadcseresznye-, habos köris-, juhar- és gyertyánfákat tűzifának vágatták fel velünk — és a bunkerbe zárt. Három napig, éjjel-nappal vertek egy másik társunkkal együtt felváltva az ÁVH-sok: ez volt az egyetlen szórakozásuk. Én kékre-zöldre csépelve, zúzódásokkal megúsztam, a másik, nálam gyengébb és idősebb társam, később belehalt a kezelésbe.

Az idő múlásával korszerűbb fogdát építettünk magunknak, főként azért, mert a bunkerben ha legfeljebb három embernek volt hely. Ide már tucatjával zárták be gyenge munkateljesítmény, gombaevés, állítólagos rémhírterjesztés vagy valamilyen vétség miatt az embereket. Nézzé el nekem az olvasó, hogy az itt végbement szörnyűségekről, kínzásokról ne számoljak be, elég, ha megemlítem, itt égették le az ÁVH-sok egyik társunk mindkét kezéről az ujjait.

Külön fejezetet kellene szentelnem az ún. büntető brigádnak. Ám ebben — szerencsémre — én sohasem voltam; talán majd egyszer akad valaki, aki erről is beszámol. Az e brigádba tartozókat minduntalan verték, hosszabb ideig dolgoztatták, a tábor többi részétől szögesdrótkerítéssel szinte hermetikusan elzárták s éjszaka rendszerint nem hagyták aludni. Néhány heti itt-tartózkodás után már valamennyien kísérteteknek tündek.

Igen gyakran nem is büntetésként, hanem csupa szórakozásként vertek bennünket az őreink: kedvenc időtöltésük volt, versenyezni egymással, melyikük tudja a kiszemelt áldozatot egyetlen csapással leütni. Ez igen sokuknak sikerült.

A recski kényszermunkatábor őrei, parancsnoksága

Az Államvédelmi Hatóság beosztottjainak létszáma Recsken mintegy 350 lehetett, tehát nagyjából minden négy rabra jutott belőlük egy. Három csoportra oszthatjuk őket: a külső kerítés őrtornyaiiban őrszolgálatot teljesítőkre, a tábor belső területén belül szolgáló ÁVH-s brigádaparancsnokokra és örökre, végül a parancsnokságra. Az őrtornyok őreivel nemigen akadt dolgunk, ezek általában rang nélküli ÁVH-sok voltak, akik a tábor területére talán be sem léphettek, az őrtornyokat is a táboron kívül közelítették meg. Később ezeket az ún. zöld ÁVH-sok, határőrök, váltották föl. Ez utóbbiak — mondhatnók — barátságosabbak voltak, gyakran megesett, ha a velünk lévő őr ezt nem vette észre, cigarettát vagy valamilyen élelmet dobtak le számunkra.

A táboron belül szolgálatot teljesítő ÁVH-sok válogatott tisztesek; őrzetők, tizedesek, szakaszvezetők vagy már éppen őrmesterek voltak. Belőlük kerültek ki az egyes munkabrigádok parancsnokai. Kevés kivétellel valóban megérdemelten szolgálták — ahogy ők ezt emlegették — a pártot és a népet, pokollá tették az életünket Recsken. Nagyjából származás szerint két csoportba tartoztak: vagy agrárproletár vagy pedig lumpenproletár családokból jöttek. Beszédmodorukból, tájszavaikból, viselkedésükből ezt kétségkívül állapíthattuk meg. Azt is, hogy a falusi származásúak főként a Tiszántúlról, Szabolcshól, Szatmárból, Hajdú megyéből rekrutálódtak, míg a munkásszármazásúak főként Budapest peremvárosaiból. Az előző csoportot a mérhetetlen butaság, a másikat pedig a beteges szadizmus jellemezte. Találghatjuk, melyik volt a rosszabb.

Ezeknek az öröknek fogalmuk sem volt arról, hogy kiket őriznek: valamennyiünket veszedelmes gonosztevőknek, a nép, a párt, az ország megátalkodott ellenségeinek, s főként a letűnt úri rend képviselőinek vélték. Így is bántak velünk. Soha egyikünktől sem kérdezték meg, miért zártak be bennünket, ami bizonyíték arra, hogy ilyen kérdésekre nem is voltak feljogosítva.

Felügyelő úrnak kellett őket szólítanunk, s miután a nevüket nem tudhattuk, valamilyen rájuk jellemző tulajdonság szerint neveztük el őket. Így az egyik legkegyetlenebbet a minduntalan kivillanó műfogai után Wiplának, másvalakit az arcszíne szerint Piroskának, a harmadikat a szójárása után Mesternek. A tábor parancsnokságára beosztottak közül főként a négy nyomozót láttuk. Ezek afféle fél civilben jártak, ÁVH-s nadrágot, lábbelit viseltek és ehhez vagy polgári zakót, vagy télen báránybőrből készült bekecsét vettek fel. Hozzájuk tartoztak a fegyelmi ügyek, ők szabták ki a büntetéseket, ők változtatták meg időnként az egyes brigádokba való beosztásunkat. Nem tudok arról, hogy ezek a tábor területén valaha valakit is megvertek volna, ezt csupán az ún. kihallgatások alkalmával a parancsnokság helyiségeiben gyakorolták. Az ÁVH keretén belül valószínűleg bizalmi beosztásban voltak, az őreink is tartottak tőlük. Rangjukat nem tudtuk, egységesen „hadnagy úrnak” szólítottuk őket. Nevüket ezeknek sem tudtuk, magunk között az egyiket Borzasnak emlegettük, mert mindig borzas volt az istenadta, másikat a kék sapkája miatt Sísapkásnak.

A tábor parancsnoka, ennek helyettese, csak nagynéha mutatkozott. Rendszerint akkor, ha valamilyen különös esemény történt, vagy valamilyen fontos kihirdetni való akadt. Ők messze fölöttünk egy egészen más régióban éltek és valamilyen misztikus hatalmat képviseltek tudatunkban; olyat, ami megszabja minden életmegnyilvánulásunkat. A tábornak a három esztendei fennállása alatt négy — egymást váltó — parancsnoka volt.

A brigádvezetők, normások

A recski kényszermunkatáborba való érkezésünk utáni első napokban olyan brigádvezetőink voltak, akiket magunk közül választottunk. Ezeket az ÁVH-s parancsnokok csakhamar leváltották s helyettük az erre a feladatra általuk alkalmasnak vélteket nevezték ki. Rendszerint nem választottak a maguk elképzelése szerint rosszul: kitűnő érzékkel találták meg a brigád legopportunistább, mindenre hajlandó tagját, aki vakon követte utasításait s talán náluk is kegyetlenebbül hajszolta munkára sorstársait. Később a kijelöléseket a parancsnokságon intézték, még jobban választva ki a legalkalmasabbakat. Ezek a brigádvezetők nem végeztek munkájukat ingyen: külön barakkban laktak, kényelmesebb elhelyezéssel. Jobb, gyakran magukra szabott ruhát kaptak. Nem főztek ugyan külön számukra, ám mindig az élelem javát kapták, annyi, amennyi beléjük fért. Azután nem kellett dolgozniuk sem. Amíg mi csakhamar csontra-bőrré fogytunk, ők meghíztak, kigömbölyödtek. Ha a brigádjuk tagjai közül a magas munkateljesítményükért egyesek pótélelmet vásárolhattak, akkor ebben ők is részesedtek: a brigádjuk összmunkájának nagysága szerint. Már csak ezért is érdemes volt hajszolniuk a rájuk bízott embereket.

Magatartásukban, hozzánk való viszonyukban közelebb álltak az ÁVH-s parancsnokokhoz: ha egymás között rólunk beszélgettek, éppen úgy emlegettek bennünket, mint az öreink: *ürgéknek*. Átvették az ÁVH-sok beszédmodorát, járásmódját s minduntalan értésünkre adták, emezekhez s nem hozzánk tartoznak. Ha érdemeiket akartak szerezni, attól sem riadtak vissza, hogy egyikünket-másikunkat véresre ne verjék.

Eredeti foglalkozásuk, képzettségük igen különböző volt. Akadt közöttük mérnök, katonatiszt, bányász, műszaki tisztviselő, szakmunkás és közönséges csavargó is. Ám — talán a két, ún. gyengebrigád vezetője kivételével — valamennyi született gonosztevő volt. Egyikük a forradalom után Franciaországban tűnt fel s azután, hogy a francia rendőrség tudomást szerzett magyarországi üzemeiről, kiutasították és a Dél-Afriai Unióban talált menedékre. Egy másik — semmivel sem ártatlanabb — 1956 októbere után Chilébe menekült, majd Kanadába vándorolt be. Ma is Torontóban él, megváltoztatván eredeti családi és keresznevét.

A munkateljesítményeket elszámoló normások korántsem voltak annyira ártalmasak, mint a brigádvezetők. Felsőbbségüket ők is mutogatták, a kedvezményekben ők is részesültek; ha választaniuk kellett, inkább az ÁVH-s ör mellé álltak, ám akadtak közöttük emberségesebbek is, sőt olyanok, akik a teljesítmények elszámolásánál javunkra hamis adatokat jegyeztek fel. Igaz, ez az ő érdekeiket is szolgálta.

Szökések Recskről

Az első rab még a táborba való érkezésünk előtt, 1950 késő nyarán szökött meg Recskről. Ekkor még a tábor körül sem volt kerítve, hanem az említett juhodályban aludtak az emberek. Egyikük kijátsszva az örök éberségét, az erdőbe vetette magát s eltűnt. Néhány nap múlva elfogták, a családja több tagját évekig internálták a kistarcsai táborban, a sógorát — akiről feltételezték, hogy segített valamilyen formában — elrettentő példaként, helyette, elhozták a recski táborba, őt magát pedig súlyos börtönre ítélték.

Jóllehet azt tartják, nincs olyan börtön, amelyből nem lehetne megszökni, a recski kényszermunkatábor a végleges felépítése után ilyennek tűnt. A többszörös, őrtornyokkal tűzdelt kerítéseken szinte a madár sem repülhetett át. Senki, soha őrizetlen nem maradt s szigorú szabályok korlátozták a mozgást a tábor területén belül. Arra, hogy valaki észrevétlenül hagyja el a tábor, semmi lehetőség nem látszott.

1951. május 20-án, vasárnap, a tábor nyolc rabja mégis megszökött. Fényes nappal, a kettős külső kerítésen keresztül az őrtornyokban álló, géppisztollyal felszerelt ÁVH-sok szeme láttára. Az egyik, rendkívül intelligens és merész társunk eszelte ki a tervet. Titokban a tábor műhelyeiben szereztek, átalakítottak egy ÁVH-s egyenruhát, sapkát; majd fából faragtak egy „géppisztolyt”. Egyikük így ÁVH-s örnek álcázva magát, az építőanyagokat vivő hét társát kikísérte a tábor külső kerítésén kívüli robbanóanyag-raktárhoz, ahol — túl az örök látókörzetén — bevették magukat az erdőbe. A kerítésen való túljutásra főként az adott lehetőséget, hogy a robbanóanyag-raktár magasságában az ÁVH-sok ideiglenesen átvágták a szögesdrótszálakat az építkezési anyagok szállításának megkönnyítésére, s csupán összekötötték, összeakasztották azokat, amikor a munka a robbanóanyag-raktárnál nem folyt. Biztosak voltak abban, hogy közvetlenül két őrtorony között lehetetlen a szökés.

A szökés felfedezése után irtózatosságot következett be nemcsak a recski táborban, hanem az ország valamennyi börtönében, fegyházában. Ahogy később megtudtuk, mintegy harmincezer ÁVH-st, határőrt, rendőrt, katonát mozgósítottak a szökevények elfogására. Mi napokig nem hagyhattuk el a barakkjainkat, hol adtak enni, hol nem, de néha óránként végigvertek bennünket, összeszedték azokat, akiknek valami közük lehetett a szököttekhez, akik barátjaik voltak vagy akikkel együtt dolgoztak s ezeket éjjel-nappal verték.

A nyolc megszökött társunk közül hétnek nem sokáig tartott a szabadsága, különböző időben és helyen elfogták s vasra verve visszahozták a táborba őket. Napokig tartó verés, különféle kínzások után valamennyit elvitték valahová, ahol szökésért súlyos börtönbüntetésre ítélték mind a hetüket. A nyolcadik társuk, a szökés értelmi szerzője — hangsúlyozom: kivételes tehetséggel megáldott ember —, túljutott az osztrák—magyar határon, majd Bécsben jelentkezett a hatóságoknál, elmondván, a

recski kényszermunkatáborból szökött meg. Ahogy az akkoriban szokás volt, kihallgatták az amerikai menekültügyi hivatal emberei is, akik nem hitték el a történetét. Védőőrizetbe vették, faggatták, nyomoztak múltja után, s hiába írta le emlékezetből mintegy hatszáz Recsken maradt társa nevét, kérvén, hogy azokat olvassák be a Szabad Európa Rádió magyar adásában, nem hittek neki. Végre valaki — megkerülve a bécsi amerikai hatóságokat — elérte, hogy három hónap múlva az Amerika Hangja Rádió közölte ezt a névsort. E társunk egyszer s mindenkorra elvesztette az amerikai hatóságok bizalmát s később hiába kért az Egyesült Államokba bevándorlási vízumot, azt megtagadták tőle. Ma Németországban él, kiábrándulva, megkeseredve. Egyszer talán majd nyilvánosságra kerül, *miért nem akarták elhinni az amerikaiak a történetét.*

A szellemi életünk

Azzal, hogy a beszámoló végére hagytam e fejezetet, annak fontosságát szeretném hangsúlyozni. S a szellem szabadságának hatalmát a terror, a zsarnokság, a butaság, gonoszság, s nem kevésbé a gyenge test fölött. Agyunkból senki kívágni nem tudta az ott összegyűjtött tudást, ismereteket. A legszörnyűbb éheztetés, a szinte halálra dolgoztatás sem tudta megakadályozni, hogy ezeket fel ne idézzük, ismételjük, rendszerezzük, tovább ne adjuk. Talán valamiféle tudattalan, misztikus reakció volt ez arra a felismerésre, hogy őrreink keresztül az Államvédelmi Hatóság mindent elkövetett a szellemi megnyomorításunkra. Nyomatott betűnek szinte senki se látta színét a táborban, soha, egyetlen könyv a kezünkbe nem jutott, tilos volt a papír, a ceruza. Ha valami olyasmiről beszéltünk, amit az őrreink — vagy egyes brigádvezetőink nem értettek, mert nem érthettek — súlyos fenyegetéseket kaptunk. Mégis, egyetemi szinten folytak különféle tudományos előadások, cementzsák-papíron disszertációnak beillő tanulmányok születtek, verses antológiák. S hogy a könnyebb műfajról szóljunk, még újság is. Esténként, halál fáradtan a napi munka után, összegyűltünk valamelyikünk szalmazsákján s előadást hallottunk a magyar vagy a világirodalom egyik-másik fejezetéről, az atom világról, a csillagos ég csodáiról, a matematika, a filozófia mélységeiről. Ilyenkor lehullott rólunk a rabruha, az őrreink, brigádvezetőink pondrókká zsugorodtak, lepattant a lakat, kinyílt az ajtó, leomlottak a szögesdrótkerítések, s mi szárnyaltunk a magasban, túl a Mátra gerincén, a felhők fölé, a szellem világába.

Máskor bokáig tapodva a sarat, húztuk lovakként a rönkökkel megrakott szekeret, míg valamelyik társunk Shakespeare-drámát adott elő. Lassan elült a kötélnek feszülő vállunkban a sajgás s ott ültünk egy londoni színház nézőterén: élveztük az előadás szépségeit. A csákány nyeléhez tapadt a hóviharban a kezünk, vágtuk a fagyos agyagrétegeket, amikor valamelyikünk Itáliáról, Görögországról mesélt: nemsokára kivírtott körülöttünk a tavasz s nem éreztük, hogy húzza le tenyerünkről a bőrt a jeges csákánynyél. Igen, voltak Recsken boldog perceink is.

Ami mégis bénított bennünket, az a külső világ eseményeitől való hermetikus elzárásunk volt. Csak nagynéha jutottunk az ÁVH-sok árnyékszékéből kiszédett, lemosott és megszártogatott újságcafathoz. Ezeken vagy voltak bennünket érdeklő hírek vagy se. Volt, hogy valaki valahol az erdőben egész újságoldalt talált, ezt azután vigyázva adtuk kézzel kézre, mindig csak a megbízható társainknak. 1953 áprilisának végén az egyik társunk akkor valóban kincsnek számító zsákmányra talált, az április 24-i Szabad Nép két egész oldalára; az egyiken az amerikai elnök április 16-án az Amerikai Lapszerkesztők Társasága gyűlésén elmondott, az akkori külpolitikai helyzetet taglaló beszédének szövegével. Ebben az időben adták ki az ÁVH-sok az utolsó mérgüket, ismét felújították a büntető brigádot, visszaállították az egykori terrort. Az újságoldalak továbbadása szinte lehetetlenné vált. Vállalkoztam arra, hogy a beszéd szövegét napközben megtanulom, majd éjszaka, a fekvőhelyemre irányuló állandó reflektorlámpa világánál apró betűkkel cigarettapapírra leírom s majd a lapokból kis füzetet varrva, adjuk tovább. Ez a kis füzet, a „recski újság” első száma, még a büntető brigádot is megjárta. Az egyik kedves, fiatalon is igen művelt, a forradalom alatt hősi halált halt társunk — hadd írjam ki a nevét, egyedül az övét ebben a beszámolóban —, Földváry Elemér, ezt a parányi füzetecskét megmentette, kihozta a táborból, majd szabadulásom után nekem visszaadta. Eme egyetlen tárgyi emlékemet a recski kényszermunkatáborból ma is őrööm.

Ezt a kis újságot még hat másik hasonló követte, de ezekhez a hírágyagot már az egyik, a hozzánk mindig emberséges ÁVH-s szakaszvezetőtől kaptam. Az utolsó számot valakinél megtalálták, kiverték belőle a forrást; de belőlem nem, kitől kaptam a híreket tartalmazó újságlapokat. A nyomozók két napig tartó érdeklődése egy kivert fogamba került.

A szabadulás

1953 nyarán számos ÁVH-s tiszt — hadnagy, főhadnagy, százados — érkezett a táborba. Megkezdték az ügyünk felülvizsgálását. Kivétel nélkül mindenkit kihallgattak; volt, aki fél órát, volt, aki napokat töltött a kihallgató szobában. Munkára kijártunk még ugyan, de csupán immel-ámmal dolgoztunk. Az ÁVH-s őrök megszelídültek, hagyták, hogy a szerszámunkra támaszkodva beszélgetszünk. Akadt, aki szólt: „No, csak üljenek le emberek”. Nem voltunk tovább ürgék, embereké váltunk. Tőlem egyszer az egyik, korábban mindig kegyetlenkedő őr, mintegy tudakolva a véleményemet, megkérdezte: „Azért én nem voltam olyan rossz magukhoz?” Szótlanul otthagytam. Végül feloszlatták a büntetőbrigádot is és nagymértékben megjavult az élelmezésünk.

Azután mégis kinyílt a recki kényszermunkatábor kapuja előttünk, a nyár vége felé már javában folyt a szabadulás. Kisebb csoportokban szólították az embereket, akiket a parancsnokság épületében — úgy, ahogy — civil ruhába öltöztettek, kezünkbe nyomtak egy vasúti jegy megváltására jogosító utalványt: aláírtak velük egy kötelezvényt, amelyben tudomásul vették, hogy ha szabadulásuk után bárkinek is elmondják, hol voltak fogva tartva, államtitok megsértéséért súlyos börtönbüntetéssel sújtják őket. Voltak, akiket teherautón vittek le a Recsk—Parádfürdő vasútállomásra; voltak, akik csoportosan oda legyalogoltak.

Szeptember közepére már nem sokan maradtunk a táborban. Egy szép őszi napon vagy nyolcvanunkat összereltek az egykor a hatvani vasutasokat őrző barakkban. Rossz sejtéseink támadtak. Napokat várakoztunk. Egy este számos rabomobil állt meg a barakk kerítése mellett, majd egyenként szólítva bennünket, azok szűk ketreceibe zártak valamennyiünket. Néhány óra múlva a kistarcsai internálótábor egyik — akkor már emberekkel teli — termében találtam magam. Itt három napot töltöttem, a negyedikén az egyik leghírhedtebb ügyész elé vezettek, aki egy vádiratot olvasott fel előttem: idegen hatalom javára elkövetett kémkedésért és a demokratikus államrend megdöntésére irányuló szervezkedésért bíróság elé kell állnom. Dadogva kérdeztem, milyen alapon, milyen bizonyítékok alapján? Az ügyész elem tett egy 1948 őszén az Andrássy út 60-ban készített jegyzőkönyvet s hagyta, olvassam el. A jegyzőkönyvet az egyik kihallgatóm, később a Markó utcai ÁVH-kirendeltséget vezető ÁVH-s tiszt szerkesztette, azt én soha nem írtam alá. Ott is volt a jegyzőkönyv alján az egykori főhadnagy kézírásával: „A gyanúsított a jegyzőkönyv aláírását megtagadta.” Közöltem az ügyéssel, a vádakból egy szó sem igaz, a jegyzőkönyvet nem is írtam alá. „Ezt majd mondja el a bírósági tárgyaláson” — szólt és az örrel elvezettetett. Másnap — most már börtönőr ruhába öltözött — két ór jött értem s egy tágas alagsori helyiségbe vezettek, amelynek végében maga a később öngyilkosságot elkövetett tanácselnök ült néhány népi ülnökkel. Közben egy apró kis ember tolakodott hozzám s szinte suttogva mondta: „Én vagyok a védője, hogy is hívják?” Megmondtam a nevem, majd egy kis pepita füzetben keresgélve, valamit kipipált. Ha jól emlékszem, ennyi volt a védelme. A tanácselnök kikérdezte a személyi adataimat, majd felolvasta ugyanazt a vádat, amelyet előtte való nap az ügyésztől hallottam, suttogott valamit a népi ülnökökkel s már mondta is az ítéletet: tízenötévi börtön. Szólt még valamit, de nem értettem, elsötétült előttem a világ, a két börtönőr elvezetett a teremből. Az egész bírósági tárgyalás nem tartott tovább húsz percnél.

Éjszaka nem jött álom a szememre, a reggelimet se tudtam elfogyasztani. Úgy kilenc óra körül megint jöttek értem, kapkodtam össze a néhány holmimat, de a két börtönőr leintett. Kérdeztem, hová visznek, azt gondoltam elszállítanak valamelyik börtönbe. „Bírósági tárgyalásra.” — szólt az egyikük. Néhány perc múlva megint ott találtam magam a tanácselnök előtt, semmit sem értettem. Ott volt a kis „védőügyvéd” is, aki megismert s nyugtatott: „Kérem, nincs semmi baj, nincs semmi baj...” A tanácselnök megint felolvasta a már tegnap is hallott vádiratot s kimondta az ítéletet: öt esztendei börtön, amit kitöltöttnek nyilvánított. Megint elvezettek a börtönőrök. Még aznap átszállítottak a Markó utcai bíróság harmadik emeletén lévő ÁVH-kirendeltségre. Itt egy magánzárkába helyeztek el, elég tágas volt; kifogástalan ételmet kaptam s halomszámra könyveket. Az örök azt sem bánták, ha éjszaka olvastam. És én olvastam, faltam nem a betűket, hanem az oldalakat. Olvastam a szovjet traktoros lány és legény szocialista szerelméről; arról, hogyan fektették le a hős szovjet olajmunkások a fagyos tundrán át az olajvezetékét. Ám én soha könyveknek ennyire nem örültem. Csak azt nem tudtam, mi lesz a sorsom, egyre teltek a napok.

Hosszú-hosszú hetek múltán, amikor már másodszor is kiolvastam a magyar könyvkiadó vállalatok szocialista-realista termelvényeinek garmadáját, minden papír nélkül kidobtak a Markó utcai bíróság fogházából. Felemás, csontkeményre száradt, fűzőtlen bakancsban, foltozott zsávolny katonaruhában léptem ki az épület Nagy Ignác utcai kapuján. Sután néztem körül, tájékozódtam, felismertem az égtájakat s azután a Markó utcán elindultam a Duna felé. A Dunát akartam látni legelőbb. Az alsó rakparton leültem az egyik kikötő oszlopra s figyeltem a csendesen, békésen folyó vizet, öreg néniké tűnt fel pórázon vezetett, szaglászó kis kutyájával. Furcsa szerzet lehettem, meg is álltak előttem. A néniké megszólalt:

— Tessék mondani, fogságból jött?

— Onnan.

— A Szovjetunióból?

— Nem, Recskről.

— Az hol van? Szibériában? Ennyi idő után ... — motyogta maga elé az öreg néni, azután továbbhúzta a kis kutyája.

Igaza volt a nénikének: valóban Szibériából érkeztem vissza öt esztendő múltán az öreg Duna partjára. Az emberi értelmetlenség, ostobaság, gonoszság, gyűlölet, bosszúállás, a mérhetetlen hataloméhség és a határtalan zsarnokság magyar Szibériájából, a „megbízható források szerint soha nem is létezett” recki kényszermunkatáborból.

Epilógus

Ha három évtized távolából s a föld másik végéről is gondolva vissza az egykori eseményekre, úgy hiszem, szólnom kell valamit arról a magyar világról, amelyet szabadulásunk után, 1953 végén, 1954 elején találtunk. 1953 során kétségkívül lényeges változások következtek be Magyarországon: ha ezek nem lettek volna, magunk sem szabadulunk Recskről. Ám e változások még nem érték el a magyar társadalom széles rétegeit, ezek még mindig a zsarnokság bénításában vergődtek,

valamiféle nagy, mentális börtönben éltek. Resteltem leírni, mi, akiket néhány hónappal korábban még naponta rugdaltak, moslékon tartottak, igavonó állatoknál is kevesebbre néztek, emeltebb fővel, egyenesebb derékkel jártunk közöttük. Még mindig igaz volt Illyés Gyula szentenciája:

*„hol zsarnokság van,
mindenki szem a láncban;*

*...
nemcsak a szögesdrótban,
nemcsak a könyvsorokban,
szögesdrótnál jobban
butító szölamokban;”*

Eme nagy — az ország elaknásított határainál végződő — börtön őreitől mi már nem féltünk, korábban a kegyetlenebbekhez, a láthatóbbakhoz szoktunk. Sorra értek bennünket a meglepetések. Mentünk az utcán és a velünk szembejövő régi barátunk, munkatársunk hirtelen befordult a mellékutcába, hogy ne kelljen velünk találkoznia. Voltak, akik keresztülnéztek rajtunk a villamoson, az autóbussen. Voltak, akik letagadták magukat otthon, a hivatalukban. Csakhamar kiderült, belpoklosokként szabadultunk s ez még ma is jobban fáj, mint az ÁVH-soktól kapott arculverés, rúgás. Valamiből élnünk is kellett volna, munka után néztünk. Hetekig tartó kilincselések, megszegyenítő érdeklődések, kézdörzsölő magyarázkodások vagy rideg elutasítások után csak az aljamunka járt ki nekünk, a segédmunkások ocsúja. Mindenki tudta, ártatlanul tartottak fogva bennünket éveken át, mégis a börtöntöltelékek sorsára jutottunk: hetenként néha kétszer is álltunk sorba a kerületi rendőrségen, hogy a szolgálatos őrmester beüsse a jelentkezést igazoló pecsétet, megtoldva efféle, nem is rossz szándékú bizalmaszkodással: „Remélem, jól viseled magad, Zoltán!”

Mi mást tehattünk? Jól viseltük magunkat, örültünk a viszonylagos szabadságnak, a Duna vizének, a Pilisnek, a Dobogókőnek, még a Mátrába is elmerészkedtünk, hogy a torkunkban dobogó szívvel a szögesdrótkerítés külső oldaláról nézhessünk be az egykori kényszermunkatáborba, örültünk néha egyik-másik barátunknak is, aki megvendégtelt bennünket egy körüti feketével. Nemigen kérdezték, hol voltunk. Rájöttünk, a magyar társadalom tagjai leszoktak a kérdezősködésről: féltek, hátha olyasmit hallanak, amit nem tanácsos, nem okos. „Nézd — mondta az egyik régi munkatársam —, amiről nem tudunk, az nincs.” A tömegpszichológia művelői szerint az ilyen megnyilvánulást a rendszerint rosszul értelmezett társadalmi büntudat, lelkiismeret-furdalás magyarázza. Volt-e erre oka az 1948—53 közötti magyar társadalomnak? A költő szavai szerint: mindenki szem volt a láncban. Ám mi nem bírák, hanem áldozatok voltunk, vagyunk.

A Duna-parti öreg nénike bizonyára semmit sem tudott Recskről. Vajon tudtak-e mások? Előbb magam is azt hittem, nem tudtak, azután rájöttem, ez nem igaz. Igen sokan tudtak a recski kényszermunkatáborról még a feloszlata előtt is. Hivatalos és nem hivatalos emberek. Hogy egészen fent kezdjem, tudott róla a Legfelsőbb Bíróság elnöke, ám amikor igazamat kerestem és fogadott a hivatalában, leintett: jobb, ha nem emlegetem Recsket. Tudott róla — szerintem egészen természetesen — az a két volt belügyminiszterhelyettes is, akikkel 1955—56-ban a kényszermunkatáborról beszéltem. Tudott róla a budapesti V. kerületi rendőrkapitányság parancsnoka is, aki suttogva érdeklődött tőlem Recsk felől, de előbb kiküldte a titkárnőjét. Tudtak Recskről a Kál-Kápolna—Kisterenye közötti vasútvonalon utazók is: hosszú kilométereken keresztül láthatták a sötétben kivilágított tábor körvonalait a hegyen. Tudtak róla a tábor környékén lévő falvak lakói. Tudtak róla — ahogy azt nekem 1955-ben elmondták — a parádsavári üvegyár igazgatója, főmérnöke, párttitkára: hétvégeken az üvegyár kántinjában szórakoztak a recski őreink, s ha nagyon felöntöttek a garatra, dicsekedtek, aznap hány „ürgét” ütöttek le.

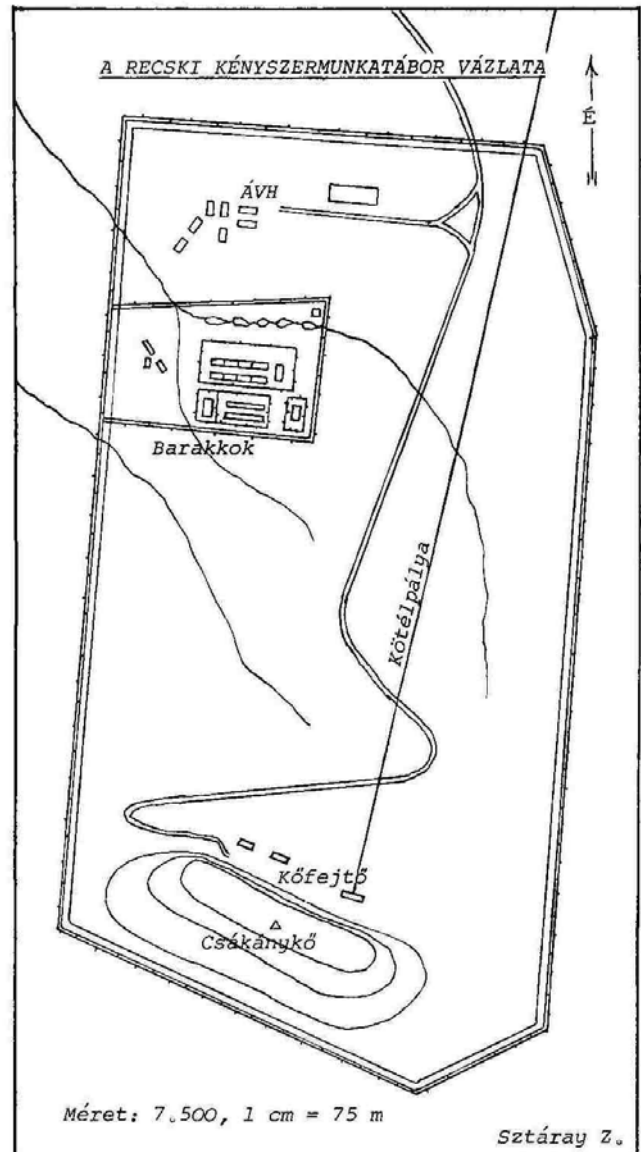
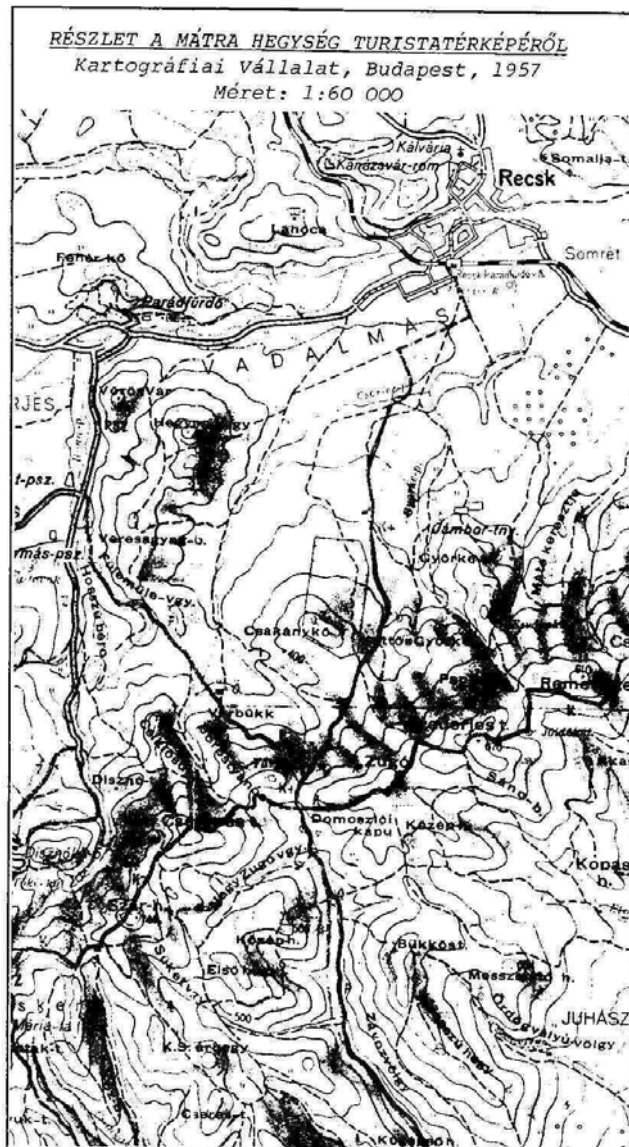
Úgy hiszem, legvilágosabban Németh László a forradalom alatt írt „Emelkedő nemzet” című vallomása magyarázza meg nekünk, mi is történt:

„Ahhoz, hogy a nemzet emelkedésében igazán bízni tudjak, egy hiányzott: a nemzet erkölcsi és politikai érzék dolgában nem állt olyan magasan, mint szellemiekben. Szinte a legelemibb összetartás is hiányzott: . . . Még vége sem volt a háborúnak s már megkezdődött a tolokodás az új pozíciókért: a másik magyar kiszolgáltatása a jövőendő gazdáknak. Tisztelet a kivételeknek, de a magyar természet nem nagy ellenkezéssel, sőt sokszor igazán könnyű szívvel viselte, hogy legjobbjait kiemeljék a fészekből. Azt, ami történt, egyetlen kelet-európai nép sem kerülte el. De hogy *így történt*, annak a magyar sunyítás és irigység majdnem olyan mértékben volt oka, mint a külföldi ügynökök szolgálalkúsége.”

Németh László emelkedő s egy időre fel is emelkedett nemzete a forradalom leverése után nem süllyedt egészen vissza régi állapotába: a szovjet páncélosai ellen pusztá kézzel támadó hőseink, mártírjaink vére árán szabadabb levegőhöz jutott a magyar nép. Többek között kevesebbet hazudik a párt, kevesebbet a kormány, s elmondhatjuk, magyar írók már az igazságot is írják. Ám ha az 1948—53 közötti időkről szólnak, még mindig csak azt merik emlegetni a legjobbak is, hogy „leseperték a padlást”. Beszámolnak olyan rettenő túlkapasokról is, hogy — Uram bocsá! — valakitől elvették a pártkönyvét. A magyar forradalmat még huszonöt esztendő múltán is csupán „októberi események”-nek emlegetik. Vajon mikor írnak meg, mikor mondanak ki *minden igazságot*? A „Magyarország felfedezése”-sorozatban mikor viszik el az olvasót az Erdőhát, Nyír után Recskre, hogy megmutassák, az ott három esztendeig elevenen eltemetve tartott, ártatlanul elhurcolt magyar testvéreik hol kaparták le szinte a

tíz körmükkel a Csákánykő andezit-csúcsának felét? Hogy a nyugdíjba készülő barátomnak senki se mondhassa többé: a recski kényszermunkatábor megbízható források szerint sohase létezett.

(A tábor elhelyezkedéséről a térképeket lásd a következő oldalakon!)

Katolikus Szemle

1977.

XXIX. évfolyam 3. szám

Gosztonyi Péter**Az 1956-os magyar forradalom****Tények és adatok két évtized távlatából**

Ha majd a következő generáció megírja az 1956-os Októberi Forradalom történetét, bizonyára akadnak, akik felfigyelnek majd 1956 elejének nem egy különös jelenségére, amelyek — miként a nagy háborúk, tűzvészek idején az üstökösökre mondotta a köznyelv — mintegy bevezető figyelmeztetésként jelezték az elkövetkezendő, országot, népet egyaránt megrázó eseményeket. Árvíz a Tiszánál, a Dunántúlon, földrengés Csepelen és Pest megyében, és talán az a különös margithídi szerencsétlenség, amikor egy fővárosi autóbusz a hídról, egy januári reggelen, szerencsére utasok nélkül, teljes sebességgel a Dunába hajtott! Pedig az ilyenfajta, a nagy vihart jó előre jelző villámlásokra, 1956 elején aligha volt szükség...

Ekkor már hét esztendő óta ura az országnak Rákosi Mátyás és a Magyar Dolgozók Pártja. Országlásuk eredményei majd minden vonatkozásban lesújtóak voltak. Egy külföldi nagyhatalom politikai céljainak alárendelt tervgazdálkodás 1956 őszére Magyarországot a gazdasági csőd szakadékába sodorta. Egy pártember tollából származó, 1969-ben Budapesten megjelent tanulmány szerint az 1956-os októbert megelőző általános politikai helyzetet jelentős mértékben súlyosbították és az elégedetlenséget növelték a « nagymérvű gazdasági bajok ». Idézem a szerzőt, Dr. Berecz Jánost, az MSZMP Központi Bizottság Külügyi osztályvezetőjét:

« 56 szeptember végén bejelentették, hogy üzemanyaghiány miatt az összes távolsági autóbuszvonalon ideiglenesen szüneteltetik a forgalmat, szénhiány miatt három hétre leáll mintegy 600 személyvonat és ezer motoros jármű. Egy ideig csökkentik a gépállomások üzemanyag-ellátását is. Több fontos országos építkezésen beszüntették a munkát. A gazdasági irányító tevékenységre jellemző, hogy a Statisztikai Hivatal elnöke a Tervhivatal elnökéhez intézett 1956 szeptember 14-i levelében őszintén bevallotta: a több ezer tervmódosítás miatt már a Statisztikai Hivatal sem tudja, mi a jelenleg érvényes terv! ».¹

A pártvezetés a mezőgazdaságban az erőszakos « adminisztrációs » irányítás eszközeit alkalmazta. Évről évre, sokszor még év közben is, emelték a gazdák kötelezettségeit. A parasztságot a kötelező beszolgáltatás, az adózás rendszere teljesen közömbössé tette a termelés fejlesztése iránt. Ez a termelési érdektelenség oly mértékben fokozódott, hogy 1953-ra — csak egyetlen hivatalos adatot nevezek itt meg — az ország szántóterületének több mint tíz százaléka, csaknem egy millió hold hevert parlagon!

Az ipar az ötvenes évek közepére szinte törvényszerűen deficitet mutatott. A munkások, parasztok, és általában a bérből élő dolgozók életszínvonala, az uralmon lévő párt ígéretei ellenére, állandóan csökkent, és az ötvenes évek elején már jóval az 1938-as átlagszínvonal alá süllyedt. De még sokkal rosszabbul állt a helyzet az állampolgárok általános jogaival!

Az MDP — a Magyar Dolgozók Pártja, vagyis a kommunista párt, — nemcsak a hadsereg és a rendőrség irányítását és ellenőrzését látta el, hanem egy külön, belső használatra rendszeresített karhatalom, az Államvédelmi Hatóságát is. Ez az intézmény egyedül Rákosi Mátyás hatalma alatt állt, senki más nem gyakorolhatott ellenőrzést felette.

Rákosi hét esztendő uralma alatt megteltek a börtönök, szovjet mintára munkatáborok épültek, és a hóhér sem maradt munka nélkül. Az Államvédelmi Hatóság működése nemcsak a párt ellenségeire terjedt ki. Az egyszerű polgár, a « dolgozó » is potencióális ellenséggé vált, ha ezt a párt érdeke így kívánta. Nógrádi Sándor, a néphadsereg legfőbb politikai tisztje 1956 előtt, így ír visszaemlékezéseiben a Rákosi korszakról: « Ahhoz, hogy valakit internáljanak, nem sok kellett. Ahhoz, hogy valakit kitelepítsenek, úgyszólván semmi sem kellett, azon kívül, hogy "nemkívánatos elemnek" nyilvánították Budapesten, még akkor is, ha történetesen ott született és semmi bűnt nem követett el! » Amikor a hatvanas években az akkor már oroszországi emigrációban élő Rákosit a fent említett Nógrádi Sándor az MSZMP KB nevében meglátogatta, a száműzött diktátor még ott is védte politikáját. Ez a forradalom természetes állapota — mondotta látogatójának. « Hadd érezzék a szentségét, hogy proletárdiktatúra van! » Forradalmi törvényességről nem akart tudni. « Az fából vaskarika », mondotta. S Nógrádi maga megírja: A letartóztatások és internálások ezreire nem volt törvényes alap! Persze: 1949 és 1956 között más

¹ *Ellenforradalom 1956-ban tollal és fegyverrel.* Budapest, 1969.

szelek fűjtak Magyarországon. Per pert követett, mai szóval « koncepciós perek » voltak ezek, előre gyártott elemekkel, kiosztott szerepekkel, és kivezényelt publikummal — amelyek azonban véres és drámai ítéletekkel végződtek. Polgári politikusok, kommunista funkcionáriusok, magas egyházi méltóságú személyek kerültek bíróságok elé. Kulákok ellen, gazdasági szabotálók ellen, kémek, diverzánso, « antiszociális elemek » ellen hoztak ítéleteket, amelyek minden normális perrendtartásból gúnyt űztek. A terror, amely ezekben az években mindennapos velejárója volt a kommunista párt politikájának, szinte egyedülálló volt Magyarország történetében. Megint egy hazai dokumentumból idézek, megdöbbentő adatokat, amelyek Dr. Berecz könyvéből valók.

« Az ellenség keresésének és az adminisztratív módszerek túltengésének méreteire utal » írja a szerző, « hogy 1952 és 1956 között, tehát négy év alatt, 1.136.434 ember ellen tettek feljelentést és indítottak vizsgálatot. A feljelentett személyek 45 %-a, 516.708 fő ellen emeltek vádat és hoztak elmarasztaló ítéletet... Mindez súlyosan érintette a törvénytisztelő, létbiztonságot kívánó dolgozó embereket, és állampolgársági válságot idézett elő. »

És ahogy az állampolgárt megfosztották legegyszerűbb jogaitól és hallgatásra ítélték, ugyanilyen mértékben terrorizálta a nemzeti kultúrát a Szovjetunióból exportált, úgynevezett szocialista realizmus. Az uniformizált Képzőművészetek Szövetsége, az Újságíró Szövetség és az Írószövetség a mindenható párt fennhatósága alatt állt, és ezen szövetségek tagjaira nézve kötelező érvényű volt a mindenkori pártvonal. Aki pedig ezt nem akarta belátni és protestált ez ellen, szerencsés volt, ha csak a művészt vagy az író megillető jogait játszotta el, és nem « népellenes elemként » az ÁVH-val kötött ismeretséget.

Egy kevésbé ismert, 1955-ből származó, dokumentumból szeretnék itt idézni:

« Nem egyeztethető össze a közélet tisztaságával az olyan anyagi függőség, amely egyéniségüknek és meggyőződésüknek feladására kényszeríti az embereket. Sajnos ez nálunk tömegmérteket öltött, és valóságos társadalmi betegségnek tekinthető. A népi demokrácia túlközpontosított gazdasági és politikai szerkezet, a személyi diktatúrának szükségszerű velejárója. Miféle politikai morál uralja a közéletet ott, ahol az ellenvéleményt nemcsak elfojtják, de kenyértelenséggel büntetik, hangadóit a társadalomból kiközösítik az alkotmányban lerögzített emberi és állampolgári jogok szégyenteljes felrúgásával, ahol az uralkodó politikai irányzat elvi ellenzőit eltiltják foglalkozásuktól — az újságírókat a sajtótól, az írókat az irodalmi tevékenységtől, ahol engem nemcsak a politikai tisztségektől fosztottak meg, hanem a Magyar Tudományos Akadémia tagságától és az egyetemi tanári állásomtól, lehetetlenné téve a létfenntartásomat biztosító minden tevékenységet? Mi ez, ha nem a politikai morál szégyenteljes elfajulása? Lehet-e ott alkotmányra, jogrendre, törvényességre hivatkozni, lehet-e a közéleti tisztaságról beszélni ott, ahol ilyen elvetemült eszközökkel vívják a vélemények harcát, annak szabadságát hazudva ugyanakkor, amikor bátor képviselőinek pusztá létfeltételeit is megsemmisítik? Ez nem szocialista erkölcs, hanem modern machiavellizmus. Ez a mindenható anyagi függőség, a kenyérféltés, a legnemesebb emberi erények gyilkosa. A bátorságot, az elvhűséget és a szilárdságot pedig a szocialista társadalmi rendben méginkább ki kellene fejleszteni. Helyettük, erénnyé avatják a megalázkodást, a gyávaságot, a kétszínűséget, az elvtelenséget és a hazudozást. A közélet elfajulása és korrumpálódása ennek hatásaképpen a társadalomban végbemenő jellemrombolás, ez pedig egyik legsúlyosabb megnyilvánulása annak a morális-etikai válságnak, amely szemünk előtt játszódik le. »²

Ezek a mondatok egy kommunista tollából származnak: Nagy Imrének az MDP Központi Bizottságához 1955 decemberében benyújtott memorandumából. De ott nem talált meghallgatásra. A hatalom birtokosai messzire kerültek a valóságtól, és annyira telítve voltak göggel, magabiztossággal, hogy pozíciójukból származó vezető szerepükben és tevékenységük helyességében egy pillanatig sem kételkedtek...

S ekkor váratlan dolog történt: 1956 februárjában összeült Moszkvában a Szovjet Kommunista Párt kongresszusa, számszerint a huszadik. Az akkori főtitkár, Nyikoláj Szergejevics Hruscsov, nem tett lakatot a szájára: Sztálint és a sztálini vezetési módszer nem egy szörnyű kinövését leplezte le a bátor hangtól szinte megkövült elvtársai előtt. Jóllehet beszédét nem a nyilvánosságnak szánta, titkos csatornákon keresztül hamar kiszivárgott a híre nemcsak a Szovjetunióban. Hruscsov nevével szorosan összefüggő sztálintalanítási program első gyümölcsei a kelet-európai országokban mutatkoztak meg. 1956 júniusában a lengyelországi Poznanban rengett meg a föld a kommunisták lábai alatt, amely aztán októberre Varsóban viharra terebélyesedett. A lengyel főváros körül lengyel csapatok vonultak fel, hogy megakadályozzák a szovjet katonai intervenciót. Hruscsovnak magának kellett Varsóba repülnie, hogy ott a hatalomba visszahelyezett Gomulka segítségével, az utolsó pillanatban megakadályozza az új lengyel-szovjet háborút...

És Magyarország? A helyzet hazánkban sokban különbözött a lengyel viszonyoktól. A 20. pártkongresszus hatására a magyar intellektuelek is mozgolódni kezdtek. Megalakult a Kommunista Ifjúsági Szövetség szervezésében a Petőfi Kör, amely maga köré tömörítette mindazokat, akik ugyan a szocializmusért kívántak tovább küzdeni, de leszámolást követeltek az uralmon lévő rezsimmel, és ha nem is mondták ki, de egy szabad és a Szovjetuniótól független Magyarorszáért bontottak zászlót.

Moszkva, — amely végsősoron a magyarországi eseményekért a felelősséget viselte, — kezdetben helyt adott a közvélemény nem egy kívánságának. Rákosi, az MDP főtitkára, fogcsikorgatva és nem létező betegségére hivatkozva

² Nagy Imre: *A magyar nép védelmében*. Bécs 1957, 23. l.

lemondott tisztségéről, és szovjet utasításra kénytelen volt az országot is elhagyni. Helyette azonban egy « másik Rákosi », a tömegek előtt talán kevésbé ismert, de az 1948-56-os évek terrorjáért épp oly felelős Gerő Ernő került a főtitkári székbe. Az eseményeket azonban mindez csak fékezte, megállítani már nem tudta. A sztálinista vezetés áldozatait részben rehabilitálták, persze csak haló porokban, mint pl. Rajk Lászlót vagy Pálffy tábornokot. 1956 őszére megtörtént a jugoszláv-magyar kiegyezés is, és a börtönökből 1956 őszéig 474, jórészt kommunista és szociáldemokrata politikai foglyot engedtek ki. Visszamaradt azonban — mint később kiderült — még 3.000 személy. Ha a párt és kormány, Gerő mint főtitkár, és az egykori Gerő-titkár, Hegedüs András mint miniszterelnök, húzódozott is egy ünnepélyes és nyilvános Rajk temetéstől, a közvélemény nyomása ekkorra már oly nagy volt, hogy nem tudtak ez elől kitérni. 1956 október 6-án került sor a Kerepesi temetőben Rajk és vele együtt kivégzett három társa ünnepélyes temetésére. Péter Gábort, az ÁVH rettegett főnökét, a börtönből kellett kihozni, hogy megmutassa azt a helyet Budapest határában lévő borpince mélyében, ahol néhány csontot 1949-ben sebtében elföldeltek, és amelyekre most rámondták: « ez Rajkék haló pora ».... A temetés óriási néma tüntetés lett a rezsimmel szemben. Az összegyűlt mintegy 100.000 ember a Kerepesi temetőben és környékén nem Rajkot és társait gyászolta, hanem jelenlétével és némán a rezsimmel szemben foglalt állást.

Október közepén Budapesten és vidéken, a Petőfi Kör példájára, egyre-másra alakultak meg az egyetemi diák körök. Október 16-án a szegedi egyetemisták létrehozták a kommunista Ifjúsági Szövetségtől független és pártpolitikától mentes önálló szervezetüket: a Magyar Egyetemisták és Főiskolások Szövetségét, a MEFESZ-t. Ugyanaz nap az ország másik részében, Győrben, egy értelmiségi anketon először nyilvánították ki hangosan és nyíltan a követelést: « Hagyják el hazánkat a szovjet csapatok! » (A « csaszustakából » október 23-án, hogy « Akármilyen kedves vendég — tíz év után untig elég! » hamarosan « Ruszkik haza! » országos jelszó lett).

A rezsime vezetői teljesen elvesztették lábuk alól a talajt, elszakadtak a valóságtól. Október elején letartóztatták Farkas Mihály volt honvédelmi minisztert és fiát, a rettegett ÁVH-s ezredesét, és még három ÁVH tisztet — gondolván, hogy ezek feláldozásával megállíthatják a tömegek további követeléseit. Gerő úgy vélte, hogy egy Budapest-Belgrád barátsági szerződés kifogja a szelet az új politikát kívánó tömegek vitorlájából — október 14-én népes delegáció élén Jugoszláviába utazott. Az MDP, a Központi Bizottsága, (tehát a vezető szerv és a párttagság) — teljesen meghasonlott. Legtöbbje magáévá tette az egész nép óhaját; a leszámolást a terrorrezsimmel és a harcot egy független, szocialista típusú, sőt semleges Magyarországgal, — a kisebbség, a sztálinisták pedig rémülten néztek az egyre gyorsuló események elé. Magyarországon 1956 október közepére beállott az a politikai-társadalmi helyzet, amelyet egy hivatásos forradalmár, Vlagyimir Iljics Lenin 1905-ben így fogalmazott meg:

« A forradalomhoz nem elegendő az, hogy a kizsákmányolt és elnyomott tömegek belássák, hogy a régi módon lehetetlen tovább élniük és változást követeljenek, a forradalomhoz az is szükséges, hogy a kizsákmányolók ne tudjanak élni és kormányozni a régi módon. Csak akkor, ha az « alul lévők » nem akarják a régit, a « felül lévők » pedig nem tudnak tovább élni és kormányozni a régi módon, csak akkor győzhet a forradalom. Ezt az igazságot más szavakkal így fejezhetjük ki: A forradalom nem lehetséges általános nemzeti — a kizsákmányoltakat és kizsákmányolókat egyaránt érintő — válság nélkül! ».³

Ma már az Októberi Forradalommal foglalkozó hazai irodalom is elismeri, hogy az ország akkori vezetői, a párt vezető szervei, képtelenek voltak a való helyzetet felfogni. Vakság, tehetetlenség, dölyf és elbizakodottság — e tulajdonságokkal jellemzi őket a már említett Dr. Berecz, és megírja, hogy « az illetékes biztonsági szervek » (tehát az ÁVH) két alkalommal is jelezték, hogy « ellenséges elemek valamire készülnek Budapesten ». Sőt, az utolsó vészjelentésükben október 22-ét jelölték meg az akciók megindítása napjának. A pártvezetés válasza: « Lázálom »! S amikor a sztálinista Kis Károlynak, a Politikai Bizottság tagjának, október 22-én délután Csepelen egy párttitkár a munkásság izgatott hangulatára hívta fel figyelmét, az — a budapesti Pártbizottság tulajdonában lévő jegyzőkönyv szerint — a következő szavakkal intézte el a kérdést: « Ha valami ellenünk megindul elvtárs — egy ilyen megmozdulást mi 30 perc alatt fel tudunk számolni! »

A helyzet ilyen irreális értékeléséből fakadt az is, hogy a Néphadseregben október 20-án elrendelték a belbiztonsági rendszabályokat (összekötő tisztek kiutazását a hadosztályokhoz, az őrségek megerősítését, a riadótervek, karhatalmi intézkedések felülvizsgálatát, teljes harcikészültséget), de 24 órával később, október 21-én este mindezt visszavonták, illetve leállították.

A budapesti Műegyetem diákjai október 22-én tartották meg nagygyűlésüket. Itt jelentették be, hogy csatlakoznak a szegedi egyetem határozatához, kilépnek a kommunista Ifjúsági Szövetségből, és a kormánnyal szembeni követeléseiket pontokba foglalják. Ezen az éjszakába nyúló gyűlésen született meg a híres 16 pontos program, amelyben már országos kérdésekben is véleményt nyilvánított az egyetemi ifjúság. Ebben nemcsak reformokról és a demokratizmus kiterjesztéséről volt szó, hanem szabad választásokról, több demokratikus párt részvétele mellett, és a szovjet csapatoknak Magyarországról való távozásáról.

Ezen az estén határozták el azt is, hogy másnap, azaz október 23-án néma felvonulást és tüntetést szerveznek a városban, hogy követeléseiknek így nagyobb nyomatókat adjanak. Október 22-én este és éjjel egyébként a Petőfi Kör vezetősége is

³ Lenin Művei, Budapest 1954, II. kötet, 730 l.

ülésezett. A résztvevők úgy döntöttek, hogy haladéktalanul érintkezésbe lépnek Nagy Imrével, közlik vele a tüntetés elgondolását és célját. Nagy Imre, jóllehet szintén a Moszkvából 1945-ben hazatért kommunisták csoportjához tartozott, de az elmúlt 11 év alatt valódi népszerűsége tette szert. A parasztság úgy ismerte őt, mint a földosztó minisztert, az értelmiségiek emlékeztek egyetemi előadásaira, amelyektől távol állt a dogmatizmus. A Sztálin halálát követő új kormányprogram és pártvonal-változás kivitelezőjében, Nagy Imrében, a tömegek egy demokratikus érzelmű magyar kommunistát láttak.

Az október 23-i diáktüntetés történetét, illetve lefolyását mindannyian ismerjük. Az egyetemi hallgatók ügyét szinte órák alatt magáénak tekintette a főváros lakossága, és alig 24 óra után a vidék is csatlakozott Budapest népéhez. A Bem szobor, a Kossuth Lajos tér, majd a Bródy Sándor utcai Rádió épülete, és persze a városligeti Sztálin szobor ledöntése — ezek voltak főállomásai Október 23-nak. A kormányzat teljes tehetetlensége hamar nyilvánvalóvá vált. Gerő Ernő magából kikelve követelte Bata honvédelmi minisztertől, hogy a honvédség lövessen a népre. A Bródy Sándor utcai Rádió épülete előtt ekkor már vér folyt. Az épületet védő ÁVH-sok — és ez ma már tisztázott dolog — 23-án este 21 és 22 óra között tüzet nyitottak az akkor még fegyvertelen tüntetőkre. Ezt látván, a beérkező honvédegyeségek vagy átváltak a néphez, vagy pedig fegyvereiket adták át a tüntetőknek. Voltak, akik sebtében szerzett gépkocsikkal kimentek a csepeli és a Pest környéki üzemekbe és ott az ÁVH-sok ellen mozgósították a munkásságot — sikerrel!

A párt vezetősége október 23-ról 24-re virradóan egyetlen — az ő szemszögükből nézve — reális határozatot hozott: a « lázadás » leverésére szovjet csapatokat kért és kapott. Az első szovjet egységek október 24-én a reggeli órákban érték el a fővárost. Ezeknek a főleg páncélosokból álló egységeknek nem volt löparancsuk. Feletteseik azt hitték, hogy úgy mint Berlin esetében, 1953 júniusában, a vörös csillagos tankok pusztá fel-alá vonulása « észre téríti » majd a lázadókat és véget vet rendetlenkedéseiknek. Nem így történt. A felkelők, mert most már nemcsak forradalmárokról volt szó, kezdetben csak itt-ott, később mind határozottabban, jórészt kezdetleges fegyvereikkel, tüzet nyitottak a Budapestre érkező szovjet páncélosokra. Az október 23-án kibontakozott forradalmi mozgalom ezzel egy új szakaszába lépett: egy külföldi nagyhatalommal szembeni szabadságharc lett!

Az események ismeretében a Forradalom és Szabadságharc első fázisát az október 23-a és 29-e közötti időszakban határozhatjuk meg. Ezalatt nemcsak a barrikádokon folytak a harcok, és nem csak Budapest volt hangos a csatazajtól. Szinte órák alatt alakultak meg a felkelők politikai szervezetei: a munkástanácsok, a nemzeti és forradalmi bizottságok, amelyek céljaikat — egy szabad, független és szocialista Magyarországot — politikai vonalon kívánták biztosítani. A diákok ezen a téren is a felkelés előcsapatához tartoztak: újságot szerkesztettek, politikai gyűléseket szerveztek, a vidéket agitálták és alaposan kivették a részüket a kormány felelős vezetőivel folytatott tárgyalásokból. Ezekben a napokban ugyanis három hatalom volt Magyarországon: a felkelők, az eseményektől teljesen elszigetelt kormány és pártvezetés, és a szovjet hadsereg magyarországi parancsnokai, akik utasításait Moszkvából kapták.

Hiába igyekezett az eddigi vezetőség a nép követeléseinek részben eleget téve a helyzeten úrrá lenni. Hiába menesztették október 25-én Gerőt a párt részéről, és október 24-én meg Hegedüs miniszterelnököt, hogy helyükbe Kádár Jánost és Nagy Imrét téve, kifogják a vitorlából a szelet. Sem az egyik, sem a másik nem tudta az eseményeket befolyásolni, illetve a mindenhol áradó követeléseket mérsékelni.

Így Magyarországon egy Gomulka-féle — fele úton megálló — megoldás eleve kudarcra volt ítélve. Október 23-át követően semmisült meg a kommunisták hatalma az országban. A párt 900.000 tagjával egyszerűen megszűnt létezni. Az Államvédelmi Hatóság egységei védekezni kényszerültek, hadsereg és a rendőrség a felkelőkhöz csatlakozott. Az orosz csapatok teljesen elszigetelődtek, és október 26-án kivonultak Budapestről. Ugyanezen a napon szólt Lukács György a rádióban a felkelő, fiatalokhoz, és együttérzését fejezte ki követeléseikkel. Majd Nagy Imre beszélt. Bejelentette, hogy az újjáalakított kormányban több nem kommunista miniszter — köztük Kovács Béla — is helyet foglal, és hogy a szovjet katonai parancsnoksággal megkezdődtek a tárgyalások az orosz csapatok Magyarországról való kivonásáról. Október 30-án Nagy újabb bejelentést tett: megszüntette az egypártrendszert és szabad választást helyezett kilátásba, több demokratikus párt részvételével. Ez volt az a nap, amikor úgy látszott, hogy a forradalom követeléseivel és szándékaival — sikerült!

Mert Nagy Imre ekkorra már a pártvezetésben belül megmutakozó ellentéteket is kiküszöbölte. Egyesek, a sztálinisták, Münnich Ferenc vezetésével — akiről később derült ki, hogy Berija embere és az MWD magyarországi bizalmasa volt — még október 28-án kísérletet tettek arra, hogy katonai diktatúrát létesítsenek Magyarországon. Lássuk, mit ír erről az eddig sehol nem közölt tervről Dr. Berecz.

« A Központi Vezetőség által megbízott Katonai Bizottság egyes tagjai, október 28-ára virradó éjjel kidolgozták a néphatalom fegyveres biztosításának tervét. A terv szerint: átmenetileg a hadsereg vegye át a hatalmat, az ezrekben katonai biztosok veszik át a parancsnokságot. A rend biztosítása, a fegyveres csoportok felszámolása után új kormány alakul. »

De ennek végrehajtására már nem kerülhetett sor, mert a terv kivitelezéséhez az úgynevezett Katonai Bizottság nem talált embereket. Október végére a Honvédelmi Minisztérium, a Vezérkari Főnökség és a fegyvernemi parancsnokságok is egy emberként álltak a forradalom ügye mellé. Az Országos Légvédelmi Parancsnokság rölapokban szólította fel a szovjet

csapatokat, hogy meghatározott időn belül hagyják el Magyarország területét, mert ellenkező esetben a légiőő aktívan bekapcsolódik a szovjet hadsereg elleni honvédő harcba.

A magyar események a szovjet állam- és pártvezetőket komoly probléma elé állították. Moszkvában két fajta vélemény kristályosodott ki. Az egyik csoport — és ma már tudjuk, hogy ide tartozott Hruscsov is — a magyar eseményekben a sztálinista múlttal való leszámolást látták, és a maguk részéről kiegyeztek volna egy semleges Magyarországgal, amely nem csatlakozik a NATO-hoz és nem engedi meg a kapitalizmus visszatértét. A másik tábor, Molotovval és Zsukovval az élen, a magyarországi kapitalista, nyugati imperialista felkelés, illetve az ő meghatározásukkal a « lázadás » mielőbbi könyörtelen leverése érdekében szállt síkra. Október második felében kétszer is Budapestre küldték Moszkvából tájékoztatás céljából Mikojaánt és Szuszlovot, akik hosszasan beszéltek Nagy Imrével, és akiktől Nagy Imre megfelelő tanácsokat is kapott. De mire október 30-án a két moszkvai kiküldött visszatért a Kremlbe — ott már eldöntötték a magyar forradalom sorsát. Október 29-én éjjel ugyanis Peking jelentkezett. Mao Ce-tung moszkvai elvtársaitól a leghatározottabban követelte « a magyarországi ellenforradalom » elfojtását, amely úgymond « veszélybe sodorhatja a világkommunizmus ügyét ». Kína ezekben a történelmi órákban maga is ideológiai válságba került: ugyanis alig pár hete hirdették meg Pekingben a « Virágozzék minden virág — vitatkozzék egymással százegy bölcsele » kampányt, amelynek során a dogmatizmusba egy kis liberalizálódást kívántak hozni — s lám, a magyar események bebizonyították, hogy az ilyen fajta szabadság az egész rezsím vesztét jelentheti! Ezért is zárult le a későbbiekben Kínában a Sztálin-ellenes kampány, és ezért nem nyúltak Mao Ce-tungék a sztálini múlthoz, nem kísérelték meg azt átértékelni vagy elítélni, hiszen — bölcsen — belátták: a bűnök, az úgynevezett hibák feltárásával csak a kommunista rezsímmnek árthatnak...

De térjünk vissza Magyarországhoz. 1956 október 30-án hajnalban Moszkvában megkezdték az előkészületeket a magyar forradalom eltiprására. Miközben a következő 24 órában Keletről újabb és újabb szovjet csapatok lépték át országunk határait, Hruscsov sorra látogatta a Magyarországgal szomszédos népi demokráciák fővárosát. Mindenütt azonnal teljes megértésre talált, ami a magyar forradalom katonai letiprását illette. Csehszlovákiai elvtársai amúgy is kezdettől fogva sanda képpel figyelték a budapesti eseményeket. Erősen tartottak attól, hogy a Szlovákiában élő mintegy félmillió magyar is megmozdul. Ma már tudjuk, hogy október 27-én Szlovákiában a Csehszlovák Néphadsereg részleges mozgósítást rendelt el, és komoly katonai erőkkel vonult fel a határon. Ugyanakkor a szlovákiai pártszervezetek utasítást kaptak arra, hogy minden módon támogassák a felső-magyarországi sztálinista vezetőket, ami abban is megnyilvánult, hogy magyar nyelvű lapokat, rölapokat nyomtattak Pozsonyban, Besztercebányán, Kassán és azokat átcsempeszték Magyarországra. A népbosszú elől menekülő sztálinista funkcionáriusok, magasrangú ÁVH-s tisztek menedékre találtak Szlovákiában. Romániában már más volt a helyzet. A románok kezdetben bizonyos rokonszenvvel figyelték a budapesti eseményeket. Amikor azonban az erdélyi magyarság megmozdult és — ami igen fontos — maga mellé tudta állítani a román egyetemi ifjúság egy jelentős részét — Bukarestben megijedtek! A Sigurancia, a román ÁVH, ekkor ügyes ellenlépést eszelt ki. *Divide et impera* — oszd meg és uralkodjál — alapon magyar nyelvű rölapokat nyomtattak, amelyek a magyar egyetemi ifjúság 16 pontját tartalmazták. Egy kivételével mindegyik pont megegyezett a budapesti eredetivel. De egy — az egyetemi ösztöndíjrendszer reformálásával foglalkozó pont helyett — oda hamisítottak egy követelést, amely az egész forradalom alatt soha, sehol nem került szóba! A pont ez volt: Vissza Erdélyt! Követeljük Erdély egyesítését Magyarországgal!

Ezzel a machiavellista sakkhúzással a román ÁVH azonnal elérte azt, hogy az erdélyi magyarság magára maradt, a román értelmiségi körök és a diákság azonnal elkülönítette magát a meginduló mozgalomtól, amelyet aztán a román pártvezetők a következő hetekben « adminisztrációs eszközökkel » számoltak fel. Hruscsov egyébként Bukarestben is teljes megértésre talált. Az ottani pártvezetők is azonnali szovjet beavatkozás mellett voltak, de amikor a szovjet pártfőtitkár román csapatok részvételét igényelte az elkövetkezendő magyarországi rendcsinálásban, Bukarest kitért e kérés elől. Okkal vagy ok nélkül, ezt nem tudjuk, kijelentették: a román hadsereg politikailag még nem áll olyan erősen, hogy belső kár nélkül részt vehessen egy, a határokon túli akcióban... November 2-án Hruscsov Brioniban Titóval tárgyalt. A jugoszláv-szovjet viszony ekkor már megint nem a legjobb volt. Az oroszok nagyon jól tudták, hogy a magyarországi események kifejlődésében nem kis szerepet játszott a « jugoszláv példa » követése. A « blokkon kívüli », « Kelet és Nyugat bizalmát egyaránt élvező » szocialista Jugoszlávia — persze ma már tudjuk, igen erősen idealizálva — nem egy magyar szocialista, nemzeti érzelmű kommunista szeme előtt példaként lebegett. Tito több oknál fogva is közkedvelt volt Magyarországon, és azok, akik mindenképpen az « el Moszkvától » politikát kívánták folytatni — benne látták egy új Duna-medencei politika kialakításának képviselőjét. De a szocialista Jugoszlávia, amely október 23, 24, 25 eseményeit még rokonszenvvel fogadta — hisz egy antisztálinista mozgalomról volt szó —, a továbbiakban mind nagyobb aggodalommal figyelt Budapestre. A Kossuth címer bevezetésében a magyar imperializmus feltámadását vélte felfedezni. A szociáldemokrata párt, a polgári pártok újjászülése és működése, és ezzel a kommunisták mind határozottabb elszigetelődése, hirtelen felvillantott Tito előtt egy Jugoszláviára is áterjedhető mozgalmat, amely a magyarországi győzelem után, a Duna-medencében példát statuálna, és egy újfajta, a demokratikus szocializmus alapján álló rendszer kialakításához vezetne. Ez pedig könnyen a belső bajokkal, ellentmondásokkal küzdő Jugoszláv Szövetségi Szocialista Köztársaság egypártrendszeres diktatúrájának válságát jelenthette volna. Így történt, hogy az a Tito, aki még október 26-án a szovjet csapatok október 24-i magyarországi beavatkozását nyilvánosan elítélte, november elejére revideálta eddigi álláspontját. Hruscsovot nemcsak megértéséről biztosította, hanem megmutatta neki azt a bizonyos

táviratot is, ami Washingtonból, a Külügyminisztériumból épp pár órával azelőtt érkezett Belgrádba, és amely a következő, a magyarországi eseményekkel kapcsolatos, kitételt tartalmazta: « Az Egyesült Államok kormánya nem szimpatizál a Szovjetunió határain lévő olyan kormányokkal, amelyek a Szovjetunióval szemben barátságtalan álláspontra helyezkednek! » Ez a diplomácia nyelvén oly szépen megfogalmazott távirat Hruscsov számára aranyat ért, hisz világosan kinyilvánította: az Egyesült Államoknak nem érdeke, hogy a Vasfüggönyön belül egy szovjet-ellenes kormány, illetve rendszer alakuljon! Hruscsov nyugodtan repülhetett vissza Moszkvába — a Magyar Forradalom teljes külpolitikai elszigetelése után most már csak a katonai rendcsinálás maradt hátra...

A kulisszák mögötti eseményekről ezekben a napokban Magyarországon igen keveset tudtak. Csak keletről jöttek vész hírek: október 31-től kezdve egyre-másra érkeztek magyar területre szovjet csapatok. Záhony, Nyíregyháza, Debrecen, Szeged szinte óránként jelentették Budapestnek a csapatmozgásokat. « Ugy tűnik — táviratozták a záhonyi határállomásról a MÁV Hírközpontjába a vasutasok — mintha a szovjet hadsereg egész Magyarországot szocialista megőrzésre kívánná átvenni! » A Nagy Imre kormány hiába interveniált ez ügyben Andropovnál, a Szovjetunió magyarországi követénél. Onnan csak az a válasz jött: « a követségnek fogalma sincs, mi történik, — érdeklődnek majd Moszkvában...! » A fenyegető szovjet intervenció árnyékában — más utat nem látván — Nagy Imre történelmi lépésre szánta el magát. 1956 november 1-én délután a Kossuth Lajos téren megjelenő tüntető tömeg előtt bejelentette Magyarország kilépését a Varsói Szövetségből és meghirdette az ország politikai semlegességét — az osztrák államszerződés mintájára. E proklamáció — és ezt ki kell hangsúlyoznunk — Magyarország lakossága túlnyomó többségének óhajával találkozott, és semmiképp sem volt egy *ad hoc* elhatározás — hisz az október 23 óta kibontakozó népmozgalom számos követelése között ezek a kívánságok szinte mindenütt az első helyen szerepeltek. Két háború, három forradalom után Magyarország népe Keletől, Nyugattól függetlenül, mindenféle katonai blokkban való részvétel nélkül, a Duna-medencei népekkel való őszinte együttműködésben kívánta volt jövőjét kialakítani. Természetes, hogy ez a megoldás semmiképp sem vágott bele a Kreml terveibe, és ami a nyugati nagyhatalmak kormányait illeti, azok — mint Kossuth szabadságharca idején — teljes közönnyel tekintettek a Duna-Tisza körére. Az amerikai külügyminisztérium ominózus táviratát már említettük — és az október 29-én Egyiptom ellen megindított brit-francia-izraeli katonai támadás még a politikai analfabéta előtt is megmutatta, hogy a két európai nagyhatalom a magyar események tüzen kívánta volt megsűtni saját imperialista pecsenyét, hisz ez a háború a Szezei-csatorna visszaszerzése érdekében indított.

Vannak és voltak, akik Nagy Imrét e november elsejei proklamációjáért hibáztatják és szemére vetik, hogy nyilatkozatával « túllőtt a célon »; korai volt Moszkvát így kihívni, az eseményeket fékezni és nem gyorsítani kellett volna. Akik így vélekednek, azok nem ismerik az események összefüggéseit: a szovjet katonai intervenciójához az első lépést Moszkva tette meg. Nagy Imre csak védekezett, amikor a Varsói Szövetséget felmondta, gondolván, hogy ezután a Szovjetunióknak semmi törvényes alapja nem lehet csapatokat Magyarországra vezényelni. Az ország semlegességének kikiáltásával — tegyük hozzá: egyoldalú kikiáltásával — a tényen kívül pedig Moszkva tudomására kívánta adni, a magyar kormány nem akar ezek után sem a NATO-hoz, sem pedig más kapitalista szövetséghez, illetve érdekközösséghez csatlakozni. Végezetül hadd mondjuk ki azt is: Nagy Imre november elsejei proklamációja a következő napok eseményein mit sem változtatott. Az intervenció Moszkvában már elhatározott dolog volt — ezen a magyarok saját erejükből semmit sem tudtak változtatni.

A szovjet kormánykörök a következő napokban kétkulacsos politikát folytattak. Nagy Imrét abban a hitben akarták hagyni, hogy hajlandók vele továbbra is tárgyalni, sőt november 3-ára magasrangú szovjet tábornoki küldöttség jött a Parlamentbe, hogy ott a szovjet csapatok kivonulásáról tárgyaljon, miközben három napon keresztül szinte szünet nélkül áramlottak újabb és újabb szovjet csapatok az országba. Utólag már tudjuk, hogy november 3-ára — amikor a felvonulás befejeződött — tizenkét hadosztály, köztük 8 páncélos hadosztály, több mint 200.000 vörös katona várta a támadó parancs kiadását. Politikai vonatkozásban is gondoskodott a Kreml az események számára kedvező kialakításáról. November 2-án budai lakásából szinte elrabolták Kádár Jánost, akit a Nagy Imrét követő, szovjet szuronyokkal megtámasztott kormány elnökévé akartak tenni. Ma már azt is tudjuk, hogy kezdetben Münnich Ferencnek szánták e szerepet, de aztán az illetékesek hamar belátták, hogy Münnichet senki nem ismerte az országban, míg Kádár János — a Rákosi börtönét megjárt, a Farkas család jóvoltából megkínzott, körmetépett, puritán gondolkodású, és nem utolsósorban nem moszkovita, proletár származású Kádár — sokkal jobban megfelelt a neki szánt és kijelölt szerepre. Így történt, hogy november 3-án hiába kereste Nagy Imre Budapesten elvtársát, az MSZMP főtitkárát és kormánya államminiszterét — Kádár egyszerűen « eltűnt » a magyar fővárosból. Csak hetekkel később derült ki, hogy pár társával — Münnichhel, Marosánnal, Dögeivel, Kossával és Kissel — Ungváron tartózkodott, ahol az oroszokkal a katonai intervenció utáni politikai *modus vivendi* tárgyalta meg.

Ami ezután történt — azt már csak röviden mondom el. November 4-én a szovjet hadsereg ismét rátört a fővárosra. Budapesten négy napig folytak a harcok: a vidéken még tovább. Sztálinváros — Magyarország első szocialista városa, szinte jelképként — utolsónak kapitulált: november 15-én. Nagy Imre és társai a jugoszláv követségen kerestek menedéket, és ezt csak akkor hagyták el, amikor Tito emlékeztető pulai beszéde után — amelyben Kádár Jánosnak, a hivatalosan november 4-én Szolnokon megalakult, úgynevezett « Munkás-paraszt forradalmi kormány » elnökének szavazott bizalmat — büszkesége nem engedte meg, hogy a jugoszláv « vendégszeretetet » tovább élvezze. Nagy bízott Kádár és az oroszok szavában — mindkettőben súlyosan csalatkoznia kellett, amit végsősoron életével fizetett meg. Ugyancsak csapdába csalták — és aki

emlékszik Török Bálint sorsára, annak könnyű a párhuzamot felfedezni — Maléter Pál honvédelmi minisztert, akit mint fehér zászlós meghívott parlamentert fogtak le Szerov MWD tisztjei november 4 hajnalán a tököli szovjet főhadiszálláson.

De ha Budapestet az oroszok november 8-ig el is foglalták, és ha a Parlamentben szovjet tankok védelmében ott ült is Kádár és kormánya — a magyar forradalmat mégsem lehetett oly könnyen leverni. A partizánháború, ma már tudjuk, 1957 január végéig is eltartott, sőt a MUK — a « Márciusban Újra Kezdjük » — jelszó, amely ezekben a hetekben elterjedt Budapesten, nemcsak üres szó volt. Mindezekről egyszer még külön és részletesen kell beszélni, hiszen szervesen hozzátartoznak az Októberi Forradalomhoz, amely semmiképp sem volt egy tíz-tizen négy nap drámájából összetevődött epizód...

Két dologról kell még megemlékeznünk. Részletes veszteséglistát eddig még nem közölt hivatalosan a budapesti kormány. Mi viszont tudjuk, hogy a forradalom több mint három ezer ember halálát okozta; ennyien estek el a harcokban, magyar részről. A sebesültek száma 15.000 körül mozgott. Több mint 200 ezer ember menekült a forradalom után Nyugatra, ebből 53 ezren tértek vissza a forradalmat követő első évtizedben. A szovjet csapatok katonai veszteségét nyugati szakkörök kb. 100 páncélos és páncélozott járműben és kb. kétezer halottban állapították meg. A forradalmat követő letartóztatások, amelyek több hullámban és külpolitikai események reakciójaként következtek, kb. 12 ezer honfitársunkat érintették. Az ENSZ-hez igen közel álló személyek értesülései szerint a Kádár kormányzat a forradalmat követő öt esztendőben 453 embert ítélte halálra és végeztetett ki, köztük Nagy Imrét, Maléter Pált és egy sor katonai és politikai személyt.

A magyar forradalom történelmi értékelésében, annyi év távlatából sincs idekint élő és otthoni magyar között különbség. Jóllehet a Magyarországon ma uralkodó párt továbbra is kitart az « ellenforradalom » megnevezés mellett, maga Kádár volt az, aki 60. születésnapja alkalmából mondott beszédében, 1972-ben, visszatekintve életére, 1956-ot « nagy nemzeti tragédiának » nevezte. S nem véletlen az sem, hogy az azóta elmúlt 20 év alatt nem akadt valamirevaló otthoni író, publicista, költő, muzsik, azaz a « lélek mérnöke », aki 1956-al kapcsolatban leírta volna e hivatalos elnevezést: « ellenforradalom ».

És a történelem, Clio asszony értékelése?

Az Októberi Forradalom — tudjuk — nem érte el végcélját: Magyarországon ma is szovjet csapatok állomásoznak. Demokrácia és semlegesség helyett párturalom és kötöttség a Varsói Szerződéshez, illetve a KGST-hez, — ez jellemzi az ország helyzetét. De igazságtalanok lennének a tényekhez, ha nem ismernénk el a mai magyar helyzet pozitívumait a régi, a forradalom előtti állapotokkal szemben. És hogy ez megvalósulhatott, mégpedig ilyen mértékben — végeredményben 1956-nak köszönhető. És ez, valljuk be, nem kevés. Ami pedig nemzeti történelmünket, hagyományainkat illeti, hadd idézzem itt Kossuth Lajost, aki 1850-ben Amerikában járva így foglalta össze az akkori magyar generáció szabadságharcának lényegét, ami 1956-ra is vonatkozik:

« Nem győztünk, de harcoltunk.

Nem döntöttük meg a Tyranus uralmát, de menetét feltartóztattuk.

Nem mentettük meg országunkat, de megvédtük azt.

És ha majd egyszer megírják történelmünket, nyugodtan állíthatják — ellenálltunk! »

Hírünk a világban

1957. április-június.

VII. évfolyam 4-6. szám

Kiss Sándor

Forradalmunk jóhírneve

A magyar forradalom után félévvel a New York Times egyik számában levél jelent meg, melyben egy állítólagos „amerikai” egy „állítólag” elevenen elégetett ávóssal kapcsolatban felteszi a kérdést, vajjon nem volt -e igazuk az oroszoknak?

Kádár és cége szokatlan módon hálálta meg legutóbb kenyéradó gazdáinak a bizalmát. Orosz nagyüzemek munkásainak tartottak előadásokat arról, hogy hogy bujtak elő a pincékből az egykori hercegek, grófok, bárók, katonatisztek, templomokból a sötét reakciós papok, hogy nyugatról hazajött katonatisztekkel és fegyverekkel leigázzák a szerencsétlen magyar népet, amelyet a dicsőséges szovjet hadsereg immár másodszor mentett meg.

Az előadás tartalma, hangja mutatja, hogy az orosz munkás nem igen áll kötélnek. De vajjon teljesen eredménytelen-e Nyugaton az a nagyméretű propaganda, amire a szovjet nem sajnálja sem az aranyat sem a devizát. Elevenen elégetett ávós torz agy szüleménye. Ilyet nem ismert a magyar forradalom. De hogy ez a világ egyik vezetőlapjában megjelenhetett — ha csak levél formájában is, de válasz nélkül — mutatja minden magyar éberségének fontosságát: a tiszta igazság fegyverével visszautasítani minden támadást, amely tiszta forradalmunk beszennyezésére irányul. A kommunista propaganda alapelve ugyanaz, mint a Göbbelsé volt: Ha nem hiszik el, monddad kétszer, monddad százszor, a végén elhiszik.

A megindult aknamunka kétirányú:

I. A magyar forradalom ellenforradalom volt, állítja, mely fasizmusba és terrorba hullt.

II. Politikailag éretlen nép erőviszonyokat fel nem mérő megmozdulása.

I. Nézzünk szembe a vádakkal. A forradalom elnyomottak lázadása az elnyomókkal szemben. Akkor jogos, ha egy népnek semmiféle törvényes, alkotmányos lehetőség nem áll birtokában, hogy levesse magáról zsarnokainak uralmát. Marx meghatározása szerint: „A nép nem veszthet mást, mint láncait”. A magyar forradalom ezideig a világ legtisztább forradalma volt, mert ilyen nagy számban, ilyen aránytalanul soha nem állottak egymással szemben elnyomottak és elnyomók.

Nem is lehetett ellenforradalom, mert nem volt Magyarországon megelőzőleg forradalom. 1944-45-ben a szovjet csapatok közeledtétől való félelem, a nemzeti függetlenség elveszésének a lehetősége lebéklőzte a magyar nép vágyát, hogy régen esedékes társadalmi és gazdasági rendszerét forradalmi úton megváltoztassa. Az uralkodó osztály elmenekült, hatalma szétzúzódt. A nemzet a jelenlévő idegen hadsereg nyomása ellenére is egy nyugati mintájú demokrácia alapjait rakta le, amit csak erőszakkal és nyers terrorral lehetett megdönteni. Amilyen mértékben kiépült a szovjet hatalom jelenlévő fegyveres erejére támaszkodó pártidiktatura, olyan mértékben ment át a nép ellenállásba, majd 1956. október 23-án kényszerítő körülmények hatására forradalomba. Ezzel a forradalommal szemben az ellenforradalmat a nyugati értelemben is magas életszínvonalat élvező, néptől elszakadt szadista elemekből álló ÁVH képviselte. E terrorszervezet félelmes erejét és szervezetét a fővárosban és vidéken az egységes nép pár óra alatt megtörte. Csak a szovjet fegyverek árnyékában mertek újra harcbaszállni. A forradalom tehát átalakult szabadságharcá, kitört a szovjet-magyar háború.

Gyerekjáték lenne azt az ideológiai zűrzavart nevetségessé tenni, amit az ellenforradalmi mesével a szovjet és magyarországi csatlósai produkálnak. Elég, ha Kádár János november 1-én este 22 órakor tartott rádióbeszédét idézzük, amiben így szólt a magyar néphez: „Rákosiék súlyosan megsértették nemzeti tisztességünket és önérzetünket, amikor semmibe vették hazánk szuverénitását, szabadságát és könnyelműen tékozlottak nemzeti vagyonunkat. Népünk dicsőséges felkelése lerázta a nép és az ország nyakáról a Rákosi-uralmat, kivívta a nép szabadságát és az ország függetlenségét, amely nélkül nincs, nem lehet szocializmus. Bátran elmondhatjuk, ennek a felkelésnek eszmei és szervezeti vezetői, előkészítői a ti soraitokból kerültek ki. A magyar kommunista írók, újságírók, egyetemisták, a Petőfi-kör fiataljai, munkások, parasztok ezrei, a hazug vádak alapján bebörtönözött régi harcosok az első sorokban küzdöttek a Rákosi-féle önkényuralom és kalandorpolitika ellen. Büszkék vagyunk arra, hogy a fegyveres felkelésben, annak vezetésében becsülettel helytálltatok, áthatva igaz hazaszeretettől, a szocializmussal iránti hűségétől.”

Kádár a forradalom megítélésében ugyanazt a kaméleon szerepet járta végig, mint Rákosi Titó értékelésében. Emberi jellemét, politikai szerepét, eszköz-voltát egymás utáni nyilatkozatai tökéletesen igazolják.

Magyarországon nemzeti, demokratikus, az egész nép spontán felkeléséből származó forradalom és szabadságharc volt, amelyet a szovjet brutális erőszakkal, összes szerződéses kötelezettségei, így a békeszerződés, a varsói paktum, a U.N. alapokmánya, a genfi emberisésségről szóló egyezmény semmibevételével szegett meg; egy háborúban, melyet a világ

közvéleményének szóbeli tiltakozása, de asszisztálása mellett kíméletlen és embertelen erőszakkal, véres kegyellenséggel viselt egy magára hagyott kis néppel szemben.

Magyarországon nem volt gyökere a fasizmusnak. A második világháborút megelőző időkben és alatt keletkeztek maroknyi töredék, súlytalan fasiszta pártocskák, amelyek a hitleri Németország fegyveres ereje nélkül soha győzelemre nem juthattak volna. Tagjaik vagy nyugatra menekültek, vagy 1945-ben beléptek a kommunista pártba. A forradalom féltve őrizte tisztaságát. A Közép- és Kelet-Európában minden forradalmi változáskor feldobódó antiszemitizmus, a tiszta demokratikus célokban, vágyakban és küzdelemben nem jelentkezhetett. A magyarság származásra, nemre, korra való tekintet nélkül izzott egy rettenetes elnyomásból fakadó, egész nemzetet átfogó, demokratikus forradalomban, egy új ország megteremtésének vágyában.

A forradalomban végig nem vett részt olyan szervezet, amely ne tiszta demokratikus programmal rendelkezett volna. A szellemi előkészítésben az Írószövetség és a Petőfi-kör játszott szerepet. Az Írószövetség éppen 1956. nyarán választott új vezetőséget. 1947. óta ez volt az első titkos és demokratikus választás egész Magyarországon. A Petőfi-kör a kommunista rendszer által nevelt fiatal értelmiség köre volt. Az ifjúság a rendszer által dédelgetett egyesületekbe tömörült. A katonaság, a rendőrség a rendszer támasza lett volna, nem is beszélve a munkásságról. A pártok, akiket a forradalom életrehívott, 45-ös demokratikus koalíciós pártok voltak. Vezetőik szinte kivétel nélkül a hitleri fasiszta idők üldözöttjei, halálraítéltek, akik a kommunista rendszerben is sok évi fegyházbüntetést szenvedtek. A magyar forradalomban ha még lettek volna is egyénenként ellenforradalmi meggyőződésűek, nem érvényesülhettek, mert a forradalom politikai célkitűzéseiben, emberi magatartásában, eszközeiben sohasem tért le a tiszta, demokratikus alapról.

A Kádár által kiadott Fehér-könyv mintegy 100-nál több esettel igyekszik bizonyítani az „ellenforradalmi” terrort. Most nem beszélünk a hamisításokról, képekben, szövegben, adatokban, amelyeknek részletes cáfolására és elemzésére nincs itt helyünk. Kétségtelen, hogy egy részük megtörtént. Miért és milyen okból?

1. A forradalom kitörésekor voltak sztalinista pártfunkcionáriusok, magas állású pártvezetők, akik úgy viselkedtek, mint az ávósok. Ilyen volt pl. Kalamár József a csepeli tanácselnök. Ő és felnőtt családtagjai rálöttek a tüntetőkre, akik fegyvertelenek voltak. A feldühödött nép meglincselte őket.

2. Magyaróváron az ávósok sortűzzel 83 tüntetőt gyilkoltak meg. A nép a két ávós tisztet, akik a tűzparancsot adták, elfogta és meggyilkolta. Hasonló körülmények között történt a győri és miskolci ávósok lincselése is.

3. Október 30- és 31-én a szovjet csapatok kivonulása után a szabadságharcosok ávósokat szedtek össze Budapesten. Ezeket a Markó-utcai fogházba akarták kísérni. De sok helyen a feldühödött nép meglincselte őket.

4. A Tisza Kálmán-téri nagybudapesti pártközpont ávós erőd volt, ahonnan az ávósok október 24. és 30. között nagyon sok embert lelőttek, meggyilkoltak. Köztük sebesülteket, sebesültszállító személyeket, arra menő szabadságharcosokat. A pártháznak félelmetes híre lett a környéken. Október 30-án, amikor az oroszok beszüntették a harcot, Dudás József csoportja felszólította őket megadásra, azok tüzzel válaszoltak. Megkezdtek a harcot velük szemben, de kézfegyverekkel nem boldogultak. Ezért ágyút és tankot hoztak, míg végül megjelent a fehér zászló. A feldühödött harcossok, akik sok bajtársukat elvesztették, az ávósokat lelőtték.

Az ÁVO szerepéről az elmúlt évben maga a kommunista sajtó is beszámolt, amikor a kirakat-perek kicsikart vallomásait ismertette. A Rajk pör megmaradt emberei közvetlen a forradalom előtt statisztikát állítottak össze a pörben kivégzett emberekről, s ezek száma 597 volt. A forradalom győzelme után Pesten és vidéken előtárultak az ávós laktanyák borzalmai. Vallató helyiségek, földalatti kínzókamrák, sőt halotthamvasztók. A magyar forradalom győzelme esetén egy rémuralomnak olyan megdöbbentő bizonyítékai láttak volna napvilágot, aminek módszereit, eszközeit, vérengzéseit alig lehetne el is képzelni. Bármennyire is elítélendők a vérengzések, a lincselések, meg kell állapítani, hogy a szabadságharcosok senkit nem bántottak, aki a forradalom ellen fegyvert nem fogott. Mivel a lincselések 30-31-én történtek, amikor az oroszok kivonultak, a külföldi lapok tudósítói is megjelenhettek és fényképezhettek. De ki jelenhetett meg október 25-én a Parlament téren, amikor mintegy 600-800 embert legyilkollak, s amikor a kivonuló mentőket is gépfegyvertűz fogadta, vagy október 24-én hajnalban, a szovjet csapatok bevonulásakor a Vörösmarty téren, amikor mintegy 200-300 fiatal középiskolás diákfiút és diáklányt körülfogtak és amíg élő mozdult közöttük, addig lőtték őket. Fiatal lányok kínjukban az ingüket tépték le és tartották maguk elé megadás jeléül, ám nem volt menekvés.

A magyar forradalom vesztesége halottakban semleges megfigyelők szerint mintegy 25.000 fő. Vele szemben áll a Fehér Könyv mintegy 100-200 esettel. Mindezek ellenére a szabadságharcosok és forradalmi tanácsok kiküldöttjei a kormánnyal együtt már október 30-án mindent elkövettek, hogy a tömeggyilkosokkal szembeni jogos bosszuállást megszüntessék, a törvényességet biztosítsák. Október 30-án este a Parlamentben a rendőrség és a szabadságharcosok Nagy Imre miniszterelnökkel együtt részletes tervet dolgoztak ki Budapest rendjének és személy biztonságának a helyreállítására. Ennek eredményeképpen 31-én már megszűntek az egyéni vagy csoportos bosszuállások, helyreállt a közrend, a vagyon és az életbiztonság, a világtörténelem minden forradalmához viszonyítva páratlanul rövid idő alatt és elenyészően csekély bosszúval az elkövetett tömérdek bűnnel szemben.

II. Az egész világ bámulattal és csodálattal nézte hetekig a kis magyar nép heroikus küzdelmét az óriással. Értetlenül állott meg a magyar forradalom „csodái” előtt.

Hónapok múltak el, míg lassan felütötte fejét egy másik értékelés, ami arról beszélt, hogy van egy józan, reális út, amit a lengyelek követtek és egy lehetetlen, politikailag meggondolatlan, éretlen, amihez a magyarok folyamodtak.

A keleteurópai népek helyzete a Szovjetunió katonai és politikai elnyomásában ugyanaz. A halalom megtartásának az eszközei a nép óriási többségének meggyőződésével, sőt ellenállásával szemben a Szovjetunióban alakultak ki és azt tudományos módszerességgel a tökéletességig fejlesztették. A sztálinizmus éveiben ezt a rendszert minden keleteurópai nép számára exportálták, senki ki nem léphetett büntetlenül ebből az egységes és átfogó gyakorlatból. A Sztálin halálával elinduló erjedési korszak nyitott lehetőséget először arra, hogy a népek történelmében és lelkében gyökerező magatartásbeli különbségek a politika területén kifejeződjenek. Nem véletlen, hogy a két legnagyobb történelmi múlttal rendelkező nép, a lengyel és a magyar mozdult meg először. A lengyel és magyar történelem párhuzamossága vitathatatlan, a nemzeti függetlenségért, fennmaradásért való harc a történelem folyamán sokszor találkozott. Tisztán külső körülmények döntötték el, hogy 1956-ban a magyarok kerültek a forradalom, a lengyelek az evolúció útjára. Ha a magyar sztálinisták moszkvai kapcsolatai nem olyan erősek, Rákosi bukása után Magyarországon Nagy Imre-kormányzat következett volna. A lengyelek a poznańi felkelésből sokat tanultak és a tanulságok alapján készítették elő Gomulka jövetelét. A lengyel eseményeknél a szovjet hadsereg elkésett. A 16 orosz hadosztály már akkor ment Varsó felé, amikor az utakat a lengyel titkos rendőrség és hadsereg alakulatai lezárták. A lengyel kudarc nyomán a szovjet hadsereg jóelőre felkészült Magyarországon.

Ha a magyar forradalom győzelme után Nyugat az Egyesült Nemzetek alapokmányában lefektetett elvi álláspontot követve határozott, bátor magatartást tanúsítva, minden békés lehetőséget kihasznál, hogy egy veszélyeztetett kis nép segítségére siessen, ma Magyarország szabad és független lenne. Akkor a magyar út lenne a példa, pedig ez esetben is tisztán sorsszerű körülmények döntötték volna el a helyzetet Magyarország javára. A két nép gondolkodása, életformája, vágya, a társadalom mozgása, a szellemi vezetők, írók átfogó nemzettudata a két népnél ugyanaz.

Gyilasz, a börtönbezárt jugoszláv író a magyar forradalom leverése után híres cikkét így kezdte: „A lengyel felkelés fordulópont a világkommunizmus, a magyar forradalom fordulópont a világtörténelemben.”

A magyar forradalom ma még beláthatatlan méretű átalakulást indított meg a világ gondolkodásában. A kommunista ötödik hadoszlop hatalmát szétzúzta, a szovjet blokk álszocializmusáról lerántotta a leplet. Megmutatta a kolonizáló államkapitalista és imperialista hatalmat. Megindította az átértékelő munkát a színes népeknél. A kommunizmussal szimpatizáló értelmiség szemét felnyitotta, a szellemi emberek gondolkodásában új távlatokat nyitott. Lökést adott az európai egység kialakulásának. A nyugati civilizáció elkényelmesedett hedonista és materialista gondolkodásába belevetítette az új, teljesebb, átfogóbb élet igényét, egy új érték-szemléletet, ahol a kereszténység nemcsak szólam, nemcsak kövekbe, formákba, szervezetekbe merevített egyház, hanem magatartás és meleg élet lehet, amely a dekadencia vonásait magán hordozó civilizációnkat elindíthatja az áldozatvállalás és hitvallás életszerű, meleg útján.

Új Látóhatár

1981. november.

XXXII. évfolyam 3/4. szám

Luka László

Entebbe Kőbányán

— Két esemény a forradalmi napokból —

A váci országos börtönben, 1956

Október 24-én nem vitték munkára a rabokat. Zárkán kellett maradnia mindenkinek. Senki sem tudott semmit a budapesti eseményekről. Feltűnő volt azonban az örök kedvessége. 25-én és 26-án sem történt semmi új. Mindenki várt. Következő reggel az elkülönített MZ-ről (magánzárka osztály) átkiáltott valaki: „Fiúk, forradalom van odakint.” Valóban, többen azok közül, akik már néhány hete, illetve hónapja szabadlábra kerültek a perek felülvizsgálása eredményeként, a börtönkapu előtt tüntetést szerveztek és követelték az összes politikai foglyok szabadon bocsátását. Erre természetesen a börtönparancsnok őrnagynak nem volt felhatalmazása, s így, hogy időt nyerjen, tárgyalásba bocsátkozott a tüntetőkkel. A tárgyalásnak csak annyi eredménye lett, hogy az örök megijedtek, s a forradalom kitörését nem titkolták tovább a rabok előtt. Elképzelhető, hogy nem kellett sok biztatás a lakat alatt tartott foglyoknak, kitörték az ajtókat, s nem több mint tíz perc alatt minden rab a folyosón tárgyalta a kérdést, „mi a teendő”? Egyértelműen döntöttek, ki kell törniök a börtönből. Időközben azonban az őrparancsnok felvonultatta a folyosó lezáró vasrács védelmére az őrszázadát, s a kijáratot géppisztollyal védtek a zöld ávosok. De egy lövés sem dördült el, mert ismertté vált a jelszó, amely a kinti tüntetőktől eredt — „ha eldördül egy lövés, egy fegyőr sem marad életben”. A raboknak látniuk kellett, hogy az örök komolyan vették a tüntetők jelszavát. A rácsot ugyan őrizték, de nem akadályozták meg, hogy a rabok a börtönudvaron át a teherkapuhoz vonuljanak. A kapu melletti őrtoronyban némán álltak, géppisztollyal a kézben, az örök. Riasztó lövést sem küldtek a levegőbe. A tüntetők követelték a kapu kinyitását, aminek fél tíz körül (27-én reggel) az őrség engedett. Háromszázan lehettek a kitört politikai foglyok, s vagy félezren a tüntetők, akik kint a szabadítást követelték. A többi hétszáz rab a nap folyamán szabadult, nagy összevisszaságban, miután a reggeli események következtében az örök mind civilbe öltöztek, s a börtönt magára hagyták nagyszámú lelakatolt zárkával. Föltehető, hogy a délután folyamán minden rab szabadult, hiszen a kitörés híre futótűznél is gyorsabban szállt zárkáról zárkára. A rabok egy része Vácott keresett szállást a forradalommal rokonszenvező embereknel, akikről civilruhát kaptak a daróc helyébe. A volt foglyok azután szétszéledtek a szélrózsa minden irányába, de a legtöbben mégiscsak Pest felé mentek. Köztük volt Szakács István is, a 17 évre ítélt 26 éves esztergályos.

Az újpesti missziósok

Weingartner Béla perében 1951-ben 13 magyar fiatalot ítélték el összeesküvés vádjával. Weingartner felakasztották, Horváth Ernő kegyelmet kapott. Mind újpestiek s a 171. sz. Magor-cserkészcsapat tagjai voltak. Akik október 31-én már szabadok voltak, Szakács Tiborral az élen, keresni kezdték azokat, akik hiányoztak a társaságból. Így derült ki, hogy a kőbányai Gyűjtőfogházat még őrzik a belügyesek. Az öttagú társaság a kora délután folyamán elhatározta, hogy a Gyűjtőt felszabadítja. Az alig húszéves, legfiatalabb legény, Arató László azzal a gondolattal állt elő, hogy a közelben állomásozó páncélos alakulattól ehhez a vállalkozáshoz katonai segítséget kér, továbbá a folyamőröket is meghívja a fegyveres akcióhoz. Maga mellé vett egy egyetemistát, s ketten beállítottak a katonai parancsnokhoz. A dolog nem ment könnyen. A hosszú rábeszélés azonban használt. Estefelé három páncélossal és egy szakasznyi katonával jöttek vissza. Arató és társa az este folyamán megnyerte a folyamőröket is. Nagy lelkesedéssel egy csoport felfegyverzett sorkatona csatlakozott a készülődő társasághoz. A másik három kiszabadult politikai fogoly az újpesti lakosság körében keresett és kapott lényeges támogatást. Éjfél körül három teherautón, mintegy kétszázan, indultak el a három páncélos kíséretében Kőbánya felé. Legelől, egy Pobjédán, az akciót irányító „missziósok”. A legmagasabb rang egy főhadnagyé volt. A legjobban az egyetemista értett a szervezéshez. Reggel kettő körül értek a Gyűjtőfogházhoz. November elsejét írták. Nemesak a szomszédos temető miatt ült csend a vidéken. A repülőteret, úgy mondták, az oroszok tartották kézben. 2—3 kilométernyire lehettek.

A három páncélos állást foglalt a három börtönkapuval szemben. Nem lőtávolban, hanem közvetlen közelben, hogy láncokkal be lehessen nyomni, ha kell, a három kaput. Ugyanis lőni nem tudtak volna, mert a tankok tancélokra készültek, s az ágyúknak csak dekorációs jelentőséget adtak a tervezők. Állítólag a csövük tömör vasból készült. A fegyveres „gyalogság”, civilek és folyamőrök, a tankok körül helyezkedtek tüzelő állásba, arra az esetre, ha a harcokocsik benyomják a kapukat. A Gyűjtőt védő őrszázad nem lőtt. Tagjai bementek a kapuk mögé. A tárgyalás megkezdésére az egyetemista vállalkozott. Egyedül indult el parlamenterként felszólítani a börtönparancsnokot, hogy azonnal engedje szabadon az összes politikai foglyokat. Az akció vezetői úgy határoztak, hogy ha az egyetemista nem jön vissza 15 perc után, a támadást megkezdik a tankokkal. Nyilvánvaló, hogy a percek rettenetes lassúsággal teltek. Feszült csend ült a börtönön, a három tankon, meg a fegyvereseken. Talán öt perc sem telt el, a parlamenterek újból kint volt a kapun. A parancsnok kijelentette, hogy az örök nem állnak ellen. Bejöhettek a börtönbe, s a felkelők maguk intézhetik a szabadítást. Hatan indultak el, közöttük egy leány, aki Szegedről szabadult. Azt gondolták, hogy legelőször az újpesti társaikat keresik ki az alvó rabok közül. Ez nem ment könnyen. Felkeltették az egész börtönt, pedig szerették volna először az általános felfordulást elkerülni. Nem akarták az álmukból felriasztott rabokat, mind az ezret, egyszerre kiereszteni a folyosóra. Másképp azonban nem lehetett megtalálni senkit sem, csak zárkáról zárkára menve és kérdezősködve a barátok után. Az újpestiek helyett sok más régi bajtársat fedeztek fel, akiket persze rögtön kiengedtetek a fegyőrökkel a folyosóra. A szabadító csoport egy tagja felismert egy hírhedten szadista börtönőrt, akivel rövid úton akart leszámolni a csillagközepén. Erről azonban barátja, akit éppen kiengedtek a zárkából, villámgyorsan lebeszélte, mondván, percek alatt olyan botrány lesz, ha nem tartják fenn a rendet, hogy olyat még nem látott emberfia. Az akciót vezető egyetemista politikát változtatott, miután az újpestieket nem tudták elég gyorsan kihalászni a felfordult tömegből. Csendet parancsolt, hogy beszédet tarthasson. Ez sikerült. Néma csendben hallgatta az egész Bal Csillag — ahol a politikai foglyokat a közbüntényes éktől elkülönítve tartották —, hogy mi történt egy hét leforgása alatt Magyarországon. „Győzött a munkások és egyetemisták forradalma. Kiverték a megszállásra vezényelt oroszokat. A honvédség átállt, Maléter ezredes vezetésével, a forradalmárok oldalára. Szabad az ország újból, saját erőnkől szabadítottuk fel! Hihetetlen. Nincs több ellenállás sehol sem, Nagy Imre a miniszterelnök, koalíciós pártok vezetői az államminiszterek.” Ezer rabból egyszerre tört ki az öröm, legszívesebben mindegyikük megölelte volna a szónokló fiút. Voltak, akik rögtön a kapu felé tódultak, s követelték, hogy azonnal nyissák ki. Mások, akik nem budaiaiak, vagy Pest-környékiek voltak, várni akartak reggelig.

Az egyetemista a forradalmi rendre hivatkozott, az ígéretére, amelyet a börtönparancsnoknak tett, hogy közbüntényesek nem mennek ki a kapun. Azt ígérte, hogy az új Belügyből forradalmi bizottság jön ki reggel nyolcra, hogy a szabadítás forradalmi rendben történhessék. Ez a megoldás nem tetszett a frissen felszabadított gyűjtőbelieknek. Az elégedetlenség egyre erősödött. Már nem is figyeltek az egyetemistára, aki rekedtre beszélt magát, hogy a rendet fenntarthassa. Teljesen egyedül volt, mert a misszió két tagja a börtön politikai tisztjét lefogta, s azzal kiment a börtönből, másik kettő pedig Farkas Vladimírt kísérte ki, akit az elkövetett gazságaiért már a forradalom előtt letartóztattak, s a kis-fogházban a különleges osztályon ült. „Válasszatok magatok közül börtönparancsnokságot!” — üvöltötte bele a zsibongásba, már amennyire torkából tellett. Az egyik rab, egy orvostanhallgató, próbálta neki megmagyarázni, hogy ebben a börtönben a rabok nem ismerik egymást, mert ez egy átjáróház, ezt a parancsnokválasztást nem lehet megvalósítani. Az egyetemista megragadta a csuklójánál, s úgy vonszolta a csillagközépre, hogy nem lehetett tudni, miközben az egyik kezében a pisztolyát rázta, hogy nem elrettentő példát akar-e végső kétségbeesésében statuálni. „Ne pofázz, mert lelőlek, mint egy kutyát.” Újból dermedt csend lett. „Ismeritek-e ezt az embert” — kérdezte. „Ismerjük, ismerjük” — válaszolták azok, akik ismerték az 53-as orvosper legfiatalabb vádlottját, aki a mérnöki irodán rajzolt néhány hónapja. „Akarjátok-e, hogy ez a fiú legyen a parancsnokotok?” „Akarjuk, akarjuk” — kiáltották. „Te most itt rendet tartasz reggel nyolcig. Válassz magad mellé helyetteseket. Nekem most mennem kell. Kint várunk a tankokban és fegyverben a reggeli szabadításig.” Ez megnyugtatóan hangzott mindenki számára. „Villamos, autóbusz nincs. Nekünk kell az elutazást is biztosítanunk! Kövessétek az új börtönparancsnok utasításait.” S mint egy igaz megváltó, elment, ahogy jött. Mi meg ottmaradtunk a lelakatolt szabadságunkkal s egy huszonnégy éves börtönparancsnokkal, aki talán a legfiatalabb és a legtapasztalatlanabb volt abban a börtönben, ahol hivatásos katonatisztek, vezérkari törzstisztek töltötték hosszú büntetéseiket. Hirtelen nagyon nyomasztóvá vált a várakozás. Az új parancsnokhelyettesnek, Merényi Aladárt, egy másik orvostanhallgató választotta ki maga mellé. Beültek az őparancsnok irodájába, s azt tanácsolták, hogy mindenki aludjon reggel hétig, amikor is ébresztő fogja kelteni az alvókat. Nem jutott senkinek sem az eszébe, hogy telefonálni is lehetne a városba, rokonoknak, barátoknak, hírekért, amiktől a rabok nemcsak az utolsó napokban, de évek óta hermetikusan el voltak zárva. A fegyőrök eltűntek. Aludni nem tudott senki, de csend és fegyelem uralkodott, anélkül, hogy valamit is kellett volna tenni a két orvostanhallgatónak a rendfenntartás érdekében.

Reggel hétkor megjelent a „leváltott” börtönparancsnok, egy ezredes, akit addig még nem látott senki sem. Elmondott egy érzelmes beszédet, a szabadságról, új Magyarországról, a vérontás elkerülésének szükségességéről. S akkor elsírta magát. Miután mindenki a saját szabadulása közvetlen közelségével volt elfoglalva, sajátos látványt nyújtott a zokogó ismeretlen ezredes. Senki nem tartott többet attól, hogy esetleg nem szabadulunk, ezek után a krokodilkönnnyek után. A rabok megnyugtatták az ezredet, hogy vérontást senki nem akar, menjen csak nyugodtan vissza a szobájába, mi meg várjuk az új Belügy forradalmi bizottságát, nyugalommal nyolcig, s baj csak akkor lehet, ha a bizottság nem érkeznek meg. A bizottság

azonban pontosan megérkezett. Elsőnek az új rab-parancsnokot hívták. Nem is tűnt fel neki, hogy vagy egy fél órát társalgott vele a forradalmi bizottság két tagja, akik egyáltalán nem tettek más benyomást, mint a régi ügyészség alkalmazottjai, csak a stílusukban volt valami új, kenetteljes. Miközben abc-sorrendben szépen sorjában hívták a foglyokat, a jobb csillagból jelezték, hogy többeket átraktak a jobb csillagba, a közbüntényesek közé, hogy ne kerülhessenek a bizottság elé. Köztük volt Bárdos-Féltoronyi András, meg Dövényi Nagy Lajos. Mind a kettőt visszahelyezte személyesen a rab-parancsnok a politikaiak közé. Tíz óra felé feltűnt, hogy lassan megy a szabadítás. Az ún. forradalmi bizottság mindenkivel hosszan „beszélget”, a négy belügyi kiküldött nem intézett el több rabot, mint húszat reggel tízig! A parancsnok kérdésére azt válaszolták, hogy minek siessenek, hiszen ez a húsz sincs elszámolva, ott állnak sorban a bérelszámolóknál. Mindenkinek kiszámítják évekre visszamenőleg a tartozását a börtönkölséget illetően és a jövedelmét, amit a munkája után kapnia kellett, s amiből a több éves rabtartást mindjárt le is vonják, így elszámolgattak vagy fél órát egy-egy rabbal, hiszen olyan is volt köztük, aki 45 óta, azaz 11 éve ült. Volt mit kalkulálni milpengőből forintra, meg vissza. A rab-parancsnok felháborodva közölte, hogy ez szabotázs, s ilyen módon nem tudja estig lebonyolítani a majd ezer rab elbocsátását, ami pedig egyetlen záloga a nyugalomnak. A bérelszámolók a vállukat vonogatták, mondván, nincs más utasításuk, csak ez. A rab-parancsnok azt ajánlotta, hogy elszámolás helyett mindenki kapjon 100 forintot, s a részletes pénzügyeket majd a későbbi, nyugodt napok idején rendezzék. Javaslátát nem fogadták el, mert a belügyi kiküldöttek csak írásos utasításra akartak hallgatni. Mondták; „vigyázni kell, 100 000 forintról van szó”. Ezt az utasítást azon nyomban megkapták a rab-parancsnoktól írásban. Ment is ettől kezdve, mint a karikacsapás a szabadulás. Kettőkor már az R-betűnél tartottak. Persze a parancsnok nem tudta, hogy a tankok reggel visszamentek Újpestre, s ha a szabotálást valamilyen csoport valóban megszervezte volna, úgy november 4-én a rabok fele még mindig a börtönben lett volna, mert napi 40—50 szabaduló azt a benyomást kelthette, hogy az új rend is lassú, ha pontos is.

Este hatkor előkerült Endrédy Vendel, a zirci cisztercita apát és Tüll Alajos, a jezsuita rendfőnök. Hogy hol voltak eldugva, az nem derült ki. Miután a két orvostanhallgató az üres börtönt még egyszer végig kívánta látogatni, akkor hozták elő az említett két főpapot. A börtön hétkor valóban üres volt. (Csak a közbüntényesek maradtak benn, hiánytalanul, a jobb csillagban, ahol a hivatásos börtönőrök látták el a felügyeletet.) Az utolsó busszal, fél nyolc körül ment el az utolsó szállítmány. Hála a tömör csöví tankoknak. Hála a folyamőröknek. Hála a rabok nyugalmanak és okosságának. Egy pofon sem csattant el, pedig százakat megkínóztak a fegyőrök a sztálini évek alávaló kiszolgáltatottságában. Hála a bajtársiasságnak, a testvéri szeretetnek, amelyet a gyűjtősök kaptak a váci társaiktól. Pontosabban öt újpesti fiútól, meg egy leánytól.

Új Látóhatár

1968. november-december.

XI. évfolyam 6. szám

Gosztonyi Péter

A Corvin-köz 1956-ban

Beszélgetés Pongrátz Gergellyel

Az 1956-os magyar forradalom egyik legjelentősebb fegyveres központja a budapesti Corvin-köz volt. Ez az Üllői-út és Nagykörút sarkán álló lakótelep, amely nevét a Kisfaludy-köztől nyíló Corvin-moziról kapta, már a forradalom másodnapján, október 24-e reggelén a fegyveres harcok középpontjába került. A Corvin-közi csoport kezdetben alig 40-50 személyből állt: ereje és létszáma azonban egyre nőtt. November elején a hivatalosan is megalakult „Corvin Nemzetőr Ezrednek” már 3-4000 „harcosa” volt, magába tömörítve a „Franzstadt” más felkelő csoportjait is. A Corvin-köznek az első napokban nem volt választott parancsnoka. A még nagyjában szervezetlen csoport egy Iván-Kovács László nevű gödi fiatalember — műszaki rajzoló — szavára hallgatott. Később, október 28-a után, Pongrátz Gergely, egy Soroksárról származó, 23-24 éves agronómus lett a csoport vezetője.

A Corvin-közre igen fontos szerep hárult a magyar forradalomban. Budapest egyik munkáskerületében, stratégiaiilag is előnyös helyen, két főútvonal kereszteződésénél, fegyveresen ellenőrizte a délről és dél-keletről a város belseje felé haladó útvonalakat. Október 24-e és november 7-e között — pár napos fegyvernagyváltástól eltekintve — kemény harcok színhelye volt e környék. A szovjet intervenciók csapatok a Corvin körzetében majd egy tucat páncélost, 10-15 páncélozott járművet, lövegeket, aknavetőket és számtalan egyéb fegyvert vesztek. A halottak és sebesültek pontos számáról nincs tudomásunk. Hadifoglyokat, körülbelül 100 katonát, is őriztek a Corvinban. Kevés helyen folyt oly hevességgel a harc, mint itt.

A forradalom leverése után a kádárista karhatalom már november végén — a kormány mindenféle amnesztia ígérését megszegve — megkezdte a „corvinisták” összeszedését. Iván-Kovács Lászlót — akit 1957 januárban fogtak el — zárt tárgyaláson halálra ítélték és 1958 tavaszán kötél által kivégezték. Pongrátz Gergely után is már korán kezdtek nyomozni. Csak azért nem találtak rá, mert özvegy édesanyját és kishúgát mentve, 1956 utolsó napjaiban Ausztriába távozott.

Pongrátz Gergely ma Madridban él. Egy nagy autócég alkalmazottja. Megnősült, két kislánya van. Mivel a magyar forradalommal foglalkozó feldolgozások igen szegényesek a fegyveres felkelő csoportok történetét illetően, talán nem érdektelen, hogyan látta ő a Corvin-köz szerepét és saját tevékenységét. E sorok írója — aki Pongrátz Gergellyel először a Corvin-közben, a fegyveres harcok egyik szünetében találkozott — 1967 májusában felkereste őt madridi lakásán.

Az első kérdés a származást igyekezett tisztázni. A hazai kormányzat brossuráinak és különböző propagandaüzeteinek (beleértve a Fehér Könyvet) szerzői azt állították, hogy Pongrátz Gergely „fasiszta horthysta tisztségviselő” leszármazottja. Sőt, még édesapja első világháborús katonai szolgálatát is felhasználták ellene, csak azért, hogy ezzel is kompromittálják.

Mi erdélyiek vagyunk — mondotta Pongrátz —, apám jogi és államtudományi doktorátust szerzett a két világháború között. Az első világháborúban négy évig mint tartalékos főhadnagy szolgált a fronton. Utána Szamosújváron élt. Erdélynek Magyarországhoz való visszacsatolása után 1940-ben, polgármestere lett a városnak. Napi politikával nem foglalkozott és az erdélyi Magyar Párton kívül soha más párthoz nem tartozott. Csak családjáért, érettségünk, kilenc gyermekéért élt. A második világháborúban behívták katonának, és mint tartalékos századost honi szolgálatra osztották be. A fronthelyzet alakulásával családjunk Budapestre került. Itt ért bennünket a háború vége. 1946 óta Soroksáron laktunk, ahol apám mint erdélyi menekült és sokgyermekes családapa 13 hold juttatott földet kapott. Azon gazdálkodott haláláig, 1956 áprilisáig.

Én agronómus lettem. A kommunisták jól ismert „parasztpolitikája”, amelyet otthon, Soroksáron alkalmam volt megismerni, nem tette rokonszenvenné a kommunista mozgalmat. Saját bőrünkön érezhettük, milyen gyalázatos, nemzetellenes politikát folytattak Rákosiék. A magyar jövőt szabad választás során a népnek kellett volna kialakítania. Köztársaság párti voltam, de ismétlem, az államforma eldöntése is a népre tartozott volna. Ha pártpolitikában gondolkoztam volna, legközelebb talán a Kiszgazdapárthoz álltam volna. De mi, corvinisták egy önálló pártot kívántunk a harcok után létrehozni: a Forradalmi Ifjúság Pártját, amely szigorúan az ún. egyetemi 16 pontos követelés alapján állt volna.

Hogyan kerültél a Corvin-közbe és hogyan alakult ki a Corvin-közi csoport? Hogyan szerveződött meg a szovjet csapatokkal szembeni elhárító harc?

Október 23-a a Selyp melletti Henyelpusztai Állami Gazdaságban ért. Ott dolgoztam, mint agronómus. A budapesti eseményekről semmit sem tudtunk. Az első jel este ért el hozzánk: a meghirdetett mozielőadás helyett Gerő Ernő rádióbeszédét kellett meghallgatni. Hümmögve fogadtuk a párt titkáranak kifakadásait. Másnap, október 24-én, a rádión keresztül értesültünk a budapesti eseményekről és arról, hogy a fővárosban áll a harc (a rádióban jól volt hallható a puskalövés hangja). A helyi párttitkár későn kapott észbe. Hiába tiltotta le a Kossuth-adó hallgatását, a hír szélvész gyorsasággal járta be a telepet.

A munka leállt. Én, mint budapesti illetőségű, elkéredzkedtem főnökömtől, mondván, miután a fővárosban ilyen „zűrök” vannak, nekem a családom mellett a helyem. A vonat azonban már csak Gödöllőig vitt el. Onnan gyalog mentem be Budapestre. Az úton mindenütt a főváros felé haladó szovjet tankokat és gépkocsikat láttam. Késő este volt, mire megérkeztem bátyámékhoz, Pesterzsébetre.

Október 25-én Ödön bátyám és Bálint öcsém, akik az egész éjszakát a városban töltötték és már harcban is álltak az ávósokkal, hozták a hírt, hogy testvéreim többedmagukkal a „Franzstadt-ban”, a Corvin-köznél „állást foglaltak”. Ödön felháborodottan mesélte, hogyan tüzelt néhány civil ávós három Pobeda autóból az Üllői-út és a Nagykörút sarkán álldogáló békés tömegre. Több halott és sebesült maradt az utca kövén. Ez október 24-e reggelén történt. A feldühödött nép erre fegyver után nézett. „Pusztá kézzel verjük szét az ávósokat”, ez a gondolat uralta most a tömeget. Aki ezelőtt egy fél órával eldobta fegyverét, elment megkeresni. Mások a közeli Kilián-laktanyához fordultak segítségért. A laktanya sarkában, a munkáslakások felőli részen, kisvártatva egy géppuska került állásba. A 30-35 főnyi ellenállók azonban józanok maradtak. „Mi nem provokáljuk a szovjet hadsereget. Mi csak a 'mi' ÁVH-saink ellen harcolunk. Hisz a hatalmas Szovjetunióval mi úgysem tudnánk megküzdenni!” Alig egy óra múlva azonban egy szovjet konvoj közeledett a Petőfi-híd felől. 13 páncélos és vagy 4 páncélozott jármű („halálkoporsó”). „Nincs mentség! A szovjet itt van. Segít az ÁVH-nak” — ez villant át akkor agyunkon. Egy idősebb férfi — mi „préri-kalaposnak” neveztük, mert olyan formájú kalapot hordott — adta le az első lövést. Az egyik páncélozott jármű kerekeire célzott. A kocsi farolt egyet és teljes sebességgel nekiment az útszéli fának. A szovjet katonák erre észnélkül tüzelni kezdtek minden irányba. Így kezdődött — mondta el nekem Ödön. És aztán hozzátette, hogy a rövidebbet az oroszok húzták. Mire visszavonultak, már csak a páncélosokkal és két páncélozott járművel rendelkeztek. Mi meg annál több fegyverrel, sőt géppuskával is! Még nagyobb volt erkölcsi győzelmünk. Egymást ölelgette a sok nép a Körúton. De aztán a katonaviselt emberek hamar eszбекaptak. „Olyan helyet kell keresnünk, ahol jól ki tudunk löni és minket nehezen találhatnak el!” E helyet hamar megtalálták: a Kisfaludy-közt. A Corvin-mozi mögötti benzinkút is jól jött. A szomszédos Közért boltból származó csattosüvegek segítségével hamar megszületett a „Molotov-koktél”, a páncélosok veszte. Dél felé újabb szovjet páncélosok közeledtek. Egyet közülük egy 13 éves kislány lobbantott lánggra a magunk készítette „Molotov-koktéllal” . . .

Amikor Ödön nekem szólt, 25-én, a Corvin-közi csoport már úgy ahogy együtt állt. Persze, még jöttek-mentek közülünk az emberek. Az arcok sem voltak ismerősök. „Göndörhajúnak”, meg „vasutasnak” szólítottuk a tagokat, mindenkit a látható ismertető jelei után. Megható volt a lakosság viselkedése velünk szemben. Egy tipegő öregasszony maga sütötte pogácsát hozott nekünk. Mások ruháskosárban hordták a Corvin mozi mögé az üres csattos üvegeket. Ahová csak néztünk, mindenütt jószándékot és segíteni akarást tapasztaltunk. Amikor kiderült, hogy a közeli Práter-utcai iskola pincéjében egy menza működik, megoldódott ételmezésünk is. A Kisfaludy-közben találtunk egy munkásszállást. Beköltöztünk. Aztán megerősítettük körletünket és vártuk az újabb szovjet támadást. . .

Milyen volt a Corvin-csoport összetétele, tagjainak politikai felfogása?

Forradalomban való részvétel mindig önkéntes alapon történik. Akik ott voltak, saját elhatározásból, önként csatlakoztak. Mi senkit sem kérdeztünk, honnan jössz, ki vagy. Az sem érdekelt minket, hogy a jelentkező mint politikai fogoly, vagy mint köztörvényes bűnöző járta meg a börtönt. Sem nemzetiség után, sem vallásfelekezet után nem kérdeztünk. Ha egyszer fegyver volt a kezében és az ún. egyetemi 16 pont megvalósítása érdekében velünk harcolt — akkor bajtárs volt. Nálunk sem rablás, sem lincs nem fordult elő! Foglyainkat, vagy 100 orosz katonát, jól tartottuk. Mindannyian tudtuk, hogy ők nem tehettek róla, amiért ellenünk hajszolták őket. Október 27-én, mielőtt visszakerültek volna csapatukhoz, a Práter-utcai iskola pincéjében terített asztal mellé ültettük őket. Bort és cigarettát is kaptak. „Mi nem vagyunk fasiszták, mi nem bántjuk foglyainkat. Mi nem támadunk, csak védekezünk. Ez a mi országunk. Hagyjátok, hogy itt úgy éljünk, ahogy nekünk tetszik!” — mondtuk nekik búcsúzóul, majd a tisztekkel együtt kikísértük őket a Boráros-téri hídfőig. Ott kézfogással váltam el őrnagyuktól. Csak egy orosz maradt vissza. Viktor. Ő kijelentette, velünk akar maradni. Szegény, november 11-én a Rákóczi-téren esett el...

Hogyan lettél a Corvin parancsnoka? Volt ebben talán annak is szerepe, hogy a Corvinnál több testvéred tevékenykedett?

Kezdetben nem volt nálunk semmiféle parancsnokság, vagy parancsnoki tisztség. „Ad hoc” intéződött minden. Aztán más gondunk is volt ezekben a napokban, hisz állt a harc még az utcán. Úgy október 28-a körül, mikor szünetelni kezdtek a harcok és jöttek a különböző küldöttségek (a kormánytól, a néphadseregtől), akkor kezdett valamiféle „törzs” kialakulni. Emlékszem,

október 28-a hajnalán írtam először alá egy levelet a „Corvin-parancsnokság” nevében. Két parlamenterünk közvetítette ki hozzánk Kuzminov ezredesnek, a Szovjetunió Hőseinek, a budapesti szovjet intervenciós csapatok parancsnokának, levelét. Ebben a szovjet tisztt feltételeink után érdeklődött. Azt kívánta volt megtudni, milyen alapon lennénk hajlandók az ellenálást beszüntetni. Az eredeti levelet, sajnos, nem tudtam magammal hozni. De itt van annak a levélnek a másolata, amelyet mi Kuzminovnak küldtünk. (Pongrátz egy erősen gyűrött, indigós gépirásos papírost nyújt át. E dokumentumot eredeti szövegével, helyesírási hibáival együtt, közöljük.)

*A Sz. U. Hadsereg Parancsnokságának
Kuzminov ezredesnek a Sz. U. Hőseinek
Budapest*

A Magyar ellenállási mozgalom Főparancsnoksága a mai napon megtartott értekezletén a következőkben foglalja össze a jogait követelő Magyar Nép akarátát.

Mögöttünk korlátlan mennyiségű emberanyag áll és tudjuk azt is, hogy ha a Magyar Hadsereget felfegyverzik és bevetik ellenünk — ők mellénk állnak — és alig várják ezt a pillanatot.

Ellenünk csak az Á. V. H. egyrésze harcol és a Hazánkba levő Szovjet Haderőnek Budapesten bevetett része. Elítéljük azokat a kormányférfiakat akik pozíciójuk megvédése érdekében az önök fegyvereit kérték segítségül. Testvérgyilkosnak tekintjük az Á.V.H. akik kiprovokálták a fegyveres felkelést és az esztelen vérengzést. De nem tudjuk megérteni Önöket sem, hiszen mi nem vagyunk külső ellenség csak a jogait jogosan követelő Elnyomott Nép. Ennek alapján Önöket sem kötelezheti a Warsói Szerződés. Miért harcolnak ellenünk? Miért folyik Orosz vér a mi belügyeinkért? Ehez önöknek nincs és nem is lehet joguk. Bízák reánk ezt a harcot és mi becsületesen megvívjuk jogainkért ami minden embert meg kell hogy illessen.

1. Követeljük, hogy a Szovjet Haderő szüntesse be ellenséges magatartását, vonuljon vissza támaszpontjaira és foly év december hó 31-ig gadjá [hagyja] el Hazánkat.

2. Az Á.V.H.-át fegyverezzék le

3. A karhatalmat a Magyar Honvédség vegye át

4. Alakítsanak egy ideiglenes kormányt

5. Ez év december hó 31-ig tartsanak egy szabad választást mely több párton alapul.

6. Az ideiglenes kormánytól követeljük ezen jogos követeléseinknek a Magyar Rádióban való szósz szerinti felolvasását.

7. Teljes Amnesziát minden hősnak, akik részt vettek önvédelmünkben és jogaink követelésében.

8. Egyenjogúságon alapuló gazdasági és politikai kapcsolatokat a Szovjetunióval és a többi országokkal.

9. Felelősségrevonását mindazoknak, akik önérdekek miatt ezek életét áldozták fel.

10. A jelenlegi ideiglenes kormányt nem ismerjük el és követeljük, hogy az új ideiglenes kormány megalakításával Veres Péter írot bízák meg.

Ha nem is fogadnák el feltételeinket, amit mi nem tartunk valószínűnek, fel akarjuk hívni figyelmüket arra a tényre, hogy a mi harcunk nem bukkat él, mert ez a harc egy sokat szenvedett Nemzet szabadságáért, jogaiért folytatott harc lesz a végső győzelemig.

*Éljen a Független Szabad Magyarország!
Budapest, 1956. október 28.*

*Az ellenállási mozgalom
budapesti főparancsnoksága
Pongrátz Ödön sk. Pongrátz Gergely sk. Iván-Kovács László sk.*

(Pongrátz szótlánul figyelte, hogyan másolom le a levelet. Amikor a 10. ponthoz érek, ahol Veres Péterről van szó, elmosolyodott. „Sokat törtük a fejünket, hogy kinek a nevét írjuk be. Senki közülünk nem ismert olyan politikust, akiben megbíztunk volna. Igaz, másfajta politikust sem ismertünk nagyon. Így esett aztán Péter bácsira a választásunk, akinek becsületességében és magyarságában egyikünk sem kételkedett!” — mondta.)

Egyébként — folytatja Pongrátz —, november elsején választottak meg parancsnokká. Ekkor már annyian voltunk, hogy kellett valaki, aki az ügyeket intézi. Úgy emlékszem, négy jelölt volt. Egy honvéde ezredes összehívta az embereket — a Corvin mozi előtt gyűltünk össze —, és megkérdezte őket, kit akarnak parancsnoknak. Egyöntetűen a „bajuszt” kívánták. Ez — én voltam. Akkor ugyanis jókora bajuszt viseltem még . . .

Melyek voltak a legemlékezetesebb események októberben?

Legemlékezetesebbek? A harcok. Szinte minden órában újabb és újabb hőstett született. Fiatal gyerekek rohamozták meg „Molotov-koktéllal” az orosz páncélosokat; egy beszédkáros olyan zsákmányolt orosz páncéltörő lövegekkel küzdött le a

páncélosokat, amelyen nem volt célzókészülék. Úgy lőtt vele a löveg pár órával ezelőtt összeállt személyzete, mint 48-ban . . . Vagy, ott volt a „Falábú Jancsi” ... Mi lehetett azelőtt? Ki tudja? Most meg úgy harcolt, hogy öröm volt nézni... Szegény, november 4-én délelőtt esett el ágyúja mellett. Utolsó szavai: „Gergely, ne adjátok fel a Corvint!” . . .

A legválságosabb idő úgy október 27-28 körül volt. Ekkor hallottuk, hogy a kormányzat magyar katonákat akar ellenünk bevetni. Az oroszok ellen szívesen harcoltunk: az ÁVH-sok is ellenségeink voltak. De magyarokra, véreinkre lőjünk? Átmentem a Kiliánba, Maléter ezredeshez. Tőle akartam tanácsot kérni: mit tegyünk, hisz nem akarunk testvérharcot. Az ezredes igen kurta volt: Tegyétek le a fegyvert és menjetek haza, örüljétek, hogy amnesztiát kaptok — válaszolta. Ezt, persze, mi nem akartuk, hisz mi lett volna akkor az országgal? Szerencsére, elmaradt a honvédtámadás. (Elmaradt, mert Nagy Imre, miként perében lefolytatott vizsgálat is kiderítette, nem engedélyezte ezt az akciót. Inkább lemondok — fenyegette meg azt a pár sztálinista funkcionáriust, aki a hadsereget kívánta a felkelők ellen bevetni. Az már más lapra tartozik, hogy egyetlen egy honvédegység sem lett volna hajlandó a felkelők ellen fegyvert fogni. Lásd: Á. A. volt tisztüiskolás visszaemlékezését, akit egységével együtt október 28-án a Corvin ellen akarták vezetni. Kézirat e sorok írójának birtokában.)

A legnagyobb örököt akkor éltem át — folytatta Pongrátz Gergely —, amikor láttam, hogy harcunk kezd politikai eredményeket is hozni. Hogy a forradalom a legjobb úton van a győzelem felé. Október 28-a után egyre-másra jöttek hozzánk a küldöttségek: A Honvédelmi Minisztériumból tábornokok, a Zrínyi Akadémiáról tisztek. A kormány is üzent, hogy szót akar velünk ejteni. Egy tárgyalásra én is elmentem a HM-be. Angyal István, egy 23 éves munkás, a Tüzoltó-utcai csoport vezetője is velünk volt. Egy szobába kísérték, amely tele volt magasrangú tisztekkel. Angyal nem ijedt meg a sok parolistól. „Uraim, mit szá . . . k! Álljanak mellénk és mi garantáljuk, hogy 24 óra alatt kizavarjuk az oroszokat a hazából!” A főtisztek nagyon meg voltak zavarodva. Kérdésekkel ostromoltak, milyen fegyverekkel lőttük ki azt a sok páncélost a Körúton. Ödön bátyám válaszolt nekik: „A kisebb páncélosokat 3 üveg benzinnel, a nagyobbakat 6 üveggel. Ne féljenek, van elég üvegünk még és benzin is akad szép mennyiségben a Franzstadtnál!” Hányan vannak maguk? — érdeklődött egy másik. Ödön: „Nem vagyunk sokan. Körülbelül 15 000. Ennyi a fegyveres. És vagy 75 000 polgári lakos, aki nekünk segít!” Erre egy öreg ezredes: „Én partizán voltam a háború alatt. Tanúsíthatom, nagy dolog az, ha a lakosság támogatja a harcolók ügyét!”

Persze, voltak másfajta honvédtisztek, sőt tábornokok is (nevet is mond Pongrátz Gergely, de ennek közlése most még korai), akik ha hivatalosan a kormányzat ügyét is képviselték, négyesemközt arra buzdítottak, hogy tartsunk ki. „Csak órák kérdése lehet, hogy 'odafigent' végleg beadják a derekukat a sztálinisták!”

Milyen erős volt a csoport? Mennyi fegyvere volt és mik voltak a veszteségek november 3-ig?

Pontos adataink — érthetően — nincsenek. 2000 körül forgott a létszámunk november elején. Mindegyikünknek volt valami fegyvere. Az oroszoktól zsákmányoltuk, vagy a honvédségtől szereztük. 17 zsákmányolt páncélosunk is volt, meg 8 löveg és vagy 7 géppuska. A harcok alatt kb. 15-20 halottat veszítettünk, a sebesültek pontos számáról nincs tudomásunk.

Ha a forradalom győz, mit tettél volna? Hogyan képzelted el az ország jövőjét? Hogyan gondolkodtál Nagy Imréről és egy nemzeti alapon álló kommunista pártról?

Katonai akadémiára kívántam volna menni. Honvédtiszt szerettem volna lenni. Az ország jövőjét a svájci államhoz hasonló semlegességi státusban láttam volna a legjobban biztosítva. Katonailag és politikailag Kelet és Nyugat között kellett volna állnunk; kíváncsnak tartottam volna, hogy Kelettel és Nyugattal az egyenlőségen alapuló gazdasági kapcsolatokat építsünk ki. Nagy Imrét, mint miniszterelnököt az első szabad választásokig elfogadtam volna. Utána alávettem volna magam a nép döntésének, illetve a választás eredményének. Ami a magyar kommunista párthoz való viszonyomat illette volna ... Nos, semmilyen viszonyom nem lett volna hozzá.

Mi volt közted és Maléter vezérőrnagy közötti nézeteltérés? Hogy ilyesmi volt, azt sem Te, sem a budapesti Fehér Könyvek nem tagadják.

Maléterrel kezdettől fogva ellentétben voltam. Ennek egyik főoka, hogy ő lebecsülte a corvinistákat. 28-án személyesen jött át hozzánk egy tárgyalásra, melyen több tábornok és kormányképviselő vett részt. Az akkor megjelent kormánynyilatkozatról beszélt, amely elismerte a felkelés jogosságát és arról akart meggyőzni bennünket, hogy tegyük le a fegyvert... Volt más is, ami Maléterrel szembeni ellenszenvemet táplálta. A részletekre egyszer még ki fogok térni. Most, ez nem időszerű ...

Hogyan ért titeket a november 4-i szovjet orvítámadás? Mikor üritettétek ki a Corvint és később még milyen akciókban vettél részt?

November 3-án este Maléternél voltunk egy megbeszélésen. A környék felkelő, illetve Nemzetőr csoportjainak a parancsnokai voltak ott. Mi óvtuk Malétert attól, hogy az oroszokhoz menjen tárgyalni. A mi felderítésünk ugyan csak a VIII. és IX. kerület határáig terjedt, de ennek ellenére tudtunk a nagyarányú orosz felvonulásról. Maléter is tudhatta mindezt. Nem volt rózsás hangulatban. Azt magyarázta, hogy neki nem szabad most kitérnie a szovjet meghívás elől. Majd rámnézett és azt

mondta: „Ha meg ott fognak, akkor elvégzik az oroszok azt, amit te szánál legszívesebben nekem, a halált!.. ." Ezzel megegyezésünkre akart emlékeztetni, miszerint a kettőnk közötti nézeteltérés elintézését a forradalom végleges győzelme utáni időre halasztottuk.

A november 4-i szovjet orvtámadás váratlanul ért. Kezdetben igen sok halottunk volt. Kemény ellenállást tanúsítottunk. Azt hiszem, elég sok orosznak beletört a foga a Corvinba ... November 8-a körül aztán feladtuk támaszpontunkat. Úgy történt ez, hogy e napon egy szovjet tisztet fogtunk el. Amikor társaival együtt behozták hozzánk, az orosz, aki elég jól beszélt magyarul, négyszemközt akart velünk beszélni. Elmondta, hogy ő egy tűzérési bemérő egység parancsnoka és a szovjet tűzérési készen áll már arra, hogy szétlője a Corvint. Kő kövön nem fog itt maradni, ő nem akar a romok között elpusztulni, ezért mondja el ezt nekünk, hogy időben elhagyhassuk a körletet. Úgy határoztunk, hogy feladjuk a Corvint — ha azonban az orosz tiszt hazudott és csak cselből közölte velünk a hírt, akkor könyörtelenül a falhoz állítjuk. Így történt a Corvin feladása. November 15-ig még a Rákóczi-tér környékén folytattuk ellenállásunkat, miután a Corvint valóban szétlőtték az oroszok. Mikor aztán minden ellenállás reménytelenné vált, csoportunk széteszlott. A foglyokat — ávosok meg pár pártfunkcionárius — már november 4-én elengedtük. Az orosz tisztet is úgyszintén. Végeredményben életünket mentette meg. Kézfogással búcsúztunk. Azt hiszem, ő is belátta, hogy nem voltunk „fasiszták" . . .

Hogy mi történt később, november végén és december elején, arról még ma is korai beszélni. Csak annyit: nem voltunk tétlenek . . .

Új Látóhatár

1966. szeptember-október.

IX. évfolyam 5. szám

Gosztonyi Péter

Szovjet katonák Magyarországon 1956-ban

Az elmúlt száz esztendőben Magyarországra háromszor vonult be orosz hadsereg. 1849-ben az erivani herceg, Paskievics kozákjai verték le a magyar szabadságharcot, 1915-ben a Kárpátok gerincén túljutva, Mezölaborcig nyomult előre Miklós cár serege és 1944-45-ben Sztálin Vörös Hadseregének két hadseregcsoportja szorította ki az országból a német Wehrmachtot és vele együtt gyér számban küzdő magyar csapatokat.

Magyarország 1945. április 4-e óta a szovjet hadsereg megszállása alatt áll és ezen mit sem változtatott az a tény, hogy az 1947-ben Párisban aláírt békeszerződés szerint Moszkvának az országot kilencven napon belül ki kellett volna ürítenie. Ausztria ekkor még négy megszállási övezetre volt osztva és a nemzetközi szerződések értelmében a szovjet hadseregnek jogában állott az általa megszállt osztrák területekre utánpótlását és hadtápvonalát Magyarországon keresztül biztosítani. Ezen az alapon a Szovjetunió továbbra is csapatokat tartott Magyarországon, amelyeknek száma és összetétele „szovjet belügy” volt.

1945 és 1955 között az oroszok kényelmesen berendezkedtek Magyarországon. 1948 után legtöbb garnizonjuk eltűnt a nagyvárosok (főleg Budapest) belsejéből. Kiköltözködtek a kül- és elővárosokba. Ugyanakkor azonban egy-két várost (mint Szolnokot vagy Székesfehérvárt) szinte teljes egészében birtokukba vették. Elhelyezkedésüket az első időkben még a meglévő magyar laktanyák kisajátításával oldották meg. Később ők is építettek: egész laktanya-városok keletkeztek, amelyek korszerű berendezéseikkel a magyarországi szovjet hadsereg kiképző központjai voltak. Ez a hadsereg a negyvenes évek végén 6-8 teljes harci létszámú hadosztályból állt, magját páncélos és egyéb nehéz fegyverrel felszerelt egységek alkották. A koreai háború kitörése után, a szovjet-jugoszláv hidegháború alatt volt idő, amikor 10 szovjet hadosztály is tartózkodott az országban.

Mindezek ellenére Budapest utcáin csak ritkán lehetett orosz katonával találkozni. A szovjet hadsereg magyarországi parancsnoksága a katonákat a főváros, és általában a nagyobb városok lakosságától elkülönítette. Ez a rendelkezés a tisztikarra is vonatkozott. A tisztek magánélete felett a szovjet illetékes szervek különleges gonddal örködtek. Csalátagjaikkal külön lakótelepen laktak, számukra fenntartott boltokban vásároltak és szórakozásaikról, kulturális szükségleteikről szovjet tiszti klubok gondoskodtak. A nőtlen tisztek sem vehettek ki maguknak lakást: többedmagukkal egy szobában, úgynevezett „nőtlen tiszti szálláson” laktak. Szovjet tiszt szabadságát csak hazájában, a Szovjetunióban tölthette el és még rövid eltávózása esetén sem hagyhatta el parancsnokai beleegyezése nélkül a helyőrségi város határát.

A legénység helyzete még ennél is rosszabb volt. A sztálini szovjet hadseregben a sorkötelesek 3-5 esztendeig „szolgáltak”. Ez alatt az idő alatt a klasszikus porosz drill szellemében képezték ki őket. A szolgálati időt a Magyarországra vezényelt katonák a „laktanya-városokban” töltötték el. Eltávózásra — ez főleg a szovjet ünnepeken történt meg — csak csoportosan kaptak engedélyt.

Idővel, főleg Sztálin halála után, e rendelkezések vesztettek szigorúságukból. A vidéki városokban kezdett laza kapcsolat a helyi lakosság és a szovjet katonaság között kialakulni. Ez természetesen nem ment könnyen: az „első találkozás” még élénken élt a magyarok emlékezetében.

A terhes örökség

A szovjet haderő 1944 őszén Erdély felől jövet ért az ország területére. „A Vörös Hadsereg nem mint hódító jön hozzátok, hanem mint olyan hadsereg, amely a német elnyomás igája alól szabadít fel benneteket!” — hirdették a plakátok, röpiratok és újságok, amelyeket a 2. Ukrán Front propaganda osztagai terjesztettek. A szovjet katonáknak Romániában tilos volt rabolniuk, fosztogatniuk, mivel Románia Mihály román király átállása után szövetségesnek számított. „Majd Magyarországon” — vigasztalták magukat. S valóban, alig értek magyar földre, megkezdődött a fosztogatás, a rablás és az erőszakoskodás. Amikor 1944. szeptember végén egy helyi ellentámadás során a magyar honvédeknek sikerült Szalontát az oroszoktól visszafoglalniuk, az egész ország megismerhette az emberi mivoltukból szinte kivetkőzött szovjet katonák garázdálkodásait. A „szalontai példából” tanultak azonban a szovjet vezetők is. Belátták, hogy ilyen módszerekkel csak megnehezítik a további hadviselést. Október második felében Sztálin szigorúan megtiltotta a *szervezett* fosztogatásokat és *központilag irányított* erőszakoskodásokat magyar földön. Tóth Sándor hadtörténész szerint: „A 2. Ukrán Front haditanácsa, politikai és pártszervezetei széles körű nevelő és felvilágosító munkát végeztek, hogy a szovjet harcosokban elmélyítsék a felszabadító küldetés tudatát, és biztosítsák a helyes viszony kialakulását a lakossággal. Ennek szellemében dolgoztak a hadseregek

politikai és pártszervei is. Valamennyi hadsereg haditanácsa felhívást bocsátott ki és alegységig bezárólag gyűléseken, valamint egyénileg is beszélgettek a katonákkal. A Szovjetunió Állami Honvédelmi Bizottsága 1944. október 27-én határozatot hozott annak érdekében, hogy a szovjet harcosok világosan lássák felszabadító küldetésükből adódó feladataikat".¹

Ez a „határozat” mentette meg a magyar népet attól a sorstól, amely 1945 tavaszán Kelet-Németország lakosságára várt. A Vörös Hadsereg katonái továbbra is fosztogattak, erőszakoskodtak, nőket becstelenítettek meg, de mindezek „egyéni kilengések” és nem központi rendeletek voltak.²

1955. május 15-én a genfi tanácskozások eredményeként megszületett a független, semleges Ausztria. A négy megszállási övezetből megkezdődött az idegen csapatok kivonása. A szovjet hadsereg is elhagyta Bécs és a keleti osztrák területeket; csapatszállító vonataik túlnyomó többsége Magyarországon keresztül robogott. Sokak előtt felcsillant a remény, hogy az osztrák területek kiürítése után a szovjet csapatok Magyarországról is távozni fognak. Hisz az osztrák kérdés rendezésével az eddigi ürügy, a szovjet hadsereg utánpótlási vonalának biztosítása is megszűnt.

A Varsói Szerződés és Magyarország

A szovjet kormány azonban felkészült az ausztriai változásokra. Egy nappal az osztrák államszerződés érvénybe lépése előtt Varsóban az európai népi demokráciák kormányainak kiküldöttei és a Szovjetunió képviselői szerződést írtak alá. 1955. május 14-én megszületett a „Varsói Paktum” néven ismert „barátsági, együttműködési és kölcsönös segélynyújtást biztosító szövetség”. A megállapodást magyar részről Hegedűs András miniszterelnök, Bata István vezérezered, honvédelmi miniszter és Boldoczky János külügyminiszter írta alá. Ennek alapján az európai népi demokráciákban állomásozó szovjet csapatok státusza huszonegy óra alatt megváltozott. 1955. május 15-től a megszálló hadseregből „szövetséges” csapat lett. Noha a katonai egységek továbbra is Moszkvának, illetve az újonnan létrehozott Egyesített Vezérkar szovjet főparancsnokának, Konyev tábornagynak voltak alárendelve, a szerződés a népi demokratikus államoknak is biztosított némi jogot. A Varsóban közreadott szűkszavú zárónyilatkozat szerint ugyanis: „Az Egyesült Haderő egységeinek csapatmozdulatait a szerződésben résztvevő államok területén, az országok közötti megegyezés alapján, a kölcsönös védelem érdekében megfelelően kell végrehajtani”.

Az új helyzetben a magyarországi szovjet csapatok mindennapi élete is kedvezőbb lett. Lépések történtek az addigi korlátok lebontására. Magyar tisztek meghívást kaptak szovjet laktanyákba, az oroszok gyakrabban távozhattak el körletükből, helyi kultúregyüttesek meglátogatták a szovjet táborokat stb. Szovjet tiszteknek magyar nőkkel kötendő házassága elé azonban továbbra is akadályok tornyosultak és a hadsereg politikai apparátusa, ahol tehetett, nehezítette az egyszerű szovjet katona és a magyar polgár közötti barátkozást.

1955 őszén a magyar néphadsereg új típusú, korszerű fegyvereket kapott. Ugyanakkor megkezdődtek az előkészületek két magyar elithadosztály felállítására is. Ezek, az Egyesített Vezérkarnak alárendelve, Csehszlovákiában és Romániában teljesítettek volna 1957-től szolgálatot. A hadosztályok leendő tisztikarát részben a magyarországi szovjet garnizonokban, azaz, újabb nevükön: a magyarországi szovjet „bázisokon” képezték volna ki.

1956 elején Magyarországon három harci létszámú szovjet hadosztály tartózkodott, nem számítva bele a szovjet katonai repülőtereken és egyéb helyeken szolgálatot teljesítő egységeket. Nyugati megfigyelők szerint a magyar forradalom előtt mintegy 45-50 000 főre volt tehető a Magyarországon tartózkodó szovjet csapatok létszáma.

1956 lázas nyarának eseményei úgy zajlottak, mintha már nem is tartózkodott volna szovjet katona magyar földön. Igaz, Rákosi lemondása után a szovjet kormány éberen ügyelt arra, hogy még a látszatát is elkerülje annak, mintha az orosz csapatok a magyar belügyekbe beavatkozni akarnának. A Budapest környéki szovjet laktanyákban kimenőtílalom volt, amelyet később (főleg a pozsonyi események után) a vidéki helyőrségekre is kiterjesztettek. Kora ősszel aztán, miután Nasszer bejelentette a Szezi-csatorna államosítását és kirobbant a közel-keleti válság, a szovjet hadosztályok félig-meddig riadókészültségbe kerültek.

A forradalom Budapesten

Október 23-án este a budapesti ÁVH a Rádió épülete előtt tüntetők közé lőtt. A tüntetés órák alatt fegyveres felkelésre szélesedett ki. Miközben a magyar fegyveres erők parancsnokságain (a honvédelmi minisztériumban, a rendőrkapitányságon, az ÁVH központban) a legnagyobb káosz és kapkodás uralkodott, Gerő Ernő a budapesti és moszkvai pártközpont közötti közvetlen telefon vonalon „a fasiszta ellenforradalom” leverésére szovjet katonai segítségért folyamodott.

¹ Tóth Sándor őrnagy: A szovjet hadsereg felszabadító harcai Magyarországon, Budapest 1965, 115. l.

² Az orosz katonák viselkedése kényes téma volt a háború utáni Magyarországon. Írónak, bármilyen kedvence is volt a pártnak, sohasem volt szabad erről írnia. Aczél Tamás jelen volt azon a megbeszélésen, amelyen Rákosi Mátyás jelenlétében, ezt a kényes témát felvetették. „A párt főtitkára, fülem hallatára, ezeket válaszolta: 'Ugyan hagyják ezt a marhaságot. Minek kell erről írni? Magyarországon van háromezer falu. Mondjuk, hogy falunként megerősakoltak három nőt. Az összesen kilencezer nő. Ez olyan sok? Ezért kell olyan nagy zajt csinálni? Eh, maguk írók, nem ismerik a nagy számok törvényét!’” (Aczél Tamás — Méray Tibor: Tisztító vihar. Adalékok egy korszak történetéhez. London 1959, 92. l.)

Valószínű, hogy az október eleje óta mindjobban elmélyülő magyarországi belpolitikai válság a szovjet megszálló csapatok parancsnokságát bizonyos előkészületek megtételére készítette. Ezért a csapatok riadóztatása zavartalanul ment végbe. A ceglédi és a székesfehérvári „bázisokról” Budapest felé indult szovjet páncélos egységek éle október 24-én hajnali 2 és 3 óra között érte el a fővárost. Az első meglepetés itt érte őket: a páncélosokat magyar részről sehol sem várta eligazító tiszt és így a helyi ismeretekkel nem rendelkező oroszok az éjszakai csökkentett közvilágítású városban kénytelenek voltak térképeik, de még inkább a járőrelőktől szerzett útmutatások alapján eligazodni. A Bródy Sándor utcához, a Rádió épületéhez igyekeztek, hisz ennek ostromáról rövidhullámú adójukon keresztül már értesülhettek.³ Mit akartak? Egyet biztosan tudunk: lőparancsuk nem volt. Vezetőik elképzelései szerint pusztá megjelenésükkel, technikai fölényükkel, határozott fellépésükkel kellett volna a Rádiónál az ostromnak — amelynek méreteiről természetesen nem volt tudomásuk — véget vetniök. Körülbelül úgy, ahogyan Berlinben tették 1953. június 17-én. Harcra nem is gondoltak, arra fel sem készültek. Sőt, kezdetben még oszlopokban, nyitott páncéltoronyal közlekedtek az utcákon.

A szovjet páncélosok a nagyváros rengetegében irgalmatlanul eltévtek. S ha a járőrelőkhöz fordultak felvilágosításért, azok gondoskodtak róla, hogy „útbaigazításukkal” még jobban megzavarodjanak. Így a legtöbb egység a forradalom éjszakáját azzal töltötte, hogy a kihalt pesti és budai kerületekben kereste-kutatta, hol is lehet az az elátkozott „sztudió”!

A vöröscsillagos páncélosok megjelenése a fővárosban érthető izgalomba hozta az embereket.⁴ Eddig az események „magyar belügy” voltak, számvetés a nép és a töle idegen, reakciós Gerő-Hegedűs klikk között. A Szovjetunió közvetlen beavatkozásával senki sem számolt. Hisz sem az egyetemi 16 pontban, sem a tüntetők jelszavai között nem voltak sovíniszta vagy antikommunista követelések. A diákok a szovjet csapatok hazaküldését is összekapcsolták az általános európai békével és biztonsággal („Minden ország katonája, menjen vissza hazájába!”). Magyarország és a Szovjetunió között a teljes egyenlőségen alapuló új kapcsolat kialakítását követelték és nem is gondoltak arra, hogy a Szovjetunió nagykövetsége előtt tüntetéseket szervezzenek.

A szovjet hadosztályok katonáit egy idegen Budapest fogadta; mogorva arcok, itt-ott feléjük emelt öklök, pfujolások kísérték útjukat a belváros felé. Néha egy vehemensebb magyar kiszaladt az úttestre, hogy feléjük köpjön. Nem, erre a fogadtatásra nem voltak felkészülve! S aztán megtörtént az első összecsapás is. Munkások, diákok, nem egyszer a néphadsereg tagjaitól vezetve, tüzet nyitottak a szovjet páncélgépkocsokra. Volt, aki viszonzta a tüzet, mások megfordultak és visszahúzódtak. De a többség nem tágitott. Harci alakzatot alkottak, behúzták a páncéltornyok fedelét, élesre töltötték a gépfegyvereket. Megkezdődött a harc.

Október 24-e délelőttjén sok helyütt összetűzésre került sor a szovjet katonák és a felkelők között. A külvárosban barikádok épültek, a város közlekedési gócpontjait (a Széna teret, a Móricz Zsigmond körteret, a Corvin közt stb.) kisebb nagyobb fegyveres csoportok szállták meg, és felkészülve a páncélosokkal való összecsapásra, órákon belül „erődde” építették ki körletüket. Volt gyakorlatuk benne. Az elmúlt tíz esztendőben számos szovjet film, színdarab és könyv oktatta a magyar ifjúságot, hogyan kell maga készítette gyatra fegyverrel a páncélosok ellen a harcot eredményesen felvenni. A partizan hadviselés, amely 1942-43 telén oly sok sikert hozott az oroszoknak, most méltó követőkre talált. S ha a fegyver sem állította meg a vörös csillagos páncélosokat, akadt magyar ifjú — mint az a tizenhatéves ismeretlen fiú a Barlang mozi előtt —, aki kézigránatokkal együtt vetette magát a társait eltiporni akaró tank hernyótalpai alá ...

A szovjet hadsereg vezetőit mindez meglepte. Erre nem voltak felkészülve. Október 24-től kezdve Magyarország keleti határait több helyen nagyszámú szovjet hadosztályok lépték át, hogy sietve Budapest felé tartsanak. Amíg azonban ezek a fővárost elérték, a budapesti szovjet egységek érzékeny veszteségeket szenvedtek.⁵ A legelemibb páncélos szabályzat is megtiltja, hogy a páncélosokat utcai harcokba támogató gyalogság nélkül vessék be! A páncélos ilyenkor olyan, mint a

³ Aczél Tamás elmondja „Az első éjszaka” című visszaemlékezésében, hogyan érdeklődött nála 1956. október 24-én éjjel 1 és 2 óra között egy nagyobb katonai konvojot irányító szovjet tiszt a Rádió felé vezető útról. (Irodalmi újság, London, 1961. október 23.)

⁴ A budapesti Kossuth Rádió 1956. október 24-én délelőtt 13.25 órakor a következő hírt sugározta: „A Magyar Rádió több hallgatója azzal a kéréssel fordult hozzánk, hogy magyarazzuk meg, milyen körülmények között és milyen feladattal jöttek a szovjet hadsereg egységei Budapestre? Hallgatóink kérdéseire az alábbiakban válaszolunk: Ezek a szovjet csapatok a varsói egyezmény értelmében tartózkodnak Magyarországon... A magyar kormány, felelősségét átérezve, a rend és biztonság helyreállítása érdekében kérte, hogy a szovjet csapatok segítsenek az ellenforradalmi bandák gyilkos támadásainak megfékezésében. A szovjet katonák életüket kockáztatják, hogy védjék a főváros békés lakosságának életét, népünk nyugalma. A rend biztosítása után a szovjet csapatok állomáshelyükre térnek vissza. Budapest dolgozó! Fogadjátok szeretettel barátainkat és szövetségeseinket!” (A magyar forradalom és szabadságharc a hazai rádióadások tükrében, Free Europe Press, New York, 24. I. A továbbiakban „Rádiós könyv”.)

Érdekes ezzel kapcsolatban felidézni azt a proklamációt, amelyet Ferenc József császár 1849 tavaszán, az akkori orosz intervenció kezdetén „hűséges magyar alattvalóikhoz” intézett: „Egészen kívánságom szerint történik és teljesen egyetértek vele, ha az orosz csapatok bevonulnak Magyarországra, hogy minél gyorsabban és minden rendelkezésre álló eszközzel véget vessenek azon háborúnak, mely térein dühöng. Ne tekintsetek őket úgy mint hazátok elleneit, hanem mint királyotok barátait, kik őt azon terv kivitelében segítik elő, mely szerint Magyarországot a járom alól fel akarom szabadítani, mit reá forrongó alattvalóim s az idegenek tettek...” (Idézi Teleki László: Az orosz intervenció Magyarországon, Pest 1861, 14. I.)

⁵ A nyirbátori rendőrség jelentése szerint október 21-én 1 óra körül léptek először szovjet csapatok magyar földre Erdély felől. (Was in Ungarn geschach, Der Untersuchungsbericht der Vereinten Nationen, Herder-Bücherei, Freiburg 1957, 51. I.)

tengerben úszó ember, akit alulról, felülről, oldalról támadhatnak ellenfelei, mégpedig sikerrel. Ezzel magyarázható, hogy október 24-én este már több tucatra rúgott azoknak a harckocsiknak és páncélgépkocsiknak a száma, amelyeket a felkelők, legtöbbször maguk készítette „Molotov-koktéllal” (szintén orosz találmány!) semmisítettek meg, nem beszélve a gépkocsikról és gépágyúkról, amelyeket zsákmányoltak. S mégis, a szovjet parancsnokok nem okultak e tanulságból! A következő napokban folytatódta a páncélos őrzékek, előrevetett ékek harcra bocsátása. A páncélosok szinte kivétel nélkül sikertelenül és veszteséggel tértek vissza.

A szovjet katona és a forradalom

Mit tudtak ezek az orosz katonák, akiket parancsnokaik Budapesten harcra vetettek, a magyar helyzetről? Jóformán semmit. Tájékoztatásuk kimerült egy-két elcsépett frázis hangoztatásában. Egy budapesti fiatalember, aki az október 23-át követő napokat mint önkéntes sebesültszállító egy IX. kerületi kórházban töltötte, erre így emlékezik vissza: „Társaim tudták, hogy jól beszélek oroszul. Azt hiszem, ennek köszönhettem, hogy október 25-én délután az egyik ápolónő arra kért, látogassam meg az osztályán fekvő sebesült orosz katonát. Egész nap jajgat, sokat beszél, de senki sem érti a szavát. Iván — persze az is lehet, hogy Pjotr volt a neve — szemsérüléssel került a kórházba. Kiskatona volt, még majdnem gyerek. Nagyon megörült nekem és azt hitte, az övéi jöttek érte, hogy hazavigyék. A szemevilágát siratta, azt hitte, megvakult. De bizonytalan sorsától még jobban félt. Megvolt róla győződve, hogy a 'fasiszták' előbb-utóbb megölik. Nagy nehezen sikerült meggyőzőm az ellenkezőjéről. Sokat beszélgettem vele. Azt nem árulta el, milyen egységhez tartozott, csak annyit mondott, hogy több hete tartózkodott Magyarországon és október 23-án délután már útban volt Budapest felé. A magyarországi helyzetről roppant tájékozatlan volt. Például, fogalma sem volt a kormány változásáról, sohasem hallotta Nagy Imre nevét. Csak annyit tudott, amit tisztjeitől hallott: fasiszta provokátorok lázadást szítottak az államrend megdöntésére. A magyar munkások segítséget kértek a szovjet kormánytól. . .”⁶

Ezeket a „magyar munkásokat” hiába keresték Budapesten az orosz katonák. Ha találkoztak is velük, nem mint barátaikat, szövetségeseiket, hanem mint ellenfeleiket ismerték meg. Az egyszerű szovjet katona tehát örült, ha tájékozódhatott a zűrzavarosnak látszó eseményekről.

Október 25-én délelőtt az Astoria szálló előtt több szovjet páncélos és páncélgépkocsi adott őriséget. Egy szemtanú erről így ír:

„A szabadságharc harmadik napja . . . Délelőtt háromnegyed kilenc. Itt állok három barátommal az Astoria szállónál, özönlik a nép. Legalább háromezren lehetünk.

Az utcatorkolatnál egy-egy orosz tank áll. Teljesen élettelennek látszanak, tetejük behúzva, az ágyúcső meredeken felfelé; de a légvédelmi géppuska az utcára irányul.

A Kossuth Lajos utcában nyolc orosz páncélgépkocsi áll. Az orosz legénység benne ül. Nem mozdulnak. Merev arccal figyelik a tömeget és hallgatják az ütemes kiáltást: 'Vesszen Gerő...!', 'Ruszkik, haza ...!', 'Gyilkos az ÁVH!' 'Hol van Nagy Imre . . . ?' Ebben a pillanatban óriási hangzavar az egyik tank felől. Odasiettünk.

Egy fiatal gyerek — nem lehet több mint 14 éves — felmászott az orosz tankra: felkúszott az ágyúcsőre. A tömegből valaki feladott neki egy hatalmas, kibontott nemzetiszínű, Kossuth címeres zászlót és ennek a nyelét bedugta a csőbe . . .

Az óriási, egyöntetű kiáltás egyre erősödik és már legalább kétszer annyian vagyunk, mint egy negyedórával ezelőtt.

Hirtelen öt, vagy hat fiatal fiú és diáklány felmászik az orosz harckocsira és lábukkal dobognak a felső kivezető nyíláson: 'Gyertek ki! Nem bántunk benneteket. . . ! Gyertek ki. . . ! Nem bántunk . . .' — kiabálják ütemesen. A tömeg átveszi a kiáltást és ellepi az orosz harckocsikat.

A páncélgépkocsikban ülő orosz katonák nem mozdulnak. A többi orosz tankon is pillanatok alatt megjelenik a magyar zászló. Óriási éljenzés. Hirtelen annak a harckocsinak a fedélnyílása, amelyre először tüzték ki a magyar zászlót — megmozdul.

A tank körül egy pillanatra csend lesz.

Egy-egy kiáltás hallatszik a tömegből a tankon álló fiatalokhoz: 'Vigyázzatok! Kijönnek. . . ! Ugorjatok le!' De a fiatalok nem mozdulnak . . . Mereven nézzük mindannyian a lassan kiemelkedő kis ajtót a harckocsi tetején. Egy kormosarcú orosz szakaszvezető bújik ki rajta. Fején fülhallgató gumivédő van. Derékig fenn áll és pislogva néz körül. A fiatalok lekiabálnak a harckocsiról: 'Tud valaki oroszul?'

Odamegyek (majdnem négy évig voltam orosz hadifogságban). Kezüket nyújtják és felsegítenek a tank tetejére. 'Magyarázza meg nekik, hogy ne féljen! Jöjjön ki nyugodtan: nem bántjuk... !' — kiabálják össze-vissza a fiatalok. Megmondom a szakaszvezetőnek. Bólogat, de nem válaszol, majd mikor látja, hogy az emberek barátságosan néznek rá, azt mondja 'mindjárt' és visszabújik a nyíláson . . . Egyre többen gyülekeznek a harckocsi köré. Egyszerre felemelkedik a kivezető nyílás és megjelenik a szakaszvezető. Egészen kibújik és sorba utána a többi. . . Legvégül egy alhadnagy.

Egetverő éljenzés. Az orosz katonák zavartan, de láthatóan barátságosan fogadják el a kézfogásra feljűk nyújtott kezeket. A többi tank felől is kiáltás hallatszik. Mindegyik orosz harckocsi tetején ott áll már a legénység.

⁶ P.P.: Oroszok, akik velünk voltak. Ismeretlen adatok a magyar forradalom történetéhez. Kézirat, a szerző birtokában.

A szakaszvezető egyszerre ledobja a sapkáját a tömeg közé és feltesz a fejére egy felnyújtott nemzeti kokárdás magyar katonasapkát. Az emberek megéltézik.

Közben beszédbe elegyedünk az orosz alhadnaggal. Megkérdezem tőle: 'Miért vannak itt? Mit akarnak? Miért nem mennek haza?' A válasz: 'Azt kapták parancsba, hogy tartsák fenn a rendet a városban és tüzeljenek az ellenforradalmi fasiszta bandákra!' Minden szót hangosan fordítok. A tömeg hangosan pfujolni és szidni kezdi a kommunista vezetőket. 'Hazudik a rádió! Hazudik a rádió!' — kiáltják ütemesen.

A tisztt megkérdi, mit kiabálnak az emberek.

Lefordítom neki. Egy pillanatig gondolkodik, majd ezt mondja: 'Mondja meg, hogy maradjanak csendben egy percig, valamit akarok mondani!'

Hangosan kiáltom egy párszor az orosz tisztt kívánságát, de legalább három-négy perc is eltelik, amíg olyan viszonylagos csend lesz, hogy valamit is lehessen érteni.

Hozzám fordul és hangosan így szól:

'Nekünk azt mondták, hogy Budapesten ellenforradalom van!'

(Mindent hangosan fordítok.)

A tömeg megint felzúdul és alig lehet csendre bírni. A tisztt folytatja:

'Azt mondták, hogy fasiszta bandák garázdálkodnak és fosztogatnak.'

Az emberek megint kiáltozni kezdenek, amint hallják a fordítást. A tisztt felteszi a kezét, csendet kér, majd így folytatja:

'De én és a többi orosz katona, akik itt vagyunk, látjuk, hogy ez hazugság! Mi a népre nem lövünk . . . !'

Óriási éljenzés . . .

Egy asszony felmászik a harcocsira és egy nemzetiszínű kokárdát tűz az orosz tisztt mellére.

Az emberek a könnyeiket törölgetik.

A tisztt megöleli az asszonyt és újból csendet kér. Hangosan kiáltja a tömeg felé fordulva: 'Én nem látok itt fasisztákat! A nép van itt... Munkások, asszonyok . . . , fiatalok, akiknek joguk van, hogy maguk válasszák meg, hogyan akarnak élni!'

Hangosan fordítom, amit mond. Az emberek egymást és közben már a tömeg közé leugráló orosz katonákat ölelgetik.

A tisztt kiveszi pisztolyát és odanyújtja az egyik fiatalnak. A fiú tétován néz a pisztolyra. A tömegből egy páran kiáltozni kezdenek: 'Vegyétek el a többitől is!'

A többség azonban azt kiáltja: 'Ne bántsátok őket! Mi békében akarunk velük élni! Tartsák meg a fegyverüket és menjenek haza a családjukhoz!' A fiú visszaadja a tisztnak a pisztolyt.

Az orosz tisztt kérdően néz rám, de nem érek rá arra, hogy mindent lefordítsak, mert a Kossuth Lajos utcából óriási diadalordítás és huj-huj-hajrázás hallatszik és kigördül az úttest közepére egy orosz páncélkocsi, telerakva magyarokkal és orosz katonákkal, akik magyar kokárdás katonasapkát tettek a fejükre."⁷

Akopjan őrnagy akciója

A szovjet páncélosok mindig többedmagukkal álltak őrséget és felső parancsuk ellenére soha nem sikerült távol tartamok az embereket. Október 27-én a Nyugati pályaudvar előtt is horgonyzott néhány szovjet T-34-es. A legénységet magyarok vették körül. Barátkoztak. Annál is inkább, mivel az egyik tankot egy nagy magyar zászló fedte. A beszélgetés elég primitív volt, a magyarok közül senki sem tudott oroszul. De megértették egymást. Egy középkorú férfi kezdte: „Vengerszki i ruszki karaso!” Az orosz: „Ponyemaem! Vszje lyudi charosie!” (Értjük, az emberek jók). Újra a magyar: „Ruszki nyet bum-bum! Vengerszki nyet bum-bum!” Az orosz nevetett, bólintott és megölelte a magyart. Ekkor előkerült egy diák, aki kitűnően beszélt oroszul. Zsebéből előszedte az egyetemi ifjúság 16-pontos programját és elkezdte fordítani. Az oroszok köréje gyűltek. Még parancsnokuk, egy fiatal főhadnagy is odajött. Némán hallgatták a fordítást s a végén egy altiszt megjegyezte: „Nincs ebben semmi, ami a népi demokrácia megdöntését akarná!” A főhadnagy is megszólalt és biztosította a magyarokat, hogy amíg nem éri őket támadás, ők sem lőnek. „Az pedig a maguk belső ügye, hogy mit csinálnak az ÁVH-saikkal. . .”

Egy másik epizód. Kossuth Lajos utca, október 27, délelőtt. Nem messze a Dunaparttól, a járda szélén három páncélos és két páncélgépkocsi állt. A legénység részben a járdán álldogált. A járókelőket nézték. P. P., egy fiatalember, aki mint hadifogoly, éveket töltött a Szovjetunióban, szóba akart állni az oroszokkal.

„Vicesen rászóltam az egyik katonára: 'Nem unalmas az ácsorgás, fiúk?' A megszólított rám fogta géppisztolyát: 'Davaj!... Davaj!...', 'Tovább menni!' — az utóbbi szavakat magyarul mondta. 'Hű, de jól beszélsz magyarul!' — mondtam neki. Végül mégiscsak megindult a beszélgetés, először a magyarul tudóval, később belevontam a többieket is. A magyarul tudó katona, egy szakaszvezető, beregszászi fiú volt. Sőt, szegről-végről magyar származású. A többiekre való tekintettel a beszélgetés magyarul csak egy-két odavetett szóra szorítkozott. Jancsi, mármint a szakaszvezető érdekes dolgokat mondott el, ami önmagában is bizonyítja, hogy a szovjet kormány már néhány nappal a forradalom kitörése előtt számolt egy esetleges zavargással Magyarországon.

⁷ Szovjet páncélosokon a parlament elé. Ezt láttam a szabadságharcban. (Új Hungária, München, 1957. június 7.)

Jancsi október 21-én, vasárnap, otthon töltötte szabadságát Beregszászon. Este táviratot kapott, hogy azonnal vonuljon be a néhány kilométerre fekvő csapattestéhez. 21-ről 22-re virradóra elrendelték a riadókészültséget. 22-én este levonultak a magyar határra. 23-án délután pedig átlépték a határt. Este elérték Ceglédet, 24-én délben kerültek az első bevetésre Pesten. Azóta, vagyis 27-éig 12 óra pihenő kivételével állandóan cirkáltak a pesti utcákon. Egyszer harcba is keveredtek.

Itt is nyíltan beszéltem és felvilágosítottam őket a magyar forradalom, okairól. Azután szóba került egyes szovjet egységek semleges álláspontja is. Elmeséltem nekik az Astoria mellett állomásozó oroszok történetét. Erre Jancsi megjegyezte: 'Valószínűleg kifogyott az élelmük'. De sietve hozzátette még magyarul: 'Nézd, erről nem volna szabad beszélnem, de tegnap óta nekünk sincs mit enni. Állandóan bevetésben vagyunk, az utánpótlás nem talál meg minket.' Felajánlottam neki, hogy szerzek kosztot. Ezt visszautasította és megjegyezte oroszul: 'Van még vastartalékunk!' Pedig meg voltam győződve róla, hogy nem mondott igazat. Egyszerűen félt elfogadni valamit. Igaz, amikor bajtársamat elküldtem cigarettáért, nem tiltakozott. A bajtárs nemcsak cigarettát hozott magával, hanem egy hosszú nemzetiszínű szalagot is, amit aztán felerősített az egyik tankra. Szavaimra, hogy ez a békét jelenti, egy örvezető azt válaszolta, úgysem kaptak parancsot a lövésre, az ő kötelességük a rend fenntartása".⁸

Még október 24-én történt, hogy egy szovjet őrnagy, Mihail Gregorics Akopjan elhagyta páncélos egységét és tört németiséggel a Bajcsy-Zsilinszky út környéki házak egyikében menedékhelyet kért. A házbeliek október 26-án összehozták az őrnagyot P. P.-vel. „Akopjan nagyon jó benyomást tett rám. Nagy hévvel beszélt, mint affajta déli ember. Nem volt nacionalista és oroszgyűlölő, mint a legtöbb nem orosz a Szovjetunióban (Akopjan örmény volt). Szocialista érzelmű volt, mint ahogy azt maga is kifejezte. Csak azért nem mondott kommunistát, mert — mint megjegyezte — ez a szó egy csomó lelkiismeretlen bandita és karrierista miatt már hitelét veszítette. — Gondolod, hogy gyáva dezertőr vagyok? — kérdezte tőlem Akopjan. Igaz, közeli rokonaim élnek Görögországban és Amerikában, akikkel nagyon szeretnék találkozni. Mégis, amikor leléptem, nem a nyugatra való kijutás lebegett a szemem előtt, mindenestre nem elsősorban. Valami homályos kívánság élt bennem, hogy nekem valamiképpen bele kell kapcsolódnom az eseményekbe . . .”

Akopjan, noha nem beszélt magyarul, nagyon tájékozott volt. Öt hónapja tartózkodott Magyarországon és akadtak magyar ismerősei, akik sok mindent elmagyaráztak neki németül vagy franciául. Rendszeresen hallgatta a nyugati rádióadásokat és volt hozzá tehetsége, hogy megkülönböztesse a propagandát a valóságtól. Szerinte a Szovjetunióban csak akkor dőlhetne meg a pártbürokraták hatalma és szüntethetők meg a vezetés embertelen módszerei, ha ez már megtörtént a népi demokráciákban. Épp ezért tulajdonított nagy fontosságot a lengyelországi és a magyarországi eseményeknek. Akopjan abban reménykedett, hogy a szocialista forradalom győzelmét a népi demokráciákban fordulat követi a Szovjetunióban is. Ezért P. P.-én keresztül azzal a kéréssel fordult a budapesti forradalmi ifjúság vezetőihez, adjanak neki segítséget a szovjet katonák között végzendő politikai felvilágosító munkához. Rádió, hangszóró, rölapok, de főképp személyes kapcsolatok útján kívánta ezt a munkát elvégezni. „Akopjan azt szerette volna, ha a magyar forradalom szelleme hatalmába kerítené a szovjet katonákat, akik aztán otthon is megfordítanák a történelem kerekét. Ennek a tervnek, bármilyen fantasztikusnak is tűnik az első pillanatra, mégis volt reális alapja” —írja visszaemlékezésében P.P., majd röviden elmondja, hogyan sikerült kilenc főre szaporodott kis csoportjuknak, minden központi támogatás nélkül, orosz betűs írógéphez, stencilhez és végül (a főpostától) egy hangszórós kocsizhoz jutniuk. Rölapjaik közül itt csak egyet, egy „Felhívást” idézünk:

FELHÍVÁS A MAGYARORSZÁGON TARTÓZKODÓ SZOVJET HADSEREG TAGJAIHOZ.

Barátaink! Tagadjátok meg a hóhér szégyenletes szerepét! Ti megdöntöttétek a fasizmus diktatúráját, de Ti magatok is a diktatúrát szolgáljátok!

Az egész világ haladó emberisége elítél Titeket!

Barátaink! Mi, magyarok azonban tudjuk, hogy nem Ti vagytok a bűnösök. Nem a szovjet népet vádoljuk! A kormányotok a bűnös!

Barátaink! Ti a vörös imperializmust szolgáljátok és nem a szocializmus igaz ügyét! Budapest utcáin szétlőtt tankok hevernék, mellettük az elesett szovjet katonák. Vajon, miért és kiért haltak ezek meg? Hazájukat védték? Nem! Kinek állt érdekében, hogy eltapossák a magyar nép szabadságát? Azoknak, akiknek a szocializmus magasztos neve üres frázissá vált, akik a nép nevében a népet ölik.

BARÁTAINK! NE LŐJETEK!

P. P. csoportja több helyen sikeresen működött Budapesten. A hangszórós kocsival a Keleti-pályaudvar környékén két bevetésük is volt, amíg a Váci-út környékén egyszer az oroszok szét nem lőtték kocsijukat. A legtöbb eredményt azonban ú.n. egyéni beszélgetésekkel érték el. Megszólították az intervenciós katonákat, megmagyarázták nekik a való helyzetet. Október 28-án P. P.-ék már arra gondoltak, hogy propagandájukat a magyar rádió rövidhullámú adásán keresztül sugározzák és

⁸ P. P. idézett visszaemlékezése.

kísérletet tettek egy URH adó megszerzésére is, mivel Akopjan őrnagy ismerte a legtöbb hullámhosszat, amellyel a szovjet tankok egymás között az összeköttetést fenntartották. Az idő rövidsége miatt erre már nem kerülhetett a sor.⁹

A szovjet katonák meggyőződtek, hogy a magyarok nem gyűlölik őket és nem kell félniük, hogy fogságba esésük után a feldühödött tömeg végez velük. Így, amikor tehetők, kerültek a tűzharcot a felkelőkkel. Október 28-án a Boráros-téren három katona kiugrott páncélosából és mit sem törődve társaikkal, a másik két páncélossal, beszaladtak a Mester utcába. Különben a Mester utcában, a IX. kerületi felkelők egyik főhadiszállásán, több mint negyven fogoly volt elhelyezve. Nagyobb részük sebesült, akiket a szabadságharcosok mentettek ki égő harckocsiaikból. P. P.: „Amikor meglátogattam őket, október végén, nem voltak épp rossz hangulatban. Úgyszólván senki sem őrizte őket. Egész nap kártyáztak és rádiót hallgattak. Ellátásuk ugyanaz volt, mint a szabadságharcosoké.” Valóban, aki megadta magát, vagy sebesülten került a felkelők kezére, annak baja nem esett. A felkelők őrizetébe került orosz katonákat senki se bántalmazta.¹⁰

Szovjet önkéntesek

Azoknak a szovjet katonáknak a száma, akik a budapesti harcok idején elhagyták csapattestüket és a felkelők oldalára álltak, csekély volt. Legalábbis eddig még nem sikerült erre vonatkozóan pontos adatokat szerezni.¹¹ De van egy-két adat arra vonatkozóan, hogy a barikád innenső oldalára is került orosz katona. Máté Imre bölcsész hallgató erre így emlékezett vissza:

„Fázósan markoltuk fegyvereinket, de markoltuk görcsösen, vállra nem vettük volna az Isten szerelméért sem. Elöl a kirgiz őrmester, akit társai Agszakálnak neveztek. Agszakál után én vittem az irhámát az ördög hetivására. Mellettem Pavel barátom, a mordvin árvaházi gyerek, akit én csábítottam el a legyőzhetetlen ármádiából.

Tank! — bökött mellbe Agszakál. Megerőlttettem a szememet. Nem messze tőlünk valóban ott feketélt a vasbarom. Vajon kié lehet? Óvatosan kúsztunk egy téglahalmaz mellett. A tank közelében két szovjet katona ült, térdük közé szorított gépkarabéllyal. Beszélgettek: 'Tenyelanet menyee keleszenam, suk agol verema soes!' (Mondottam én neked, hogy nemsokára eljön az ideje!) — mondta az igazolt próféta büszkeségével az egyik, akit máig is csak prófétának mondok, mert a nevét elfelejtettem. Ezek marik! Majdnem elbödültem örömben, de okosabbnak tartottam tovább fülelni, hátha csak valamelyik mari (cseremis) nyelvora egyik mondata csendül fülemben. Valóban, marik voltak. Úgy értettem, a Próféta azt mondta meg már régen, hogy eljön az a nap, amikor az orosz birodalom elnyomott népei fegyvert fognak. 'Érted-e Iljus?!' 'Értem', mondta Iljus és elindult megkerülni a tankot. Erre vártam. 'Tenyee, menyem tangerem li!' (Légy az én bajtársam!) — sűgtam kísértőként. A Próféta összeresztette. Szemeit belemeresztette a sötétbe. Ujját a ravaszra illesztette és várt. Vártunk mi is. Időközben Iljus visszatért. 'Valaki mariul szolt!' újságolta a Próféta. Ismét erőt vettem magamon. 'Adá li szovjet saltakvlak!' (Ne legyetek szovjet katonák) sűgtam újra. 'Ahá' — vigyorodott el a Próféta és visszasűgta: 'Már nem is vagyunk azok!'

Aztán feltápázkodott, letörölte nadrágjáról a téglaport és átballagott hozzánk. Cigarettaival kínálta, de nem fogadta el. 'Hol tanultál mariul, gyerek?' Nekem szólt a kérdés. 'Az egyetemen!' mondtam. Láttam, jól esik neki, hogy az ő maroknyi népének a nyelvét is tanítják valahol. 'Akkor tudjátok, hogy rokonok vagyunk' — állapította meg tárgyilagosan. 'Átálltok ti is?' kérdezte Agszakál oroszul. A Próféta intett, s a tankhoz vonultunk. A köd már oszlott, egyre többet láttunk. 'Itt az oficér!' — mutatott egy földhányásra a Próféta és hozzátette: 'Agyonlőttük, pedig igazán nem tehetett róla, hogy oroszoknak született!' A tank körül katonák hevertek. Egyik-másik már az álmat dörzsölte szeméből. 'Marik mind!' magyarázta Iljus és egy bicskával tovább kotorta a vörös csillagot.

Megismertük a többi is. Egyik fiatal legénykétől, aki, amint kiderült, egyidős volt velem, megkérdeztem: 'Mi lesz, ha legyőznek bennünket?' Vállat vont: 'A szabadságot akkor sem lehet legyőzni!'

'Tedem iktat kertelet, iktat i ak hertep!' (Azt még nem tudták legyőzni és nem is fogják tudni!) toldotta meg a Próféta és felcihelődöttünk, hogy elinduljunk — győzni.¹²

Máté, nyelvtudása folytán, főleg a nem-orosz szovjet katonák iránt érdeklődött. Üzbégekkel is sikerült beszélnie, akiktől érdekes adatokat tudott meg a szovjet hadsereg állapotára vonatkozóan. Ezek szerint Magyarországon, de általában a népi demokráciákban állomásozó csapatokban azért sok a nemzetiségi, mert ezeket nem szívesen látják otthon fegyverben. „Egy tiszttel megegyeztem” — írja Máté —, „hogy hozzánk csatlakozik, amit meg is tett, sőt még azon éjjel (október 26) a Lánchíd másik hídfőjénél is magához ragadta a vezetést. Ott egy ukrán hadnagy parancsnokolt, ő volt az, aki a Parlament előtt lezajlott

⁹ A november 4-i második szovjet intervenció után Akopjan őrnagy három átállt oroszral és négy magyarral útnak indult, hogy átverekedjék magukat Budára és a budai hegyekben partizánharcot kezdjenek. A terv nem sikerült. Akopjan Óbudán, a Bécsi úton, november 7-én szovjet csapatokkal folytatott tűzharcban, csoportjának legnagyobb részével együtt, hősi halált halt.

¹⁰ Párizs felszabadítása (1944. augusztus 23.) után több ezer német katona halt meg a feldühödött tömeg kezei között és ugyanez a sors várt azokra a németekre is (katonákra és civilekre) akiket 1945. május első napjaiban a felkelt prágai nép elfogott.

¹¹ Orosz emigráns szervek megbízhatóan látszó adatai szerint mintegy kétszáz szovjet katonának sikerült 1956 telén Nyugatra menekülnie. Ezek Ausztriában kértek menedéj jogot. Akik útjukat Jugoszláviának vették — számukat nem tudjuk —, külön táborba kerültek. Később kiadták őket a szovjet hadseregnek.

¹² Máté Imre: Emlékeim a magyar forradalomról. Kézirat, a szerző birtokában.

vérengzésnél emez utasítására az ÁVH-sok elleni harcba beleavatkozott. Ő még azon éjjel lejött velem a Lágymányosba, ahol más, nemzetiségi katonákkal vettem fel a kapcsolatot. Egyhelyütt csak elszökni tudtak, lévén kisebbségben, máshelyütt páncélossal együtt csatlakoztak. Volt köztük orosz is. Két kazak bizonyult a legnehezebb esetnek. Őket előbb meg kellett győzőm, hogy nem a szocializmus ellen harcolunk, hanem szocialista függetlenségért. (Nagyon érdekes, hogy minden katonát foglalkoztatott ez a kérdés. Ugyanis felülről azt mondták nekik, hogy amolyan fasiszta forradalom robbant ki Magyarországon)."

Máté csoportja (az átállt katonákkal együtt) a Ménési út környékén került harcba a Kelenföld felől a város szívébe betörni akaró szovjet csapatokkal. Amikor aztán október 28-án Nagy Imre „általános tűzszünetet” rendelt el és a fővárosban a harcok alábbhagytak, Máté is „ráért” összeszámolni a csoportjába tartozó nem-magyar harcosokat. A 153 főnyi csoportban 4 üzbég, 17 kirgiz, 14 kazah, 5 cseremis, 1 zürjén, 13 ukrán, 4 orosz, 1 mongol, 2 csuvas és 2 fehér orosz volt.

Senki sem tartotta különösnek és meglepőnek, hogy a szovjet intervenciók ellen oroszok is harcolnak. Bizonyíték az a hazai kiadvány is, amelyben a szerzők „két pártunkívüli honvéd hőstettéről” tudósítanak. Ezek a honvédek november 7-én parancsot kaptak, hogy szerezzenek élesztőt a pártközpontban meghúzódozó határőregységnek. A honvédek a vállalkozás biztosítására a szovjet parancsnokságtól két szovjet katonát kaptak kísérőül. „Budafok határáig nem is volt semmi baj, mert ha fegyveres kószáló ellenforradalmárokkal találkoztak, a gépkocsivezető jobban beletaposott a gázpedálba és tovább robogtak. A szovjet egységek — a két szovjet katonát ezért is vitték magukkal — tovább engedték őket. De mit csinálnak Budafokon? Bemenni az ellenforradalmárok egyik fészkébe két szovjet katonával?!” Az ötlet hamar megszületett, azt kell mondani, hogy a szovjet katonák tulajdonképpen átállók. Így is történt. Pusztai, az egyik honvéd így kiáltott rá egy felkelőre: „Nem látod, te hülye, hogy ezek velünk vannak? De most már adjátok sürgősen ide az élesztőt, mert nem várhatunk sokáig. Várják a felkelőket!” — hazudta Kádárék hőse. S lám, a szabadságharcosok elhitték amit mondott. A szovjet katonáknak semmi bajuk nem lett!¹³

A szovjet intervenció vidéken

A szovjet csapatok vidéken is felvonultak, hogy jelenlétükkel megakadályozzák a forradalmi megmozdulásokat. Több helyütt sor került összecsapásra az intervenciók és a felkelők között. Érdekes, vagy talán jellemző, hogy ilyesmi főleg a munkáslakta városokban történt. Például Várpalotán, ahol a helyi pártbizottság vezetői a munkásság megmozdulásának letörésére szovjet katonai egységeket kértek. Az „Új Várpalota” című forradalmi újság erről így számolt be:

„... Nagyobb csoport a Főtéren követeléseit sorolta: nemzeti hadsereget, a szovjet csapatok azonnal hagyják el az ország területét, szűnjön meg az egypártrendszer. A követelések kibontakozását éles fegyverropogás szakította félbe.

— Jönnék az oroszok! — S a több ezer ember: fegyveres, fegyvertelen, pillanatok alatt szétfröccsent, s fedezékbe húzódott... Egyszerre csak az úton, lőtávolságra, egy gépkocsi közeledett. Mögötte pótkocsi, s oldalán, tetején, géppisztolyos oroszok ... Ezután, pusztító, gyilkos pergőtűz fröccsent szét a téren. De a gépkocsiról tüzelő oroszok felé egy kézigránát repült... A gránát a motor alatt állt meg, s a következő pillanatban óriási robbanás ... Azután hosszú ideig fültépő ropogás. A kocsi lőszert, a pótkocsi húst szállítottak. A lőpor, a hús, a vér és az égett ruhaszag már-már tűrhetetlen...”

Az oroszok meghátráltak. Tizenhárom halottat, két kiégett kocsit és számtalan fegyvert hagytak vissza.¹⁴ Fegyveres harcokra került sor ezekben a napokban még sok helyen, főleg a Duna-Tisza között, mivel a nép mindenáron meg akarta akadályozni, hogy a szovjet csapatok a budapesti felkelés eltiprására időben a fővárosba érkezzenek. Fegyverek híján a legrövidebb eszközökkel igyekeztek a szovjet páncélosok előrenyomulását lassítani. De a modern armádiának árthatott-e, ha szalmával hintették fel az utat, amelyet aztán tűzbe borítottak (Mezőkövesd), vagy pedig kézigránátkötegekkel próbálták a Tisza hidat felrobbantani (Szolnok), vagy vadászpuskákkal szálltak szembe a tankokkal (Szarvas)? Ezek csak késleltették az intervenciókat, megállítani azonban nem tudták.

Voltak azonban olyan szovjet parancsnokok is, akik tisztában voltak a magyarországi helyzettel és bizonyos mértékig megértéssel viseltettek a forradalmi megmozdulásokkal szemben. Győrben például október 24-én az oroszok kivonultak a városból, mert — miként parancsnokuk, Schwarz alezredes a helyi Nemzeti Tanács vezetőinek kijelentette: „Nincs szándékunkban a ti belső ügyetekbe beavatkozni. A magyar nép felkelését azok ellen a vezetők ellen, akik a népet elnyomták, teljesen jogosnak tekintjük. A szovjet csapatok Győrről semmiféle támadást nem készítenek elő, mert számukra a világbéke éppen olyan fontos, mint a béke Győrről!”¹⁵ Ugyanilyen magatartást tanúsított Miskolc körzetében, a Pintyetetőn székelő szovjet egység parancsnoka is, aki — egy idősebb alezredes — Miskolc város főterén tartott beszédében nyíltan megmondta, hogy rokonszenvezik a forradalommal. Hallgatói lelkesen megéljenezték. Az alezredes erre ünnepélyesen szavát adta, hogy amíg ő parancsol a környéken, orosz katona nem emel fegyvert a népre. November 4-ig nem is esett lövés. Amikor viszont a

¹³ Sólyom József, Zele Ferenc: Harcba az ellenforradalommal, Budapest 1957, 86. l.

¹⁴ Vádirat. Az ellenforradalom Veszprém megyében, Budapest 1957, 41. l.

¹⁵ Szöllősy Árpád: A forradalom Győrről. (Új Látóhatár, München, 1961. szeptember, 419. l.)

Kárpátukrajna felől érkező új szovjet csapatok a várost elfoglalták, az alezredes először feleségét és gyermekét lőtte agyon, utána önmagával végzett.¹⁶

A keszthelyi forradalmi tanács is fő feladatának tartotta, hogy a környék szovjet garnizonjait a helyzetről tájékoztassa és a beavatkozás gondolatától eltérítse. A Mezőgazdasági Akadémia hallgatói T. László vezetésével orosznyelvű rölapokat gyártottak, amelyeket aztán a szombathelyi, hajmáskéri és pápai szovjet „bázisokon” terjesztettek. A diákok élelmiszerszállítás ürügyén bejutottak a katonai táborokba, ahol sikerült a szovjet parancsnokokkal szót váltaniok. A szovjet parancsnokok megígérték, ha őket nem éri támadás, nem avatkoznak bele a „magyar belügyekbe”. A hajmáskéri szovjet parancsnoksággal olyan jó viszony létesült, hogy az november 1-e után engedélyezte „katonáinak tájékoztatása céljából” a forradalmi tanács rőpiratainak szétosztását. Az akadémisták és az oroszok közötti barátság november 4-e után is megmaradt. A Keszthely környéki csapatok nem léptek akcióba a forradalmárok ellen. Egyes források szerint az újonnan jött szovjet csapatok erőszakkal fegyverezték le a katonákat, mivel nem voltak hajlandók a magyarok ellen harcolni.¹⁷

A „Magyar Honvéd” című forradalmi lap 1956. november 2-án hasonló esetről tudósít: „A Honvédelmi Minisztérium közlése szerint egy szovjet zászlóalj Gyöngyös határában átadta fegyvereit a polgári lakosságnak. A szovjet katonák bejelentették, nem hajlandók a magyar nép ellen harcolni!”

A napok múlásával szaporodott a szovjet katonáknak a magyar forradalom melletti állásfoglalása. Ennek tulajdonítható, hogy több forradalmi csoport azzal a kéréssel fordult a kormányhoz, adjon a Magyarországon visszamaradni akaró szovjet katonáknak politikai menedékjogot. Ilyen értelmű cikk jelent meg a budapesti „Népszava” november 2-i számában is.

Győz a forradalom!

„Mennél közelebb értünk Budapesthez, annál több szovjet katonai oszloppal találkoztunk, amelyek a város felől jöttek. Dél felé igyekeztek. Az egyik oszlop élén két könnyű harcokosi után tíz T-54-es páncélost számoltam meg, amelyeket szállítógépkocsik és motorkerékpárok követtek. A páncélosok puskaaporfüstök, olajosak voltak és itt-ott vérfoltok látszottak. Az egyik páncéloson egy halott szovjet katona feküdt. A többi szállítókocsin is több halottat figyelhettem meg. Az orosz katonák mogorván és keserű arccal meredtek maguk elé. Az út szélén néhol magyarok álltak, akik némán figyelték a katonák elvonulását. Csak egyszer láttam, hogy egy magyar, paraszt lehetett, kiköpött a tőle alig egy kartávolságnyira haladó szovjet páncélos felé. A katonák úgy tettek, mintha nem vették volna észre ... A szállítókocsik, a lövegek tömve voltak katonákkal, akik teljes felszerelésükkel együtt távoztak a fővárosból” — így látta a szovjet csapatok kivonulását Budapestről 1956. október 29-én egy angol újságíró, A. J. Cavendish, a „United Press” hírügynökség tudósítója. Nagy Imrének sikerült Mikoja és Szuszlovot meggyőznie arról, hogy a szovjet csapatok további jelenléte Budapesten nem a rend helyreállítását, hanem ellenkezőleg, a harcok kiszélesedését szolgálja. Ezután vette kezdetét a szovjet egységek kivonulása Budapestről. A kivonulás a „Szabad Kossuth Rádió” október 31-i, reggeli jelentése szerint már aznap hajnalban be is fejeződött, „a szovjet csapatok, a beérkezett jelentések szerint, virradatra elhagyták a város területét”.¹⁸

A remény, hogy Budapest után Magyarország többi részéből is kivonják a szovjet csapatokat, talán csak órákig tartott. A Borsod Megyei Munkástanács kezelésében levő miskolci rádió már aznap 13 óra 17 perckor közölte, hogy „... érthetetlen okok kapcsán tetemes szovjet erők, légvédelmi tüzérség és páncélos fegyvernem irányt változtatott és Záhony-Nyíregyháza irányában hazánk területére ismét bevonult! Érthetetlen és méltánytalan, hogy a szovjet csapatoknak ezen körmozgása miért történik! Egész éjszakán át különböző szerveink segítségével figyelemmel kísértük az erők mozgását és a minisztertanács elnökét még az éjszaka folyamán értesítettük a történetekről”.¹⁹ Ettől kezdve szaporodtak a jelentések, amelyek újabb és újabb szovjet csapatok érkezéséről szóltak. A kormány először nem értette mi történik. Mikoja és Szuszlov Budapestről való elutazása napján, október 31-én megígérte Nagy Imrének és a kabinet több tagjának, hogy azokat a csapatokat, amelyek nem a Varsói Szerződés értelmében állomásoznak Magyarországon, a legrovidebb időn belül kivonják az ország területéről. Sőt, olyan kijelentés is elhangzott, hogy a szovjet kormány kész tárgyalásokat kezdeni a magyaroknak a Varsói Szerződésből való kiválásáról.²⁰

Mi történhetett Moszkvában október utolsó napjaiban? Mi késztette a szovjet kormányt arra, hogy budapesti emmisszáriusait meg sem hallgatva, megtorló katonai (és politikai) intézkedéseket foganatosítson? Tíz évvel az események

¹⁶ Alcsó Tamás (Stuttgart) közlése a szerzővel.

¹⁷ Tikos László: A forradalom Keszthelyen, különös tekintettel a keszthelyi Mezőgazdasági Akadémia tevékenységére. Kézirat, a szerző birtokában.

¹⁸ Rádiós könyv, 206. l.

¹⁹ Rádiós könyv, 234. l.

²⁰ Dr. Heltai György (a Nagy Imre kormány külügyminiszterhelyettese) visszaemlékezése 1956. október-novemberre. Kézirat, a szerző birtokában.

után sem tudunk többet, mint hogy attól a naptól kezdve, amikor Budapestet az utolsó szovjet katona is elhagyta — megkezdődött a szovjet hadsereg felvonulása Magyarország ellen.²¹

A kormány, hogy minden pániknak vagy esetleges meggondolatlan lépéseknek elejét vegye, kezdetben igyekezett az újabb szovjet csapatok beözönlését titokban tartani. Sikertelenül. A vasutasok, a honvéd légierő, de a felkelő csoportok is rendszeres jelentésekkel látták el a hírközlő szerveket, amelyek — a cenzúra megszűnésével — szinte óráról-órára adtak hírt a szovjet csapatmozdulatokról. Nagy Imre hiába tárgyalt többször is a szovjet nagykövettel, hiába kért tőle felvilágosítást, Andropov mindig talált a katonai hadmozdulatokkal kapcsolatban „magyarázatot”. Egyszer azzal magyarázta a csapatok mozgását, hogy a szovjet állampolgárok evakuálását vannak hivatva fedezni, máskor meg azzal érvelt, hogy az újonnan érkező egységek tulajdonképpen NKVD-osztagok, amelyek feladata a „meglazult fegyelmű” csapatok megrendszabályozása.²² A szovjet diplomata átlátszó mesterkedése nem tévesztette meg a kormányt, amely mind nagyobb aggodalommal figyelte a beözönlő idegen csapatok mozgását. Miután Moszkvából nem érkezett kielégítő válasz, Nagy Imre a Szabad Kossuth Rádióban november 1-én, 18 óra 12 perckor a következő közleményt olvastatta be:

„Nagy Imre, a minisztertanács elnöke és megbízott külügyminisztere ma, november elsején délelőtt magához kérte Andropov urat, a Szovjetunió magyarországi rendkívüli és meghatalmazott nagykövetét. Közölte vele, hogy a Magyar Népköztársaság kormányához hiteles értesülések érkeztek újabb szovjet katonai alakulatok Magyarországra való bevonulásáról. Követelte ezeknek a szovjet katonai alakulatoknak haladéktalan, azonnali visszavonását. Kijelentette a szovjet nagykövetnek, hogy a magyar kormány a Varsói Szerződést azonnal felmondja, egyidejűleg kinyilatkoztatja Magyarország semlegességét, az Egyesült Nemzetek Szervezetéhez fordul és az ország semlegességének védelmére a négy nagyhatalom segítségét kéri! A szovjet nagykövet tudomásul vette a minisztertanács elnökének és megbízott külügyminiszterének tiltakozását és közlését és megígérte, hogy haladéktalanul választ kér kormányától. A minisztertanács elnöke a budapesti szovjet nagykövetnek átadott szóbeli jegyzékéről tájékoztatta a Budapesten akkreditált összes diplomáciai képviselőt vezetőit. Ugyanakkor táviratilag értesítette az ENSZ főtitkárát az eseményekről és a magyar kormány elhatározásáról. Kérte, hogy az ENSZ most megnyíló közgyűlésének napirendjére a kérdés tárgyalását soronkívül tűzzék ki!”²³

A szovjet katonai felvonulás november első két napján zavartalanul ment végbe. A magyar honvédség és más fegyveres csoportok szigorú parancsot kaptak, hogy a szovjet manővert ne akadályozzák. Nagy Imre és Maléter honvédelmi miniszter attól tartott, hogy egy meggondolatlan összetűzés ürügyet szolgáltathat a szovjet kormánynak a katonai beavatkozásra. Így a szovjet csapatok zavartalanul vehették birtokukba az ország stratégiai fontos pontjait. Akadálytalanul keltek át a Dunán, foglaltak állást a Dunántúlon és körülkerítve a repülőtereket, november 3-án leállították a bel- és külföldi repülőforgalmat. Ezen a napon jelentette a Szabad Szombathelyi Rádió, hogy „a szovjet csapatok az osztrák-magyar határt hermetikusan lezárták. Minden járművet, amely Bécs felé tartott, megállítottak, köztük 20 újságíró is ... Hevenyészett tábort állítottak fel, ahol a feltartóztatott személyeket szovjet katonák őrzik”.²⁴ Az ország keleti megyéiből is aggasztó híreket közölt az MTI: „... pénteken délelőtt Záhonyánál két páncélvonat jött át a határon piros jelzés ellenére ... A MÁV-tól nyert értesülések szerint szovjet vasutasok átvették a nyíregyházi vasútállomást... A miskolci rádió híradása jelentette, hogy Kisvárdára az elmúlt éjszaka nagyobb páncélos egység jött be ... Szolnokon az elmúlt 24 órában is nagyobb szovjet alakulatok, elsősorban harckocsik vonultak át, amelyek a Tiszántúlról érkeztek és nyugati irányban hagyták el a várost. A lakosság megfigyelése szerint Szolnok és Abony körül, ahol több napon át mintegy 200 harckocsi állt... most ezek is elhagyták állomáshelyüket és a Tisza mentén nyugati irányban sorakoznak... Újabb jelentés szerint Gyöngyös környékén, Halmajugra községnél nagyobb egységekből álló szovjet páncélosok állomásoznak ...”²⁵ Miskolc ezen az estén kétségbeesetten jelentette Budapestnek: „... páncélos gépkocsik közelednek ... az utcákon már csak szovjet katonák teljesítenek járőrszolgálatot. Nyíregyházát körülfojták...”²⁶

És Budapest? A magyar fővárost november 2-án szovjet gyűrű fogta körül. Az újonnan jött csapatok beásták magukat. Nagy Imre hiába kérte magához többször is Andropovot, a követ most is kitérő válaszokat adott. November 3-án azonban, szinte lelkendezve közölte, hogy további szovjet csapatok már nem lépnek magyar földre. Erre az adott helyzetben nem is volt

²¹ Ma már tudjuk, hogy a szovjet vezetők között ellentétek voltak 1956 október végén a második szovjet katonai intervencióval kapcsolatban. Hruscsov a budapesti Ganz-MÁVAG-gyárban 1959. december 2-án tartott beszédében ezt mondta: „Ezekben, a Magyarország munkásosztályára nézve válságos napokban (1956 októberéről van szó!) mi, szovjet kommunisták, megtanácskoztuk, hogyan segítsünk a magyar munkásosztálynak, a magyar dolgozó népnek. Elvtársaink egyike-másika azt mondotta, vajon helyesen fogják-e fel majd a magyar elvtársak, ha a segítségükre sietünk? ... Mi azonban elvtársak, tudtuk és vallottuk, hogy osztályos társainknak nyújtunk segítséget...” (Népszabadság, 1959. december 3.)

²² Rádiós könyv, 319. l.

²³ Rádiós könyv, 267. l.

²⁴ Rádiós könyv, 352. l.

²⁵ Rádiós könyv, 352. l.

²⁶ Rádiós könyv, 356. l.

szükség. Az ENSZ a magyar kérdéssel foglalkozó jelentése szerint ekkor már mintegy 150 000 szovjet katona (3500 páncélossal és páncélozott járművel) tartózkodott az ország határain belül — harcra készen.²⁷

Milyen volt ezekben a napokban a hangulat Budapesten? A „Magyar Szabadság” című független demokratikus lap (Felelős szerkesztő: ifj. Veres Péter) egy magyar ifjú nyílt levelét közölte egy szovjet őrnagyhoz:

„Menjetez haza!

Nem tudom, hogyan szólítsalak. Szeretnélek barátomnak mondani, de nem tehetem: kegyetlen, gyilkos hazugságok ellenfelekké tettek minket. S míg ezekkel a hazugságokkal végleg le nem számolunk, ellenfelek is maradunk. Emlékszel talán rám, hiszen többször is találkoztál gépkocsinkkal. Sebesülteket kerestünk és mindig odarohantunk, ahonnan ágyúszót (a ti ágyúitok szavát) hallottunk, hogy összeszedjük azokat a honfitársainkat, akiket a ti fegyvereitek tettek nyomorékká, s hogy kórházba vigyük a ti sebesültjeiteket is, katonákat, akiket azért küldtek ellenünk, hogy újra . . . letiporják . . . szabadságvágyunkat.

Emlékszel, akkor azt mondtam neked, hogy menjetez haza Moszkvába, s éljetez békén ott, minket pedig hagyjatek békén, szabadon élni a mi városunkban, a mi Budapestünkön. Te azt válaszoltad, hogy ha ti nem vagytok itt, akkor jön helyettetek Horthy, jönnek a gyárosok, a földesurak, a fasiszták. Hát nem vetted észre, hogy ebben a városban egyedül vagytok? Hogy maroknyi gazemberen és érdemtelenül szerzett pozícióját féltő, tehetségtelen szélkakasokon kívül senki sincs mellettetek? Nem vetted észre, hogy katonáid reszketnek a félelemtől és talán éppen ezért ágyúzzák szét egyetlen puskalövésre is házainkat? Nem láttad, hogy ez is hiábavaló? Hogy hiába pusztítjátok el otthonainkat, tankjaitok, ágyúitok nem bírnak a géppisztollyal, puskával, benzinpalackkal felfegyverzett gyerekekkel?

Téged arra tanítottak, hogy a nép ügye, az életéért, igazáért, szabadságáért felkelt nép ügye szent. Hiszen nektek is volt októberetek, ti is védtétek hazátokat az idegen hódítók ellen. Miféle hazugságok tudták elhítenni veled, hogy a felkelt proligyerek és diákok tökésekért és földbirtokosokért áldozzák életüket? Azt hiszed, hogy azok a hősök, akik ilyen haláltmegvetően harcoltak, megtűrnék azt, hogy valaki — akárki — ismét a nyakukba üljön?

Mi most nemcsak az ÁVH-sok és a ti fegyvereitek igáját rázzuk le magunkról, de lerázzuk azt az igát is, amely szellemünket, gondolkodásunkat bénította meg. Nem tűrjük azt, hogy bárki is szabadságot prédikálva kösse ismét gúzsba testünket, lelkünket. Tőled, tőletek csak azt kérjük, követeljük, most menjetez haza. És gondolkozzatok! Hiszen, ha az erőszak és a hazugságok köztünk meredő falait eltakarítjuk, még lehetünk barátok. Nemcsak szavakban, de őszintén, becsületesen.

Most ellenfelek vagyunk — tőletek függ, hogy meddig."

Mindszenty bíboros november 3-i rádióbeszédében ezt kérdezte: „... nem merült fel az orosz birodalom vezetőiben a gondolat, hogy sokkal jobban fogjuk becsülni az orosz népet, ha nem igaz le bennünket? Csak ellenséges népre szokott rátörni a megtámadott másik ország. Mi most nem támadtuk meg Oroszországot, s őszintén reméljük, hogy az orosz fegyveres erők mielőbbi kivonása országunkból megtörténik..."²⁸

Amikor e rádiószózat elhangzott, már útban volt Tököl felé (ott székelt a szovjet hadsereg magyarországi parancsnoksága) az a magyar kormányküldöttség, amely a szovjet csapatok kivonásának technikai kérdéséről akart tárgyalni. A szovjet hadsereg magyarországi vezetői november 2-án ugyanis közölték a Nagy Imre kormánnyal, hogy készek csapataik kivonásának ügyében tárgyalásokat folytatni. Ennek értelmében november 3-án, szombaton délelőtt a Parlament épületében össze is ült a Malinin vezérezredes által vezetett szovjet — és Maléter Pál vezérőrnagy, honvédelmi miniszter által vezetett magyar bizottság. Az ülés a kölcsönös megértés jegyében folyt le. A jegyzőkönyv szerint (amelyet Malinin tábornok is aláírt) a szovjet parancsnokság kötelezte magát, hogy csapatait 1957. január 15-ig kivonja Magyarország területéről! Már csak a részletek megbeszélése maradt hátra. Erre került volna sor, a szovjet fél kérésének megfelelően, a tököli szovjet főhadiszálláson. A Parlamentben tartott ülés jegyzőkönyvét Maléter tábornok november 3-án délután több honvédtisztnek (köztük Csiba Lajos századosnak) a Kilián lakonyában megmutatta.

Ez is egyik magyarázata annak, miért nem tett a magyar kormány semmiféle katonai előkészületet a második szovjet intervenció kivédésére. Nagy Imre tartotta magát az október 28-i „tűzszüneti” parancsához és Maléter Pál minden provokációnak tekinthető lépést ellenezett. Ilyen értelmű utasításokat adott a vidéki helyőrségeknek is. Pedig a szovjet szervek mindent megtettek, hogy meggondolatlan lépésre készítsék a magyarokat és így ürügyet nyerjenek katonai beavatkozásra.²⁹

A „Népakarat” című lap két munkatársa, Baktai Ferenc és Nógrádi Gábor riportkörutat tett „a körülzárt Budapest keleti peremén”. Beszámolójuk a november 4-e előtti helyzet drámai dokumentuma:

²⁷ Was in Ungarn geschach..., 56. l.

²⁸ Rádiós könyv, 343. l.

²⁹ Az „Igazság” című budapesti napilap november 2-án fiatal magyar szabadságharcosok agyonlövetéséről adott hírt. Ezeket a fiúkat, akik Budapestről Szolnokra igyekeztek, az oroszok a magyar főváros határában megállították, fegyvereiket elvették és az útszéli árokban — agyonlőtték.

„— Hol állnak az orosz tankok? A fiatal nemzetőr megtörli homlokát. Csuromvíz a ruhája, órák óta állhat az esőben. Visszaadja az igazolványokat, udvariasan megköszöni, aztán otthonos jártassággal mutat körül a tájon. Mátyásföld irányában sűrű egymásutánban szürkésbarna foltok ködlenek az esőben. Bokorsornak nézné az ember, de a hosszú ágyúcsövek árulkodnak: páncélosok sora szegélyezi a repülőteret. Tankok, páncélaútok állnak az erdőszéleken — s hogy az erdőben mi van, arról innen nem tudunk képet alkotni.

— Sokan vannak, de vigyázunk!

Szemben az országúton magyar gépkocsioszlop közeledik, az út szélén páncéltörő ágyú, a löveg talpai gondosan beárkolya. Odébb egy másik ágyú ponyvája alatt fiatal tüzérek dideregnek. Az erdősavot figyelik, a szovjet páncélosok mozgását.

Kocsinkban sűrűn változik az utas. Nemzetőrök kéredeznek fel vidám mosollyal, tizenhat és húsz év közöttiek, nemzetiszínű karszalaggal, az egyiknél géppisztoly van, a másikinál puska — s olyan magabiztosak, mint öreg frontkatonák hosszú harc derekán.

— Hogy vagytok az oroszokkal?

— Hogy lehetnének? Menjenek már haza. ... nekik is biztos jobb.

— Én se lennék szívesen idegen földön.

— Csend van a környéken?

— Nézzétek meg. Elkísérünk.

Országutakon kanyargunk, kis házakat kerülgetünk, temető mellett visz az út. A Homoki-szőlők között járunk, egy kis fehér ház előtt — itt már gyalogosan vágunk neki a sűrű, zuhogó esőnek — szovjet táborikonyha. Bőrkabátos katonák vizet hordanak a kútról. Fáradtak, fásultak, fáznak. Köszönnek a nemzetiszínű karszalagos nemzetőrnek, s most mi kezdünk kérdezni. Különös interjú ez, egy körülzárt főváros határában — idegen katonákkal. Vajon mit tudnak arról, amiért idevezényelték őket?

— Honnan jöttök?

— Temesvárról! — válaszol pillanatnyi gondolkodás után a katona.

— És miért jöttetek?

— Úgy mondják, a német fasiszták megtámadták Magyarországot, meg kell segíteni magukat.

Összenézünk. Most láttuk az Üllői utat az imént, láttuk a „segítség” nyomait a falakon — dehát mit tudhat minderről a messziről jött katona? Hiszen még nem is járt Budapesten. Meg is kérdezi, mi történt tulajdonképpen?

— A legtöbb így van a dologgal! — mondja a fiatal nemzetőr. Egy őrnagyuk szerint két páncélos hadosztályt hoztak ide Ferihegy mellé, egy hadosztály gyalogossal megerősítve. Útközben érte őket a parancs, hogy meg kell állni Budapest előtt. Most beásták magukat, várnak. Mi is várunk.

Teljesen leszállt az est, a fényszóró sugara csillog a repülőtéren vizes úttestén — az útszélén páncélos, páncélos, páncélos. Közöttük, mellettük, tűz körül melegedő szovjet katonák. Megszállók. A nép nem hívta őket — aki behívta őket, már a határon túlról próbálja ellenforradalomnak hazudni a nép szent nemzeti felkelését.”³⁰

Az orvítamadás

1956 november 4-e hajnalán a szovjet csapatok összpontosított támadásba kezdtek. A vidéket, egyes kivételektől eltekintve (pl. Sztálinváros) órák alatt birtokukba kerítették. Komoly, több napos harcot csak Budapestért kellett vívniok. A főváros külső védelmi övezetét aránylag hamar áttörték, de ahogy közeledtek a város belseje felé, annál nagyobb ellenállásba ütköztek. Főleg a munkáslakta kerületekben észlelhető ellenállás okozott nehézséget az újonnan jött szovjet csapatoknak, amelyeknek parancsnoka a második világháborúban többszörösen kitüntetett tábornok, K. Grebennyik gárdavezérőrnagy volt. A Parlamentet, a Rendőrfőkapitányságot, a Belügyminisztériumot és a dunai hidakat már a reggeli órákban elfoglalták a páncélos ékek. A Honvédelmi Minisztérium puskalövés nélkül kapitulált. Az óbudai folyamőr-laktanya legénységét a támadók álmukban lepték meg. Ugyanez történt a „Zalka Máté” laktanya katonáival is, azzal a különbséggel, hogy itt néhány páncélos megpróbált védekezni. A Kilián laktanyát még hajnal előtt körülkerítették a szovjet harcokocsik. A nemzetőrség egységei a vörös csillagos harcokocsik felvonulását nem akadályozták meg, mivel azok nyitott toronnyal, a legnagyobb békességet színélve keltek át a Petőfi-hídon. Palóczy Horváth György ezt írja visszaemlékezésében: „Ezen a hajnalon, amikor a szovjet csapatok másodszor támadtak rá Budapestre, megpróbáltam összeköttetést teremteni a felkelő csapatokkal. A Corvin ezredet, az egyik legnépesebb felkelő csoportot hívtam fel telefonon. Sikerült az egyik helyettes parancsnokkal beszélnem. A fiatalember hangja különösen nyugodt volt: 'Igen, mi tudjuk, hogy nekünk nem szabad először löni. Nem is mi kezdtük el, az oroszok törtek ránk. Az egész tömböt körülfogták és minden kaliberrel tüzelnek ránk. Már több tucat halottunk és vagy félszáz sebesültünk van. De az utolsóig fogunk harcolni. Más választásunk úgysem marad. Kérem, közölje a miniszterelnökkel, hogy nem mi provokáltuk ki a harcot!’”³¹

³⁰ Népakarat, 1956. november 3.

³¹ Daily Herald, London, 1956. december 12.

Nagy Imrét azonban már nem lehetett elérni. Király tábornoknak, Budapest városparancsnokának tanácsára időben eltávozott a Parlamentből, amelyet pár magyar tank és félszáz katona próbált védeni. Sikertelenül. Király tábornoknak még sikerült szűkebb törzsével a Rendőrfőkapitányságot elhagynia és Budára, a Vörös Csillag (a volt Golf) Szálló helyiségeibe települnie, hogy onnan szervezze az ellenállást. De a Honvédelmi Minisztériumban ekkor már az oroszok mellett ott voltak a hírhedt sztálinisták, élükön Janza altábornaggyal. Ezek az eligazítást és parancsot kérő helyőrségeket kapitulációra utasították.³²

Az újonnan jött szovjet csapatok felszerelése és fegyverzete különösen megnehezítette a felkelők dolgát. Ezek a harckocsik már nem a régi, világháborús, könnyen sebezhető, magas tornyú T-34-esek, hanem alacsony kupolájú, gyorsan mozgó, rendkívül erős páncélzatú és fegyverzetű T-54-esek voltak, olyan toronyszerkezettel, amely lehetővé tette a lövegek nagy ívbén történő le- és felmozgását. A harckocsikat nagyszámú gyalogság — külön páncélozott gépkocsikkal — kísérte. A legtöbb helyen morális fegyverként szirénákat is használtak. A felkelők leleményessége azonban, a reménytelen helyzet ellenére, nem ismert határokat. A Chinoin gyár dolgozói 10 köbcentis ampullákban nitroglicerinnel látták el a harcolókat, akik e „gránátokat” sikerrel használták a páncélosok ellen. Másutt, mint pl. a Futó-utcában, bútorokból emeltek barikádot. Jött az orosz harckocsi, a barikád előtt megtorpant, vissza akart fordulni, de a szűk utcában ez nem sikerült mindjárt. Az egyik kapu alól kiugrott egy srác és tapadó korongra egy magyar zászlót erősített. Pár perc múlva újabb tank jött és látva a magyar zászlót, tüzelni kezdett az ellenfélnek vélt harckocsira, amelyet sikerült is hamar kilőnie. A budai Várba vezető meredek utat például olajjal kenték be az egyetemisták és a felfelé igyekvő páncélosok megcsúszva egymást gázolták le. A budai vár ormán elhelyezett múlt századbeli ágyúcsöveket az oroszok koncentrált tűz alá vették, gondolván, hogy lövegekkel állnak szemben. A feketére festett tejes üvegek és a lapos tányérok, amelyekkel némely ferencvárosi utcát a felkelők teleraktak, arra készítette az oroszokat, hogy előrenyomulásukat az „aknák” láttán beszüntessék vagy lelassítsák.

November 5-én a felkelők „Rákóczi” adója a következő jelentést sugározta:

„... Csepel és az összekötő vasúti híd teljes egészében a szabadságharcosok kezén van. A főváros felé vonuló egyes orosz csapategységeket sokfelé bekerítették. Az orosz páncélcsovek csak kötelékben mernek közlekedni. Az utakat több helyütt barikádokkal zárták el előlük. Elkeseredett harcok folynak... Ercsinél a magyar honvédek becsülettel helytállnak. Dunaföldváron viszont az oroszok kezén vannak a laktanyák és beásták magukat a város határában ... Kecskeméti értesüléseink szerint a várost az orosz csapatok elfoglalták és a honvédség nagyrészt lefegyverezték. Pécs szintén elesett... A Mecsekből tüzelnek a szovjet csapatokra és bőven ritkítják soraikat. Veszprémben szórványos utcai harcok folynak ...”³³

A magyar fővárosért november 4-től 9-ig (Csepelen november 11-ig) folytak a harcok. A szovjet főparancsnokság nem volt felkészülve ilyen ellenállásra. A katonák, nem tudták felfogni, mi történt. Anyiszomov főhadnagy, a kádárista karhatalom lapjának, az „Igaz Szónak” 1957 tavaszán erről így beszélt:

„... Budapesten, az ellenforradalmi bandák ellen vívott harcok idején többször kerültünk kemény ütközetbe. Meggyőződtem arról, hogy a felkelőket Nyugatról Magyarországra átdobott, katonai szempontból tapasztalt emberek is vezették.

Emlékszem, az egyik házban harcosaink a magyar elvtársakkal karöltve elfogtak egy ellenforradalmi csoportot. Köztük volt egy 15 éves lány. Ő mesélte, hogy a banditák megfenyegették, ha nem fog löni — megölik. Nagyon meglepett az a kijelentése is, hogy valami külföldi egyén sok pénzt ígért neki, majd ha a 'kommunista hatalom' megdől. Akadtak az elfogott felkelők között idegen nemzetiségű személyek is.”³⁴

Egy elfogott műegyetemista diák így emlékezett vissza kihallgatására:

„... A MEFESZ irodából csináltak főhadiszállást, s amikor megérkezett az ezredesük, négyünket berendelt magához ... Az ezredes beszélt magyarul, általában barátságos, megértő és intelligens benyomást keltett. Mondott valami olyasmit is, hogy még a múlt héten azt hitte, hogy hazamegy, megkérdezte, jól látta-e, valóban lányok is lőttek az ablakokból az oroszokra? Emlékszem, hogy megakadt a szemem a fatokú pisztolyán, mire ő odaadta, hogy nézzem meg, ha akarom. Közben folyton telefonált, keveset kérdezett, azt a benyomást keltve, hogy tudja az eseményeket, azok hátterét és egy kicsit talán velünk is érez. Aztán levittek a KA-51-be. Ebben a teremben tartotta Muttnyánszky professzor az utolsó órát, aztán ide gyűjtöttük a nyugatról beözönlő ajándékokat. Most a csokoládé és narancs között itt raboskodott vagy 40 ember. Ezek a környéken elfogott lézengőkből és a műegyetemi őrségből kerültek ki. Itt már megint az őrzőgégig félő bakák uralkodtak. Koszosak voltak, részegek, beszegetlen köpenyűk kirojtosodott, de a legjellemzőbb mégis az volt, hogy nem tudtak a rémületükből felengedni. Három halottunk volt. Egy bajuszos tűzoltó bácsit, akit SS-nek nézhetek az egyenruhája miatt és két srác, akik az alagsoron keresztül akartak megszökni s ott lőtték le őket. Csak napok múlva találtuk meg őket. Úgy

³² Zalka Miklós: Aknamező, Budapest 1962, II. kötet, 308. l.

³³ Rádiós könyv, 368. l.

³⁴ Igaz Szó, Budapest, 1957. Különkiadás, 21. l.

rémlik aztán, hogy úgy este 8 körül kis csoportokban kiszólitottak a szobából, kikísértek az egyetem kapujáig és ott, minden bántódás nélkül, elengedtek."³⁵

Nem mindenki volt azonban olyan szerencsés, mint ez az egyetemista. Aki fegyverrel a kézben került az oroszok fogságába, azzal a legtöbb esetben azonnal végeztek. Mi több, a Ferencvárosban szovjet katonák fegyvertelen honvédeket fedeztek fel, mindjárt magukkal is vitték, megnyugtattván őket, hogy semmi bajuk nem lesz. A házbeliak másnap reggel megtalálták hullájukat a szomszédos utcában! A Móríc Zsigmond körtéren szovjet katonák, a környező pincékből civileket hajtottak fel a terre és könyörtelenül beléjük lőttek.

De voltak olyanok is, akik a felkelőkkel éreztek. Ilyenekkel találkozott november 6-a táján egy börtönből szabadult politikai fogoly, aki Rákospalota felé tartva, egy ismerősénél megpihent. Legnagyobb csodálkozására a konyhaasztalt három orosz katona ülte körül. „Régi” megszállók voltak, beszéltek valamelyest magyarul is. Olyan egységhez tartoznak — mondták —, amelynek támadnia kellett volna. Tudják mi van Pesten és harc helyett inkább az idő átvészelésére gondolnak. A szabadult fogollyal nyíltan beszéltek. Egyenruhájukra mutattak: „ezt az uniformist gyűlölik most Budapesten. Ha minket így látnak, akár akarjuk, akár nem, harcra kényszerítenek. Épp ezért maradunk itt a házban s megpróbáljuk kivárni az események végét!”³⁶

Az „események vége” november közepe táján, a budapesti ellenállás megtörésével következett be. Igaz, partizán akciók még december végéig nyugtalanították az intervenciósokat. Ilyen akciókra főleg a hegyekben került sor. A Mecsekben egy bányász-honvéd csoport, kocsijával együtt a levegőbe röpítette a pécsi szovjet katonai parancsnokot, Kornysin őrnagyot. Az utcai harcok azonban megszűntek. A szovjethatalom, technikai és emberi fölényével, tíz nap alatt leverte a demokráciáért és függetlenségért harcoló magyar diákok, munkások és polgárok mozgalmát!³⁷

A forradalom után ...

A szovjet hadsereg a Kádár-kormány konszolidációjában is közreműködött. Az ún. „kettős hatalom” idején gyakran lehetett látni szovjet harcokosik által őrzött utcasarkokon kisebb-nagyobb csoportosulásokat. Oroszul tudó magyarok beszéltek a tankok legénységével. Felvilágosították a katonákat, hogy most nem „Berlinben” vannak és a Duna nem a Szezei-csatorna. Ezeket az agitációkat azonban nem lehetett a tíz nap előtti beszélgetésekhez hasonlítani. A magyarok elkeseredettek és ingerültek voltak. Az oroszban, *kivételesen*, ellenséget láttak. Megszállókat, akiket azért küldtek hozzájuk, hogy leverjék, erőszakkal eltiporják forradalmukat. A hangulatot — Eörsi István „Szóba se állj vele” című, röplapokon terjesztett híres versén kívül — talán legjobban egy vidéki újságíró, Géczy Gyula cikke érzékeltette az „Északmagyarország” című miskolci lap november 10-i számában:

„Nehéz, nagyon nehéz újra írni. A forradalom, amelyet mindannyian magunkénak hittünk, történelmi tragédiába fűlt. Az eszmék, mit szentként tiszteltünk, újra a némaság porába hullottak... Felmerül a kérdés, vajon mitévők legyünk mi, magyarok. Most, amikor Guszev kapitányok nyomdokain, Paskievics katonáit látjuk jönni...

Mit tegyünk?”

³⁵ L. B.: Emlékeim a magyar forradalomról. Levelek. A szerző birtokában.

³⁶ S. I. (München) közlése a szerzővel.

³⁷ Hogy e „hadjárat” nem növeli a szovjet hadsereg dicsőségét, érzik maguk az oroszok is. Jóllehet az elmúlt évtizedben könyvtárnyi megemlékezés, beszámoló, monográfia jelent meg a szovjet hadsereg történetéről — a magyar forradalomban viselt szerepéről sehol egy sornyi írás sem olvasható. — Mennyi volt a szovjet hadsereg vesztesége Magyarországon 1956-ban? Erről hivatalos adatot sem Moszkva, sem Budapest nem közölt. Nyugati források szerint 285 szovjet harcokosi, páncélozott jármű stb., és egy New York-i orosz emigráns folyóirat, amely általában megbízható adatszolgáltatással rendelkezik, 7000 főre teszi a szovjet hadsereg veszteségét katonák terén (a Novoe russkoe slovo, 1956. december 16.).

Új Látóhatár

1965. november-december.

VIII. évfolyam 6. szám

Gosztonyi Péter

A magyar forradalom a korabeli szovjet publicisztika tükrében

„A cári kormány nemcsak saját népeit tartja rabigában, hanem más népeket is elnyom. Olyanokat, akik saját országukban rabságuk ellen kelnek fel. Így 1848-ban a magyar nép forradalmát orosz csapatok nyomták el.”

(Lenin)

1956 október 24-én, hajnali 2 óra körül megjelentek Budapest utcáin a vörös-csillagos szovjet páncélosok. Kezdetben csak felvonulásukkal és ágyúcsöveik fenyegető forgatásával igyekeztek a helyzeten úrrá lenni. De amikor ez nem vezetett eredményre, megszólaltak géppuskáik és lövegeik. A magyar forradalom fegyveres likvidálása megindult.

Minderről Moszkvában hallgatott a sajtó és hallgattak az egyéb hírközlő eszközök is. Az első hír a magyarországi eseményekről csak október 25-én látott egy TASS-jelentés formájában a Pravdában és az Izvesztijában napvilágot. „Egy népellenes kaland összeomlása Budapesten”, címmel a Pravda 4. oldalán megjelent közlemény szerzője az első mondatokban homályosan „külföldi kémszervezetek által kirobbantott zavargásokról” írt, majd így folytatta:

„A Magyar Népköztársaság Kormánya segítségért a Szovjetunió Kormányához fordult. E kérés alapján a Varsói Szerződés értelmében Magyarországon tartózkodó szovjet katonai egységek parancsot kaptak, hogy siessenek a Magyar Népköztársaság megsegítésére és nyújtsanak segédkezet a budapesti rend helyreállításában. A forradalmi rend erői a lázadás leverését megkezdték”¹

A másnapi szovjet sajtó, anélkül, hogy részletekbe bocsátkozott volna, rövid hírben a budapesti ellenforradalmi erők „teljes megsemmisítését” jelentette. „Ha itt-ott még garázdálkodnak fegyveres banditák — akiknek felszámolása folyamatban van —, Budapesten helyreállt a rend, az élet normalizálódott.” — írta a Pravda „Hírek” rovatában.² Az október 27-i moszkvai újságok is ilyen hangnemben és ugyanilyen szűkszavúan tudósítottak a magyarországi eseményekről. Október 28-án az Izvesztijában egy hosszabb cikk jelent meg Magyarországról. Ebben a cikkíró a magyarországi események kirobbantását egy összeesküvéssel hozza kapcsolatba, amelynek szálai „egészen az Atlanti Óceán túlsó partjára” vezetnek el. Majd így folytatja:

„Jóllehet Magyarországon uralkodott egy bizonyos elégedetlenség, amelynek eredetét ellátási nehézségekben, az államapparátus normális működésének kudarcában, a szocialista törvényesség megsértésében kell keresni. Mindez azonban nem vezethetett volna az események ilyen mérvű elfajulásához, ha a budapesti ellenforradalom kirobbanásában nem lett volna benne a Nyugat keze. Nyugaton több tucat fasiszta emigrációs csoport működik, amelyek az amerikai adófizetők terhére, gazdagon rendelkeznek anyagi javakkal. Az összeg, amely a magyarországi forradalom-ellenes földalatti mozgalom kialakítására a hírhedt amerikai 100 millió dolláros népidemokrácia ellenes alaptól rendelkezésükre állt, semmiképp sem csekély.

A magyar ellenforradalmárok jelszavait az amerikai 'Szabad Európa' útján kapják s ennek szellemében is látják el munkájukat.”³

Ugyanezen a napon a Pravda is elérkezettnek látta az időt, hogy az eddigi rövid magyarországi hírei helyett egy összefoglaló képet adjon a budapesti helyzetről. „A népellenes kaland kudarca Budapesten” című háromhasábos cikkben olvasóival nem kevesebbet akart elhitetni, mint hogy a magyar fővárosban zajló események a „külföldi imperialisták” által régóta megszervezett és „jól kiépített” földalatti ellenforradalmi mozgalom tevékenységéből erednek. „Az ellenség népellenes kalandjához alaposan kihasználta a magyar kormány hibáit és nehézségeit” —, írta a Pravda, de mindjárt hozzá is fűzte, hogy

¹ 1956. október 25.

² 1956. október 26.

³ 1956. október 28.

„az újjászervezett kormány teljes egészében bírja a dolgozók bizalmát, akik a néphatalom biztosítása érdekében készen állnak az ellenséges támadás elhárítására.”⁴

Amikor a moszkvai Pravdában ez a cikk napvilágot látott, a magyar forradalom a győzelem küszöbére ért. Október 28-án, 18 órakor a budapesti szovjet parancsnokság páncélosainak tűzbeszüntetésre adott parancsot és egyben utasította katonáit, hogy fegyvereiket csak akkor használják, ha támadás éri őket. Október 29-én teljesen megváltozott az MDP vezetőségének véleménye a budapesti eseményekről. A Szabad Népben a kommunista Molnár Miklós éles hangon megtámadta a Pravda Magyarországgal foglalkozó cikkét. Pontról-pontra tényekkel cáfolta meg. Energikusan leszögezte, hogy Budapesten *nem* „idegen ügynökök által feltüzelt ellenforradalmárok dúltak”, hanem a magyar ifjúság harcolt hőiesen az ország szabadságáért és a demokráciáért.⁵ Október 30-án délből az új Nagy Imre kormány bejelentette az egypártrendszer megszűnését. A kommunista párt visszatért az 1945/48-as idők koalíciós pártjaival való szoros együttműködéshez. A forradalom tüzeiben alakult munkástanácsokat, nemzeti bizottságokat és forradalmi tanácsokat a kormány tárgyalófélnak ismerte el. Az új kabinetben a kommunistákon kívül helyet kaptak a kisgazdák, a parasztpártiak és a szociáldemokraták is. Nagy Imre a szovjet csapatok kivonásáról tárgyalt. Erről a nyilvánosságot állandóan tájékoztatta.

Mindezekről az eseményekről a vezető szovjet lapokban egyetlen egy sor sem volt olvasható. Beszámolójukban hemzsegték a sztereotíp, semmitmondó szövegek. A moszkvai Pravda így írt:

„... Budapesten az élet kezd visszatérni a régi kerékvágásba. A helyzet mindinkább normalizálódik. A Szabad Nép ma ismét a régi megszokott terjedelmében jelent meg. A dolgozók a legtöbb ipari üzemben újra felvették a munkát. Számos élelmiszerüzlet is kinyitott. . .

A nyugalom és a rend — a budapesti rádió szerint — vidéken is helyreállt. A magyar dolgozók megnyugodva vették tudomásul a magyar minisztertanács elnökének, Nagy Imrének a helyzettel kapcsolatos nyilatkozatát, amely tegnap hangzott el. A nyilatkozat a Magyar Dolgozók Pártja Központi Bizottságának helyeslésével találkozott és a kormány programját tartalmazta a legközelebbi jövőre ...”⁶

Október 31-én és november 1-én a többi lap is ilyen hangnemben és általában az utolsó oldalon írt a budapesti helyzetről. Igaz, a Pravda október 31-i száma a „magyar helyzet súlyosbodását” jelezte, de ezzel szemben november 1-én már arról tudósított, hogy a magyar fővárosban „az élet alkonyatkor megélénkült, s az utcákon számos járókelő és autó volt észlelhető”. A rákövetkező napon, november 2-án a magyar koalíciós kormány megalakításáról írt a Pravda, röviden, de mértéktartóan, hozzáfűzve a jelentéshez, hogy e kormányban több kommunistán kívül Kádár János is helyet kapott. A nem kommunista polgári lapok megjelenéséről egy félmondat erejéig, kommentár nélkül számolt be az újság.

A moszkvaiak számára az igazi szenzáció a szovjet kormánynyilatkozat volt, amely a Moszkva és a népi demokráciák közötti viszony újjárendezéséről szólt és amelyet minden moszkvai lap október 31-i számában vezető helyen hozott. E nyilatkozat — mint ismeretes — egy egész sor engedményt tartalmazott és a magyar eseményeket is érintette. A forradalmat szó szerint „mint a dolgozók igazságos és haladó mozgalmát” értékelte, megjegyezve ugyan, hogy „reakciós, ellenforradalmi erők az adott szituációt kihasználva kísérletet tettek a népi demokratikus rend aláadására és a kapitalista és földbirtokos világ visszaállítására.” A szovjet kormány a magyar kormány kérésére a rend helyreállítása érdekében csapatokat küldött Budapestre, de mivel azok további ottmaradása csak a helyzet súlyosbodását vonná maga után, a szovjet kormány utasította az illetékes parancsnokokat, hogy „amikor a magyar kormány ezt szükségesnek látja”, egységeiket vonják vissza Budapestről.

A helyzetjelentések, a kormánynyilatkozat még utólagosan, az évek távlatából is tanúsítják, mintha Moszkva ez időben (vagy órában?!) belenyugodott volna a magyarországi változásokba. Ez a kép — a szovjet sajtó tükrében —, november 2-tól 3-ra virradó éjjel szinte órák alatt megváltozott. Az utolsó napok mértéktartó közleményei után a moszkvai lapok hirtelen az ellentétbe csaptak át. A november 3-i Pravda „gyilkosok tobzódásáról”, „lincselésekről” írt és először állt elő a később oly sokszor használt rágalommal, mely szerint „az ellenforradalmárok megsegítésére Nyugatról légiúton számtalan fegyvertranszport érkezett Magyarországra.” Az Izvesztija sem maradt el a Pravda mögött:

„... A magyar fővárost és a vidéket az utolsó napokban viharos események és az ellenforradalmi banditák dühödt tobzódása jellemezte. Ezek a banditák pártirodákat és a különböző társadalmi intézmények irodáit támadták meg, rombolták széjjel. A csöcselék részéről gyilkosságokra is sor került, melyek áldozatai a magyar társadalmi élet személyiségei köréből kerültek ki...”⁷

Ezek és hasonló hangú jelentések vezették be a november 4-i második szovjet katonai intervenciót. Miközben Budapesten és a vidéken ágyúk dörögtek és vörös csillagos páncélosok a munkáslakta kerületeket lötték, a vasárnapi Pravda vezető helyen „Álljuk el a reakció útját Magyarországon!” címmel így írt:

⁴ 1956. október 28.

⁵ 1956. október 29.

⁶ 1956. október 30.

⁷ 1956. november 3.

„... A magyar városok utcáin az agyonkínzottak és felakasztottak holtteste hevernek. Az elszabadult reakciók és a Horthy-fasiszták felrobbantják a Budapest felszabadításáért elesett szovjet katonák emlékműveit...

A magyar események újra bebizonyították a marxizmus-leninizmus osztályharcról szóló tételének helyességét: a kizsákmányoló osztályok harc nélkül nem adják át pozíciójukat és minden erőt megragadnak, hogy az imperialista reakció segítségével kívülről visszaállítsák a burzsoázia hatalmát.

A népi demokráciáért folyó harc megértésre és támogatásra talál a szovjet népnél, a szocialista országok népeinél és a világ dolgozóinál..."⁸

Ugyanebben a számban volt olvasható, hogy Nagy Imre felbontotta a Varsói Szerződést, Magyarországon „a káosz uralkodik” és „a veszély, amely a magyar munkásmozgalmat a reakciós erők részéről fenyegeti, semmiképp sem lebecsülendő!”

Ezzel szemben hétfőn, november 5-én, a szovjet főváros a magyar helyzet „javulásáról” értesülhetett. A szovjet hadsereg hadműveletei csak egy félmondat erejéig kerültek megemlítsre:

„A szocializmus erői, szoros együttműködésben a szovjet hadsereg egységeivel — melyeknek segítségét a magyar forradalmi munkás-paraszt kormány igényelte —, feladatát önzetlen módon teljesítette!”⁹

S utána a diadalmas „győzelmi” hír:

„A magyar népi demokrácia ellenes összeesküvők reakciós ereje ma reggelre szét lett zúzva. A Nagy Imre kormány, amely a reakciós erőknek az ellenforradalom számára az utat megnyitotta, szétesett és megszűnt létezni...”¹⁰

November 9-én „Az egész világ előtt lelepleződnek a fasiszta és horthysta banditák véres bűntettei” — címmel cikkezett újra Magyarországról a Pravda és a csehszlovák Rudé Pravó Budapesten járt turista szemtanúit idézte. A szovjet újság egy meglincselt ÁVH-s képével ékesített cikkben,¹¹ ezt írta:

„... (Budapesten) Ellenforradalmi banditavezérek a békés lakosság ellen viseltek háborút, haladó gondolkozású munkásokat terrorizáltak és gyilkoltak le. A kormány nem volt képes ezeket az akciókat megfékezni, vagy azok kiszélesülését megakadályozni... Ellenforradalmi banditák magyar hazafiakat hurcoltak végig az utcákon, rúgták, taposták, kínozták őket, míg a terror védtelen áldozatai borzalmas gyötrelmek között el nem pusztultak... A fasiszták egy testvérgyilkos vérengzésre is felkészültek... Mindent, ami a szocializmussal, a párttal, vagy a Szovjetunióval való barátsággal állt összeköttetésben, vak dühvel támadtak... A fasiszták fegyverrel látták el a 16-18 éves suhancokat, akiket aztán úgy megvadítottak, hogy azok mindenkinek, akik útjukba kerültek, nekimentek ...”¹²

A Vörös Hadsereg központi lapja, a Krasznaja Zvezda a magyarországi eseményekből is csak a szórványos (és érthető) lincseket látta. November 11-i számában — tehát akkor, mikor még Csepelen harcok dúltak és a Mecsekben magyar partizáncsoportok szerveződtek —, tanúként egy „egyszerű szovjet asszonyt”, Alexandra Gavrilovna Kusmenkót szólaltatott meg, aki, mint a riporter megjegyezte: „nemrég tért vissza Magyarországról”:

„... Olyanok voltak ezek a napok, mint egy végtelennek tűnő lidércnyomás . . . Úgy tűnt, mintha a pokol összes sötét erői elszabadultak volna láncaikból. Fasiszták nekimentek egyszerű polgároknak az utcán. Kirabolták, meggyilkolták őket s közben házak sorát borították lángba. Horthysta diverzánsok körülkerítették és levegőbe röpítették a milícia (rendőrség?) épületét. Borsod megye vezető funkcionáriusát, egy jó elvtársat, a munkások kedvencét, az embertelen banditák kihurcolták az utcára. A fasiszta csőcselék állati üvöltéssel támadt neki. S miután felnégyelték, megcsonkított hulláját az egész városon végighurcolták, a fasiszták esküdöztek, hogy mindenkivel, aki ellenük van, így fognak elbánni. Legnagyobb bánatunkra megtudtuk, hogy a fasiszták hasonló módon gyilkolták le Pály sofőrt is, egy kommunistát, akit az egész vidék mint nagyszerű, segítőkész embert ismert.”¹³

S hogy kik gyilkoltak, kik voltak azok a „fasiszták”, s hogy kerültek hirtelen egy évtizedes népi demokratikus korszak után „bandavezérként” az utcákra — arra is voltak „szemtanúik” a moszkvai szerkesztőknek. A Szovjetszkaja Rosszija, az Orosz Szocialista Köztársaság és Minisztertanács központi lapja J. J. Sakarin és J. A. Lebedev turistákat budapesti élményeiről így beszéltette:

⁸ 1956. november 4.

⁹ 1956. november 5.

¹⁰ 1956. november 5.

¹¹ A kép alatti szöveg természetesen „védtelen magyar hazafi” meggyilkolásáról beszélt.

¹² 1956. november 9.

¹³ Anélkül, hogy vitába bocsátkoznánk A. G. Kusmenko „tanúval”, említést érdemel, hogy még a Kádár féle Fehér Könyvekben sem szerepel a meggyilkoltak „listáján” egy „Pály nevű sofőr”, vagy egy „borsodi párttitkár”.

„... Szemtanúi voltunk a budapesti tragédiának . . . Amikor a lövöldözés kezdetét vette, a magyar elvtársak közölték velünk, hogy a városban banditák garázdálkodnak, akiknek élén külföldről becsempészett Horthy-legények állnak.

Ugyanis még jóval a puccs előtt igen sok csöcselék érkezett — rokonnak, turistának álcázva — Nyugat-Németországból, Ausztriából és más nyugati országból Magyarországra. Ezek a Horthy-tisztek és Szálasi-legények (sic!), akiknek annak idején szöknőik kellett, vad dühöt tápláltak a néphatalom ellen. Miután sikerült nekik egy időre az osztrák-magyar határt megnyitni, nagy tömeg ellenforradalmi emigráns csatlakozott hozzájuk. Ezek az elemek lettek aztán vezetői a lázadóknak, akik e napokban az utcákat bizonytalanná tették. Tevékenységük során sikerült nekik a munkások, az ifjúság és a diákok legvisszamaradottabb rétegeit félrevezetni és őket terveiknek megnyerni ...

Saját szemünkkel láttuk, hogy alakultak az események ...

Hotelszobánk ablakai a Szabad Nép, az Esti Budapest és a Szabad Ifjúság szerkesztőségének székházára nyíltak. (Október 23-án este). Egy nagy csoport rowdy behatolt az épületbe, rombolt, pusztított és könyveket, dokumentumokat, kéziratokat szórt ki az utcára, ahol azokat meggyújtották. A szerkesztőségi autókat is sorra lángba borították. De a legrettenetesebb volt, amit az emberekkel csináltak. A szerkesztőség tagjait kihurcolták az utcára, ahol bestiális kegyetlenséggel végeztek velük. Egyeseket egyenesen a tűzbe dobtak...

Ugyanebben az utcában, a Hotel „Nemzeti” és a Nyugati pályaudvar között egy kommunistát, feleségével és kislányával együtt egy lámpaoszlopra akasztottak fel...”¹⁴

Elég! Hagyjuk e turisták „rémmeséit” — amelyek hosszú hasábokat foglaltak el egyébként a szovjet lapok novemberi számaiban. Térjünk vissza a Pravdához. November 11-én a lap, bonni tudósítójára hivatkozva, azt állította, hogy „a magyar felkelés igazi főhadiszállása a müncheni Szabad Európa Rádió” volt. Ezzel kapcsolatban írta a Pravda New York-i levelezője később:

„... A magyar események során az amerikai sajtó vad kampányba kezdett a Szovjetunió és a népi demokráciák ellen. A kampány célja világos. El kell a közvélemény figyelmét terelni az angolok, franciák és izraeliek Egyiptom elleni támadásának kudarcáról s ugyanakkor az Egyesült Nemzetek támogatásával kell hitegetni a legyőzött fasisztákat Magyarországon. Többször lelepleződött már, hogy a magyarországi események kiobbantója maga az USA volt...”¹⁵

November 5-e és 20-a között a szovjet lapok első oldalát egyébként az angolok, franciák és izraeliek Egyiptom elleni hadjárata és ennek visszhangja foglalták el. A Kreml magyarországi fegyveres agressziójával egyidőben a szovjet lapok képmutató módon, munkások, diákok és polgárok „nyugati imperialisták” elleni tiltakozó gyűléseiről és „önkéntes” demonstrációiról tudósítanak.

„Az angol-francia-izraeli támadás a szabadságszerető egyiptomi nép ellen a szovjet nép haragját és felháborodását váltotta ki. November 5-én a moszkvai dolgozók ezrei gyülekeztek spontánul a brit követség előtt, hogy a bűnös agresszió ellen tiltakozásukat fejezzék ki. Egyesek táblákat, transzparenseket is hoztak magukkal, melyeken angol és orosz felirat hirdette: 'Le a háborúval!', 'Szégyen és gyalázat az agresszorokra!'... A tüntető csoportok diákokból, munkásokból, alkalmazottakból és háziasszonyokból tevődtek össze... Békadalokat énekelve vonultak el a követség előtt. . . Hasonló tüntetések zajlottak le a francia követség épülete előtt is. Az összegyűlték köréből ilyen kiáltások voltak hallhatók: 'Le az imperialistákkal!', 'Le az agresszorokkal!' és 'Suez az egyiptomiaké!' ”¹⁶

S miközben se szeri se száma a fentiekhez hasonló „antiimperialista” tiltakozásoknak, mesterséges vagy őszinte felháborodásnak Egyiptom ügyében — a magyarországi események a lapok utolsó oldalaira szorulnak. November közepén a Pravda szerint „a magyar fővárosban az élet a normális kerékvágásba kezd visszatérni.”¹⁷ Igaz, november 22-én a Budapestiek 48 óras általános sztrájkjáról is írnak, de e hírt a Pravda így kommentálja:

„A budapesti üzemekben ma leállt a munka. A 48 óra meghirdetett sztrájk azonban nem a munkások, hanem az önkényesen felállított 'munkástanácsok' érdekeit szolgálja.”¹⁸

November 23-án a Jugoszláv Nagykövetség épületét elhagyó Nagy Imrét és barátait a szovjet katonák foglyul ejtették. A Pravda szerint viszont Nagy Imre

„... a magyar kormányt megkérte, tegye lehetővé egy másik szocialista országba való távozását. A magyar kormány ennek eleget tett és Nagy Imre Romániába távozott.”¹⁹

¹⁴ 1956. november 11.

¹⁵ 1956. november 13.

¹⁶ Pravda, 1956. november 6.

¹⁷ 1956. november 19.

¹⁸ 1956. november 22.

¹⁹ 1956. november 24.

November végén egyébként a szovjet sajtó érezte, hogy a magyarországi makacs ellenállást valamivel meg kell magyarázni. November 25-én az Izvesztija egy budapesti riportot közöl, amely szerint a fővárosi rendőrségnek jelenleg „több ezer bűnözőt kell megkeresnie, akiket Nagy Imréék szabadítottak ki börtönükből és akik azóta szerte az országban garázdálkodnak.”

Decemberben a „magyarországi riportok” a szovjet sajtó kedvenc témáivá váltak. A. Romanov újságíró „Budapesti levelé”-ben ugyan elismerte, hogy az október 23-i demonstráció a dolgozók igazságos követeléseire érdekében zajlott le, november elejéről azonban ilyen képet fest:

„Fütyülő és kurjongató fegyveres ellenforradalmi puccsistákkal megrakott, és a széles budapesti utakon fel-alá száguldó teherautók — ez a kép uralta november első napjaiban Budapestet. A Rákóczi-úton és a Lenin-körúton emelet magasságra csaptak fel a máglyára dobott könyvek lángjai. A város különböző pontjain lövések dörrentek. A Városligetben és a Köztársaság-téren kommunisták megcsonkított tetemeit lóbálta a fákra a szél... Horthysta összeesküvők kiszabadult fegyverekkel ráköltve 'népboldogítókként' léptek a politikai porondra, akikhez aztán olyan kalandorok is csatlakoztak, mint Dudás József...”

S most jön egy teljes hasábon keresztül az ismertetés; ki volt valójában ez a Dudás József, akit a moszkvai újságíró az „ellenforradalmárok” egyik fővezérévé nevezett ki:

„Dudás József mérnök 1948-ig a Kisgazdapárt képviselője volt. Ezután nyolc évig bujkált az országban. Amikor a szovjet csapatokat kivonták Budapestről és a reakció szövegéhez jutott, Dudás azonnal a helyszínen termelt. Egy sebtiben összeverbuvált banda élére állt, akik magukat 'forradalmi kormánynak' titulálták és a Parlamentbe akartak behatolni. Dudás légiónistái (sic!) október végén megszállták a Nemzeti Bank épületét és több mint egymillió forintot raboltak onnan. Nem sokkal később Dudás cimboráival teherautón járt a végig az emberekkel telt körutakat és pénzt szórt a tömeg közé. Azt gondolta, hogy így sikerül népszerűsége szert tennie. A Dudás-banditák egy áruházat is elfoglaltak, ahonnan szöveteket, kabátokat és öltönyöket dobáltak az utcára és ezeket tukmálták, egy nagy köteg kézigránáttal egyetemben, az arra jövők kezébe ...”²⁰

Érdekes (s jellemző), hogy A. Romanov és társai a szovjet hadsereg budapesti intervenciójáról csak mint a „csapatok ki-”, illetve „bevonulásáról” emlékeznek meg. Hogy ezeket az ide-oda „vonulásokat” tüzéségi tűz, páncélosok rombolása, emberek ezreinek halála kísérte — ez a szovjet publicisztika szerint olyan lényegtelen tényező, amely könnyen mellőzhető!

December 9-én érkezett Budapestre A. Kurov újságíró, hogy „helyszíni tudósítás”-ban számoljon be olvasóinak a magyar főváros életéről. R riportjában ezt írta:

„Gazdaságilag Magyarország jelenleg igen nehéz helyzetben van. A Népszabadság jelentése alapján tudjuk, hogy minden egyes munkanap kiesés az államnak 300 millió forintjába kerül. Tehát az ország október 23. óta 15 milliárdot vesztett. Amikor a dolgozók belátták, hogy milyen óriás összegtől fosztotta meg őket a belső és nemzetközi reakció, azonnal felvették a munkát. Ez természetesen nem tetszett az ellenforradalmároknak és így újabb összeesküvést szöttek a nép ellen. Az úgynevezett 'Budapesti Munkástanács', amely teljes egészében a reakció kezében volt, december 11. és 12-re 'általános sztrájkot' hirdetett meg.

Ebből, a reakció által előkészített sztrájkból azonban nem lett semmi! Az óriási közlekedési nehézségek ellenére december 11-én számos nagyüzem dolgozott. December 12-én pedig a közlekedési kérdés is megoldásra talált. Különleges védőőrség vigyázott a villamosvonalak biztonságára és így igen sok munkás juthatott a gyárakba s foglalhatta el helyét gépe mellett. . . Érdekes ezzel a 'sztrájk' kapcsolatban valami más is. A reakció hosszú időn keresztül demagóg módon 'demokratikus változásokról', 'a közélet demokratizálásáról' szóló és hasonló jelszavakkal operált. Amikor azonban az 'általános sztrájkot' előkészítette, képtelen volt egy még részleteiben úgy-ahogy elfogadható felhívást kibocsátani. A munkások nem értették meg, miért, kiért és kiknek érdekében sztrájkolnak.²¹ A legtöbbször ekkor világosodott meg, hogy a sztrájk csak a rendszeres termelés megzavarása és az ország gazdasági helyzetének súlyosbítása a célja.”

De A. Kurov nemcsak a gazdasági kérdések iránt érdeklődött Magyarországon, s nemcsak a budapesti munkásokról mondott kritikát. Felkereste az egyetemek diákszállóit, hogy a helyszínen folytasson beszélgetést a „jövő magyar értelmiségével.”

„Több mint három órán át vitáztam budapesti diákokkal — írja —, így Szabados György orvostanhallgatóval és a műegyetemista Valikó Jánossal. Ezeknek a diákoknak igen zavaros elképzeléseik vannak. Egy-két alapvetően helyes, értelmes kijelentés után, olyan dolgokkal jönnek, amelyeket csak a Szabad Európa Rádiótól hallhattak.

²⁰ Novaja Vremja, 1956. december 6., 9. p.

²¹ E sorok írójának nem célja A. Kurov állításait megcáfolni. De felháborítja az a hányaveti, lekicsinylő hang, ahogy a szovjet újságíró a magyar munkásosztályról nyilatkozik. 1956 decemberében a magyar munkás jól tudta, *kiért és miért* sztrájkol! Attól függetlenül, hogy a Nagybudapesti Munkástanács — sajtó hiányában — rölapokon és sokszorosított felhívások formájában maga is lerögzítette a tiltakozó munkabeszüntetés célját.

Véleményem szerint ez annak a kampánynak köszönhető, amelyet egy tucat irodalmár és újságíró Magyarországon az utolsó hónapokban vezetett... A kommunisták által vezetett napi, állandó felvilágosító munka, bizony szükséges! De ez csak most jön mozgásba és sajnos lassan, kényelmesen..."²²

A. Kurov még 1957. januárjában is Magyarországon volt. Mint a Novaja Vremja külpolitikai hetilap állandó magyarországi tudósítója beutazta az országot és egyre-másra jelentette meg riportjait „az új magyar életéről”. Egyik kedvenc témája az ifjúság és a forradalom volt.

„Vajon kikre támaszkodott az ellenforradalom az ifjúság körében?” — teszi fel a kérdést az újságíró, s mint közli, a válasznak lelkiismeretesen utána nézett. — „A becsapott, a demagóg jelszavaktól elvakított tömegekre, a diákság egy bizonyos, viszonylag nagy számú részére, akik a nyugati propaganda mérget szívták magukba és akik Déry Tibor fajta 'ideológusok', a 'Petőfi-kör' frázisain nevelkedtek. A felszínre jött még ezenkívül egy piszkos söpredék, az ú.n. jampec, avagy divat-ficsúr. Ez a típus jól ismert Budapesten! Hipermodern öltöny, vékony bajusz, buja tekintet — ezek a külső ismertetőjelei e ficsúroknak.

A puccs idején aztán porondra léptek és nagyban hozzájárultak annak gyilkos és szadista kinövéséhez.

Még Moszkvában láttam a 'Paris-Match' és a 'Jours de France' párizsi újságokban ez undorteltető ficsúrok képeit, akiket az olvasók előtt mint 'a magyar forradalom félelmet nem ismerő harcosait' mutattak be."

A „bujatekintetű jampec” témája később sem hagyta a szovjet újságírót nyugodni. Ugyanabban a riportban közli, hogy ellátogatott a Széna-térre, ahol szerinte (de csak ő szerinte!):

„a volt Horthy-legény, Szabó, egy fegyveres Dudás-banda vezetője, a szovjet csapatok Budapestről való kivonása után a következő 'forradalmi rendszabályt' fogantatosította: a Széna-téren egy nyilvános házat nyitattott meg."²³

A. Kurov vidékre is szívesen ment. Riportjait már azért is érdemes külön felidézni, mert a szovjet lapok a forradalom alatti vidéki eseményekről nem emlékeztek meg. Szerintük a „fasiszta lázadás”, az „ellenforradalmi puccs”, csak a fővárosra korlátozódott. Kurov Győrről, Veszprémről és Szolnokról tudósított. A forradalmi Győről szólva azonban csak Somogyvárit említi meg, aki „repülőgéppel egyenest Münchenből érkezett, s fehér orvosi köpenye alatt kézigránátokat rejtegetett”. Veszprém, szerinte, „a Horthy-rezsim és a klerikális reakció volt fellegvára, ahol azelőtt Horthy-csapatok (!) állomásoztak és számos hadiüzem dolgozott.” Tehát természetes, hogy az itt „megbújt Horthy-emberek 1956. októberében szemtelenek lettek, vörös zászlókat égettek, vörös csillagokat szaggattak le és fosztogattak.”²⁴ A nemzetőrség „természetesen” volt Horthy-tisztek parancsnoksága alatt állt, akik fegyvereiket Maléter ezredestől kapták. „Jellemző módon Sopronban nem került sor utcai harcokra. A dolgozók segítségével a Magyar Szocialista Munkáspárt igen hamar helyreállította a rendet a városban.” Szolnokon a forradalom lefolyásáról Víg Erzsébet pártfunkcionárius tájékoztatta:

„... itt nálunk kevés dolgozó hagyta magát az ellenforradalmároktól befolyásolni. Csak egy csoportocska rowdy vonulgatott fel-alá Szolnokon, megpróbálva zavart előidézni ... Október 30-án már újra működött a párt és most (1957 januárjában) 1300-on felül van a párt tagságának száma a városban ...”²⁵

A diákok, a munkások, a vidék után A. Kurov írókkal és színészekkel is találkozott. Többek között a forradalom keletkezéséről kérdezte őket. Hollós Korvin Lajos elmondta, hogy 1956 nyarán egy ismerőse meghívta őt egy pesti „Eszpresszó”-ba, hogy ott „érdekes nyugati vendégekkel találkozzék”. Az író elfogadta az invitálást és az „Eszpresszó”-ban a következő jelenet játszódott le:

„... a Nyugatról jött négy férfi nem tett lakatot a szájára. Mivel Hollós Korvin elégedetlenségéről tudtak, minden további nélkül közölték vele, hogy Magyarországon egy puccs készül, amelyet kívülről fognak irányítani. Felszólították, hogy vegyen részt az előkészületekben és közölték vele a részletes akcióprogramot. Ezek szerint először: aknamunka szocialista jelszavak alatt; másodsor: a többpártrendszer követelése, majd 'szabad választások' kikényszerítése, amely aztán a jobboldali pártok győzelmét segítené elő; harmadszor: a régi hadsereg és csendőrség visszaállítása és végül a kapitalista rendszer teljes restaurálása. Hollós Korvin e szövegnyelven ajánlatot elutasította és azon mód értesítette kommunista elvtársait e beszélgetésről...”

Major Tamás a szovjet újságírónak adott nyilatkozata szerint:

²² Novaja Vremja, 1956. december 22. 17. p.

²³ Novaja Vremja, 1957. január 1., 27. p.

²⁴ A fosztogatás tekintetében, meg kell hagyni, igazat írt A. Kurov. Valóban sor került ott rablásra, fosztogatásra, mégpedig a veszprémi egyetem diákszállójában. Csakhogy, ezt nem az „ellenforradalmárok” követték el, hanem miként a budapesti „Népakarat” 1956. december 24-i száma oly ügyesen leplezve, mégis világosan megírja: Kurov elvtársai, az orosz intervenciók csapat.

²⁵ Novaja Vremja, 1957. január 27., 21. p. (összehasonlításképpen: Szolnok lakóinak száma: 47 920.)

„... meg van győződve arról, hogy a puccs jó előre meg lett szervezve. Tényeket is tud ezzel kapcsolatban mondani. Múlt nyáron feleségével, aki festőnő, Párizsban volt. Ott találkozta egy francia írónővel, aki közölte velük, hogy Magyarországon októberben 'lesz valami!' Hasonlót hallott Bécsben a budapesti Nemzeti Színház főrendezője, Marton Endre is ...”²⁶

Talán ennyi elég is A. Kurov „igazságot kereső” publicisztikai ténykedéséről, amelyből csak azért idéztünk ilyen bőven, mivel magyarországi beszámolója nemcsak oroszul, hanem német, angol, francia, spanyol, lengyel, cseh, román és svéd nyelven is nyomdafestéket látott.

A Pravdában november közepétől kezdve P. Efimov és M. Odinec budapesti külföldi tudósítók majd minden másodnap beszámoltak a magyar főváros életéről. Ezek az írások annyira semmitmondóak, frázisaik annyira elcsépeltek s „tényeik” oly légből kapottak, hogy nem érdemes idézni belőlük.

Említésre érdemes azonban a moszkvai Irodalmi Újság, a Literaturnaja Gazeta november 22-i száma, amelyben a szerkesztőség közölte a francia baloldali haladó szellemű írók egy csoportjának a szovjet írókhoz intézett levelét. Ez az írócsoport, Jean-Paul Sartre vezetésével, a Kreml magyarországi fegyveres agressziójával kapcsolatban felvilágosításért fordult a szovjet írókhoz. A szovjet válasz — amelyet a Literaturnaja Gazeta ugyanebben a számában közölt — sokat mondó volt. Egyrészt beismerte, hogy a magyar események „komolyak és tragikusak” voltak, továbbá, hogy azok keletkezéséért „részben mi is hibásak voltunk”. Másrészt azonban újra az ismert szövegeket hangoztatta a „Horthy-fasisztákról”, „a kapitalizmus visszaállításáról” és a „nemzetközi reakcióról”. A szovjet irodalmi hetilap a budapesti írószövetségről is közölt riportot. A szovjet tudósító próbált szót érteni magyar írókkal. „Felhívó jeleneteknek” volt tanúja — írja. Egy magyar „írókukac” szemébe vágta, hogy „az ellenforradalom veszélye nem állt fenn 1956 novemberében Magyarországon”, többen „az Egyesült Nemzetek Közgyűlése által terjesztett piszkos rágalomnak” adtak hitelt. Sőt,

„egy ezek közül az írók közül, aki magát kommunistának tartotta, odáig ment, hogy a 'marxizmus krízisééről' mert morogni. Egy másik, egy bizonyos ifjanc írókukac egész nyíltan és hangosan az 'oroszok elleni gyűlöletéről' kezdett beszélni. A gyűlés szelleme semmiképp sem felelt meg egy barátságos beszélgetésnek. De az ordibálót elvitték (sic!), s utána már nyugodtabb körülmények között folytathattuk eszmecserénket...”²⁷

Sok mindent megpróbált a szovjet sajtó, hogy újra és újra meg- és átmagyarozza a magyarországi eseményeket. Foglalkozott a gazdasági kérdésekkel („Az amerikai imperialisták a magyar uránérc megszerzéséért pénzelték az ellenforradalmat”), s kitért többek között a magyar menekültek ügyére is. Vajon miért csábították ezeket az embereket hazájukból el az „imperialisták”? — tette fel a kérdést a Szovjet Szakszervezetek Központi Lapja, a Trud és mindjárt azt javasolta, hogy a menekültek számára gyűjtött összegeket az érdekeltek használják fel „a hazájukból lelkiismeretlenül kicsábítottak, megfélemlítettek” visszaszállítására. Szó szerint:

„Pénzek állnak rendelkezésre ... Emberek kényszer tömegdeportációjához az Óceán túlra. A cél világos: szükség van olcsó munkaerőre... Az élő árukkal kereskedő Egyesült Államok naponta 1000 embert kíván Európából a tengerentúlra szállítani. Latin-Amerika sem marad el az USA mögött, ő is alaposan kiveszi részét e spekulációs kereskedésből. A segítőkészség álarcá alatt a Nyugat, Amerika vezetésével, piszkos ügyleteit bonyolítja le: erőszakos tömegdeportációk segítségével magyarok tízezreit szakítják el hazájuktól. . .”²⁸

S az Izvesztija odáig ment, hogy még magyarázatot is talált egyes nyugati államok „jótekonyságának” igazi okára. Szerinte Kanada azért csatlakozott oly lelkesen a magyarok Óceán túlra való „deportálásához” (!), mivel az országnak 160 000 munkanélkülije van. Az újonnan jöttek tehát — a szovjet lap okoskodása szerint — kiválóan alkalmasak lesznek arra, hogy a tőkés olcsó munkaerői, illetve a sztrájkterő legyenek.²⁹

A szovjet sajtó beszámolóin és kommentárjain kívül még egy egész sor broszúra, riportkönyv és napló jelent meg Moszkvában 1956 decembere és 1957 tavasza között, amelyek a „magyar ellenforradalom”-ból merítették témájukat.³⁰ A

²⁶ Novaja Vremja, 1957. február 21. 24. p.

²⁷ Literaturnaja Gazeta, 1956. december 1.

²⁸ 1956. december 8.

²⁹ 1956. december 19.

³⁰ A magyarországi eseményekről időbeli sorrendben az alábbi szovjet broszurák jelentek meg:

Mazov, V.; Puljach, A.; Simakin, M.; Cernjak: „O sobytijach v Vengrii. Fakty i dokumenty”. Moskva, Gospolizdat, 1957. (Kézirat nyomdába adva: 1956. december 15.)

Zacharenko, V.; Popov, Ju.; Starodub, A.: „Budapest, oktjabr'—nojabr' 1956. g.” Moskva, „Molodaja Gvardija”, 1956. (Kézirat nyomdába adva: 1956. december 24.)

Krusinskij, S.; Maevskij, V.; Efimov, P.; Odinec, M.: „Čto proizoslo v Vengrii. Reportaž”, Moskva, Izd. „Pravda”, 1956. (Kézirat a nyomdába adva: 1956. december 29.)

Prister, Eva: „Vengerskij reportaž”, Moskva, Izd. Inostrannoj Literatury, 1957.

(Kézirat a nyomdába adva: 1957. április 3.)

legtöbb „mű” szerzője nem is volt Magyarországon, s azok, akik a forradalmat követő napokban és hónapokban hazánkban jártak, előre megadott irányelvek alapján szűrték meg és adták közre tapasztalataikat. Ezenfelül fantasztikusabbnál-fantasztikusabb mesékkel tűzdeltek meg azokat. Vajon mit is kezdjünk olyan „tényekkel”, mint „Donovan US-hírszerző tábornok 1956. október 23-án Budapesten termett, hogy személyesen irányítsa az ellenforradalmi lázadást”.³¹ Vagy: „Az ellenforradalom 'ideológiai vezérei' Mindszenty hercegprímás, Lichtenstein herceg, Takács-Tolvay gróf és Esterházy herceg meg társai a rádióban a kapitalista-feudalista rendszer visszaállítására irányuló beszédeket tartottak.”³² S a szabad sajtóról: „November elején sorrendre jelentek meg Budapest utcáin az újságok, jobban mondva lapocskák, amelyekbe horthysták, volt nagybirtokosok és gyárosok írtak.”³³

Egyes szovjet „szemtanúk” írásműveit — csodálkozunk-e? —, még a kádárista sajtó is megsokallta és, mint pl. Mazov esetében, ha óvatosan is, de ellenvéleménnyel élt:

„A kötet összeállítói és szerkesztői azonban helyenként nem fordítottak kellő gondot a szemtanúk feljegyzéseiben foglalt tények ellenőrzésére, és ezek a feljegyzések, sajnos, néhány — a valóságnak meg nem felelő adatot is tartalmaznak.”³⁴

A felsorolt írások a Szovjetunió hivatalos állásfoglalását tükrözték a „magyar ügyben”. Más állásfoglalásról, legalábbis nyomtatott formában, a széles nagyközönség számára hozzáférhetően, nem tudunk. Ismerve azonban a szovjet viszonyokat, nyugodtan állítható, hogy ilyesmi nem létezett. Létezett azonban egy közvélemény, amely a magyar forradalmat rágalmozó, becsmérő cikkek, „tanúvallomások” és pamfletek ellenére nem adott hitelt a szovjet kormány szavainak. John Gunther amerikai újságíró, aki 1956 végén Moszkvában tartózkodott, könyvében így emlékezett meg e közvéleményről:

„Tény, hogy számon szovjet polgár, főleg a diákság, a magyarországi vérontásra igen izgatottan reagált. Diákoknak jó orruk van. Tudták, vagy inkább érezték, hogy valami félresikerült Magyarországon. Tüntetésük, bármilyen csekély méreteket is öltött, igen kényelmetlen volt a kormány számára ... Az újságok természetesen lekicsinyelték a tiltakozó megnyilvánulásokat és úgy próbálták beállítani, mintha egy 'demagóg beszédektől félrevezetett maroknyi csoportocskának' megmozdulásáról lenne szó. Aki azonban e napokban Moszkvában volt, könnyen észlelhette, milyen makacs harcot vívtak a diákok a hivatalos álláspont elfogadása ellen. Íme, egy tipikus példa, amely számos hasonló helyében állhatna: A leningrádi egyetemen egy professzor a nemzetközi helyzetről tartott előadást s ennek során a magyar eseményekre is kitért. Lengyel és magyar hallgatói szembeszegültek kijelentéseivel, félbeszakították a beszélőt és maguk kezdtek beszélni társaikhoz. Gyárakban, a faliújságokon a magyar eseményekre vonatkozó kérdésekkel teli felírások jelentek meg. A moszkvai Lenin-könyvtárban egy előadást a hallgatók megszakítottak, kijelentve, hogy nem hiszik el azt, amit az előadó nekik a magyar eseményekre vonatkozóan mond. A moszkvai egyetemről vagy 100 hallgatót zártak ki emiatt. És mégis egy diák meg merte kérdezni a nagy nyilvánosság előtt professzorát, egy ismert nevű tudóst, hogyan lehetséges Magyarországon általános sztrájk, amikor az tudvalevően nem a kapitalisták, fasiszták és reakciók harcmetódusa, hanem a munkásosztályé?”³⁵

A Szovjetunióban milliós példányszámban jelennek meg az újságok, folyóiratok. És milliós példányszámban látnak napvilágot a könyvek és brosurák is. A hivatalos befolyásolás ellenére pozitív visszhangja is volt forradalmunknak a Szovjetunióban. Ez mindenképpen öröndetes jelenség.

Ovsjannikova, Marija: „Glazami starogo druga. Vengerskie zapiski”, Moskva, Gospolizdat, 1957.
(Kézirat a nyomdába adva: 1957. május 6.)

Stibi, Georg: „Ja videl Vengriju. Zakulisnye pričiny i istinnye celi kontrrevoljucionnogo mjateža v Vengrii”, Moskva, Izd. Innostrannoj Literatury, 1957.

Kézirat nyomdába adva: 1957. május 6.

³¹ Mazov, V., etc.

³² Leonov, V.: „Die Ereignisse in Ungarn”, Moskau, Verlag für Fremdsprachige Literatur, 1957. 12. p.

³³ Leonov, i.m., 23. p.

³⁴ Kulcsár: Külföldi szemtanúk a magyarországi ellenforradalomról, „Élet és Irodalom”, Budapest, 1957. március 15., 7. p.

³⁵ Gunther, John: Inside Russia Today, New York, 1958.

Új Látóhatár

1967. szeptember-október.

X. évfolyam 5. szám

Gosztonyi Péter

Az 1956-os népi ellenállás történetéből

1956 november 8-án Budapest belterületein elhallgattak a felkelők fegyverei. A szovjet hadsereg összpontosított támadással négy napi kemény harc után megtörte a fegyveres csoportok erejét. A külvárosokban ugyan még napokig folyt tovább az egyenlőtlen harc, de a Parlament épületébe ekkor már bevonult a „szolnoki kormány”, élén Kádár Jánossal, akit honvédsereg híján szovjet katonák őriztek.

Különös hónapok következtek: a kettős hatalom időszaka. Névleg a kormány volt az ország ura, de hatalma csak a szovjet intervenciók fegyveres erején nyugodott. A kommunista párt, amelyet október utolsó napjaiban még Nagy Imre és barátai (köztük Kádár) szerveztek újjá, a november 4-i támadás után megszűnt létezni. Az ÁVH rég elemeire bomlott; tagjai civilben, vagy áruházban bujdosnak és a november eleji napokban maguk sem tudták, örüljenek vagy búsuljanak az újabb fordulaton. A rendőrök is széteszlottak; legtöbbjük fegyverrel harcolt a nemzetőrök soraiban, majd amikor győzött a túlerő, eldobta fegyverét és hazament. A néphadsereg zömét a szovjet szervek fegyverezték le és a katonákat fogságba vetették, vagy hazaküldték.

Kádár és minisztértársai így magukra maradtak. Velük szemben a nép állt. S nem is szervezetlenül. A munkástanácsokat, a forradalmi bizottságokat nem zúzta szét a szovjet haderő, és ha kezükben nem is volt puska, ennél eredményesebb fegyvert vallhattak magukénak — a sztrájkot. A munkabeszüntetést a budapesti nagyüzemek még október 24-én határozták el. A példát az ország más részeiben is követték, ezzel is alátámasztva a nemzeti és szociális követeléseket. November 3-án megegyezés jött létre a munkástanácsok és a forradalmi kormány között. A dolgozók, bízva Nagy Imrében és programjában, hajlandók voltak november 5-én, hétfőn, a munkát újra felvenni és ezzel is a békés konszolidációt elősegíteni. A szovjet támadás e szándékot szétfoszlatta. Kádár munkára való felszólítását semmibe vették, sőt megüzenték, csak akkor dolgoznak, ha a szovjet csapatok kivonulnak, Nagy Imrét és Maléért visszahelyezik hivatalukba.¹

Nem tudjuk, hitt-e Kádár tanácsadóinak, hogy egy országos sztrájkot csak „kapitalista módszerekkel” lehet letörni. Mindenesetre azon kívül, hogy november közepétől kezdve tárgyalni kezdett a forradalmi csoportokkal, a rendszer védelmére sürgősen elindította az új fegyveres erő megalakítását.

November 11-én a budapesti rádió, amely még mindig a parlamenti szükségadóból sugározta — főleg tánczenéből álló — műsorát (a Rádió személyzete ugyanis sztrájkolt. Kárpátukrajnából kellett kisegítőket hozni), megszakította adását. Az idegen akcentussal beszélő bemondó többször is a következő hírt olvasta be: „Szombaton reggel a Dózsa György úti tiszti-iskolában megkezdtek az első forradalmi karhatalmi ezred szervezését. A rendfenntartó ezrednek, amely honvédtisztekből áll, feladata a lakosság nyugalmanak, biztonságának megteremtése, a fosztogatások megakadályozása, a békés építő munka mielőbbi megkezdése. A honvédtisztek már szombat éjszaka járőrszolgálatot adtak.” Majd egy felhívás következett. A Budapesten tartózkodó honvédtiszteket felszólították, hogy november 14-én és 15-én „további eligazítás végett” a budai Petőfi Akadémián, illetve a pesti Zrínyi Akadémián jelentkezzenek.

A „puffajkások” ...

A kormány védelmére létrehozott fegyveres erőt hivatalosan karhatalomnak hívták. A budapestiek azonban „Kádár huszároknak” (a hírhedt Bach huszárok után), vagy röviden „puffajkásoknak” (orosz szabású vattázott zubbonyuk után) nevezték őket. November közepére már három karhatalmi ezred állt Budapest területén.² Az egyes ezredek létszáma azonban kezdetben alig haladta meg a párszáz főt.

Kikből verbuválódtak ezek az egységek? Jóllehet a kormányzat nem győzte a sajtóban és a rádióban hangsúlyozni, hogy a karhatalom honvédtisztekből áll, hamar kiderült, hogy a „puffajkások” zömét volt ÁVH-sok és pártfunkcionáriusok adták.³

¹ A sztrájk alól csak két üzemeltetési ág kapott felmentést: a közüzemek (villany, gáz, víz és telefon), valamint a pékségek, amelyeknek a forradalom alatti és utáni hősies magatartásáról egyszer még külön meg kell emlékezni.

² Az 1. Karhatalmi Ezred a Dózsa György úti Honvéd Sportolók Székházában szerveződött. A 2. Karhatalmi Ezred a Zrínyi Akadémián került felállításra. A 3. Karhatalmi Ezred a budai Petőfi Politikai-tiszti Akadémián helyezkedett el. Ezekhez később hozzájött a Belügyminisztérium Karhatalmi Ezrede és 1956 december végén a Honvédelmi Minisztérium Karhatalmi Ezrede.

³ Erről tanúskodnak többek között a hazai kormányzat broszúrai és a karhatalmista lapok munkatársainak elszólásai is. Így pl. Sólyom József és Zele Ferenc a „Harcban az ellenforradalommal” (Budapest 1957) című könyvben az 1. Karhatalmi Ezredről így emlékezik meg:

Ezekhez járult a még október végén Kiskunhalasról a fővárosba vezényelt 37. gyalogezred legénységének egy része. Ezeket megkérdezésük nélkül osztották be karhatalmi szolgálatra. Honvédtisztek is jelentkeztek: Budán vagy 2000 tiszttel telt eleget a rádió közölt felhívásnak. Ezek előtt Horváth és Uszta vezérőrnagy ismertette feladataikat. A magyar néphadsereg „az októberi események” következtében egyelőre megszűnt. A tiszteknek, ha továbbra is katonák akarnak maradni, függetlenül volt beosztásuktól, karhatalmi feladatot kellett vállalniuk. „Csak az maradjon, aki fegyverrel a kézben részt akar venni az ellenforradalom szétverésében!” — ez volt Uszták jelszava és a karhatalmi feladatot vállaló tisztekkel úgynevezett „tisztinyilatkozatot” írtak alá. E „tisztinyilatkozat” többek között a következő pontokat tartalmazta: „Kijelentem, hogy feltétel nélkül csatlakozom az 1956. november 4-én megalakult Forradalmi Munkás-Paraszt Kormányhoz. Egyetértek azzal, hogy a népünket és hazánkat fenyegető ellenforradalmi veszély miatt szükséges volt kérni a baráti Szovjetunió kormányát, illetve a szövetséges szovjet hadsereg segítségét. Ünnepelesen kijelentem, hogy a Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány intézkedéseit magamra nézve feltétel nélkül kötelezőnek elismerem”.⁴ Azokat a tiszteket, akik e hűségnyilatkozat aláírását megtagadták, két heti illetményük kifizetése után azonnali hatállyal elbocsátották a hadsereg kötelékéből. Egybehangzó tanúvallomások alapján mind a Petőfi-, mind a Zrínyi-Akadémián az első napokban megjelenők 65%-a megtagadta a hűségnyilatkozat aláírását.⁵

A karhatalmista szolgálatot vállalókról kezdetben igen előnyösen gondoskodott a „szolnoki kormány”. A karhatalmisták élelmezésükért nem fizettek térítést és illetményeiket a Honvédelmi Minisztérium és a Belügyminisztérium pénzügyi szolgálata, felsőbb rendelkezésre, minimum havi 1600 és 1800 forint között állapította meg.⁶ Természetesen, akiknek 1956. októbere előtt magasabb fizetésük volt (mint pártfunkcionáriusok vagy magasabb beosztású ÁVH- és katonatisztek, azoknak a forradalom előtti illetményt beosztásuktól függetlenül továbbra is folyósították.

Tévedés lenne azt gondolni, hogy minden karhatalmista teljes egészében egyetértett a Kádár-féle politikával.⁷ Erre számtalan példát találhatunk. „Én soha többé nem akarok fegyverrel a kézben szembekerülni a néppel” — írta 1957 januárjában egy a karhatalomtól saját kérésére leszerelt honvédszázados (Szabó Gyula) és leszerelésének okát azzal indokolta, hogy ha november közepén még arról volt meggyőződve, hogy a karhatalomban „igaz ügy szolgálatába” állt, később, amikor „nem egy esetben tüntető tömegek ellen kellett fegyveresen kivonulni”, rádöbrent, hogy valójában népellenes feladatot vállalt.⁸ Szabó százados esete nem volt elszigetelt jelenség. 1956 utolsó hónapjaiban sokaknak kinyílt a szemük. A 2. Karhatalmi Ezred egy beosztottja, Kálvin főhadnagy például ebéd közben kijelentette: „A Hunyadi laktanyában csupa volt ÁVH-s meg az üzemből kirúgott munkás van, akiket azért rúgtak ki, mert kommunisták. Persze, amíg ilyenekből áll a karhatalom, addig nem is fogják szeretni!”.⁹ S még cifrább dolgok kerültek napvilágra, amikor megkezdődött a pártszervezetek felállítása a karhatalomban. Íme egy-két jellemző eset, idézve a 2. Karhatalmi Ezred belső lapjából, a „Pesti Járőr”-ből.

„A hetedik század vezetőségválasztó taggyűlésén nem választották a pártvezetőség soraiba Angyás bajtársat. Egy felszólaló ugyanis elmondta, hogy Angyás bajtárs október 23-án este kb. 8 órakor különösebb indok nélkül (!) a Rádió előtt pártellenes kijelentések közben nyilvánosan elégette párttagsági könyvét...

A harmadik században nem vették fel párttagnak Nagy Gyula bajtársat, aki zavaros nézeteket vallott az ellenforradalom magyarországi tevékenységéről. Többek között kijelentette, hogy a budapesti Pártbizottság szét döntése helyes volt, mert olyanok voltak az épületben, akik vétettek a nép ellen. Még hozzá kell tenni, hogy Nagy bajtárs a bírálatokra úgy reagált, hogy ő nem is akar párttag lenni...

... A pártvezetőség egyik tagja így beszél Utasi századosról: 'Zavaros politikai nézetei vannak, nem lehet kiismerni.' És a tények: a rendelkezési csoportban a forradalmi katonai tanács tagja volt, ahol keményen fellépett az ellenforradalom (értsd: forradalom) bírálóival szemben. Nem értette meg a szovjet hadsereg Budapestre történő hívásának szükségességét, kijelentette, hogy felkelést kellene szervezni a 'barbarizmus' ellen. Vagy más esetben azt mondta, hogy a Szovjetunióban

„November 10-én az ezrednek már hat százada alakult meg, amely főleg az államvédelmi hatóság beosztottjaiból és más belügyi szervek dolgozóiból tevődött össze” (134. l.). A kádárista „Honvéd Újság” a BM Karhatalmi Ezredéről így írt: „A régi rendőrszázalój teljesen szétzilálódott, egy része tanácstalan volt, nagyobb része gyávaságból megszökött... 68 partizán, a munkásmozgalom 68 öreg harcosa volt a mag, amely köré napról-napra újabbak gyűltek. Jöttek a többi partizánok, jöttek a pártfunkcionáriusok és gazdasági vezetők, jöttek a belső karhatalom (értsd ÁVH) hős katonái...” (Honvéd Újság, 1957. április 26.).

⁴ Másolat a szerző birtokában.

⁵ A. T. és H. I. nyilatkozata. (A szerző birtokában.)

⁶ „Honvédségi Közlöny”, 1956, 8. szám. A rendelkezést 1956. november 22-én Csonka Tibor alezredes írta alá. 1956 őszén a magyarországi munkások egy főre jutó havi átlagbére a gyáripárban 1212 forint, az építőipárban 1194 forint volt („Magyar Nemzet”, 1956. szeptember 30.).

⁷ A jelentkezésnél szerepet játszottak személyi, családi okok is. Mihez kezdett volna például, a legtöbb leszerelt tiszt minden szakképzettség nélkül? Voltak, akik két rossz közül a kisebbik rosszat választották. A toborzók ugyanis nem egyszer szorgoztatták, ha a honvédség tagjai nem hajlandók karhatalmi szolgálatra jelentkezni, majd jönnek az ávosok és az oroszok, akik pedig Rákosit hozzák vissza a vezetésbe. Végül voltak olyanok is, akik szántsándékkal „épültek be” a karhatalomba, hogy egy várható újabb forradalmi megmozdulás esetén fegyverükkel együtt csatlakozzanak a néphez.

⁸ „Honvéd Újság” (Budapest), 1957. január 12., 2. l.

⁹ „Pesti Járőr” (Budapest), 1957. január 19., 4. l.

'modern kizsákmányolás' folyik. Elmondják róla, hogy november 4-e után ő és néhány társa géppisztolyokat rejtett el azzal a jelszóval 'még szükség lehet rá!'. Már karhatalmista volt, amikor megismerkedett egy nővel, akiről csak annyit, hogy egy alkalommal azt mondta: semmit sem sajnálnék, ha magukat (már mint a karhatalmistákat) megsemmisíthetném..."¹⁰

Mint látható, ha a fegyver, az egyenruha (a puffajka) és a zsold uniformizálta is a karhatalmistákat, az ÁVH-s szellemet, legalábbis az első időben, nem lehetett közöttük feltámasztani. A karhatalmisták belső lapjának első száma ennek így adott hangot:

„Megbecsülést kívánnak a karhatalom tagjai tehát politikai téren is. Azt, hogy meghallgassák őket, hogy kifejtessék elképzeléseiket, véleményüket, vagy éppen ellenvéleményüket. Politizálni akarnak és nem fejet bólintgatni: tájékozódni, szélesebb látókörre szert tenni, hogy még inkább meggyőződhesselek ügyükről, ügyük igazáról, hogy még jobban végezhesse feladatukat..."¹¹

Mik voltak a gyakorlatban ezek a feladatok? Fegyverek összeszedése, sztrájkoló munkások megfélemezése, tüntető tömegek szétszórása és „ellenforradalmi elemek” őrizetbevétele. Külön feladatuk volt a „segítség nyújtás” a pártszervezeteknek az üzemekben és hivatalokban való megalakításához, illetve „újjászervezéséhez”. Ez nem ment könnyen. A munkástanácsok a legnagyobb egyetértésben még november elején kimondták: a gyárakban és üzemekben semmiféle politikai pártnak nem lehet helye.¹²

A kormány jól tudta, hogy léte és jövője függ a karhatalom erejétől és fellépésének szilárdságától. A szovjet csapatok ugyan ott voltak (fedezetként, tartalékként) az országban, a nép láthatta páncélosaikat az utcasarkokon (kettesével adták az őrséget — a biztonság kedvéért!), de az oroszok a zsoldár szerepre nem vállalkoztak.¹³ Az ország pacifikálását, a rend helyreállítását a budapesti kormánynak kellett vállalnia.

A karhatalom ereje hónapról-hónapra nőtt és az újra előbújt ÁVH-sok szerepe is jelentősebb lett.¹⁴

A cukor és az ostar politikája

A Kádár-kormány ígérekben igazán bőkezű volt. Mindazoknak, akik az elmúlt hónapok megmozdulásaiban résztvettek, többször is, határozottan amnesztiát ígért. Mindent megtett, hogy az ország és főleg a főváros népének kedélyeit csillapítsa. A kibombázottak nagyszámú gyorssegélyt kaptak, sőt még kamatmentesen 20 000 forintig terjedő kölcsönt is kérhettek.¹⁵ Közreadták a kötelező beszolgáltatás eltörlését, jöllehet egy hasonló intézkedést már Nagy Imre kormánya is kibocsátott. Fizetésemelést adtak az ipari és az egyéb munkavállalóknak és intézkedtek afelől is, hogy az illetményeket visszamenőleg is fizessék. Münnich Ferenc az ÁVH feloszlásáról és az ÁVH-sok bíróság előtti felelősségrevonásáról nyilatkozott.¹⁶ Ilyen szellemben írt a párt „Népszabadság” című napilapja is, amelynek fejlécéről hiányzott a „Világ proletárjai, egyesüljetek!” felhívás, de belső oldalait annál több lenge öltözetű nőszemély képe díszítette. Déligyümölcsök behozatalát, amerikai filmek bemutatását, sőt egy francia autógyár működtetését ígérte olvasóinak a lap. Mintha a pestiek ezek hiánya miatt mentek volna a barrikádokra!

A kormány bejelentette, sem most, sem a jövőben nem kívánja, hogy a rossz hírű káderlapok újra bevezetésre kerüljenek.¹⁷ A személyzeti osztályok megszüntetését helyesnek tartja. Nincs szükség rá, hogy a dolgozó élete és jövője a „személyzeti” kezétől (és káderjától) függjön. Az igazgatók kinevezésében is kikérlik ezentúl a munkástanácsok véleményét, és ha mód van

¹⁰ „Pesti Járőr”, 1957. január 3.

¹¹ „Igaz Szóval” (Budapest), 1956. év 1. szám, 30. l.

¹² E feladatokat a (budai) 3. Karhatalmi Ezred írásban is közölte tagjaival. Lásd „A proletárhatalom megszilárdításáért” c. karhatalmista brosúra 9. oldalát.

¹³ Szénási Gézával, a Magyar Népköztársaság Legfőbb Ügyészével november végén riportot készített a Magyar Rádió. A riporter többek között érdeklődött azoknak sorsa iránt is, akiket a november 4-e után bevonult szovjet hadsereg ejtett foglyul, illetve vett őrizetbe. Szénási: „November 22-én estig Szombathelyen 400 személyt, Budapesten 250 személyt és igen sok más vidéki városokban is, pl. Kaposvárott, Kiskörösnön, Cegléden stb. A személyeket csoportonként adják át a magyar hatóságoknak. Ez az átadás folyamatosan a következő napokban is várható.”

¹⁴ Az ÁVH-sokon kívül nagy számban vettek részt a karhatalomban pártfunkcionáriusok is. Erről Kádár János 1957. június 29-én így nyilatkozott: „November 4-én jelentősen csökkentettük a pártapparátust... A leépítés folytán sok olyan elvtárs állás nélkül maradt, aki, ha követett is el hibákat, rendes, becsületes kommunista ... Annak idején azt mondtuk ezeknek az elvtársaknak: most harc van, nem tudunk elhelyezésekkel foglalkozni, fogjátok ti is fegyvert, menjetek a karhatalomba. Ha győz a munkáshatalom, ha normalizálódik az élet, a ti helyzetetek is rendeződik. Ha a munkáshatalom megbukik, nemcsak a ti életek, hanem az egész nép élete (!) kátyúba kerül.” Kádár János: Szilárd népi hatalom, független Magyarország (Budapest 1958), 214 l.

¹⁵ A kerületi tanácsok igazolása alapján a pénzügyminisztérium különleges alapjából 10 000 és 15 000 forint közötti összeget juttattak a kibombázottaknak és előnyben részesítették őket a nyugatról érkező vöröskereszt tes csomagok kiosztásánál is.

¹⁶ „Népszabadság”, 1956. november 11. és december 18.

¹⁷ 1957 tavaszán újra felállították a személyzeti osztályokat és a nyáron újra bevezették a káderlapokat.

rá, az állam csak javaslattal él a megüresedett poszt betöltését illetően.¹⁸ Egyébként is vezető állás betöltéséhez nem szükséges többé, hogy a jelölt párttag legyen. A Magyar Népköztársaságban ezentúl bármilyen vezető funkciót — pártfunkción kívül — pártonkívüli is betölthet. November végén, december elején — talán először a világtörténelemben — a kormány elrendelte, hogy a zálogházak térítés nélkül adják ki azokat a személyi holmikat, amelyeket az elmúlt esztendőben a dolgozók, sanyarú gazdasági helyzetük miatt, kénytelenek voltak elzálogosítani. E „nagyszerű, népjóléti rendelet” végrehajtásáról a „Népszabadság” több riportban számolt be.

Politikai ígérekben sem volt hiány: az új párt nem lesz azonos a régivel, a rákosista párttal — hangoztatták —, nem fog egyeduralomra törekedni. Ezt egyébként sem tehetné; a jelenlegi feladatok sokrétűsége, nehézsége folytán egy párt nem is vállalhatná az ország vezetését. Ha „az állapotok megengedik” Kádár szívesen lát majd a kormányban más pártállású, „haladó gondolkodású” személyeket. A személyi kultusz bűnöseinek felelősségrevonásáról sem kíván az új kormány megfélekezni: Farkas Mihályt és cinkosait bíróság elé fogja állítani. Ott feleljenek majd a rákosista rendszerben elkövetett vétkeikért!¹⁹ Az új pártban amúgysem lesz helyük a karrieristáknak, de azoknak a „baloldali elhajlóknak” sem, akik az elmúlt esztendőben nem a magyar nép érdekei szerint cselekedtek. A „Népszabadság” itt már neveket is említett: Hegedűst, Batát, Pirost, Hidast, Andicsot, Béreit, Kovácsot, Nont, Háy Lászlót és „természetesen” Gerőt és Rákosit visszamenőleg és „örökös időre” kizárták a pártból.²⁰

Közben a Parlamentben a különböző forradalmi bizottságok és a munkástanácsok egymásnak adták a kilincset.²¹ Kádárral akartak beszélni, tiltakozásukat tudtára adni. Kádár nem tért ki e találkozóhoz elől, sőt maga is kereste az alkalmat, hogy szót értsen az ország minden részéből érkező küldöttségekkel. November második felében találkozott például a nógrádi iparmedence forradalmi tanácsának küldöttségével. Dr. Garamvölgyi Antal e találkozásra így emlékezik vissza:

„... Kádár a Parlamentben fogadta küldöttségünket. A tárgyalás közel két óra hosszat tartott.

— Miként értékeli a miniszterelnök úr az eseményeket? — ez volt első kérdésünk.

— Október 23-án — felelte Kádár —, a Rákosiék által elkövetett súlyos hibák miatt a magyar ifjúság és a magyar munkásság fogott fegyvert. Ez a forradalom a nép forradalma volt. Aki az ellenkezőjét állítja, az a történeteket akarja meghamisítani. Meg kell azonban mondanom, hogy november elseje után ellenséges elemek, a felkelést kihasználva, meg akarták nyergelni a magyar nép tiszta forradalmát. Ezért kellett a Szovjetunió beavatkozását kérni. Már most kijelenthetem, hogy épp azért, mert ez a forradalom a mi forradalmunk volt, forradalmi tevékenysége miatt senkit felelősségre nem vonunk!

— Mikor vonják ki a szovjet csapatokat az ország területéről?

— Amint az országban a rend teljesen helyre áll!

— Tudja-e a miniszterelnök úr, hogy az ország bizalmát Nagy Imre bírja és a magyar nép őt tekinti törvényes miniszterelnöknek? Milyen lehetőség van arra, hogy ő átvegye a kormány vezetését?

— Tudom, hogy az ország bizalmát Nagy Imre bírja. Csak rajta múlik, mikor veszi át a miniszterelnökséget. Amint a jugoszláv állam követségét elhagyja, én átadom neki a helyemet.

— Mi az álláspontja kormányának a többpártrendszerrel?

— Ahogy Rákosiék a koalíciós partnereikkel elbántak, az nagyon súlyos hiba volt. Ezt helyre kell hoznunk. Természetesen csak a koalíciós pártokra gondolok.

— Hajlandó-e a kormány három hónapon belül több párttal és nem egységes lista alapján választásokat tartani? — kérdezte a Kisgazdapárt küldötte.

— Több párttal és nem egységes lista alapján nem tarthatunk választásokat. Ezeken a választásokon ugyanis a polgári pártok jutnának többséghez és így azoknak módjukban volna hazánkat a szocialista táborból kiszakítani és átvinni az imperialisták táborába — e szavakkal ismerte be Kádár előttünk a kommunisták gyengeségét.

— A nép leghőbb vágya az ország semlegessége. Mit remélhetünk ezen a téren?

— Minden nép leghőbb vágya a semlegesség, természetesen ez a mi népünké is. Ez az álunk azonban megvalósíthatatlan. Mi szocialista állam vagyunk, nekünk a Szovjetunió oldalán a helyünk.

¹⁸ „Népszabadság”, 1956. november 26.

¹⁹ Farkas Mihályt és fiát, Vladimírt egy titkos tárgyaláson 1957 januárjában 15 évi börtönre ítélték. Farkas és fia 1962 áprilisában amnesztiával szabadult. A volt honvédelmi miniszter ettől kezdve haláláig, 1965 decembéréig, a Magvető kiadónál mint irodalmi lektor tevékenykedett. Fia jelenleg a budapesti Telefongyárban mint mérnök dolgozik.

²⁰ Ez a pártkizárás, mint ahogy később nyilvánvaló lett, csak a tömegek megnyugtatóására történt. Az említettek hivatalos kizárása a pártból jóval később, 1962 nyarán történt. („Népszabadság”, 1962. augusztus 19.)

²¹ „A kormány az utóbbi két hétben a munkástanácsok szálait fogadta. Alig van az országnak olyan része, ahonnan ne jöttek volna munkástanácsok, szakszervezeti funkcionáriusok, ne beszéltek volna velük, ne tárgyaltunk volna velük politikai, gazdasági és helyi problémákról. Sok kiváló munkástanács taggal találkoztunk...” Részlet Apró Antalnak november 25-én a budapesti rádióban elhangzott beszédéből.

— Hozzájárul-e a kormány a párttól független szakszervezet létesítéséhez? Elismeri-e a sztrájkhoz való jogot? — kérdezte egy munkás küldött.

— Nálunk a munkásság van hatalmon, az érdekek közösségének kell tehát jellemezni a párt és a szakszervezetek kapcsolatát. A munkásságnak joga van a sztrájkhoz, de nincs szüksége arra, hogy éljen e jogával, hisz ő az ország gazdája.²²

A munkástanácsok küldötteivel egész novemberben folytak a tárgyalások. Kádáron kívül még Marosán, Apró, Dögei fogadta a munkásság küldötteit. „A Parlamentben a tárgyalások előtt és alatt minden lehető elkövettek a munkástanács tagjainak kifárasztására és megfélemlítésére. Órákon, félészakákön át várták az egész napi hajszától amúgy is kimerült munkástanács tagokat, közben a várószobába sompolygott ismeretlen emberek — nyilván a kormány megbízottai — faggatták és 'gyúrták' őket, hogy a később megérkező Kádárnak vagy Marosánnak könnyebb legyen a dolga. Kinyomozták mindegyikünk múltját, s mindig találtak valamit, amibe — szerintük — bele lehetett kötni. Az egyiknek azt vetették szemére, hogy nem is munkás, hanem mérnök: a másinak — aki igazán munkás volt — a képzettségét keveselték. Igazi hibát ugyan senkire sem tudtak rábizonyítani, de azért nagyon megviselte idegeinket az örökös zaklatás. No meg a gorombáskodás. Marosán még 'kacabetyároknak' is nevezte a munkástanács tagjait”.²³ A fontosabb tanácskozásokat a magyar rádió is közvetítette, jöllehet ez a kormánynak nem tetszett. De a rádió munkatársai kijelentették, ők nemcsak a kormányzat, hanem az egész magyar nép szolgálatában állnak. Ha Kádár akarja, hogy a rádió az ő beszédeit, felhívásait közvetítse, akkor az ellen sem lehet kifogása, ha partnerének érveit is megismeri az ország.²⁴ November 25-én Kádár, majd utána Apró Antal beszélt. A miniszterelnök az október 23-i mozgalmat, annak ellenforradalmi jellegét boncolgatta. Apró főleg a gazdasági kérdésekről és a termelés mielőbbi megindításának fontosságáról próbálta hallgatóit meggyőzni. „Meg kell teremteni a vezető szervezetben a politikai egységet, nyilatkozni kell mindenkinek, kinek az oldalán áll, a demokrácia (?) vagy az ellenforradalom oldalán” — mondotta többek között, majd hirtelen kitört: „Aki az ellenforradalom oldalán áll, vegye a kalapját és menjen. Az ingadozókra, karrieristákra nincs szükség, a nép érdekében kell most igazán dolgozni, alkotni!”.²⁵ Minderre Bali Sándor szerszámkészítő, a Beloiannis Gyár munkástanácsának elnöke nyugodtan, kimérten így válaszolt:

„... Az ellenforradalommal kapcsolatban azt hiszem tisztán, világosan kifejtettem a nézeteimet, hogy a veszélyt mi is láttuk, tudtuk, hogy ez a veszély fennáll és valóban fenn is állt. De igenis ezt az ellenforradalmat nekünk kellett volna letörni és én úgy látom, hogy elég erősek lettünk volna ezt az ellenforradalmat letörni.

Nos, a munkástanácsokkal kapcsolatban. A magyar munkásság, szinte úgy mondhatom, hogy spontán kibontakoztatta a munkástanácsokat, annak ellenére, hogy most egyes szakszervezeti vezetők a szakszervezeteknek akarják ezt a jogot vindikálni, hogy ők csinálták. A magyar munkásság hozta létre ezeket a szervezeteket, ami most egyelőre gazdasági és politikai szervezet, ami mögött a munkásság áll. Mi azzal tisztában vagyunk, hogy a munkástanácsok politikai szervezet nem lehet. Értsük meg, hogy mi azt tisztán látjuk, hogy kell politikai párt, kell szakszervezet, de tekintettel arra, hogy most gyakorlati lehetőségünk ezeket létrehozni pillanatnyilag nincs, kénytelenek vagyunk mindezeket az erőket egy helyre tömöríteni, amíg a kibontakozás meg nem fog történni. Szakszervezetekről addig ne beszéljünk és nem beszélhetünk, amíg a munkásság, a magyar szakszervezeti tagság, alulról felfelé fel nem fogja építeni a szakszervezetet és a sztrájkjogot át nem fogja adni a kezébe. Tudjuk azt, hogy a munkástanácsok gazdasági irányító szervei lesznek az országnak és ezt akarjuk! Tehát nem akarunk abba a hibába esni, mint a múltban a párt esett, hogy egyszerre volt az országnak gazdája, s egyszerre volt a dolgozóknak érdekvédelmi szerve. Mert akkor megint oda jutunk, ahol voltunk ...

A kibontakozással kapcsolatban néhány szóm lenne. Én nagyon sok értekezleten részt vettem, bent voltam a kormánynál is jónéhányszor, a magyar munkásságnak igenis meg volt az az egészséges törekvése, hogy a kibontakozás létrejöjjön. Igenis, azt akarták a munkástanácsok és a budapesti munkástanács is, hogy létrejöjjön az, hogy meginduljon az élet, hogy azok az emberek, akiknek nincs szénük, be tudjanak fűteni, hogy ezeket meleghez juttassuk, hogy a háztetőket újra felépítsük, hogy fedél legyen a gyerekeik feje felett. Mi ezt a kibontakozásnak az útját kerestük és akartuk. Kérdem én, hogy a kormánynak egyetlen egy tagja, ha félt, miért nem jött karhatalommal közénk oda és miért nem beszélgetett el, miért várták azt, hogy mindig is éjfélig, vagy éjfélt után 2 óráig üljenek a budapesti munkástanács tagok, hogy megvárják a kormány egyes tagjait. Tudjuk azt, hogy önöknek sok dolguk van, tudjuk azt, hogy külföldi tárgyalásaik vannak, de véleményünk szerint a magyar belügy, a magyar munkásság és a parasztság ügye a legszentebb ügy ma, a kibontakozás ügye. És ennek érdekében mindent félre kellett volna tenni.

A munkástanácsok kötelessége a sztrájkjal és a munkával kapcsolatban azt hiszem világos önök előtt. Mi mindent el fogunk követni annak érdekében, hogy az életet, az egész vérkeringést Magyarországon megteremtsük, mert tudjuk, hogy ez

²² Idézve a „Fáklya”-ból (Bern), 1959. február 15.

²³ Lásd Tőke Ferenc szerszámkészítő, a Nagy-Budapesti Munkástanács tagjának visszaemlékezését. „Népszava” (London), 1961. október 1.

²⁴ A Magyar Rádió dolgozói a munkát (a sztrájkjog fenntartásával) november második felében felvették. Műsort nem adtak, egész nap zenét közvetítettek hanglemezeiről, amelyet csak hírek és közérdekű bemondások (pl. üzenetközvetítés, keresőszolgálat stb.) szakítottak meg. A műsor részleges beindítása karácsony táján vette kezdetét.

²⁵ Kivonat a budapesti Rádió műsorából. Másolat, a szerző birtokában.

nekünk ugyanolyan érdekünk, mint a kormánynak. A munkások azt is látják, hogy önök a parlamentben később fognak megfázni, mint az ő gyerekeik a házakban ..."²⁶

F. Nagy Sándor, a Ganz Villamossági Gyar munkástanácsának kiküldötte az I. és a II. kerület lakosságának nevében is szólt. Érdekes ezt szóról-szóra idézni:

„Apró elvtárs tájékoztatója igen részletes és alapjában tökéletesen igaza van a kormánynak az Apró elvtárs tájékoztatóján keresztül, egyetlen fontos feladat van, a termelés beindítása. Azonban engedje meg, Apró elvtárs, kijelenteni azt, hogy kissé túl rózsás színben tüntette fel ez a tájékoztatás a helyzetet, mert ez korántsem ilyen sima.

A termelés országos beindításának két tényezője van: az egyik politikai, a másik szervezési kérdés. Ami a szervezési kérdéseket illeti, ott sokkal könnyebben fogunk megbirkózni a feladatokkal, mint a politikai feltételeknél. Nevezetesen, az igaz, hogy a munkástanácsok ebben a pillanatban többé-kevésbé uraik a helyzetnek, nyugodtan merhetnénk azt mondani, hogy ma az *igazi hatalom a fegyveres erő mellett Magyarországon a munkástanácsok hálózata*. Ez rendelkezik a tömegekkel, ebben bíznak az emberek túlnyomó többségében, tehát ez egy olyan hatalom, amely kétségtelenül képes lesz arra, hogy szervezetében felépítse a termelés nagyon sürgős megindítását. Ami a politikai vonatkozásokat illeti, ott bizony a munkástanács sem rendelkezik azzal az erővel, amely feltétlenül szükséges lenne ahhoz, hogy a termelés ilyen rettentően simán megindulhasson. Szó sincs erről, mégpedig azért nincs, mert meg kell állapítani, hogy a kormány — kétségtelenül így van! — nagyon sok követelésben olyan merev, ami teljességgel érthetetlen!

Mindazok a politikai feltételek, amelyek a termelés beindításához feltétlenül szükségesek, csak akkor teremtnének meg, ha végre egyszer a nép és a kormány valóban egyet akar! Egyet akar: az 1956. október 23-i forradalmi követelések teljesítését, azaz nem mást, mint szocializmust építeni Magyarországon, de olyan demokratikus körülmények között, amely demokratikus körülmények megegyezően tudomásul veszik azt, hogy az országban a dolgozók kétkézi munkája nyomán jön létre minden. Terror nélkül bánni a dolgozókkal és adott körülmények között megfelelő jólétet biztosítani azoknak, akik létrehozhatnak mindenféle jószágot.

Ezt az egységet azok a merevségek akadályozzák, amelyekről már az itt előttem felszólaló két szaktárs részletesen beszélt. Teljességgel érthetetlennek tartom én magam részéről és tökéletesen érthetetlennek tartja az a több mint 30 000 ember, aki bennünket megbízott azzal, hogy szóljunk az ő nevükben, miért nem intézkedik, de nagyon sürgősen a kormány, hogy a magyar fegyveres karhatalom munkásokból legyen megerősítve. Mi több mint két héttel ezelőtt elég alapos tárgyalásokat folytattunk ebben a kérdésben a kormánnyal, ott volt ezen a tárgyaláson többek között Apró elvtárs is és Kállai Gyula elvtárs. Kijelenthetem, határozott ígéretet kaptunk akkor Kádár, Apró és Kállai elvtársaktól (...), hogy ezt a követelését a munkásságnak teljesíteni kell. Mindaddig semmiféle nevezendő intézkedés nem történt.

A másik ugyanilyen követelés az volt, hogy meg kell szervezni a fegyveres gyárőrséget, nevezetesen azért, mert nemcsak a kormány kíván biztosítékokat a munkásosztálytól arra, hogy a munkásosztály nem fogja engedni a fasizmust létrehozni Magyarországon, hanem a munkásosztály is biztosítékot kíván a saját maga felfegyverzésén keresztül arra, hogy viszont itt semmiféle más erő valóban nem tudja megfordítani a forradalom eredeti és valóságos célkitűzéseit és a forradalom által eddig elért vívmányokat! Nem tudom, hogy kinek fűződhet ahhoz érdeke, mert hogy az egész kormánynak nem, az biztos. Ezeket az égetően fontos kérdéseket napról-napra elodázzuk! Ha ezeket a kérdéseket, nevezetesen a karhatalom azonnali megerősítését munkásokkal, a fegyveres gyárőrségek megszervezését, akár századonként, akár nagyobb gyáranként, zászlóaljanként, végrehajtjuk, a kormány és a munkásosztály is garanciát kapott egymás támogatására, egymás segítségére! Javasolom, hozzon végre határozatot a kormány, a karhatalomnak a munkásokból történő megerősítésére és a fegyveres gyárőrségek gyorsan történő megszervezésére ..."²⁷

E rádióadást az egész ország feszült figyelemmel hallgatta. Kádár, de méginkább Apró beszéde osztatlan felháborodást keltett a munkások között. A XX. kerületi munkástanács tiltakozásának kifejezéséeként külön röplappal fordult a kerület lakosságához, amelyben többek között ezt írták: „... Tiltakozunk nevezetesen a vasárnap, Kádár János által tett kijelentés ellen: '... húzzák be a fülüket, farkukat.' És Apró Antal által tett kijelentés ellen: '... akinek ez nem tetszik, az vegye a kalapját és menjen!'. Tiltakozásunk alapja az, hogy az ország nem 20 személy tulajdona, hanem a tízmillió Magyar Népé ..."²⁸ Ezek és a hasonló rölapok mind leszögezték, hogy a munkásság nem ellenforradalmár, nem fasiszta, hanem a szocializmus pártján áll. Mindez nem érdekelte a kormányt. November végén az Elnöki Tanács törvényerejű rendelettel szabályozta a munkástanácsok működését, kimondva egyben, hogy munkástanácsokat csak termelő üzemekben és egyes közlekedési ágazatokban lehet létrehozni. „A termelő tevékenységet nem végző hivatalok, intézmények, szervezetek, továbbá a postaforgalom, a közhasználatú autóközlekedés, villamos- és légi közlekedés dolgozói munkástanácsokat nem választhatnak” — mondotta a rendelet, eleve leszűkítve így a munkástanácsok számát, illetve a lakosságra gyakorolható befolyását.²⁹ Ugyancsak

²⁶ Kivonat a budapesti Rádió műsorából. Másolat, a szerző birtokában.

²⁷ Kivonat a budapesti Rádió műsorából. Másolat, a szerző birtokában.

²⁸ „Szemle” (Brüsszel), 1961, 3. szám, 67. l.

²⁹ „Népszabadság”, 1956. november 22. 1. l.

novemberben rendelték el az összes nemzeti- és forradalmi bizottság azonnali hatályú feloszlatását. Ezzel egyidőben már kísérletek történtek, hogy a budapesti és vidéki nagyüzemekben újra megalakítsák a kommunista pártszervezeteket. Ez a munkások határozott fellépése következtében azonban nem járt sikerrel. A november 4-e utáni események súlyosan kompromittálták a magyarországi kommunistákat. A párt nagyarányú toborzási kampánya ellenére — amelynek során minden jelentkezőt azonnal felvettek —, az MSZMP országos taglétszáma decemberben alig haladta meg a 100 000 főt, azaz az ország lakosságának egy százalékát! Ennek az elenyésző kisebbségnek a nevében (amely egyébként is nagyrésztben közvetve vagy közvetlenül a pártból élt), hozta meg az MSZMP Ideiglenes Központi Bizottsága azt a december 7-i párthatározatot, amely az „októberi eseményeket” ellenforradalomnak minősítette.³⁰

Ettől a naptól kezdve a „cukor” politikáját mindjobban felváltotta az „ostor”, azaz (stílusosan!) a „kancsuka” politikája. December 9-én a kormány feloszlatta a Nagybudapesti Központi Munkástanácsot és vezetőit — Bali Sándort, Rácz Sándort, Tőke Ferencet, Sebestyén Miklóst és Kalocsai Györgyöt — letartóztatta.³¹ Ugyancsak kezdetét vette (részint már novemberben!) az ismertebb forradalmi vezetők és harcosok börtönbe való hurcolása. Dudás Józsefet, a forradalom „Machno bátyáját”, Kádár tárgyalásra hívta magához és amikor Dudás — bízva az adott szóban — az Országház épületében megjelent, ott már az új ÁVH fogdmegjei vártak rá.³² Szabó bácsit, a Széna-téri ifjúmunkások legendás vezetőjét, akit a műegyetemisták találóan „56 Bem apójának” neveztek, szobakonyhás lakásában, álmában lepték meg a karhatalmisták. Kopácsi Sándort, Budapest főkapitányát hivatali szobájából hurcolták el, míg Gimes Miklós újságíró, a szellemi ellenállás egyik vezetőjét lakásán tartóztatták le a „puffajkások”. December 11-én a kormány kihirdette a „rögtönbíráskodást”. A következő hetekben egyre-másra születtek a halálos ítéletek.³³

A népi ellenállás különböző válfajai

Amíg a Parlamentben a tanácskozások folytak Kádár és a forradalmat képviselő munkástanácsok között, a nép — szerte az országban — vezetőitől jórészt megfosztva, szegényes eszközeivel és egyéni módszerekkel folytatta az ellenállást. Novemberben-decemberben az egész országban álltak a gyárak, üzemek és a bányák csak annyi szemet adtak, amennyi a közüzemek és a kórházak ellátását biztosította. Budapesten nem járt sem a villamos, sem az autóbusz. A Fővárosi Közlekedési Vállalat dolgozói így akarták megakadályozni a sztrájtörők esetleges munkábaállítását. A Kádár-kormány hiába mozgósította a karhatalmat és állította be villamosvezetőknek a „puffajkásokat”, a közlekedés csak ideig-óráig volt biztosítható. Később sem javult a helyzet. Egy riporter erről így adott számot: „A 7-es autóbuszon történt, de már a budai oldalon. Az egyik utas kíváncsiskodott, hogyan lehetséges, hogy mégiscsak járnak az autóbuszok? A kalauz a következő választ adta: Most engedték ki a vezetőnket a rendőrségtől azzal, hogyha nem indulunk meg, újra letartóztatják. A munkástanács vezetője idős ember. Megértheti, ha megérti, hogy az ő kedvéért indultunk. De azért egy óra múlva újra leállunk!”³⁴ Ugyanebben a riportban egy buszvezető is megszólalt: „Hát, máma reggel kiindultunk a 32-es busszal. Én voltam a második kimenő. Sajnos, a Zalka Máté téren (Kőbánya — G. P.) rosszindulatú emberek olyan szavakkal illettek, amik nem egy munkásnő felé szólnak . . . Sajnos, a vonalon végig mindenhol leköpdöstek, szidalmaztak és fenyegettek és az utasokat lezavartak a kocsiról és bezavartak bennünket a garázsba.”³⁵ A riport így fejeződött be: „Zuglóban történt reggel kilenckor: a 44-es villamost leállították. A 7-es autóbust fel akarták borítani. Nem ellenőrzött, de általánosan elterjedt hírek szerint a vezetőre rálöttek . . .” A nép viselkedése érthető volt: a teljes és általános sztrájk segítségével kívánták követeléseik teljesítését kikényszeríteni: Nagy Imrét mint miniszterelnököt, a szovjet csapatoknak az ország területéről való kivonását és a többpártrendszeren alapuló szabad választást.³⁶

³⁰ Az MSZMP Központi Bizottságának határozata szerint az „ellenforradalom” kitörését négy fő ok együttesen idézte elő. Ezek: „a) a régi vezetés súlyos hibái; b) a revizionista árulás; c) a bukkott kizsákmányoló osztályok hazai ellenforradalmi erői, végül és döntően, d) a nemzetközi imperializmus.” Nemes Dezső: Magyarország felszabadulása. Magyarország fejlődése a felszabadulás után, Budapest 1960, 284. l.

³¹ A munkástanácsok letartóztatása már december 5-én megkezdődött. December 11-re ugyan a 200 letartóztatottból 96 személyt (köztük Tőke Ferencet) a karhatalom ideiglenesen szabadlábra helyezett, a többséget azonban továbbra is fogva tartotta.

³² Dudás József 1912-ben született Erdélyben. Mérnöki képzettséggel rendelkezett. Korán tagja lett a kommunista pártnak, de 1940 táján elhagyta a moszkovita pártot és egy trockista csoportnak lett tagja. 1944-ben aktív antifasiszta tevékenységet fejt ki Budapesten. Horthy megbízásából a Szovjetunióban is jár. 1945 után a Kiszgadzapárt képviselője, 1947-ben Péter Gábor letartóztatja és 1954-ig internáltja. A forradalom alatt egy nagyobb felkelő csoport vezetője lett, amelynek főhadiszállása a „Szabad Nép” épületében volt. 1957. január 19-én titkos tárgyaláson halálra ítélték és az ítéletet még aznap végrehajtották.

³³ A statárium első áldozata Szívós Géza 25 éves fuvaros volt, akit december 18-án vett őrizetbe a karhatalom és fegyverrejtegetés miatt 1957. január 3-án a budapesti helyőrség katonai bírósága halálra ítélt („Népakarát”, 1957. január 4.).

³⁴ Elhangzott a budapesti Rádió „Napról-napra” című adásában 1956. december 12-én, 19 óra 30 perckor.

³⁵ Ugyanott.

³⁶ Az adott politikai helyzetben e maximális követelések hangoztatása, mai szemmel nézve, nem volt helyes. A Nagybudapesti Központi Munkástanács józan politikai érzékkel ezt felmérte és igyekezett Kádárékkal szemben egy minimalista programot képviselni (l. Sebestyén

Hiába jelentek meg a Kádár-kormány legkülönbözőbb plakátjai és felhívásai a pesti utcákon. A nép semmibe vette, gyakran azonnali le is tépte őket a falakról.³⁷ A párt lapját, a „Népszabadság”-ot csak azért vették meg az újságárutól, hogy azt demonstratív módon a nagy nyilvánosság előtt eltépjék, vagy elégezzék.³⁸ Mivel a forradalom tüzeiben született új magyar sajtót a hatóságok betiltották (illetve a nyomdákat szovjet csapatokkal és „puffajkásokkal” őriztették), az emberek híreik jórészt a szakszervezet lapjából, a „Népakarat”-ból és a betiltásáig forradalmi szellemű honvédságból, a „Magyar Honvéd”-ből merítették. 1957 tavaszáig több lap nem is jelent meg a kétféle Budapestben. Annál több röplap és felhívás árasztotta el az utcákat. Ezek a különböző ellenállási csoportok, vagy — lapengedély híján — a munkástanácsok szóltak a néphez. S a gúny és a vicc is az ellenállást szolgálta. Példaképpen álljon itt egy pár azokból a viccekből, amelyeket e sorok írója 1956 novemberében a pesti utcák falain kifüggesztve látott:

Elveszett a nép bizalma. A becsületes megtaláló jutalomban részesül: Kádár Jánosnál, a budapesti parlamentben. Orosz állampolgárságú megtaláló leadhatja a Kremlben is.

Keresek minden házkörüli szolgálatra alkalmas miniszterelnököt. Büntetett előélet, szovjet állampolgárság nem akadály. Gerincesség és jellem nem szükséges. Lehet kárpátaljai állampolgár is. Szovjet főparancsnok: S. K.

Felhívás! Budapest polgárai! Vigyázatok! Az országban majdnem tízmillió függetlenségre, szabadságra és emberi gondolkodásra elszánt ellenforradalmár bujkál. A letűnt arisztokrácia negyedeiben, például Csepelen és Kispesten több tízezer földesúr, tőkés, tábornok és bíboros sáncolta el magát. A bandák garázdálkodása miatt összesen hat munkás maradt életben, akik Szolnokon kormányt alakítottak.

A Magyar Néphez! Magyarok! Testvéreim! Elvtársak! Dolgozzatok, mert végem van. Családos ember vagyok, miniszterelnök, rajtatok múlik, hogy továbbra is az maradhassak. Tekintsétek az oroszok húsz hadosztályát és becstelenségben megöszült fejemet. Ha nem dolgoztok és az oroszok ki találnak menni, akkor mi lesz velem? Kádár János s.k.

Ellenforradalmárok! Hazaárulók! Számítunk rátok! Támogassatok bennünket és dolgozzatok! Az elemi iskolák megreformálásánál körülbelül negyvenezer ember legyilkolásával tanúbizonyságot tettünk arról, hogy a dolgozó népet szolgáljuk, örömmel jelentjük be, hogy a magyar kormány egyre lelkesebben zárkózik fel önmaga mögött. Éljen Kádár János, aki megteremtette a magyar egységet önmaga ellen!

Keresünk párttagokat az MSZMP részére. Mihelyt tíz jelentkező akad, azonnal nyilvános nagygyűlést tartunk.

November 23-án, a forradalom kitörésének egy hónapos fordulóján délután 14 és 15 óra között kiürültek Budapest utcái. Az orosz őrszolgálaton kívül senki sem tartózkodott a máskor emberektől nyüzsgő körutakon, de még a mellékutcák is üresek voltak. Budapest lakossága így „szavazott” a Kádár-kormány ellen. Az ellenállók már napokkal előbb figyelmeztették a népet: a megadott időben csak az járjon az utcán, aki az ország jövőjét csak a „szolnoki kormány” irányítása alatt tudja elképzelni. A demonstrációk decemberben is folytatódtak. A gyászos november 4-re emlékezve december 4-én több ezer asszony és lány rendezett „néma tüntetést”-t a Hősök terén az Ismeretlen Katona sírjánál. Erről az újvidéki „Magyar Szó” így számolt be:

„A nők első csoportja különböző irányokból fél 11 körül érkezett az óriási Hősök terére. Csendesen haladtak, nemzeti és fekete zászlókkal, kettős vagy hármassorokban. Mindenféle életkorúak voltak, nagyjából szerényen öltözöttek, kendővel a fejükön. Sokuknak még kezükben volt az élelmiszer szatyor s mindannyian virágcsokrokat és koszorúkat vittek. Ugyanakkor a tér bejáratánál több szovjet páncélauszárta helyezkedett el. Néhány kocsi elzárta az utat a Magyar Ifjúság útja felől. Ezekből a kocsikból lövésre kész fegyvert szorongató katonák és tisztek szálltak le, és kezdték visszaszorítani az asszonyokat. A tömeg egyre nagyobb lett s nem oszlott szét, hanem csak irányt változtatott és a Múcsarnokot megkerülve hátulról próbálta megközelíteni a Névtelen Hős sírját.

Ekkor közvetlenül a sír elé állt egy páncélkocsi. Az asszonyok hangosan tiltakoztak. Egyesek a szovjet katona lába elé dobálták a koszorúkat. Valaki énekelni kezdte a himnuszt és a tömeg felkapta a dalt. Tizenegy óra után még egyre érkeztek az asszonyok éneklő csoportjai. Már többbezen voltak. A férfiak távolabb álltak, az úttesten. A kikövezett téren néhány diplomáciai autó haladt át. Ekkor érkezett oda Münnich Ferenc, a fegyveres erők minisztere két szovjet tábornokkal. Nagyszámú magyar rendőr és tiszt is látható volt. Délelőtt fél tizenkettő körül a szovjet katonák valószínűleg valamilyen

Miklós visszaemlékezését a brüsszeli „Szemle” 1961. év 3. számában). De ki kérheti a néptől számon, hogy nagy elkeseredésében még diplomáciai érzékkel is rendelkezék?

³⁷ Jellemző volt a kommunista taktikázására, hogy e plakátokkal a nép nemzeti érzésére appelláltak. Így pl. lepedő nagyságú Kossuth címereket jelentettek meg, Juhász Gyula verseket nyomtattak ki és hirdetményeiket nemzeti színű keretben helyezték el. Az egyetlen kommunista, akire hivatkoztak, Tito volt. Pulai beszédének kivonatait a városban több helyen is lehetett olvasni.

³⁸ E napokra jellemző hír a „Határőr” 1957. február 14-i számából: „1957. január 20-án Arathau Gusztáv hadnagy, karhatalmi tiszt Csepelen arra lett figyelmes, hogy valaki nagyobb mennyiségű 'Népszabadság' vásárol, meggyújtja és szétrugdossa azt. A szolgálaton kívüli karhatalmista igazoltatta az illetőt és elvette személyazonossági igazolványát. Az újságégető csakhamar visszatért három barátjával és megtámadta a karhatalmistát. A karhatalmista megadásra szólította fel őket s mikor ennek nem tettek eleget, Alpár Lászlót, az újságégetőt pisztollyal bokánlőtte ...”

újabb utasítás alapján kezdték átengedni a sír felé az asszonyok menetét, később pedig elvonultak a tér közepéről. Az asszonyok csaknem *két és fél órán* át vonultak a síremlék előtt, elhelyezték a síron virágcsokraikat, s a Himnuszt énekelve távoztak... Az idő borult és ködös volt. Néhány mellettem álló magyar tiszt szemét könnyek borították el... Az asszonyok kisebb csoportjai érkeztek a délutáni órákban is, amikor a Névtelen Hős sírját már teljesen befedték a virágok. A síremlék négy sarkán egy-egy rendőr állt vigyázzállásban. A gyertyák lassan csonkig égtek és egy papírlapról az eső lemosta a feliratot: A magyar anyák — hőseinknek..³⁹

A magyar nők tüntetése december 5-én is folytatódott. A Petőfi szobor előtt, a Nyugati pályaudvarnál, a Múzeum-kertben gyűltek össze az asszonyok, akik ellen az oroszok harckocsikat és páncélautókat mozgósítottak.⁴⁰ E nap estéjén újra politikai jelszavakkal volt tele a város. A nők — mert férfiakat nem engedtek maguk közé, joggal félve egy esetleges véres összetűzéstől az oroszok részéről — a forradalmat éltették és a jugoszláviai újságíró szerint is „tisztakezü kormányt” követeltek. A tüntetők túlnyomó többsége munkásasszony volt, de soraikban ott vonult nem egy asszony az „új osztály”-ból is. Így pl. Horváth Imréné, a Kádár-kormány külügyminiszterének a felesége és Marosán Györgyné.

December 6-án a Kádár-kormány ellenlépésre szánta el magát. „Másnap reggel. . . benéztem a pártbizottságra. A titkárság adminisztrátora, amint meglátott, félrehívott: ... A Központi Bizottság utasítására délben tüntetni megünneljük!” — így emlékezett vissza később egy Kis Tamás nevű pártfunkcionárius erre a szervezett (és kudarcba fulladt) kádárista demonstrációra. A pártbizottság vagy 2-300 funkcionáriust (ők ezerről írtak 1957 őszén) tudott csak az utcára küldeni.⁴¹ Ezek vörös zászlók alatt, a munkás-paraszt kormányt éltetve vonultak a Nyugati pályaudvar felé. A népből felfortyant a vér, amikor a funkcionáriusok egymás hangjától mindjobban felbátorodva az orosz hadsereg, Kádár és a szovjet-magyar barátság éltetése után rátértek a forradalom gyalázására („Szovjet-magyar barátság — vesszenek a fasiszták!”).⁴² Szó-szót követett, majd tettelegességre került a sor és alig telt el egy kis idő, a kádárista demonstrátorok szétszórva menekültek a Nyugati pályaudvar felé, ahol — jó előre felkészülve! — „puffajkások” pár százada, szovjet páncélkocsikkal megerősítve elzárta az utat. A karhatalom vezetői nem sokat tétováztak: tüzet nyitattak a jelszavak miatt felháborodott emberekre.⁴³ A Nyugati pályaudvar előtt kifejlődött „csatának” — egyenlőtlen erejű ellenfelekkel! — csak a hazai publikációk szerint is 6 „ellenforradalmár” halottja és több mint 50 letartóztatottja volt.⁴⁴ A karhatalom emberéletben nem szenvedett kárt, erkölcsileg annál nagyobbat. A felbőszült tömeg pusztta megjelenésével, illetve határozott fellépésével, nem egy helyen, futásra kényszerítette a karhatalmistákat, akik — mint pl. K. P. százados esetében — még igazolványukat is odadozták ijedtükben a tömegnek, azzal mentetgetve magukat: „nézzétek, én nem vagyok ávós!”⁴⁵

December elején aztán különösen megvadultak a „puffajkások”. A letartóztatások, éjszakai elhurcolások napirenden voltak. A legsötétebb sztálini idők tértek hirtelen vissza Budapestre. A „Népakarat” erről így írt:

„... egymás után keresik fel olvasóink szerkesztőségünket olyan panaszokkal, amelyeket nem hagyhatunk szó nélkül. Családanyák panaszozik, hogy egy vagy két hét óta nem tudnak gyermekeikről. Gyárigazgatók kérik segítségünket, hogy derítsék ki, hová lett egyik vagy másik munkatársuk. Hosszas utánjárás után megtudjuk: a keresettek a Markó utcai vagy a Fő utcai fogházban vannak, napokon át senki sem hallgatja ki őket, senki sem közli velük az előzetes letartóztatásukról szóló végzést. Ügyvédek jönnek fel hozzánk: napok óta nem találnak módot arra, hogy beszéljenek hosszabb idő óta őrizetben lévő védencükkel, mert a hatóságok olykor azt sem tudják, hol van az őrizetbe vett (már a fentiekből is nyilvánvaló: egyik esetben sem statáriális jellegű ügyekről van szó!).

Néhány példa. Ferenczy Margit és Lakatos Péter Pálné gyógyszerészeket bizonyos röpiratok írógépen történt sokszorosítása miatt tartják a Fő utcában november 16 óta. Érdemben nincs az ügyhöz hozzászólni valónk. De ahhoz van, hogy védőjük Dr. Lemkényi Dezső nem nyerhet betekintést az ügy irataiba, a letartóztatottakkal nem beszélhet, sőt hozzátartozóik tartózkodási helyükről is csak véletlen folytán értesülhetnek.

Német Imrét és feleségét, a Nagytétényi Gumigyár mérnökét, illetve technikusát a múlt hét keddjén vették őrizetbe a Móricz Zsigmond körtemi tüntetésnél. Ehhez is csak annyit: az asszony édesanyja, a gyár igazgatója egy hét óta hasztalan érdeklődtek, semmit sem sikerült megtudniuk az említettek hollétéről. Egy hét után is csak egy szabadon bocsátott őrizetes

³⁹ G. Altman beszámolója az újvidéki „Magyar Szó” 1956. december 5-i számából. Az asszonytüntetésnek e sorok írója is tanúja volt.

⁴⁰ G. Altman az 1956. december 6-i „Magyar Szó”-ban.

⁴¹ „Élet és Irodalom” (Budapest), 1957. december 6.

⁴² Kiért mentek az utcára ezek a tüntetők? Nos, Kis Tamás elárulja: „Katonákkal megrakott szovjet teherautó jön a Városligetnél. Fürkészve nézik a tömeget — tapasztalataik szerint az utóbbi időben semmi jó nem sült ki az ilyesimből. De most másképpen történik ... Minden eddiginél jobban harsog: Éljen a szovjet hadsereg! Szovjet-magyar barátság, vesszenek a fasiszták! Aki talán a jelszót nem értené, annak az integő kezek, a szemek és az arcok beszéde mond el mindent. És ha semmi mást nem láttam volna egész nap, mint ezeknek a kiskatonáknak a csodálkozóan boldog, hálás, visszarágyogó szemét (ők voltak nekünk hálásak!), akkor is felejtethetetlen élményeim közé sorolnám ezt a napot.” „Élet és Irodalom”, előbbi szám.

⁴³ Erről bővebben írtam a „Sortűz a Nyugati pályaudvar előtt” című cikkemben, „Új Hungária”, München, 1957. december 13.

⁴⁴ „Népszabadság”, 1956. december 7. és Súlyom-Zele i.m., 145. l.

⁴⁵ Súlyom-Zele i.m. részletesen leírja ez esetet, 144. l.

közölte velük, hogy a mérnök a Markó utcai börtön III. emelet 2-es számú, felesége pedig a IV. emelet 27-es számú cellájában van. A fiatalasszonynak mellesleg 15 hónapos a fia. Szökéstől — kivált, ha a férj letartóztatásban van — aligha kellett tartani.

Sajnos, nem merítettük ki a példákat, amelyeket ismerünk és itt felsorolhatnánk ...⁴⁶

Mindez azonban nem törte meg, ellenkezőleg, megsokszorozta a budapestiek ellenállását. December 14-én a budai Móricz Zsigmond körtéren csapott össze a nép a karhatalmistákkal, akik meg akarták törni a HÉV-dolgozók sztrájkját.⁴⁷ Három halott, több tucat sebesült és sorozatos letartóztatások — ezzel végződött a „körtéri csata”. 1957. január 11-én meg a csepeli munkások támadtak rá a gyárukba behatolni akaró „puffajkások”-ra és pusztá kézzel kergették ki őket az üzem területéről. A karhatalom a munkások által októberben elkergetett régi sztálinista igazgatót akarta posztjába visszahelyezni. „... Nagy tömeg verődött össze a Vasmű kapujánál, majd később az igazgatósági épület előtt. A tüntetők fenyegették és szidalmazták a karhatalmat, és a gyár igazgatójának, a kirendelt kormánybiztosnak, valamint az MSZMP intéző bizottsága elnökének eltávolítását követelték. A november 4-e előtti időkre emlékeztetően egyes ellenforradalmi elemek rövidesen már lincselésről és akasztásról kiabáltak” — így tudósított erről a „Népszabadság”, hozzáfűzve, hogy az épületbe behatolókra „a karhatalom előbb riasztólövéseket adott le, majd kénytelen volt fegyverrel kiűzni a támadókat”.⁴⁸

Ezekben a napokban minden az ellenállást szolgálta. „A 15-ös autóbuzson rászóltak a kalauzra, hogy az Engels tér az Erzsébet tér. Az utasok ezt pártfogolták” — így kesereg egy újságíró a tömegek passzív ellenállásán.⁴⁹ Egy másik — már februárban! — azt fájtalta, hogy a budapestiek újra a háború előtti utcaneveket használják: „Bizonyára sokan észrevették, hogy az utóbbi időben — noha az utcai névtáblák a helyükön maradtak — a Tolnay Lajos utcából ismét Conti utca, a Moszkva térből ismét Széll Kálmán tér, a Vorosilov útból Stefánia út, a Tolbuchin körútból Várház körút lett. Így emlegetik az emberek az utcán, így mondják be a megállókat a kalauzok, sőt nemegyszer így jelennek meg az újságok hasábjain is ...”.⁵⁰

A Magyar Írók Közgyűlése — december végén — egyöntetűen a forradalom mellett foglalt állást és ugyanilyen értelemben nyilatkozott a MEFESZ nagybudapesti aktívá értekezlete is. A következő hetekben mindkét szervezetet, később az Újságíró Szövetséget is, a kormányzat rendeleti úton feloszlatta, illetve működését felfüggesztette.

Tévedés lenne hinni, hogy a november 4-e után kibontakozó népi-nemzeti ellenállás csak a fővárosra korlátozódott. A vidék lakossága — városokban és falvakban egyaránt — nemcsak utánozta a budapestieket, de ellenállása több helyen még túl is szárnyalta a fővárosét, így például *Salgótarjánban* (lakóinak többsége munkás) december 9-én véres összetűzésre került sor a nép és a karhatalom között. Hogy a kisterenyei bányauzem munkástanácsának két tagját kiszabadítsa a karhatalom fogságából, szinte az egész szénmedence munkássága (körülbelül 8-10 000 ember) a rendőrség épülete elé vonult tüntetni. A karhatalom szovjet páncélosokkal erősítette meg magát. A szovjet parancsnok felszólította a tömeget, hogy válasszon küldöttséget, utána vonuljon el békességgel. A foglyok ügyében a karhatalom majd az öt küldöttel tárgyal. „A tömeg, bízva erejében és ismerve a kommunizmus módszereit, nem engedelmeskedett, hanem tovább kitarott a követelése mellett. Több felszólítás, figyelmeztetés nem hangzott el. Nem adtak le riasztó lövéseket, nem lőttek a levegőbe, csak egy jelző lövés hangzott el a háttérből és a karhatalmisták géppisztolyai, az orosz páncélosok fedélzeti fegyverei a hatalmas fegyvertelen tömegre tüzet nyitott... Közel 200-an maradtak halva és sebesülten az utca kövén.”⁵¹

Vér folyt Egerben is. December 10-én, 11-én és 12-én. Először az egri 60. gyalogezred világháborús hősi emlékművét koszorúzta meg a tömeg, utána a Petőfi térre, a költő szobrához vonultak az emberek. „Itt már egyik percről a másikra az eladdig viszonylag mérsékelt tüntetés kormány- és szovjetellenes tüntetéssé változott. Kádár Jánosnak kötelet ígértek, a tömeg lelkesítésére egyesek, majd többen azt kiabálták 'nem félünk a haláltól'. 'Kilőjük a tankokat' kiáltással megrohamoztak egy tankot” — írta egy helybeli lap,⁵² majd megemlíti, hogy a tömeg közáporral fogadta a szovjet katonákat, megrohamozta a nyomdát (hogy elégesse a hivatalos kiadványokat, újságokat, plakátokat) és ezt a tevékenységet a következő napokban is folytatta. A halottak, sebesültek számáról nincs pontos értesülésünk ... *Hódmezővásárhelyen* is hasonló összecsapásokra került sor decemberben. A helyi munkástanács mellett tüntető tömegbe a karhatalom belelőtt. „Gácsi László mérleggyári munkást és társait a rendőrség őrizetbe vette” — írta a „Népszabadság”.⁵³ *Kecskeméten* is megsűrűsödött a levegő december közepén. „A bekövetkezett zavargásokra senki sem gondolt, mert Kecskemét annyira békésen élt hetek óta, hogy a színház is megnyitotta kapuit. A kedd-szerdai 48 órás sztrájkfelhívásról is tudtak, de a város munkássága úgy határozott, nem csatlakozik

⁴⁶ „Népakarat”, 1956. december 19.

⁴⁷ „Honvéd Újság”, 1956. december 17. (A demokratikus és forradalmi szellemű „Magyar Honvéd”-ot november végén a szovjet hatóságok betiltották. Az új katonai lap, a „Honvéd Újság” december elején jelent meg és az első számtól kezdve a kádárista ellenforradalmat szolgálta.)

⁴⁸ „Népszabadság”, 1957. január 12. A „Népakarat” több cikkben pozitívan foglalkozott a csepeli eseményekkel. Lásd a január 12, 13. és 15-1 számot.

⁴⁹ „Népakarat”, 1956. december 16.

⁵⁰ „Népakarat”, 1957. február 9.

⁵¹ „A nógrádi munkásság szabadságharca”, „Nemzetőr” (München), 1958. november 1.

⁵² „Új Úton” (Eger), 1956. december 11. Rendkívüli kiadás.

⁵³ „Népszabadság”, 1956. december 11.

hozzá" — olvashatjuk egy hazai brosúrában.⁵⁴ Csakhogy maga is bevallja „a gépgyár nem dolgozott, meg a Lakatosipari Vállalat. A nyugtalanság szikrája kedden a Kölcsény gimnáziumban pattant ki... Időközben a város üzletei bezártak ... Délután néma felvonulás kezdődött... Egy csoport a főtéren, amely a kormányt szidalmazta, csak a karhatalom felszólítására oszlott szét... Másnap (újra) több kis csoport verődött össze a főtéren. Fialok voltak ... A felvonult karhatalom riasztólövéseket adott le... Egy eltévedt golyó (?) megölte Szabó Jánost a Városi Tanács város- és községgazdálkodási osztályának vezetőjét és megsebesült egy hazafelé tartó munkás is. A feszült légkörben leállt minden üzem. Még a TEFU is sztrájkolt, őrizetbe vételek történtek". December 17-én a Békés megyei *Gyulavár* községben törtek ki zavargások. A szovjet katonákkal megerősített karhatalom azonban hamar úrrá lett a helyzeten. Az ellenállókát összefogta és vérbírásgot ült felettük. „12 vádlottat 5 évtől 15 évig terjedő börtönre, a fegyveres szervezkedés két fő vezetőjét, Mátyás Erzsébetet és Farkas Mihályt, a néphadsereg volt tisztjét halálra ítélte ... A halálos ítéleteket február 2-án Békéscsabán végrehajtották”.⁵⁵ *Gyón* községben pedig december 10-én a dabasi járás MSZMP intéző bizottságától kiküldött pártfunkcionáriust, Biksa Miklós nevezetűt, aki a községi forradalmi bizottságot kormányrendeletre hivatkozva fel akarta oszlatni, a dolgozó parasztok kidobták a faluból, majd amikor Biksa lövöldözni kezdett, megfogták és saját pisztolyával agyonlőtték.⁵⁶ A *nemesszentandrás*i parasztok meg egyöntetűen kimondták: nem fizetnek adót. „Nemessándorházán meg is okolták, hogy miért nem fizetnek. Nem ismerik el a kormányt”.⁵⁷ Még cifrábbat tapasztaltak azok a karhatalmisták, akiket a kormányzat pártszervezésre küldött le a faluba. Idézzük Lökkös Aladár főhadnagy *Ecsény*-beli (Somogy megye) élményeit:

„Sorra látogattuk a volt MDP-tagokat. Felkerestük Pintér Ernőt, a termelőszövetkezet elnökét... és a többieket. Éjszakába nyúló beszélgetések, viták következtek. Érvet sorakoztattunk az érvek ellen, mindenki szabadon nyilváníthatta véleményét. Nem mint a fegyveres erő tagjai, hanem mint párttagok mentünk az emberek közé ... Nem volt könnyű ez a harc. Pintér Ernőt néhány éjszakába nyúló beszélgetés során sem tudtuk meggyőzni arról, hogy Magyarországon az ellenforradalmárok vissza akarták állítani a régi rendet. Mindvégig azt hajtogatta: a jogos elégedetlenség, a tengernyi baj támasztotta egészséges vihar söpört végig az országon. Igaz, ő csak azt látta, ami a faluban történt és véleménye szerint hiába akartak volna a nagybirtokosok visszatérni, a nép úgyis ellenállt volna. A saját szövetkezetükre hivatkozott, azt is megvédte a tagság. Négy tag kivételével együtt maradtak és a négy kilépővel csak erősödött a tsz ... Osztopán község volt a következő állomásunk. Itt találkoztunk talán az ellenség legszervezettebb támadásával. Ahol megjelentünk, utána megjelent egy-egy, azelőtt a környéken sem látott idegen. Megfenyegették az embereket, követ dobta az ablakokba, aztán eltűntek. A megfélemlített embereket újra és újra meglátogattuk. Aztán összehívtuk a taggyűlést. Kevesen jöttek el, nem lehetett a pártszervezetet megalakítani...”.⁵⁸

Külön kell megemlékezni azokról a fegyveres, partizán akciókról, amelyekre 1956 novemberében, decemberében és 1957 januárjában az ország több vidékén sor került. Ez talán egyik legkifejezőbb mozzanata volt a népi-nemzeti ellenállásnak. November 4-e után nem egy helyen — így a Mecsekben, Bükkben, Mátrában és a Bakonyban — alakultak kisebb-nagyobb partizán csoportok, amelyek az ellenállást egymástól függetlenül egészen 1957 tavaszáig folytatták. Kikből tevődtek ezek össze? Katonákból, munkásokból, diákokból, akik szovjet filmekből, könyvekből és színdarabokból tanulták meg, hogyan kell elbánni az országba betolakodó idegen hatalommal és azok kiszolgálóival...⁵⁹ E partizáncsoportok működésével egyszer majd külön kell foglalkoznunk. Most csak, főleg a kádárista sajtó alapján, pár példát szeretnénk ismertetni. A kazincbarcikai „Bokros-csoport” vezetője, Bokros Imre építőipari segédmunkás 28 főnyi egységével november végén megtámadta a helyi rendőrséget, majd a rendőrök lefegyverzése után 1957 februárjáig (elfogatásáig) a Kazincbarcikát övező erdőkben tevékenykedett.⁶⁰ A „mecseki láthatatlanokról” Budapesten egész legendák keringtek. Jelenszki Márton alezredes, a Baranya-megyei karhatalmi egységek parancsnoka szerint: „Az erdőkben fegyveres csoportok tevékenykednek. A nemzetőrök és fegyveres egyének lefegyverzésekor sokan különféle jelszavaktól megtévesztve felhúzódtak a Mecsek erdőibe és ott befészkeltek magukat.” Az újságíró kérdésére, hogy véleménye szerint kik húzódtak fel az erdőbe, a kádárista alezredes minden további nélkül bevallotta: „Egyetemisták és munkások, akik az eseményekben igen mozgalmas napokban nem vették észre, hogy követeléseik nagyrészt az új forradalmi munkás-paraszt kormány programjába foglalta és fokozatosan megvalósítja”.⁶¹ Ez a partizánegység több önálló szakaszra oszlott: „bányász-szakasz”, „jogász-szakasz” stb. A parancsnok egy 29 éves orvos, Horváth Géza volt, aki jelenleg valahol Afrikában él. A 310 főnyi egység több akciót hajtott végre, főleg a

⁵⁴ Az októberi ellenforradalmi események. A Magyar Népköztársaság Határőrségének Országos Parancsnoksága, 1957. 54/55 l.

⁵⁵ „Honvéd Újság”, 1957. február 3.

⁵⁶ „Népszabadság”, 1957. II. évf. 20. szám.

⁵⁷ „Népszabadság”, 1956. december 4.

⁵⁸ „Igaz Szóval”, 1957. év, 5. szám, 11 l.

⁵⁹ A forradalom leverését követő években az új magyar középiskolai tankönyvekből kimaradt a krasznodari Ifjú Gárda partizáncsoport tevékenységét ismertető szemelvény, valamint a szovjet „Nagy Honvédó Háború” idejéből való egyéb partizán történet.

⁶⁰ „Honvéd Újság”, 1957. március 13.

⁶¹ „Dunántúli Napló” (Pécs), 1956. november 6.

szovjet csapatok ellen, de fegyverszerzés céljából rajtaütött a pécsváradi rendőrségen is. A csoport 1957 januárjáig működött.⁶² Sátoraljaújhelyen egy Józsa György nevű 24 éves irodakezelő szervezte meg a partizáncsoportot. „A szovjet csapatok bevonulása után 150-200 tagból álló banda ágyúkkal, golyószórókkal és géppisztolyokkal felszerelve a Zemplén hegységben lévő kőkapui kastélyban ültette fel a tanyáját. Innen hajtották végre terrorcselekményeiket, s uszító röpcédulákat készítettek, amelyek a szovjet csapatok ellen izgatták a lakosságot” — írta a „Honvéd Újság” és mindjárt közölte is olvasóival, hogy a „banda” vezetőjét, Józsa Györgyöt és helyettesét, Csaba Istvánt elfogták és halálra ítélték.⁶³ Drégelypalánkon három munkás, hogy fegyverhez jusson, december másodikán egy határőr autót tartóztatott fel az úton és a benne ülő katonákat lefegyverezte. Az így szerzett puszkákat otthonukban rejtették el. Mindhármójukat később elfogták és „rablásért, fegyverrejtegetésért” 10 évi börtönrre ítélték.⁶⁴

„Nincsenek fegyveres csoportok a Mátrában” — írta a „Népakarat” 1957. január 5-én, de hozzáfűzte: „viszont őrizetbe vettek több fegyveres garázdálkodó, fosztogató személyt.” A bakonyi ellenállókrol a „Honvéd Újság” 1957. január 8-án így írt:

„Még mindig bujkálnak fegyveres ellenforradalmárok a Bakonyban. Az utóbbi hetekben megélénkülő tevékenységük fokozott feladatok elé állították a pápai helyőrség karhatalmistáit. A katonai parancsnokság intézkedéseket dolgozott ki a karhatalom megerősítésére. Mivel a gyárakban, üzemekben már normális munka folyik, egyes helyeken az ilyen jellegű objektumok őrzése (!) szükségtelenné vált. Az így felszabaduló katonai erők azután szintén kiveszik részüket a Bakony megtisztítására indított akcióból.”

Páncélosok, repülők, szovjet és magyar egységek fésülték át ezekután januárban a Bakonyt. „Fasisztákat”, „imperialistákat” kerestek. S kiket találtak? Íme a beszámoló egy (kádárista!) újságból:

„Alig múlt egy hete, hogy hallottam: a Bakony tele van felkelőkkel. Egy asszonyosság suttogetta izgatottan — miközben cigarettáért álltunk sorba —, állítólag 'biztos' forrásból tudja: Nem tart sokáig ... Jönnek vissza a felkelők. Tízezer fegyveres van a Bakonyban. Higgye el, ez biztos! ... Ismeretlen tettesek a Veszprém megyei Belügyi Üdülőt (*értsd ÁVH-üdülőt*) támadták meg. Azután Zsigmond Zoltán tanító rémült meg. Fiatal, alig 15 éves kisfiú állított be hozzá. Barátságosan a sarokba tette géppisztolyát, míg a tanítótól kikövetelt reggelit elfogyasztotta. Közben 'beszerzett' egyetmást a tanítói élelkamrából. Miután elvégezte feladatát, eltűnt a sűrű erdőben.

Másnap, harmadnap más falukban jelentek meg a titokzatos fiatalok. A Vinye Sándor major fűrésztelepen egyszerre többen is megjelentek. Itt is egészen barátságosan jöttek. Géppisztollyal, madzagon lógó golyószóróval, övükbe dugott kézigránáttal. Domján Istvánné, a telep vezetőjének felesége mondotta el, hogy nem bántottak senkit, csak a raktárban levő kötszereket, vattaruhákat és egyéb ruházati cikkeket vitték magukkal. ... Néhány napos kutatás után kézre-került több mint egy tucatnyi fegyveres fiatal, akik azt állították magukról, hogy ők 'Maléter-legények' és 'Pali bácsit' keresik ...”⁶⁵

A csoport vezetője egy 20 éves budapesti ifjúmunkás, Horváth István volt. A főhadiszállást a fenyőfői MÁVAG vadászházban rendezték be. Itt csapott rájuk a karhatalom. „A banda tagjai 5-10 évet kaptak, míg a bandafőnök nem kerülte el a halálos ítéletet.”⁶⁶

Budapesten is napirenden voltak decemberben és januárban a fegyveres partizánakciók. A karhatalmi sajtó több esetet említ meg. December 7-én öt angyalföldi fiatal a Szabolcs-utcában fényes nappal egy rendőrrjáratot lefegyverzett, majd az így szerzett fegyverekkel ugyanaznap a Déva-utca 8. előtt egy fél szakasz rendőrt fogott el és gépkocsijukat a „nép nevében” elkobozta.⁶⁷ Török Antal 20 esztendőes ifjúmunkást szilveszter éjszakáján fegyveres harc után fogta el a karhatalom. Mikor a „puffajkások” tettének oka után faggatták, a vézna fiú büszkén válaszolt: „Azt akartam, hogy jól éljenek ebben az országban az öregek és fiatalok. Ezért is vettem részt a szabadságharcban. Erre büszke vagyok!”⁶⁸ Hasonló akciókról tudósítanak a budai 3. forradalmi karhatalmi tisztí ezred beszámolóí:

„Az ellenforradalmi erőkkel való kisebb-nagyobb összecsapásokból érezhető volt az, hogy igyekeznek soraikat rendezve ismét támadásba lendülni. A Nagybudapesti Munkástanács nyomást gyakorolt az üzemekre ... Hat ENSZ-hadosztályt vártak Nyugatról, amely 'rendet csinál' Magyarországon. A kerületben mindenütt erős mozgolódás volt észlelhető. Az Attila-körút alsó részén a Tabán vendéglő és Bethlen udvar környékén járőreinket egyes provokátorok leköpdösték és gyilkosoknak nevezték őket. A Fő utcában Budapest több száz tisztje nevében röplapokat szórtak, amelyekben a karhatalmistákat árulóknak bélyegezték és követelték, hogy tegyék le a fegyvert és hagyják el szolgálati helyüket.

⁶² Erről részletes ismertetés jelent meg, valószínűleg Horváth Géza információi nyomán, a „Hadak Útján” (München), 1957 augusztusi számában.

⁶³ „Honvéd Újság”, 1957. március 22.

⁶⁴ „Honvéd Újság”, 1957. április 10.

⁶⁵ „Honvéd Újság”, 1957. január 15.

⁶⁶ „Honvéd Újság”, 1957. január 15.

⁶⁷ „Népakarat”, 1957. március 12.

⁶⁸ „Honvéd Újság”, 1957. január 10.

1956. december 15-én egy fegyveres orvlövész a kerületünkben egy másik alakulathoz tartozó honvédtiszt elvtársat megsebesített. December 18-án a Vérmezőn kihúzott távbeszélő vezetékeinket ismeretlen tettesek elvágták ... December 19-én a Bugáti lépcsőnél ismeretlen személyek lövöldöztek."⁶⁹

Számos példa bizonyítja, hogy az ország 1957 januárjában sem adta meg magát. A fegyveres partizán akciók, ha az idő múlásával csökkentek is, nagyjából egészen ápriliséig tartottak.⁷⁰ Még márciusban is voltak olyan tervek, amelyek célja új felkelés előkészítése volt: a MUK („Márciusban újra kezdjük”) és a JUK („Júniusban újra kezdjük”) jelszavak nem a kádáristák fantáziájában születtek meg! De erről majd egy külön tanulmányban kell beszámolni.

⁶⁹ A proletárhatalom megszilárdításáért! Budapest 1957, 11. és 28. l.

⁷⁰ Több ellenálló csoportról (mint pl. az Angyal-Obersovszky, vagy a Folly Gábor félé csoportról) nem írtunk. Ennek nem feledékenységgel vagy adathiány volt az oka. Az 1956. november 4-e után kibontakozó széles népi-nemzeti ellenállásról könyvet kell egyszer írni. Reméljük mihamarább: addig is, legyen e tanulmány bevezető a nagy témához.

Új Látóhatár

1966. szeptember-október.

IX. évfolyam 5. szám

Garamvölgyi Zoltán

Epizódok az Egyetemi Forradalmi Diákbizottság tevékenységéből

A budapesti Eötvös Lóránd Tudomány Egyetem bölcsészkarán 1956. október 24-én spontánul megalakult egy bizottság, amely Egyetemi Forradalmi Diákbizottságnak nevezte magát, s mint ilyen az októberi népfelkelés első forradalmi központjaihoz tartozott.

A bizottság magját a bölcsészkar fiatal oktatói (tanársegédek, adjunktusok, docensek) és hallgatói alkották. Ehhez csatlakoztak a forradalom másnapján a többi budapesti fakultás tagjai is.

Az Egyetemi Forradalmi Diákbizottság létrehozásában különösen nagy szerepet játszottak az egyetem lapja, az „Egyetemi Ifjúság” munkatársai. Az újság már a forradalom előtt is nagy népszerűségnek örvendett az egyetemisták körében. Bátor cikkírói az egyetemi élet reformjáért szálltak síkra. Erélyesen követelte a lap az 1949-ben megszüntetett egyetemi autonómia helyreállítását, az orosz nyelv fakultatív oktatását, az 1951-ben bevezetett kötelező katonai oktatás megszüntetését stb.

A Petőfi-kör, az írók, művészek harca a magyar társadalom reformjáért az egyetemi ifjúság lapján is éreztette hatását. A forradalmat közvetlenül megelőző időkben a lap egyre többet és egyre bátrabb hangon foglalkozott az egész országot érintő kérdésekkel is.

Az 1956. október 23-i tüntetés megszervezésében jelentős munkát vállaltak a lap munkatársai. A szerkesztőbizottság a tüntetés másnapján különszám kiadását tervezte. A munkatársaknak este nyolc óráig kellett volna a tüntetésről szóló riportokat a szerkesztőségben leadni. — Az események azonban egészen más fordulatot vettek. A rádiónál eldőrdült az első lövés, a békés tüntetés véres forradalommal változott. A lap munkatársai, akik szintén részt vettek a délutáni tüntetésben és tanúi voltak a Rádiónál a drámai fordulatnak, csak éjfél körül tértek vissza a szerkesztőségbe, amely a bölcsészkar Piarista utcai épületében volt. Hozzájuk csatlakozott még néhány fiatal oktató és hallgató is.

Többségük tagja volt a pártnak, vagy a párt ifjúsági szervezetének, a DISz-nek. Ezek a fiatal értelmiségiek a haladás, a szocializmus híveinek vallották magukat. Céljuk a hamisítatlan szocialista társadalom megvalósítása volt. Elleneztek viszont a Rákosi-rendszer embertelen, a nemzet érdekeit eláruló, az oroszokat kiszolgáló politikáját. Világosan látták a Rákosi-rezsim bűneit. A terrorra és hazugságokra felépített társadalom helyett az igazi szocialista demokrácia megteremtése volt a céljuk és ideáljuk Nagy Imre. Tőle várták a múlt bűneinek felszámolását és a szocialista demokrácia megteremtését. Nemcsak a szocialista forradalmat látták benne, hanem a magyar szocializmus megtestesítőjét. Szilárdan hitték, hogy csak ő képes a magyarsággal a szocialista tanokat elfogadtatni. Valami egészen különös érzelmek fűzte e fiatal értelmiséget Nagy Imréhez. Bízta benne, szerették nyíltságát, egyszerűségét.

Ezen a viharos éjszakán is az volt az első teendőjük, hogy keresték az „öreget”, mint maguk között bizalmasan nevezték. Hogy mit kell tenniük, azt csak ő határozhatta meg. Igyekeztek azonban hiábavalónak bizonyult. Nagy Imrét nem tudták elérni. Úgy tetszett, az „öreget” elnyelte a föld...

Magukra maradván, nem volt más választásuk, mint az ő tanácsa és útmutatása nélkül dönteni. Ez nem volt könnyű! Fiatalok voltak, eddig mindig felülről kapták a „vonalat”. Most, nehéz helyzetben, rájuk nehezedett a döntés felelőssége.

Az éjszaka vitatkozással, az események értékelésével telt el. Abban mindannyian egyetértettek, hogy a történelemért a felelősség az ÁVH-t terheli. Részesei voltak a Rádió előtti tüntetésnek, látták, hogy az első lövést az ÁVH adta le. Egyikük sem gondolt még arra, hogy az ÁVH sortüze forradalmat indított el. Abban bíztak, hogy az eseményeket még meg lehet állítani. Elhatározták, hogy Nagy Imrével beszélnek s kérik őt, tegyen meg mindent, hogy az ÁVH szüntesse be a lövöldözést.

Pozsár István tanársegéd, aki nyáron tért vissza a Szovjetunióból, ahol mint ösztöndíjas végezte tanulmányait, telefonált a pártközpontba. Nagy Imrével azonban nem sikerült beszélnie. Nagy Imre helyett Kiss Károly jelentkezett. Ő a Központi Bizottság revíziós bizottságát vezette ebben az időben.

— Kiss elvtárs, miért nem lépnek közbe! Az ÁVH ló a tömegbe. Hogy engedhetik ezt meg? Diákokra és munkásokra lőnek! Adjanak parancsot, hogy az ÁVH azonnal szüntesse be a lövöldözést. Ebből súlyos bajok lehetnek! Azonnali beavatkozásra van szükség! — mondta Pozsár.

— Az ÁVH csak a kötelességét teljesíti — válaszolta Kiss —, s különben is a fasiszta csöcselék kezdte a lövöldözést.

— Ez nem igaz! Saját szememmel láttam, hogy az ÁVH lőtt először s nem fasisztákra tüzelnek, hanem — mint már mondtam — diákokra és munkásokra.

— Hagyjuk ezt a demagógiát — válaszolta Kiss Károly —, az ÁVH-nak parancsot adtunk, hogy verje szét a tömeget. Ha ők ezt a parancsot csak fegyverrel tudják végrehajtani, akkor természetes, hogy lönek — s ezzel letette a kagylót.

Az egyetemistákat, akik feszülten figyelték a telefonbeszélgetést s remélték, hogy valamit el tudnak érni a pártnál, teljesen felháborította Kiss Károly cinizmusa.

— Újra fehér a fekete — fakadt ki az egyik —, még ilyen komoly pillanatban is hazudnak. Mindnyájan tudjuk, mi az igazság. Nem engedjük magunkat félrevezetni. Elég volt a hazugságokból!

Közben újabb hírek érkeznek: a csepeli munkások támogatják az ifjúság harcát, a honvédség, amely már a délután folyamán is rokonszenvezett a tüntetőkkel, a forradalom mellé áll. A rendőrség semleges.

A hajnali órákban megjelennek az első szovjet páncélosok Budapest utcáin. Az Asztória szálló környékén harcizakzatba fejlődött szovjet gyalogos katonák avatkoznak be a küzdelembe.

Egy Angyalföldről származó szakérettségis diák az újpesti munkások hangulatáról számol be a bölcsészszalon. A munkások szerint most már nem lehet megállni, a harcot folytatni kell. Az ifjúság ne hátráljon meg. A munkásság a fegyvergyárakból felszerelkezve felvette a harcot.

A föld megmozdult... A békés tüntetés fegyveres forradalommá változott. A bölcsészszalon lévő fiatal oktatók és hallgatók is látták ezt. Az események mindenkit állásfoglalásra kényszerítettek.

Elhatározták, hogy az egyetemisták forradalmi harcának irányítására létrehozzák az Egyetemi Forradalmi Diákbizottságot. Azonnal kapcsolatot kerestek más karok hallgatóival, hogy azokat is bevonják a bizottság munkájába. Október 24-én délután a jogászok, valamint a művészeti főiskolák hallgatói is bekapcsolódnak a bizottság munkájába. A bizottság vezetője Pozsár István, bölcsészkar tanársegéd lett.

A bizottságot olyan fiatalok hívták életre, akik a középiskolát jelentős részben, főiskolai tanulmányaikat pedig teljesen a kommunista rendszer iskoláiban végezték. A marxizmus-leninizmust sajátították el az egyetemen, az ideológiai oktatásban. Sokan azt hitték, hogy ez az ifjúság már teljesen a kommunista rendszer híve. A kormányzat bízott is bennük. Kedvezmény, ösztöndíj, olcsó menza, diáktothon, érvényesülési lehetőség volt hivatva a rendszer és az egyetemisták frigyét erősíteni.

Mi volt mégis az ok, hogy ez az ifjúság fellázadt a párt ellen?

Ezzel a problémával már nagyon sokan és nagyon sok szempontból foglalkoztak. Két okot érdemes azonban újból felidézni.

Fellázadt ez az ifjúság, mert nem tudott tovább hallgatni. Egyre elviselhetetlenebbé vált a szólásszabadság hiánya és a felülről kapott „irányelvek” kötelező szajkózása. Nem tudta már tovább tűrni a marxizmus-leninizmus dogmáinak szellemi börtönét sem.

Az Egyetemi Forradalmi Diákbizottság október 30-ig felvette a kapcsolatot a különböző harcoló csoportokkal. Kísérlet történt e csoportok harci tevékenységének koordinálására. Az orosz csapatok felé is jelentős propagandát fejtett ki a bizottság rádióadóján keresztül, felhívta az oroszok figyelmét arra, hogy nem fasisztákra, hanem munkásokra és diákokra lönek, s a forradalom célja nem a kapitalizmus restaurációja. Ennek megszervezésében jelentős érdemei voltak a jelenleg Bécsben élő Markovits Kálmán joghallgatónak.

A bizottság több esetben tárgyalt a párt és a kormány különböző szerveivel is. Különösen jelentős az a kapcsolat, amelyet a bizottság Kopácsi budapesti rendőrfőkapitánnyal épített ki. Ez a Nemzetőrség megszervezését és felfegyverzését eredményezte.

Október 30-a után minden fakultás létrehozta a külön forradalmi bizottságát. Az Egyetemi Forradalmi Diákbizottságban tevékenykedő egyetemistákat beválasztották karuk forradalmi bizottságába is.

November 4-e után a bizottság megszűnt. Az új körülmények új szerv létrehozását tették szükségessé. Megalakult a MEFESz (Magyar Egyetemisták és Főiskolások Egységes Szervezete). Ez a magyar egyetemi ifjúság utolsó olyan szerve volt a forradalom alatt, amely megkísérelte még a harcot a Kádár-kormány ellen. A MEFESz tevékenysége nem volt hosszú életű. A Kádár-rendszer konszolidálódásával a MEFESz is kénytelen volt tevékenységét beszüntetni. Vezetői az emigrációt választották, vagy otthon maradvá, börtönbe kerültek.

Egy éjszaka a Budapesti Rendőrfőkapitányságon

Október 24-én, a késő délutáni órákban egy rendőrtiszt jelent meg az egyetemen. Előadta, hogy Kopácsi rendőrfőkapitány megbízásából keres minket. Kopácsi arra kéri a bizottságot, hogy küldjön ki valakit hozzá, tárgyalni akar velük. Arra a kérdésre, miről óhajtanak velünk tárgyalni, a tiszt annyit válaszolt csupán, hogy egy közös akció lebonyolítását tervezik.

Minket ez nem elégített ki. Pozsár felhívta telefonon a főkapitányságot és kérte, hogy közöljék pontosabban, miről van szó. Először Kopácsi sem akart nyilatkozni, azt válaszolta, majd a főkapitányságon elmondja, mit akar. Erre Pozsár elutasító választ adott, ami aztán közlékenyebbé tette Kopácsit. Végre közölte, hogy a harcok megszüntetéséről, a rend helyreállításáról akar velünk tárgyalni.

Azonnal összeült a bizottság, hogy eldöntse, kik legyenek a küldöttség tagjai és milyen szellemben tárgyaljanak.

Tudtuk, hogy Kopácsi politikailag szemben állt Rákosiékkal. Egyesek azt is tudni vélték, hogy Rákosi hírhedt letartóztatási listáján Kopácsi neve is szerepelt. Ismeretes volt, hogy Nagy Imre híve. Nem került el figyelmünket a rendőrség semleges magatartása sem október 23-án, sőt azt is tudtuk, hogy Kopácsi egyes író barátait bátorította a tüntetés megszervezésére.

De nem ismertük Kopácsi jelenlegi álláspontját. Az a tény, hogy a harcok megszüntetését szorgalmazta, arra engedett következtetni, hogy a főkapitány lényegében a kormány felfogását vallja.

A bizottság egyes tagjai éppen ezért a tárgyalás ellen foglaltak állást. Azzal érveltek, hogy bizottságunk egyértelműen a forradalmat támogatja s ezért felesleges minden tárgyalás. Míg a hivatalos szervek ellenforradalomról, fasiszta csőcselékről beszélnek, nem lehet velük közös dolgunk. A jelenlegi helyzetben minden tárgyalás a forradalom elárulása.

A többség elvetette ezt az álláspontot. Igaz ugyan, hogy bizottságunk egyértelműen a forradalom mellett foglalt állást s határozottan visszautasítja a kormány állítását az események ellenforradalmi jellegéről, mégsem lenne célszerű a kormánnyal, vagy annak szerveivel minden érintkezést kerülni. A forradalom érdekei ellen cselekednénk, ha nem használnánk ki a tárgyalások lehetőségeit. Bizottságunk feladata az is, hogy a forradalmi követelések szószólója legyen a kormány, illetve a párt előtt — érveltek azok, akik helyeselték Kopácsi meghívásának elfogadását.

Miután a többség a meghívás elfogadása mellett döntött, hátra volt még azoknak a feltételeknek a meghatározása, amelyek alapján a küldöttség tárgyalásokba kezdhet. Ebben a kérdésben újra heves vita alakult ki. Egységesek voltunk abban, hogy az orosz csapatok kivonása és az ÁVH feloszlatása a két legfontosabb követelés. Egyesek, főleg Pozsár, ennél nem is akartak továbbmenni. Mások a műegyetemisták 16 pontos követelését tekintették alapnak. Pozsárék hajlandók voltak a 16 pontból 15-öt elfogadni. Egy pont azonban nem fért bele koncepciójukba. Ez a pont a többpártrendszert és a szabad választásokat követelte.

A marxisták szerint a kommunista párt egyeduralkodó, az egypártrendszer, az egyik legfontosabb dogma. Ennek megtagadása, mondták, a szocializmusért vívott harc feladása. Pozsárék marxisták voltak. Felfogásukat az államról, a társadalomról kizárólag a marxizmus-leninizmus határozta meg. Álláspontjukat — érthető módon — a végsőkig védelmezték. Hosszú „csatározás” után végül is engedményekre kényszerültek, elfogadták a 16 pontot. Kétségtelen, hogy az adott körülmények is nagy szerepet játszottak ebben. A forradalom nélkül Pozsárék soha nem jutnak el ennyire.

A forradalom, s az ország hangulata minden kétséget kizáróan azt mutatta, hogy a magyar népnek elege volt a kommunista párt egyeduralkodó, a lakosság többsége fel akarta számolni az egypártrendszert, mert a bajok forrását főleg ebben látta. A személyi kultusz és egy új uralkodó osztály kialakulása lényegében a kommunista párt egyeduralkodó volt a következménye.

Ezenkívül az is nyilvánvaló lett, hogy az MDP nem is alkalmas az ország vezetésére. A kalandor gazdaságpolitika, melyet a párt kényszerített az országra, katasztrofális helyzetet teremtett. Az állandóan kilátásba helyezett életszínvonal-emelkedés helyett a gazdasági helyzet egyre romlott. Ez a bűnös politika elsősorban a munkásokat és a parasztságot sújtotta. A félelem, a rettegés légkörét teremtette meg ez a párt. Csak a talpnyalók, a karrieristák érezték magukat biztonságban. Talán még ők sem. Az egész ország koncentrációs táborra változott, senki sem tudhatta, mikor kerül rá a sor, mikor semmisítik meg, akár fizikailag is, ha vélt érdekek ezt kívánják.

Ez mind igaz — ismerték el Pozsárék —, de a párt ezeket a hibákat csak azért követte el, mert semmibe vette a pártvezetés lenini elveit. A személyi kultusz felszámolása, a kollektív vezetés helyreállítása lehetetlenné teszi a hibák visszatérését.

De mi erre a garancia? Vállalhatja-e egyáltalán egy párt, minden ellenzék, minden kritika nélkül egy modern társadalom vezetését? — kérdezték a többiek. A kollektív vezetés, lényegét tekintve a hatalom gyakorlásának a módját változtatja meg csupán. A hatalmat továbbra is egy párt gyakorolja. Ez a párt nem élvezi a nép bizalmát. A kollektív vezetés elvének helyreállítása megteremtheti a pártonbelüli demokráciát, vagyis azt, hogy a hatalmat nem egy személy, hanem a párt egy kollektív szerve gyakorolja, de ezzel még nem valósult meg az egész társadalom demokratizálódása. Az egypártrendszer és a demokrácia feloldhatatlan ellentétben van. A magyar társadalom bajainak forrása tehát nem a személyi kultuszban, nem egyes vezetők túlkapásaiban keresendő, hanem a rendszer lényegében: a kommunista párt kizárólagos vezető szerepében, egyeduralkodóan.

Az október 23-a előtti mozgalmak (Petőfi-kör stb.), a tüntetés, majd a forradalom egyik fő célkitűzése a demokrácia, pontosabban: a szocialista demokrácia megvalósítása volt. A demokrácia lényege pedig a szabad véleménynyilvánítás, a türelem, az egyesülési szabadság: a többpártrendszer.

A műegyetemisták 16 pontja tehát az ország valódi hangulatát fejezte ki, amikor követelései közé a többpártrendszert és a szabad választásokat is felvette.

Az Egyetemi Forradalmi Diákbizottság elvetette az egypártrendszer elméletét, programjául fogadta el a műegyetemisták 16 pontos követelését.

A küldöttségnek a 16 pontot, mint maximális programot, az oroszok kivonulását, valamint az ÁVH feloszlatását, mint minimális követelést kellett képviselnie. Csak ezeknek a követeléseknek a teljesítése után lehet szó bármilyen együttműködésről.

Végül a bizottság úgy határozott, hogy M. E. bölcsészhallgató, Markovits Kálmán joghallgató és e sorok írója lesz a küldöttség tagja.

Rövidesen útnak is indultunk. A Főkapitányság bejáratánál egy tiszt várt ránk. Azonnal felvezetett Kopácsihoz. Kopácsi hivatali helyisége — egy feltűnően nagy szoba — tele volt rendőrtisztekkel. Két-három civil is jelen volt. Hogy ezek civilben lévő rendőrtisztek vagy polgári személyek voltak, azt nem tudtuk megállapítani. A cigarettafüstöt vágni lehetett. Kopácsi a terem végében lévő íróasztalnál állt és éppen egy telefonbeszélgetést fejezett be. A tisztek egy része az íróasztal körül állt s

láthatóan Kopácsi telefonbeszélgetését figyelte. A többiek kisebb csoportokban beszélgettek. Megjelenésünk izgalmat váltott ki közöttük. Néhány személyt ismertem az egyetem esti tagozatáról. Ezek barátságosan köszöntöttek, a többiek inkább bizalmatlanul szemléltek minket.

Kopácsi helytel kínált a terem másik végében lévő tárgyalóasztalnál. Ő és egy civilruhás ült még le velünk, a többiek, körülvéve az asztalt, állva maradtak. Kopácsi feketét hozatott, cigarettával kínált és először aziránt érdeklődött, nem volt-e túl veszélyes az út, nem lőttek-e ránk?

— Rátérve a lényegre — folytatta —, azt szeretnénk, ha segítségünkre lennének a harcok megszüntetésében. A kormány felhívásai eredménytelenek maradtak. Úgy gondoltuk, hogy az egyetemisták szavának talán komolyabb fogantja lenne. Azt hiszem, belátják, hogy ebben a dologban együtt kell működünk. Maguk indították el az egészet, most segítsenek a rend helyreállításában. Hajlandók lennének-e egy felhívást a rádióba beolvasni? Mi már el is készítettük a felhívás szövegét. A maguk feladata csupán az lenne, hogy ezt beolvasnák a rádióba.

— Amennyiben a kormány teljesíti követeléseinket, hajlandók vagyunk erre, feltéve még, hogy az önök által fogalmazott felhívás szövegével egyetértünk — válaszoltam.

— Mik lennének ezek a követelések?

— Bizonyosan ismerik a műegyetemisták 16 pontos felhívását, illetve követelését. Ez lenne az alap.

— Ezek maximalista követelések. Ezt a kormány nem teljesítheti — vetette közbe a civilruhás. — A szocializmus eddigi eredményeit nem adhatjuk fel. A maguk 16 pontjának teljesítése ezt jelentené. Mi is tudjuk, hogy vannak dolgok, amelyeken változtatnunk kell. De ezek a követelések teljesíthetetlenek.

— Ez nem egészen így van — kapcsolódott a beszélgetésbe M. E. — A 16 pont nem érinti a szocializmus vívmányait. Mi sem akarjuk lerombolni a jót, az eredményeket mi is értékeljük. Ha a 16 pontot nem akarják elfogadni tárgyalási alapnak, le tudjuk szűkíteni követeléseinket két pontra. Amennyiben a kormány a szovjet csapatok azonnali kivonását kéri, és ezek a csapatok el is hagyják a fővárost, továbbá a kormány ígéretet tesz az AÁVH feloszlására és a bűnösök felelősségre vonására, hajlandók vagyunk az együttműködésre.

— Értsék meg, hogy most nem lehet feltételeket szabni. Vagy résztvesznek ebben az akcióban, vagy nem — mondta Kopácsi. — Gondolják meg alaposan. Az egyetemi ifjúság nem támogathat egy lényegében ellenforradalmi megmozdulást. Egyre inkább a társadalom alja lesz a hangadó. Nem látják, hogy ebből komoly bajok lehetnek? Ezt minden körülmények között meg kell akadályoznunk.

Ilyen mederben folyt még a beszélgetés egy ideig. Világosan láttuk, Kopácsiék mindent elkövetnek, hogy rábíranak minket a közreműködésre. Éreztük, hogy a kormánynak nagy szüksége van az egyetemisták támogatására.

Kezdetben még vitakoztak, érveltek, az ország érdekeire hivatkoztak. Talán maguk is tisztában voltak azzal, hogy érveik nem meggyőzőek. Azt mindenesetre látták, hogy ránk semmi hatást nem tettek. Az érvelést fenyegetés váltotta fel. A hangulat egyre rosszabb lett. A többi tiszt is bekapcsolódott a „vitába”. Egyre kényelmetlenebbül éreztük magunkat. A fenyegetéseknek Kopácsi vetett véget. — így semmit nem érünk el. Hagyjátok abba. Nem akarjuk magukat megfélemlíteni — fordult hozzánk. — Távol áll tőlem, hogy erőszakkal, fenyegetésekkel kényszerítsem magukat erre. Vagy belátják a felhívás szükségességét, vagy nem.

Közben Kopácsi íróasztalán megszólalt a telefon. Egy fiatal rendőrtiszt jelentette, hogy Vas Zoltán kíván Kopácsival beszélni.

— Nem, még semmit nem értünk el — hallottuk Kopácsi válaszát. — Vas elvtárs akar egyikünkkel beszélni — szolt át asztalukhoz. Én indultam el.

— Itt Vas beszél. No, mi van öregem, mit nyakaskodtok? Miért nem olvassátok be a rádióba azt a felhívást?

— Amíg követeléseinket nem teljesítik, semmit nem csinálunk — válaszoltam.

— Mit akartok még? Nagy Imre újra a miniszterelnök. Garantálom, hogy minden rendben lesz. De előbb meg kell szüntetni ezt az esztelen lövöldözést.

— Míg az oroszok nem vonultak ki, semmire nem vagyunk hajlandók.

— No, ne viccelj öregem, azt hiszitek, hogy mi az oroszokat erre kényszeríteni tudjuk? De naivak vagytok. Az oroszok vagy ki akarnak menni, vagy nem. Mi tehetetlenek vagyunk. Lehetetlen feltételeket ne szabjatok. Először szüntessétek be a harcot, azután gyertek a követelésekkel. Ahhoz, hogy tárgyalhassunk, nyugalom kell.

— Gondolja Vas elvtárs, hogy mi meg tudjuk szüntetni a harcot? Ahogy maguk nem tudják az oroszokat rábírn, hogy vonuljanak ki, éppen úgy mi is tehetetlenek vagyunk. Még ha hajlandók lennének is egy felhívást közzétenni, mit gondol, lenne ennek valami eredménye? Talán csak az, hogy minket is árulónak neveznének.

— Mégis gondoljátok meg öregem. Fegyverrel semmit nem lehet elérni. Mégegyszer hangsúlyozom, előbb legyen rend s utána tárgyalhatunk a követelésekről. De a rend helyreállításában feltétlen segítenetek kell. Értsétek meg, minden elpusztul, ha nem vetünk véget ennek a buta lövöldözésnek. No, szervusz öregem, add a Kopácsit újra.

A telefonbeszélgetés után folytatódott a „gyűrás”. Kopácsiék most már azzal érveltek, Vas Zoltánhoz hasonlóan, hogy először a harcot szüntessük be s utána tárgyalhatunk. Mi kitartottunk álláspontunk mellett: teljesítsék követeléseinket, vonuljanak ki az oroszok s azután lehet szó egy közös akcióról a rend helyreállítása érdekében.

— Talán csak maguk ilyen makacsok — mondta Kopácsi —, beszélhetnék másokkal is maguk közül?
Kopácsi Pozsárt hívta fel telefonon. — Ők sem jobbak maguknál — mondta, visszatérve hozzánk a telefonálás után.
— Azt hiszem, felesleges a további szócsatározás. Itt akarják tölteni az éjszakát, vagy vissza mennek az egyetemre? Ha menni akarnak, adok maguk mellé két rendőrt kísérőnek. Fegyvertelenül veszélyes lenne az út.

Mi a visszatérés mellett döntöttünk.

— Majd meglátjuk, kit igazolnak az események — mondta búcsúzóul Kopácsi. — Nagy mulasztást követek el. Fegyverrel nem érhetnek el semmit. Erre majd rá fognak jönni maguk is. De akkor már késő lesz.

A két rendőr kíséretében visszatértünk állomáshelyünkre. Utunkról azonnal beszámoltunk. A bizottság meglepedéssel állapította meg, hogy helyesen jártunk el. Megtudtuk még, hogy távollétünk alatt a többiek is több telefonhívást kaptak a pártközpontból, őket is arra akarták rábírní, hogy segítsenek a harcok megszüntetésében. A bizottság ezeket a próbálkozásokat is visszautasította, illetve a már ismertetett feltételek teljesítéséhez kötötte.

A párt és az állam e különböző képviselőivel folytatott tanácskozások tehát eredménytelenek maradtak. A tárgyalások lehetőséget adtak az Egyetemi Forradalmi Diákbizottságnak arra, hogy a forradalom álláspontját ilyen formában is a párt és a kormány tudomására hozza. Módunk nyílt a továbbiakban arra is, hogy e szervek tudomására hozzuk, a forradalom nem hajlandó semmiféle alkura. Visszaút ebben a helyzetben már nem volt.

Ez az éjszaka mindannyiunkat megerősített. Tudtuk, hogy helyesen cselekedtünk, mert szilárdan kitartottunk a forradalom mellett, s nem voltunk hajlandók áruba bocsájtani a forradalom követeléseit. A párt vállalkozása kudarccal végződött. Az egyetemisták népszerűségét akarta kihasználni, hogy véget vessen a forradalmi harcnak. Eredménytelenül.

Már hajnal felé járt az idő, mikor befejeztük a tanácskozást. Fáradtan, a sok izgalomtól meggyötörve éppen nyugovóra akartunk térni, mikor újra csengett a telefon. Engem kerestek: Nagy Zoltán ÁVH-s tiszt, volt joghallgató, akit nagyon jól ismertem az egyetemről.

— A választ majd megkapjátok. Véres napok jönnek. Azt hiszitek, hogy büntetlenül lehet a proletárdiktatúra államára támadni? Mi felkínáltuk nektek a lehetőséget, ti visszautasítottátok. Lássátok a következményeket.

— Tévedsz, ha azt hiszed, hogy megijesztesz minket. Töletek, ÁVH-soktól semmi jót nem várunk. De egyszer nektek is felelni kell — válaszoltam.

1956. október 25-e a magyar forradalom egyik legtragikusabb napja volt. A véres csütörtök. A parlament épülete elé vonuló békés tüntetőkre gyilkos tüzet nyitott az ÁVH.

A Nemzetőrség megszervezése

Október 28-án világosan látszott, hogy a felkelést megállítani már nem lehet. A forradalmár egységek mindenütt a maguk javára döntötték el a harcot. A kormány — fenyegetések, határidők szabása helyett — engedményekre kényszerül. Budapest példája forradalmasítja a vidéket is. Egyre-másra érkeznek a hírek a vidéki eseményekről: Győr, Miskolc, Veszprém, a falvak lakossága mind-mind a forradalom mellett foglal állást. A felkelt nép végső csapásra készül az oroszok és az ÁVH ellen.

Az Egyetemi Forradalmi Diákbizottságot különböző küldöttségek keresik fel ezen a napon. Gyárak, üzemek munkásai jönnek, hogy felvegyék a kapcsolatot a forradalmat elindító egyetemi ifjúsággal. Pozsár nem tudja már egyedül fogadni a különböző küldöttségeket. Varga János dékánhelyettes segít neki. A délelőtti folyamán Pozsár engem is megbíz egy küldöttség fogadásával.

A küldöttség — négy 20-25 éves munkásfiú — Csepelről jött. Vezetőjük „Pirossapkásnak” nevezi magát. A Boráros-téri harcokban vettek részt. Egységük kemény csatározást folytatott az oroszokkal. Feladatuk Csepel kapujának védelme volt. A harcok folyamán három társuk az oroszok fogságába esett.

— Azt szeretnénk tudni — kezdte a „Pirossapkás” —, hogy vonatkozik-e ránk a hadijog? Úgy gondoljuk, hogy mi tulajdonképpen háborút vívunk. Ez nem egyszerűen polgárháború már, hanem Magyarország háborúja a Szovjetunió ellen. Azt szeretnénk, ha az egyetemisták tisztáznák ezt a dolgot, mert nagyon félünk, hogy az oroszok nem mint hadifoglyokat kezelik a fogságba esett srácokat. Járjatok el ebben az ügyben — kérte, s ha szükséges, menjetek el egészen az ENSZ-ig.

Én nem ismertem pontosan a nemzetközi jog idevonatkozó rendelkezéseit s ezért úgy határoztam, hogy a jogi kar nemzetközi jogi tanszékéhez fordulok felvilágosításért. Sikerült is telefonon elérnem a tanszék egyik munkatársát, aki vállalkozott a probléma tisztázására. Megegyeztünk, hogy „Pirossapkás” és társai elmennek a tanszékre s ott felvilágosítást fognak kapni.

— Úgy látszik, a ruszkikat elvertük — mondta búcsúzóul a „Pirossapkás” —, csak most vigyázzatok, hogy ezután minden jól menjen.

A küldöttség távozása után a budapesti Rendőrkapitányság egyik tisztje keresett telefonon.

— Kopácsi főkapitány kíván magával beszélni. Nem tudna átjönni hozzánk? Nagyon fontos.

B. L. jogász tanársegéddel és T. J. újságírószakos hallgatónővel indultam el Kopácsihoz.

A Főkapitányságra érve Kopácsit a lépcsőházban találtuk. Fáradtnak, agyondolgozottnak s rendkívül gondterheltnak látszott.

— Gyorsabban találkoztunk, mint gondoltam — kezdte Kopácsi, a három nappal ezelőtti találkozásunkra utalva. — Mit mondjak maguknak? Igazuk volt. Az események valóban magukat igazolták. Engem is sok mindenről meggyőzött ez a három nap. Ez tényleg a nép forradalma. Méghozzá győztes forradalom.

— Nagyon örülünk, hogy véleményét megváltoztatta — válaszoltam. — Mi eddig is nagyra értékeltük a rendőrség magatartását a forradalom alatt.

— De ne vesztegessük az időt, térjünk a lényegre — mondta Kopácsi.

— Nagy Imre veszélyben van. Elhatározta, hogy felosztatja az ÁVH-t. Az ÁVH tud Nagy Imre tervéről s ezért meg akarja őt semmisíteni. Természetes, ezzel nem sokat érnének el, mert a forradalom úgy is győz. Úgy látszik, hogy az oroszok lassan feladják a harcot. Megbízható értesüléseim vannak, hogy az oroszok hajlandók kivonni csapataikat. A legnagyobb veszély pillanatnyilag az ÁVH — folytatta —, ők nem akarnak belenyugodni a vereségbe. Látom, meglepte magukat, amit Nagy Imréről mondtam. Pedig így van. Nagy Imre a forradalom oldalán áll. Persze neki is idő kellett mindehhez. A mai nap azonban tisztázni fogja Nagy Imre viszonyát a forradalomhoz. A délután folyamán Nagy Imre nyilatkozni fog a rádióban. Reméljük, ez a nyilatkozat el fog oszlatni minden kételyt. Azért hívtam magukat — folytatta —, mert meg akarjuk szervezni a forradalom karhatalmi szervét. Úgy gondoltuk, hogy erre a feladatra az egyetemi ifjúság lenne a legalkalmasabb. A karhatalomra két okból is szükség lenne. Mint mondtam már, Nagy Imre fel akarja oszlatni az ÁVH-t. De ennek a lépésnek a megtételéhez az szükséges, hogy Nagy Imre szilárdan támaszkodni tudjon valakire. Van azonban egy másik ok is, amely szükségessé teszi egy karhatalmi szerv életrehívását. Vannak nyugtalanító jelenségek is a forradalomban. Számolnunk kell azzal, hogy az utca túlságosan elszalad jobbra. Ezt feltétlenül meg kell akadályoznunk. Egyes demagógok, kihasználva a túlfűtött kedélyeket, saját pecsenyéjüket akarják sütogetni. Azt hiszem, hogy világos maguknak is, hogy a Szovjetunió szomszédságában ezt nem engedhetjük meg. A forradalom győzelméért harcolni azt is jelenti — úgy gondolom —, hogy az esetleges jobboldali kilengéseknek elejét vesszük. Ebben kérjük segítségüket. Bizom benne, hogy most nem utasítják vissza segítségüket, mint legutóbb. Most a forradalom erősítése a cél. Ebben, azt hiszem, egyek vagyunk. Nem? Elképzelésem az, hogy maguk adnák az embereket, én a fegyvert. Az így életrehívott fegyveres karhatalmat Nemzetőrségnek neveznénk. No, mit szólnak hozzá? Meg tudnánk gyorsan szervezni a Nemzetőrséget? Számíthatok magukra?

— Most készen vagyunk az együttműködésre — válaszoltam —, bár meg kell mondanom, nem lesz könnyű dolgunk. Nagy Imre tekintélye, hite az egyetemi ifjúság körében is megingott...

— Meg kell nekik magyarázni — szakított félbe idegesen Kopácsi —, hogy mi történt tulajdonképpen. Gondolja, hogy Nagy Imre szabadon cselekedett? Nem, nem ... Ezt tisztázni kell. Nagy Imrére szüksége van ennek az országnak. Vagy maguk nem így gondolják?

— Mi előlegezzük a bizalmat — mondta T. J. De azt is meg kell értenie, hogy sokak hite megrendült. Ország-világ úgy tudja, hogy ő hívta be az oroszokat.

— Ez nem igaz! Nagy Imre kényszer hatása alatt cselekedett. Ha egyáltalán cselekedett... De ezekre a kérdésekre Nagy Imre a délután folyamán választ fog adni a rádióban. De most nem várhatunk délutánig. Meg kell magyarázniuk az egyetemistáknak, a forradalom érdeke azt kívánja, hogy részt vegyenek a Nemzetőrség munkájában. Nem értem, miért vannak egyáltalán aggályaik? A maguk kezébe adom a fegyvert! A forradalom rendelkezésére bocsátom a rendőrség fegyvereit! Mit akarnak még?

— Rendben van — válaszoltam. — Mi készek vagyunk az együttműködésre. Hogyan kezdjük el a munkát?

— Rendelkezésükre bocsátok egy autót, menjenek el a diákotthonokba, az egyetemekre, ezt különben maguk jobban tudják, hogy hol találják meg az embereiket. Mondják el, miről van szó, s a fiúk kisebb csoportokban jöjjenek ide a Főkapitányságra a fegyverekért. Az első feladat ez lenne. A felfegyverzés után egyetemenként vagy esetleg diákotthononként egységeket kell szerveznünk, mert csak így tudunk adott esetben akcióképesek lenni. Nevezzenek ki minden csoport élére egy parancsnokot, aki a Főkapitánysággal tartja majd a kapcsolatot. Ez az elképzelés. Az idő sürget, kezdjenek azonnal munkához.

A rendelkezésünkre bocsátott gépkocsival haladéktalanul útnak indultunk. Délután két óra lehetett. A belváros viszonylag csendes volt, csak néha hangzott el itt-ott egy puska lövés. Az utcák tele voltak emberekkel. Az élelmiszerüzletek előtt hosszú sorok álltak.

Tervünk az volt, hogy a jogászok és a közigazdászok diákotthonát keressük ma fel, többre nemigen futhatta időnkéből. Attól tartottunk, hogy a sötétség beálltával a harc újra megélénkülhet. Gépkocsink csak lassan haladhatott a szétlőtt utcákon: felszaggatott villamossínek, felgyújtott autók, felszedett utcakövezet. A Kálvin tér közepén komolyabb meglepetés is várt. Egy szovjet tank meredt ránk vészjóslóan. Gépkocsivezetőnk csak 80-100 méterre vette észre a tankot.

— Én nem megyek tovább — jelentette ki —, ezek löni fognak. Kikerülni a tankot nem tudjuk, ha a Ráday utcába akarunk menni. Forduljunk vissza, ez a legokosabb.

— De hiszen ezek senkit nem bántanak — mondta B. L. — Mások is mennek el mellettük. Miért éppen ránk lőnének?

S valóban, megfigyelhettük, hogy a tank tornyában álló orosz katona szinte tétlen közönnyel bámulja a járókelőket. Ez meggyőzte vezetőnket is s elindult. Lassú tempóban haladtunk el a tank mellett. A katona lenézett ránk, s hátrafordulva láttam, hogy nagyot ásítva dörzsölgeti fáradt szemét. Ez valóban nem úgy fest, mint aki folytatni akarja a harcot a „fasiszta csöcselék” ellen. Fáradt, aludni akar. Vagy tényleg igaz, amit Kopácsi mondott, hogy „az oroszok hajlandók kivonni csapataikat”? Ha ez

igaz lenne! Akkor már csak az ÁVH-val kell leszámolni, ami sokkal könnyebb feladat. Az ÁVH az oroszok nélkül? Ez már csak gyerekjáték — morfondíroztunk. Küldetésünk fontosságát csak most éreztük át igazán!

A jogász diákokthonban elég sok diákot találtunk. Jól ismertük személyesen is a fiúkat s így elég könnyű dolgunk volt. Megértették, miről van szó és hajlandók voltak valamennyien a Nemzetőrség megalakításában közreműködni. Az első csoport azonnal útnak is indult a fegyverekért. Sikertől három jogással még abban is megegyeznünk, hogy az orvosok, állatorvosok, valamint a művészeti főiskolások hallgatóit is felvilágosítják, illetve náluk ők szervezik meg a Nemzetőrséget.

Így a pesti oldalon számunkra csak a közgazdászok maradtak. Felbátorodva a jogásznál elért gyors sikeren, siettünk tovább a közgazdászok diákokthonába.

— Te még mindig azt hiszed, hogy az egészet fasiszták csinálták? Jó véleményed lehet a jövő értelmiségéről, meg a melósokról, te vén sztálinista — hallottuk a terembe lépve.

Egy szemüveges fiú körül 30-40 borotvátlan, izgatott fiatal beszélt. Mind egyszerre. Elmerülve a „vitában”, minket észre sem vettek.

— Különbös is ki lőtt először? Te is ott voltál a Rádiónál, az ÁVH lőtt először.

— Jogosan lőttek! Azért voltak odavezényelve, hogy megvédjék a Rádiót.

— Mit kellett ott védeni. Senki sem akarta a Rádiót megtámadni!

— Pontosan így van. Csak akkor lett volna joga az ÁVH-nak löni, ha megtámadják őket. A küldöttség csak a bebocsátását kérte, hogy tárgyalni tudjon.

— Te csak szajkózd a magadét. Az oroszok ki fognak vonulni, mindenki ezt beszéli. A forradalom győzött!

— Még nem! — szólaltam meg. Mindenki ránk nézett.

— Hát ti kik vagytok? Hogy kerültetek ide? — kérdezte az egyik fiú. — Észre sem vettünk benneteket.

— Az Egyetemi Forradalmi Diákbizottságtól vagyunk. Kopácsi rendőrfőkapitány üzenetével jöttünk hozzátok.

— Az rendes ember — szólt közbe az egyik közgazdász. — A rendőrség is tisztességesen viselkedett eddig. Mit akartok?

Röviden ismertettem jövetelünk célját.

— Mi a garancia, hogy Nagy Imre a forradalom céljaira használja fel a Nemzetőrséget? Az nem elég bizonyíték, hogy ez meg az azt mondja, hogy nem ő hívta be az oroszokat — kiáltott fel az egyik fiú. Bizonyítsd be, hogy nem ő a bűnös.

— A forradalom már túljutott Nagy Imrén! — így egy másik.

— Legyetek észnél — torkolta le társait egy harmadik —, s ha mindez így van? Ha Nagy Imre tényleg veszélyben van? Hogy lehet most bizonyítékokat követelni? Nem elég bizonyíték Nagy Imre személye? Ha ő az ÁVH ellen akar valamit csinálni, akkor segíteni kell neki. Én bízom benne. Én megyek.

— Mi az, hogy az utca túljutott Nagy Imrén? Ott sok mindent kiabálnak! Észnél legyünk tagok! Én legalábbis nem akarom felrúgni a szocializmust.

— Azt hiszem, egyikünk sem akarja feladni a szocializmus eredményeit — folytatta egy másik. — Talán ezért is szükség lenne a Nemzetőrségre.

A csatát megnyertük. A jelenlévők egyre inkább belátták, hogy nem maradhatunk tétlenül. Sorra megígérték, hogy résztvesznek a Nemzetőrség munkájában. — Csak egy hagyta el a termet.

— Én nem megyek sehová, az ellenforradalommal nem paktálok.

— Rád nem is számítottunk! — kiabáltak utána a többiek. S beváltották, amit ígértek. A Főkapitányságot egymás után keresték fel az egyetemisták. 29-én délelőtt oly nagy volt az „ostrom” a fegyverekért, hogy Kopácsiék egyedül már nem tudták lebonyolítani a felfegyverzést. A délelőtt folyamán rendőrségi teherautók jelentős mennyiségű fegyvert hoztak a bölcsészkar Piarista utcai épületébe. A fegyvereket az egyetem tornatermében raktározták el s a további felfegyverzést mi végeztük egy rendőrtiszt felügyelete alatt, aki egyúttal az összekötő szerepét is betöltötte az Egyetemi Forradalmi Diákbizottság és a Rendőrfőkapitányság között.

Így alakult meg a Nemzetőrség egyetemi részlege.

A különböző egységek a későbbiekben jelentős tevékenységet fejtettek ki. Az ÁVH végső, szervezett nagy támadása ugyan elmaradt, mert október 30-a után az intézmény teljesen széthullott. Csupán egyes fanatikus ÁVH-sok kísérelték meg az ellenállást. Ilyen volt például a Kálvin téri református templom tornyából lövöldöző ÁVH-sok provokációja november elsején. Megsemmisítésükben egyetemisták, nevezetesen a közgazdászok és bölcsészek nemzetőr egységei is résztvettek.

November 4-ig a Nemzetőrség, mint a forradalom karhatalmi szerve, rendfenntartó feladatokat látott el. Egységei a rendőrség és a katonaság alakulataival közösen tevékenykedtek. Közreműködtek a közlekedés helyreállításának munkálataiban, a közéletmegszervezésében stb.

A november 4-i orosz támadás a Nemzetőrséget is meglepte. Az orosz támadás engem a bölcsészkar épületében ért. Kezdetben tanácstalanok voltunk. Pozsár véleménye az volt, hogy az ellenállás reménytelen. Ő és vele még párán el is távoztak. Én felvettem a kapcsolatot a jogikar nemzetőr parancsnokával. Ők a helyükön voltak. Megegyeztünk, hogy mi is átmegyünk hozzájuk.

A jogásznál kb. 100 fiút és lányt találtunk. Volt egy teherautójuk, azzal átszállítottuk a bölcsészkarra a fegyvereket.

Az egyetem környéke csendes volt. Felderítőket küldtünk ki, akik azzal a hírrel tértek vissza, hogy a belváros nyugodt, a peremvárosokban és a Honvédelmi Minisztérium környékén vannak harcok. Jelentették még, hogy az oroszok mindenütt nehézfegyverekkel, páncélosokkal támadnak. Az orosz csapatok most sokkal erősebbek, mint az első beavatkozás alkalmával.

Mit csináljunk mi? A vélemények megoszlottak. Egyesek portyázást javasoltak, ami azt jelentette volna, hogy elhagyva az egyetem épületét, kerestük volna az oroszokkal az összeütközést. Mások azon a véleményen voltak, hogy az egyetemen kell maradnunk és csak akkor kell a harcba aktívan beavatkoznunk, ha a környező utcákban harci tevékenység alakulna ki, illetve, ha az egyetem épületét érné támadás. Ebben az esetben is csak akkor szabad a harcot felvennünk, ha az oroszok páncélosok és nehéz fegyverek nélkül támadnának. A mi fegyvereinkkel nem sok eredményt érünk el a páncélosok ellen. Tudtuk, hogy helyzetünk reménytelen, de mindenki maradt.

November 5-én reggel arról beszélgettünk, vajon mit csinálhat Nagy Imre és a kormány? S mi van Kopácsival — jutott eszembe. Felhívtam a Főkapitányságot. Meglepetésemre Kopácsi vette fel a kagylót.

— Mi fegyverben vagyunk még — mondtam. — Segíthetünk valamiben? Ha igen, rendelkezésére állunk!

— Én majd gondoskodom magamról — válaszolta —, s hangja meglepően nyugodt volt. — Magukkal törődjenek. Nincs értelme az ellenállásnak. Ne kockáztassanak semmit. Az oroszok rendkívül nagy erővel támadnak. Menjenek haza, amíg tudnak. Köszönöm, hogy gondoltak rám! Minden jót! — S vége... Letette a kagylót. Ez volt az utolsó beszélgetésem a magyar forradalom egyik legérdekesebb egyéniségével. Kopácsi nagy árat fizetett azért, hogy hosszú, kételyekkel teli gyötrődés után a forradalom, a nép oldalára állt. Mint ismeretes, a Nagy Imre-per egyik fő vádlottja lett. A főkapitányi tisztelet a börtön váltotta fel. Igaz ember volt.

Igen, gondoljunk magunkra ... De már késő volt. Észre sem vettük, mert rosszul szerveztük meg a figyelő szolgálatot, hogy az egyetem körül van véve szovjet páncélosokkal. Ellenállni? Egy páran meg akarták kísérelni a lehetetlent. Ezeket azonban a többség meggyőzte az ellenállás reménytelenségéről. Mit kezdhetünk a páncélosok ellen puskáinkkal? Végül is úgy döntöttünk, hogy lemondunk az ellenállásról, s ha tudjuk, elhagyjuk az épületet. De hogyan? Az épület mindkét bejáratára szovjet páncélosok ágyúcsövei meredtek.

Egy egérút mégis maradt. Az épület ikerháza az egyetemi templom volt a papnevelő intézettel. Reménytelen helyzetünkben a kispapok siettek segítségünkre.

Nem tudtuk honnan, egy kispap jelent meg váratlan közöttünk.

— Ellenállni esztelenség lenne — mondta —, mindannyian itt vesznének. El kell hagyni az épületet a lehető leggyorsabban. Menekülésteknek csak egy útja van. Gyertek utánam.

Az egyetem pincéjében, onnét egy szűk folyosón keresztül egy sötét üregbe értünk. Vezetőnk megkopogtatta az üreget fedő deszkát, amely erre „kinyílt”. Két kispap állt az üreg szélén és kezüket nyújtva húztak ki minket egymásután a lyukból. Az egyetemi templom főoltára mögött voltunk.

A templombejárat utcai része kihalt, csendes volt. Egymás után, feltűnés nélkül szállingóztunk ki az egyetemi templomból.

Megmenekültünk.

Új Látóhatár

1965. november-december.

VIII. évfolyam 6. szám

Garamvölgyi Zoltán

A MEFESz a forradalom második szakaszában

Nem ajánlom senkinek, hogy egy budapesti diákotthonban, egyetemisták előtt kijelentse, a magyar nép harca hiábavaló volt, a forradalom nem érte el célját, az ország továbbra is szovjet csatlós marad. Biztos vagyok benne, hogy ezek a látszólag mindenben csalódott fiúk jól helybenhagynák azt, aki ilyet merészelné állítani" — jelenti egy bécsi újságíró 1956. november 10-én Budapestről. Ez a megállapítás híven tükrözi nemcsak az egyetemisták, de az egész ország hangulatát is.

A magyar forradalom tényleges erői, a munkásság és a fiatal értelmiség (az egyetemistákra gondolunk elsősorban), még nem adták fel a harcot, csak a megváltozott viszonyoknak megfelelően, más eszközökkel folytatták. A reményt, hogy október 23-a eszméit, a legfontosabb követeléseket át lehet menteni a második szovjet beavatkozás után is, maguk Kádárék is táplálták. Kádár első, szolnoki felhívása, sok olyan elemet tartalmazott, amellyel az egyetemisták egyet tudtak érteni, ha nem is szavaztak bizalmat Kádáréknak.

„Az a tömeges megmozdulás, amely országunkban október 23-án kezdődött, azt a magasztos célt tűzte ki maga elé, hogy véget vessen Rákosi és klikkje bűneinek és megvédje az ország függetlenségét és önállóságát" — jelentette ki Kádár.¹ A nyilatkozatnak ez a része nagy fontosságú a novemberi-decemberi események megértése szempontjából. Bár Kádár a továbbiakban kifejtette, hogy az ellenforradalmi erők leverésére hívta be újból a szovjet csapatokat, az egész október 23-i mozgalmat azonban még nem merte ellenforradalminak bélyegezni. Hogy ezt taktikai okokból tette, azt ma már tudjuk. Ő is tisztában volt azzal, hogy a magyar forradalom soha nem látott tömegbázissal rendelkezik s a forradalom egészének azonnali elítélése még elfogadhatatlanabbá tette volna kormányát. Ugyanakkor ez a nyilatkozat később meg is nehezítette helyzetét, mert rendszere lassú konszolidálódásának ez lett az egyik legfőbb akadályozója. A második szovjet intervenció ugyanis katonai erejét tekintve, sokkal erőteljesebb volt az elsőnél. A november 4-e utáni harcokban részvevő szovjet katonák sokkal képzettebbek, jobban felszereltek és a „belső zendülések" elfojtásában járatosabbak voltak, mint azok az egységek, amelyek október 24-én hajnalban özönlöttek el a fővárost. Ilyen katonai erő láttán mindenki arra gondolt először, hogy mindennek vége. Míg Kádár nem jött. Az ő első nyilatkozata volt az a jel, amely a novemberi-decemberi politikai harcokat elindította. Még tartott a fegyveres harc — bár mindenki tudta, hogy az eredményt már nem hozhat —, amikor megindult a politikai tevékenység. Ez a forradalom második szakaszának fő jellemzője.

Ennek az időszaknak a munkásság, illetve a munkástanácsok a főszereplői. Az általuk életrehívott általános sztrájk volt kétségtelenül a leghatásosabb fegyver. Nem jelentéktelen azonban az a szerep sem, amelyet az egyetemi ifjúság játszott ezekben a hónapokban.

A MEFESz újjászervezésének előfeltételei

A fővárosi fegyveres ellenállásban nagy számban vettek részt egyetemisták is. A forradalom győzelmes napjai alatt szerveződött egyetemista nemzetőr egységek a főváros több pontján harcba bocsátkoztak az orosz csapatokkal. A budai hegyekben még november 8-án is voltak egyetemisták, akik fegyverrel a kézben próbálták védeni október 23-a eszméit. A harcok folyamán sok egyetemistát fogtak el a szovjet csapatok. Ezek sorsa a deportálás lett.² A fegyveres harc után a többségükben diákotthonokban lakó egyetemisták pesti barátaiknál kerestek menedéket. A diákotthonok jelentős része ugyanis a harcok során egyfelől úgy megrongálódott, hogy lakhatatlanok voltak, másfelől a diákok közül sokan attól is tartottak, hogy onnan könnyebben letartóztatják vagy deportálják őket.

A bénultság, a semmittevés ideje azonban nem tartott sokáig. Három körülményt kell megemlítenünk, amely az egyetemi ifjúságot arra ösztönözte, hogy sorait újjászervezze. Az első, a legfontosabb, október 23-a eszméihez való hűsége volt. Bár

¹ Kádár első, 15 pontból álló programjának tüzetes vizsgálata azt bizonyítja, hogy ez a program csak két pontban tért el Nagy Imre legutolsó programjától: a szabad választások és a semlegesség kérdésében. Erre az álláspontra helyezkedik az ENSz ötös bizottságának jelentése is. V.ö. Der Volksaufstand in Ungarn, Bericht des Sonderausschusses der Vereinten Nationen.

² A jogi kar MEFESz szervezetéhez december közepén egy névsort juttattak el debreceni diákok. A névsor egy vagonban készült, amely éppen útban volt deportáltakkal a Szovjetunió felé. Debrecenben a szerelvény megállt, a deportáltaknak sikerült a vagonból az említett névsort kidobni. Többségük diák volt.

tisztában voltak azzal, hogy a második szovjet beavatkozás után nem sok remény maradt a forradalom elképzeléseinek megvalósítására, nem tudták, nem akarták elhinni, hogy ez a nemes és tiszta forradalom elbukhat.

A második a magyar munkásság példamutatása volt. A főváros munkásságának sztrájk felhívása s az az eltökéltség, amellyel a munkástanácsok politikai harcukat folytatták, új reményt öntött az egyetemistákba is. A szerep most megfordult. Október 23-án az egyetemi ifjúság indította el a forradalmat s hű szövetségést talált a munkásságban, most a munkásság volt a forradalmi harc vezető ereje, s mindenben támogatta őt az egyetemi ifjúság. Ahogy a forradalom első szakaszában az egyetemi ifjúság harca nem vezethetett volna eredményre a főváros munkástömegeinek támogatása nélkül, úgy ebben az időszakban felmérhetetlen az a segítség, amelyet a munkástanácsok az egyetemi és értelmiségi szervezetektől kaptak.

S végül, maga Kádár volt az, aki azt a hitet keltette bennük, hogy a forradalom céljaiért lehet harcolni. Itt érdemes egy pillanatra megállni. Ez a megállapítás úgy hathat, mintha az egyetemisták Kádár személyében garanciát láttak volna, bíztak volna benne. Ez korántsem volt így. Kádárt soha nem szerették az egyetemisták, nem vártak tőle jót. Az a meleg, baráti kapcsolat, amely például Nagy Imre és az egyetemi ifjúság között kialakult, nemcsak a politikai elképzelések azonosságán alapult, hanem Nagy Imre emberi tulajdonságain is. Kádár soha nem tudott közel kerülni az egyetemi ifjúsághoz. Az egyetemisták benne mindig a hivatásos forradalmárt látták csupán. Részvétellel gondoltak ugyan azokra a megpróbáltatásokra, amelyeket Rákosi börtönében kellett elviselnie, de nem felejtették el, hogy 1956 elején, a Petőfi-köri csatározások idején soha nem nyilvánított véleményt, a párton belül is semleges maradt a nagyimrések és Rákosiék között folyó harcban s ezzel a magatartásával inkább Rákosiékat erősítette.³ Mindezek után érthető, hogy az egyetemisták a forradalom alatt sem keresték vele a kapcsolatot. S mikor Gerő leváltása után ő lett a párt első titkára, ez sem változtatott semmit az egyetemisták és a közte fennálló viszonyon. Annak mindenki örült, hogy Gerő végre távozott, de senki sem tulajdonított nagyobb jelentőséget az új első titkár személyének. Míg Nagy Imrét egyre-másra keresték fel a különböző küldöttségek, mindenki vele akart beszélni, Kádár magányos szemlélője volt csupán a forradalomnak. Nemcsak Nagy Imre pozíciója, hogy ti. ő volt a minisztertanács elnöke, döntötte el, hogy őhöz sietett mindenki, hanem emberi természete is szerepet játszott ebben. Nem volt mindig zavartalan az egyetemi ifjúság kapcsolata Nagy Imrével sem. A forradalom első szakaszában, míg Nagy Imre nem tisztázta magát a szovjet csapatok behívásának vádjá alól, időlegesen az egyetemi ifjúság bizalmát is elvesztette.⁴ Elég volt azonban egy nyilatkozat, Nagy Imre hitele újra teljes lett, s az egyetemisták készek voltak őt újra támogatni. Kádárnak soha nem volt ilyen „személyes” kapcsolata a forradalommal, de még számottevő baráti köre sem volt, s ez is hozzájárult ahhoz, hogy titokban elhagyta Nagy Imre kormányát és a második szovjet intervenció segítségével maga került a hatalomra. Nem Kádár személyében bíztak tehát az egyetemisták, amikor úgy ítélték meg a helyzetet, hogy lehetőség van a politikai harcra, lehet és kell valamit tenni október eszméiért, hanem a hatalom új birtokosainak kétszínű nyilatkozatai, a Kádár-féle kormány programja keltették bennük ezt a hitet.

November 4-e megantánította őket arra, hogy reálisan szemléljék az eseményeket és a magyar jövő alakulását a világpolitikai lehetőségek keretében vizsgálják. Az a felismerés, hogy Magyarország senkire nem számíthat függetlenségéért folyó harcában, döntő tényezője a november 4-e utáni forradalmi tevékenységnek.

Ez szabta meg a harc kereteit és taktikáját.

A MEFESz megalakulása és tevékenysége november 4-e után

November közepe táján egy kisebb csoport alakult ki Révész László jogtörténész professzor körül, aki már november 4-e előtt is jelentős szerepet töltött be az egyetemi forradalmi bizottságban. Főleg jogászokból állt ez a csoport, de más karok hallgatói, fiatal oktatói is csatlakoztak hozzájuk. Révésznek már ekkor számottevő kapcsolata volt az Értelmiségi Forradalmi Tanáccsal és több üzem munkástanácsával is. Ebben a körben született meg az az elhatározás, hogy az egyetemi ifjúság sorait újjá kell szervezni, s az adott lehetőségek között a forradalmi harcot tovább kell folytatni. Ettől a csoporttól függetlenül a műegyetemen is mozgolódní kezdtek a hallgatók. A két csoport között rövidesen létre is jött egy találkozó az egyik belvárosi középiskola tornatermében. Felejthetetlen marad — úgy gondolom, minden résztvevőnek — ez a találkozó. Életünk legnagyobb élményének, a forradalomnak a hatása alatt álltunk valamennyien. „Október 23-a eszméiért készek vagyunk tovább harcolni, nem engedjük, hogy meggyalázzák forradalmunkat” — így lehet talán a legtömörebben jellemezni az összejövetel általános

³ Az ELTE DISz szervezete 1956 szeptemberében DISz vezetőképző iskolát tartott a Szabadsághegyen. Az egyetemi DISz vezetők ezen az összejövetelen nagyon bátran viselkedtek. Bíralták az országos vezetést, követelték Nagy Imre rehabilitálását, s hogy ő legyen újra a kormány elnöke. Rákosi, Farkas és a többi bűnös vezető felelősségrevonását is követelték. Az iskolát egyszer meglátogatta Kádár János is, ő elítélte a túlzó követeléseket, Nagy Imrétől önkritikát követelt, s arról próbálta meggyőzni az egyetemistákat, hogy Rákosiék esetében nem bűnökről van szó, csupán hibákról, amelyeket a párt biztosan ki fog javítani. Kádár felszólalása nagy elégedetlenséget váltott ki.

⁴ Kopácsi Sándor, budapesti rendőrkapitány, október 28-án egyetemista nemzetiőr egységek létrehozásával bízta meg az Egyetemi Forradalmi Diákbizottságot. A Nemzetőrség megszervezése az egyetemisták körében nehézségekbe ütközött, mert az egyetemisták nem látták világosan, mire akarja őket a köztudomásúan Nagy Imrét támogató Kopácsi felhasználni. V.ö. Garamvölgyi Zoltán: Epizódok az Egyetemi Forradalmi Diákbizottság tevékenységéből. Új Látóhatár 1966, 5. szám, 443 és köv. oldalak. (Kiadványunkban ez az előző írás. — Mikes International Szerk.)

hangulatát. Azonnal szót értettünk egymással. Az elhatározás, hogy a harcot tovább fogjuk folytatni, gyorsan megszületett. Nem volt véleményeltérés abban sem, mi legyen az új egyetemi mozgalom programja. Ez adva volt: az október 23-án elfogadott 16 pont.

Vitára csupán az adott okot, milyen legyen az új szervezeti forma. A jelenlévők között több fiatal tanársegéd is volt. Ezek egy része azt javasolta, hogy az 1950-ben feloszlott népi kollégista mozgalmat, a NÉKOSz-t kell újjászervezni.

A javaslattevők abból indultak ki — mint egy bölcsészkar tanársegéd elmondta —, hogy a jelenlegi viszonyok között, a fegyveres harc bukása után, az ország idegen megszállása közepette, olyan szervezeti formát kell találni, amely Kádárék részéről elfogadhatóvá tesz egy újabb egyetemi szervezkedést. A NÉKOSz-nak, mint szervezetnek, semmilyen formális kapcsolata nem volt a forradalommal, így valószínűnek látszott, hogy működése elé a kormány nem górdítene akadályt. A jelenlegi helyzetben — érveltek tovább a javaslattevők — félreérthetetlenül kifejezésre kell juttatni, hogy az egyetemisták a szocializmus alapján állnak, nem érhetik tehát Kádárék vádjai, hogy ellenforradalmat szítottak.

Célunkat, a forradalom eszméinek győzelmét — bizonygatták a NÉKOSz szószólói —, a régi szervezeti formákkal nem tudjuk elérni, így a MEFESz is alkalmatlan — szerintük — az új küzdelemre, mert neve oly szorosan kapcsolódik a forradalomhoz, hogy Kádárék minden valószínűség szerint nem tűrnék meg működését. S ha mélyebben megvizsgáljuk — vélték egyesek — a NÉKOSz a népi írók mozgalmából, a népi ideológiából fejlődött ki. A forradalom pedig ennek a népi ideológiának eszmei folytatása is.

A többség nem tette magáévá ezt az érvelést. Mindenki elismerte ugyan, hogy a népi írók mozgalmának s az ő általuk képviselt népi ideológiának tagadhatatlan hatása volt a forradalomra, tévesnek ítélte azonban a népi kollégista mozgalom szerepét ebben az összefüggésben. A NÉKOSz 1945 után egyre inkább a kommunista párt ifjúsági szervezete lett, hűtlenné vált a népi gondolathoz, tagjai dogmatikus marxisták lettek. A NÉKOSz, mint mozgalom, virágzásának időszakában keveréke volt a régi népi gondolatnak és a dogmatikus marxizmusnak. Ifjú próféták, lelkes forradalmárok meneteltek a NÉKOSz lobogói alatt, amelyeket természetesen „fényes szellők fújtak”. E lelkes forradalmi sereg elhivatottnak érezte magát az ország vezetésére és magabiztosan énekelte a NÉKOSz indulóját, hogy „holnapra megforgatjuk az egész világot.”

A NÉKOSz feloszlására 1950-ben nem népi jellege miatt került sor, hanem egybeesett a Rajk-perrel és az azt követő, főleg a párt tagjait érintő „tisztogatással”. A fenti elvi megfontolásokon kívül a NÉKOSz újjáalakítását azért is el kellett vetni, mert szervezeti formának nem felelt meg, miután tagjai csaknem kizárólag paraszt származású egyetemisták voltak. Forradalmunk egyik sajátossága pedig éppen az volt, hogy átfogta az egész magyar társadalmat. Egy olyan szervre volt tehát szükség, amelyet minden egyetemista magáénak érezhetett, függetlenül attól, honnan jött. Erre a szerepre a NÉKOSz kétségtelenül nem volt alkalmas. S végül a többség úgy látta, hogy már a szervezet elnevezésében is kifejezésre kell juttatni, hogy az egyetemi ifjúság töretlenül kitart a forradalom mellett. Ezek után nem volt kétséges, hogy csak a MEFESz lehet az a szervezet, amelyben az egyetemisták harcukat tovább folytatják. Így alakult újjá a Magyar Egyetemisták és Főiskolások Egyesülete.

A MEFESz Országos Központi Intézőbizottsága azonnal létre is jött. Minden kar 2-2 küldöttet delegált e szervbe.

A MEFESz országos központja az építők szakszervezetének székházában üttötte fel tanyáját. M. J. jogász hallgató, aki később a MEFESz gazdasági ügyeinek vezetője lett, kapcsolatot keresett a nagybudapesti munkástanáccsal s ennek segítségével sikerült egy emeletet kapni az építőmunkások székházában.

A MEFESz ideiglenes Központi Intézőbizottságának nyolc tagja volt. A bizottság főtitkára Prandler Árpád jogász tanársegéd lett, a sajtó és propaganda ügyek vezetésével — aminek nagy jelentősége volt ebben az időben — Szalkay Sándor műegyetemi hallgatót bízta meg a bizottság. A bizottság rövidesen meg is tartotta első ülését, amelyen három fontos kérdéstről tárgyaltunk.

1. Megszövegeztünk egy memorandumot a kormányhoz, amelyben közöltük álláspontunkat a forradalommal és a Kádár-kormánnyal kapcsolatban. A memorandum határozottan kifejezésre juttatta, hogy a Kádár-féle kormány csak úgy szerezheti meg az egyetemisták bizalmát, ha magáévá teszi és megvalósítja a forradalom követeléseit s azonnal tárgyalásokat kezd a Szovjetunióval, hogy az orosz csapatok minél előbb hagyják el az ország területét.

A bizottság döntése alapján Prandler Árpád és Szalkay Sándor adta át a memorandumot a kormánynak. Egyben bejelentették a MEFESz megalakulását s lapengedélyt is kértek. A megalakulást Kádárék tudomásul vették, de figyelmeztették az Intézőbizottságot, hogy a működési engedélyt azonnali hatállyal megvonják, ha a MEFESz a kormány ellen izgat vagy rendeleteit nem tartja be. A lapengedélyt is megígérték, de attól tették függővé, milyen tevékenységet fejt majd ki a MEFESz, s általában hogyan viselkednek az egyetemisták.

2. A második kérdés, amiről ezen az ülésen a bizottság tárgyalt, a többi forradalmi szervhez való viszony volt. Határozat született, hogy akcióinkat az értelmiségi tanáccsal közösen kell szerveznünk, be kell kapcsolódnunk a tanács már aktívan folyó munkájába. Ennek a feladatnak a megszervezését e visszaemlékezés írójára bízta a bizottság.

Nagy jelentőségű volt az a döntés, hogy a munkástanácsokkal is kapcsolatba kell lépünk. Ez abból a felismerésből eredt, hogy a forradalmi harc főereje a munkástanácsok által vezetett munkásság. M. I. műegyetemi hallgató javaslatára az egyes karoknak is ajánlottuk, hogy lépjenek érintkezésbe a kerületükben lévő munkástanácsokkal.

3. S végül a vidéki egyetemeken való szervezkedés kérdéseit tárgyaltuk még meg. A bizottság két tagját leküldte Szegedre és Pécsre, hogy tájékoztassák a hallgatókat a MEFESz újjászervezéséről, segítsék a vidéki egyetemeket MEFESz szervezeteik létrehozásában.

És megindult a munka ... Nem tudni honnan, sokszorosító gépet hozott egy hallgató. A nagybudapesti munkástanács megbízásából sztrájkra szóló felhívást húztak le az egyik szobában, a szomszédos helyiségben a sajtó-csoport rölapot szerkesztett, amely a MEFESz megalakulását adta tudtul az országnak. Elkészült a MEFESz ideiglenes szervezeti szabályzata is.

S közben állandó jövés-menés volt a központban. Hallgatók jöttek, akik munkát kértek, vagy valami fontos dologról akartak beszámolni a bizottságnak. Mert mindig történt valami ezekben a napokban, ami rendkívül nagy jelentőségűnek számított. Például az a hír, hogy Kádár tárgyalni akar Kovács Bélával, s az új koalíciós kormány megalakulása a küszöbön áll. Nagy izgalmat váltott ki közöttünk az a hír is, hogy India közvetítő szerepre vállalkozott, s a követség már meg is kapta a megbízatást, hogy egyeztesse a két fél — a Szovjetunió és a forradalmárok álláspontját. Voltak persze szomorú hírek is. Valaki listát tett a bizottság asztalára, amely az eltűnt egyetemisták névsorát tartalmazta.

Bekapcsolódott a MEFESz az Értelmiségi Tanács munkájába is. Azt, hogy ebben az időben még mennyire bízott mindenki a forradalmi eszmék szempontjából kedvező kibontakozásban, talán az Értelmiségi Tanács tevékenysége bizonyítja a legjobban. A Tanács munkabizottságokat szervezett. Ezek a bizottságok terveket dolgoztak ki, amelyek hivatva lettek volna az új, demokratikus Magyarország megszületését elősegíteni. Volt a Tanácsnak jogi, külpolitikai, munkaügyi, kulturális bizottsága. S ezek a bizottságok mind működtek is. A jogi bizottság például megkezdte az új alkotmány tervezetének kidolgozását, amely a forradalom szellemének megfelelően demokratikus alapokra kívánta helyezni az ország politikai életét.⁵

Az Értelmiségi Tanács tevékenységéből a legismertebb a december 8-i nyilatkozat, amelyhez csatlakozott a Kisgazda Párton, a Petőfi Párton, a nagybudapesti munkástanácson, az Írószövetségen kívül a MEFESz is.

Kádárék november végére már megszilárdították valamennyire pozícióikat. Megtörtént a Münnich által szervezett karhatalom megerősödése és a belső rendfenntartó tevékenység átvétele a szovjet csapatoktól is. Ezzel párhuzamosan megindult a támadás a forradalom még meglévő szervezetei ellen. Ez a támadás még nem volt nyílt offenzíva, a forradalmi szerveket még nem szüntették meg. A kormány először a belülről való bomlasztás taktikájához folyamodott. Mi, a MEFESz központban először akkor észleltük ezt, amikor közvetlenül mellettünk kapott otthont a magát „Magyar Forradalmi Ifjúsági Szövetség”-nek nevező szervezet. Vezetője, egy addig ismeretlen, Komócsin Zoltán nevű „ifjúsági” volt. Komócsin többször átlátogatott hozzánk, minden érdekelte, amit csináltunk, vitát provokált, s állandóan arról igyekezett minket meggyőzni, hogy követeléseinkben ne menjünk nagyon messzire, s főleg olyan dolgok megvalósítását kérjük a kormánytól, amelyek az egész ország érdekeit szolgálják. Mert ők is követelnek ám — bizonygatta Komócsin. Mert aki követel, az forradalmár és Komócsin minden körülmények között forradalmárnak szeretett volna látszani. Komócsin elmondta, hogy például a napokban juttattak el egy emlékiratot a kormányhoz, amelyben a gyermektelenségi adó eltörlését, általános fizetésemelést, a kötelező begyűjtési rendszer megszüntetését kéri a kormánytól, mint legsürgősebb intézkedéseket.

A vitákban Komócsint mindinkább támogatta szervezetünk főtítkára, Prandler Árpád. Prandlert egyre többen keresték fel olyanok is, akiknek tulajdonképpen semmi közük nem volt a MEFESz-hez, s köztudomású volt róluk, hogy mindig szemben álltak a forradalommal. Így például, egyre gyakrabban tárgyalt Markója Imrével és Nagy Zoltánnal.⁶

Prandlerhez csatlakozott Szalkay Sándor sajtófőnökünk is. Így a Központi Intézőbizottság két legfontosabb tisztségviselője lett hűtlen a forradalom ügyéhez. Ez a MEFESz november 30-i nyilatkozatával kapcsolatban bizonyult be.

Ennek előzménye az volt, hogy állandóan késett a lapengedély. A Központi Intézőbizottság egyre nagyobb problémák előtt állt, mert saját újságunk hiánya nagyon akadályozta munkánkat. A rádiónál ebben az időben még sokan dolgoztak, akik érzelmileg a forradalom mellett álltak. Innen kaptunk segítséget. A sajtóosztály munkatársai a rádió fiatal dolgozóival karöltve bátor hangú riportot készítettek az egyetemek megindulásával kapcsolatos problémákról. Az adás központjában a diákok személyi biztonságának kérdése állt. Budapesti és szegedi professzorok nyilatkozataikban mind azt mondták, hogy addig nem lehet megnyitni az egyetemek kapuit, amíg meg nem szüntetik az egyetemi hallgatók indokolatlan letartóztatását, bántalmazását és amíg meg nem valósítják az egyetemi autonómiát.

A terv az volt, hogy ezekkel a kérdésekkel kapcsolatban megszólaltatják Münnichet is.⁷ Szalkay és T. J. újságírószakos hallgató, a sajtóosztály munkatársa, ment el Münnichhez. Szalkay ezen a tárgyaláson az egyetemistákról mint

⁵ A bizottságokban az ország legjobb szakemberei dolgoztak, így például a jogi bizottságban akadémikusok, egyetemi tanárok, a tudományág legjobbjai.

⁶ Ezek a nevek ma már nem ismeretlenek a magyar közéletben. Az új generáció képviselői a hatalomban. Markója Imre, akkoriban még a pártapparátus alkalmazottjaként a Társadalmi Szemle munkatársa, ma az igazságügyminiszter helyettese, a minisztérium elvi irányítója, jól képzett jogász. Nagy Zoltán volt ÁVH-főhadnagy a Belügyminisztériumban csoportvezető volt, ma a párt központi apparátusában dolgozik, ahol a jogi ügyek referense, alosztályvezetői beosztással. Prandler Árpád is megkapta jutalmát, amiért a MEFESz-t kiszolgáltatta Kádáréknak: ma az ENSz mellett működő állandó magyar delegáció helyettes vezetője.

⁷ Münnich megszólaltatására azért lett volna szükség, mert Gács, a rádió akkori kormánybiztosa csak úgy engedélyezte az adást, ha Münnich is nyilatkozik.

„gyógypedagógiai alanyokról” nyilatkozott, s lényegében helyeselte a kormány álláspontját, beleértve azt is, hogy egyre keményebb kézzel bánt el az egyetemistákkal. Münnich nem volt hajlandó nyilatkozni, amiben nem kis szerepet játszott Szalkay viselkedése. Ezután a sikertelen kísérlet után a Népakarat szerkesztősége hajlandónak mutatkozott egy nyilatkozat közzétételére. A Központi Intézőbizottság november 28-án meg is fogalmazta nyilatkozatát, amely a forradalom szellemét tükrözte. Bevezetésképpen hitet tett a forradalom mellett, visszautasította a Kádár-kormány állítását a forradalom ellenforradalmi jellegéről, megtagadott minden együttműködést Kádárékkal, mert a november 4-től eltelt idő egyértelműen azt bizonyította, hogy Kádár megszegte ígéretét, semmit sem valósított meg a forradalom követeléseiből. Végül az orosz csapatok azonnali visszavonását követelte.

A nyilatkozatot — amelyet Prandler és Szalkay juttatott el a szerkesztőségbe, a Népakarat november 30-án közölte. Ez azonban teljes meghamisítása volt a Központi Intézőbizottság által elfogadott nyilatkozatnak. Teljesen kimaradt belőle a Kádár-kormányt elítélő rész, s az orosz csapatok kivonásának követelése egészen másképpen látott napvilágot. „Mi hisszük, hogy a rend és a nyugalom helyreállítása, a munka újbóli felvétele szükséges ahhoz, hogy nemzeti demokratikus forradalmunk követelése — követelések, amelyekkel az ellenforradalmárok visszaéltek, mint például a szovjet csapatok kivonása — megvalósuljanak.”

Ez a nyilatkozat teljesen megegyezett Kádárék álláspontjával, a szovjet csapatok azonnali visszavonásának követelését ellenforradalminak nevezte.

A Központi Intézőbizottság azonnal tiltakozott a Népakarat szerkesztőségénél, s feleletet várt arra a kérdésre, miért változtatták meg nyilatkozatunkat. Meglepetésünkre, a láptól azt a választ kaptuk, hogy ők a Prandlertől átvett szöveget közzé tették. Most már tudtuk, hányadán állunk! A nyilatkozat megjelenése után a központot szinte előzőnlőtték a felháborodott egyetemisták és felelősségre vontak minket, miért árultuk el a forradalmat. Nem kis erőfeszítésbe került, míg sikerült megmagyaráznunk, mi történt valójában.

Az egyes karok MEFESz szervezetei a közgyűlés összehívását követelték. A felháborodás oly nagy volt, hogy Prandlerék sem mertek ellenállni ennek a kívánságnak, bár tudták, hogy az egyetemisták az ő eltávolításukat fogják követelni.

A MEFESz közgyűlése december 5-én ült össze. Több mint 300 egyetemista volt jelen. A közgyűlés az utolsó seregszemléje volt a forradalmat elindító egyetemi ifjúságnak.

A jelenlévők megbélyegezték Prandlerék eljárását, s a többség eltávolításukat követelte a MEFESz vezetőségéből. Erre azonban az akkori viszonyok között már nem volt lehetőség. Prandler kijelentette, hogy az ő leváltásuk a MEFESz megszüntetését vonja maga után. Ezt pedig senki nem akarta, mert akkor még abban bízunk, hogy az egyetemisták tömegeire támaszkodva tovább tudjuk folytatni tevékenységünket, Prandlerék ellenére is. Azt azonban még Prandlerék sem tudták megakadályozni, hogy az értekezlet határozatilag ki ne mondja a MEFESz csatlakozását az Értelmiségi Tanács és más forradalmi szervek december 8-i emlékiratához.

A közgyűlés Sz. S. műegyetemi hallgató javaslatára elítélte a Kádár-kormányt, tudtára adta az ország közvéleményének, hogy a MEFESz-be tömörült egyetemi ifjúság változatlanul kitart a forradalom mellett, s visszautasít minden rágalmat az októberi események ellenforradalmi jellegéről. Ez a határozat a sajtóban és rölapokon is megjelent, s az utolsó olyan megnyilatkozása volt az egyetemi ifjúságnak, amely a forradalom szellemét tükrözte.

A közgyűlés után az ellentétek a Központi Intézőbizottságon belül még jobban elmélyültek. Prandlerék most már nyíltan a szálláscsináló szerepét játszották. Tanácskozásaik Komócsinékkal egyre gyakoribbak lettek, minden eszközt felhasználtak, hogy munkánkat gátolják.⁸

Erre az időszakra esik Révész László akciója a bebörtönzött vagy deportált egyetemisták kiszabadítása érdekében. Ebből az akcióból a MEFESz is kivette részét. Révész a MEFESz segítségével összegyűjtötte az eltűnt egyetemisták névsorát, megjelölve eltűnésük idejét és módját. Ilyen tényanyaggal felszerelve kezdte meg ezt a munkát, amely nem egy esetben eredményre is vezetett. Sok egyetemistát sikerült így kiszabadítani.⁹ Révész még az oroszlán barlangjába, a szovjet megszálló csapatok főhadiszállására is elmerészkedett. Szidorenko alezredes fogadta a küldöttséget, amelynek e sorok írója is tagja volt. A küldöttség a deportálások megszüntetését, illetve az országból már elhurcolt egyetemisták hazaszállítását követelte.

Szidorenko először tagadta a deportálások tényét, de amikor Révész professzor eléje tárta a bizonyítékokat — a deportáltak névsorát, a Szovjetunióba tartó vonatból kidobált leveleket — akkor beismerte, hogy valóban történtek ilyen intézkedések, azok azonban kizárólag azt a célt szolgálták, hogy a harcokból, illetve az esztelen politikai csatározásokból kivonják ezeket a forrófejű ifjakat. Ha a rend helyre állt, mindenki hazajön — állította Szidorenko alezredes.¹⁰

⁸ December végén a karhatalmi szervek emberei razziát tartottak a MEFESz központjában. Tettenérték s letartóztatták a központban rölapokat készítő egyetemistákat. A karhatalmat Szalkay küldte a központba. Ő tudta, hogy ott rölapok készítése folyik.

⁹ A Legfőbb Ügyészségen és a rendőrségen voltak olyan magas beosztású tisztviselők, akik vagy opportunizmusból, vagy pedig mert rokonszenveztek a forradalommal, segítettek a letartóztatottak szabadonbocsátásában.

¹⁰ A szovjet katonai főhadiszállással kapcsolatban volt még egy terve a MEFESz-nek. Az oroszoknak sok gondot okozott a nyelvi probléma. Állandóan foglalkoztattak tolmácsokat. Mi is el akartuk ott helyezni egyik emberünket, ez azonban, azt hisszük, Prandlerék „ébersége” miatt, meghiúsult.

Bár az általános politikai helyzet január 5-e, Kádár János nyilatkozata után egyre romlott, az egyetemisták még egy utolsó rohamra indultak, hogy megvédjék szervezetük tisztaságát, újból hitet tegyenek a forradalom mellett.

A bölcsészekről indult ki a kezdeményezés, hogy ismét össze kell hívni a MEFESz közgyűlését és ki kell kényszeríteni Prandlerék lemondását, ha ez a MEFESz feloszlását vonja is maga után. Most már senki nem féltette a MEFESz-t, mint szervezetet, senki nem remélte már, hogy Kádárakkal együttműködve győzelemre segíthetjük a forradalom eszméit. Prandleréknak tehát menni kell, ha ennek a MEFESz működésének beszüntetése is az ára. A MEFESz Prandlerék vezetésével nem akart Kádárék szövetségese lenni.

A Központi Intézőbizottság egyhangúlag határozta el, hogy január 18-án reggel 8 órára összehívja a MEFESz közgyűlését. Prandler és Szalkay is az összehívás mellett szavazott.

A megadott időpontban az ülésre siető küldötteket váratlan meglepetés érte. A szakszervezeti székház kapujában magukat rendezőknek valló fiatalok nem engedték be őket az épületbe. Az indok az volt, hogy a terem már tele van egyetemistákkal, senki nem fér be.

Mi történt tulajdonképpen? Prandler és Szalkay Komócsin segítségével az ún. „Magyar Forradalmi Ifjúsunkás Szövetség” tagjaival és a Lenin Intézet hallgatóival töltötte meg a termet. Az egyetemistákat, a MEFESz tagjait, kizárták a tanácskozásból. S mindez még nem volt elég! Az ülésteremben, a folyosókon a karhatalom emberei álltak készenlétben.

A Központi Intézőbizottságnak az ülésen jelenlévő tagjai az értekezlet első felében még megpróbálták menteni a menthetőt. A szünetben azonban a rendőrségen dolgozó, a forradalommal rokonszenvező barátunk tudtunkra adta, hogy igyekezetünk teljesen hiábavaló. A kormány utasította a karhatalom embereit, hogy tartóztassák le a helyszínen a kormány ellen izgató diákokat.

Elhagytuk tehát az értekezletet. A szünet után Prandler javaslatára a MEFESz bizalmat szavazott a Kádár-kormánynak, elítélte a forradalmat és új szocialista ifjúsági mozgalom megteremtését sürgette.

Katolikus Szemle

1981.

XXXIII. évfolyam 3. szám

Büky Barna**1956 — az idő rostáján**

Mi avat « korszakalkotóvá » egy politikai eseményt? Nem az utókor történészei számára, akiknek könnyű a dolguk, mert már tudják az események következményeit és ismerik a történetek elejét, közepét és végét; csupán az a feladatuk, hogy pihent aggyal megfogalmazott kritériumot aggassanak arra az eseményre, amelynek rendkívüli voltát a tények már amúgy is igazolták. De mi avat naggyá egy eseményt a kortársak számára, akik nem történészek, csupán tanúi, egyúttal cselekvő és szenvedő alanyai az események sorozatának? A valóban nagy eseménynek van ilyen biztos ismertetőjele: mihelyt megtörténik, a kortársak új időszámítást, mondhatni új életet kezdenek. Visszagondolnak eddigi életükre és a vízvázlasztók között mindig felbukkan az a bizonyos dátum. — A dátum után már semmi sem volt pontosan ugyanaz, mint előtte, önmagukat is beleértve.

Ha 56 októberét ennek az egyszerű próbának alávetjük, magától értetődőnek érezzük az esemény rendkívüli voltát. Semmi sem ugyanaz azóta, sem Magyarország, sem a világ — és önmagunk sem. Akár emigrációban él valaki, akár Magyarországon, akár demokratikus érzelmű, akár kommunista — nem vonhatja ki magát e hatás alól. Az sem számít, hogy az illető egy dicső forradalom emlékére gondol vissza, vagy egy szörnyű kiábrándulásra, vagy éppen egy ellenforradalmi zendülésre: igazolni kénytelen az esemény rendkívüli voltát.

Rendkívüli az eseményben az is — és az elmondottakból következik — hogy minden érdekelt fél messzemenő tanulságokat vont le belőle. A nyugati világnak tapasztalnia kellett saját tehetetlenségét és azt a nyiladozó felismerést, hogy az igazi veszélyt nem a kommunizmus jelenti számára — hiszen a kommunista rendszert egy kis nép napokon belül meg tudta dönteni — hanem a szovjet maffia, a maga kérlelhetetlen imperialista céljaival. A Szovjetunió leckéje a nyugatinak tükörképe volt: az a meggyőződés, hogy nem az ideológiára és a kommunista világmozgalomra támaszkodhat, hanem saját páncélosaira, hadosztályaira, flottájára, rakétáira... A magyarországi kommunista rezsim azt a tanulságot vonta le, hogy legitimitásának nem lehet egyedüli forrása a szovjet hadsereg, tehát idővel meghirdette a jelszót: « aki nincs ellenünk, az velünk van » és ennek jegyében kompromisszumot kínált a magyar társadalomnak, amelynek jelentős része — számára ez volt a tanulság — a kompromisszumot hallgatólagosan elfogadta.

Egészen más kérdés, hogy mire jutottak az érdekeltek ezekkel a tanulságokkal és főleg — mire juthatnak, ha kitartanak mellettük? Vagyis: felismerték-e az esemény valódi jelentőségét — vagy pedig félreismerték? Felismerték-e, hogy egy kis nép, amely a múlt század közepe óta a világ folyásában nem sok vizet zavart, tíz nap leforgása alatt lendítője, formálója, « aktív ágense » lett a világtörténelemnek? Hogy mozgásba hozott egy évtizedekben mérhető, de feltartóztathatatlan folyamatot, amely végső soron a szovjet maffiát és imperialista gépezetét fogja kerébe törni? Felismerték-e, hogy a magyar forradalom tárta fel először, milyen súlyosbodó teherrel Moszkvának a keleteurópai gyarmatbirodalom erőszakos összetartása? Hogy 1968-ban a csehszlovákok, majd 1970-ben és 76-ban a lengyelek fogják igazolni: a magyar forradalom nem volt elszigetelt közjáték, hanem az első lökés, amely a szovjet impérium archimedesi pontját vette célba? Hogy 1980-tól kezdve a lengyel nép forradalma mutatja meg, milyen messzire jutott az 1956-ban elkezdődött történelmi folyamat, hogy a szovjet maffia akcióképessége a gyarmatbirodalom megtartására mind súlyosabb korlátokba ütközik?

Az érdekeltek lényegében adósak maradtak ezekkel a felismerésekkel, mert elsősorban azt vették figyelembe, hogy — « végeredményben » — a magyar forradalmat leverte a szovjet hadsereg. Befejezettnek tekintették azt, ami tulajdonképpen elkezdődött. Véglegesnek könyvelték el Keleteurópa gyarmatosítását — éppen akkor, amikor a gyarmatbirodalom első végzetes szerkezeti repedése létrejött. Minél készségesebben ismerték el a magyar forradalom hősie, « csodás » voltát, a magyar nép véráldozatát — annál reménytelenebbül vonták le a következtetést: « ha ez sem segít, akkor ez a helyzet valóban végleges ». A nyugat a félreismert vízvázlasztó után kezdte állandó adottságként elfogadni a szovjet birodalmat, amellyel valahogy együtt kell élni, esetleg ki kell vele egyezni... Moszkvát megbűvölték saját páncélosai és hadosztályai és egy pillanatig sem jutott eszébe, hogy más is lehet a budapesti lecke tanulsága, mint a fegyveres erő fokozása. Csupán a magyarországi rezsim jutott valamire a forradalom igazi horderejének felismerésében — elvégre ez a társaság tapasztalhatta legközvetlenebbül, hogy miről is volt szó — de ebből is csak arra futotta, hogy a « legvidámabb barakk » ócska idilljét kínálja fel a hősie véráldozat megváltásaként. A társadalom jelentős része pedig — nem feltétlenül a többsége, de helyzeténél fogva legbefolyásosabb része — elfogadta az olcsó alkut, kapva-kapott rajta, alkudozás nélkül, az « ez van, ezt kell szeretni » cinikus jelszava jegyében. A társadalomnak ez a része a « kvázi-idill » biztosítása fejében késznek mutatkozott a rezsim legitimitásának elismerésére és bizonyos foku igazolására.

Más kérdés, hogy az alkunak lényeges buktatói voltak. Egyrészt a társadalom egy részének továbbra is a sivárabb barakkban kellett meghúzódnia és ezt a körülményt a viszonylagos jólét megnyilvánulásai közepette nehezebb volt elviselni, mint korábban. Másrészt az alku alapfeltétele volt a viszonylag kiegyensúlyozott, fejlődő gazdaság, ami az életszínvonal javulását biztosította. Mihelyt ezen a téren bajok következtek be — a hetvenes évek közepétől — az alku társadalmi bázisa is fogyatkozni kezdett, mivel egyre többen tapasztalták, hogy még a « kvázi-idill » is elérhetetlenné válik számukra.

Ez az alku azonban — és a távlati veszély is ebből származik — nemcsak olcsónak, hanem tisztességtelennek is bizonyult. Senki sem tudta meghatározni, miért volt tisztességtelen — mint ahogy az alku konkrét feltételei is tisztázatlanok maradtak — de a társadalmi tudat alján tovább élt a meggyőződés, hogy a magyar nép « elsősültségi jogát », amelyet 56-ban forradalmi tétével szerzett meg, tulajdonképpen « egy tál lencséért » eladta. A magyar társadalom általános büntudat-érzése a következmény — a büntudat jellegzetes levezetési formáival együtt.

Melyek ezek a formák? Az annyit hallott társadalmi közterek sejtetik, hogy miről is van szó: önigazolásról (« mi mindent megtettünk 56-ban, de hiábavaló volt »); a megalkuvás igazolásáról (« Kádár végeredményben jó ember » vagy « a blokkon belül nálunk a legmagasabb az életszínvonal »); viszontvádról (« a Nyugat az oka mindennek, mert 56-ban nem csinált semmit »); kárörömről (« a csehek 68-ban azt hitték hogy ők okosabbak mint mi, de ráfizettek »); irigy önteltségről (« a lengyelek sztrájkolnak, mi pedig etetjük őket ») — és e felszíni megnyilvánulások mögött a lényegről, a görcsös ragaszkodásról az ócska kompromisszumhoz, amely tulajdonképpen a büntudat-érzést kiváltotta.

Túlságosan leegyszerűsített és általánosított a kép? Bizonyára. De lehet-e tagadni, hogy ma is jellemzi a magyar társadalom jelentős — remélhetőleg csökkenő — hányadának magatartását? Nem feladata-e a magyar emigrációnak, amely helyzeténél fogva könnyebben látja a fáktól az erdőt, hogy hirdesse a veszélyt, amely a hazai társadalomnak a « vidám barakk-kompromisszumban » való görcsös megrekedéséből származhat? Azt hiszem igen. Egy társadalom még a legdicsőbb babérokon sem ülhet a végtelenségig. Az a politikai és erkölcsi töke, amelyet a magyar nép 1956-ban forradalmával megszerzett, csak korlátozott ideig tart. A folyamat, amelyet népünk forradalmi tette indított el, már régen másokat állított a színpad közepére és erős a veszély, hogy ismét kisodródunk a kulisszák mögé.

Van lényeges különbség a nemzetek sorsának alakulásában — aszerint, hogy a nemzet magatartása, « lelkiállapota » beleilleszkedik-e a történelmet formáló folyamatokba, vagy pedig külön állóvízben marad. Arany János erre a különbségre mutatott rá, amikor 1861-ben, az országgyűlés összehívásakor megírta a « Magányban » című versét. Hat évvel később jött a kiegyezés — a mostanihoz képest nagyon tisztességes és mérhetetlenül előnyös kompromisszum — de megrekedtünk benne és ötven évvel később keserves árat fizettünk érte.

Remélhetjük-e, hogy a mai ócska kompromisszumért — ha továbbra is megreked benne a társadalom zöme — a történelem nem fogja benyújtani a számlát? Nézzünk körül: milyen népekre figyel ma a világ a keleteurópai térség népei közül, milyen népek sorsáért aggódik? Benne vagyunk-e a « fősodorban », vagy pedig « hátrakanyarulunk a holt vízbe »? Minél időszerűbbnek érezzük a magyar nép 25 évvel ezelőtti történelemformáló tétét, annál sürgősebb, hogy ezekre a kérdésekre megadjuk az őszinte választ.

Katolikus Szemle

1984.

XXXVI. évfolyam 2. szám

Büky Barna**Gazdasági válság — politikai válság?****A magyarországi rezsim elveszti önbizalmát**

E tanulmány szerzője 1934-ben Budapesten született. A pesti bencés gimnázium diákja volt az 1948-as államosításig. Budapesten végezte el egyetemi tanulmányait is, a Számviteli Főiskolán és a Közgazdasági Egyetemen szerzett diplomát. A magyar építőiparban dolgozott, mint vállalati közgazdász. 1961-ben hagyta el Magyarországot. Angliában telepedett le, ahol szintén az építőiparban helyezkedett el, mint vállalati közgazdász és versenypályázatok készítője. 1964 óta Münchenben él, a Szabad Európa Rádió magyar osztályának szerkesztője. Cikkei, beszámolói a magyar emigráció sajtójában és több nyugati lapban, folyóiratban megjelentek. Nyolc évig — 1969 és 77 között — rendszeres külső munkatársa volt a nagytekintélyű brit politikai-gazdasági folyóiratnak, az *Economist*nak. A Szabad Európa Rádió hallgatói Vadász János néven ismerik. Elsősorban közgazdász-szerkesztő. Műsoraiban, kommentárjaiban húsz év óta rendszeresen foglalkozik a magyar gazdasági étellel és a világgazdaság eseményeivel.

Nem helyzetelemzésre, hanem dinamikus megközelítésre törekszem. Azt vizsgálom, hogyan jutott a magyar gazdaság — politikai-hatalmi megfontolások függvényében — mai állapotába, és hogyan hat vissza ez a gazdasági állapot a politikai-hatalmi megfontolásokra most és a belátható jövőben. Szeretném nyomban kimondani azt a meggyőződésemet, hogy *Magyarország a gazdasági válság szakaszába került*. Olyan állapotba, amely a politikai válság feltételeit is megteremti. Ezt a válságot nem kísérik drámai megnyilvánulások: nincs áruhiány, jegyrendszer, eliramló infláció, nincs még fizetési csőd sem. Mégis válság, mert összeomlóban van valami, ami a gazdaság és a társadalom sorsát mindmáig meghatározta. Nevezhetem vajúdnak is, mivel ez a fogalom a lehetséges negatív vagy pozitív kimenetelt egyaránt feltételezi.

Egy politikai-gazdasági rendszer életképessége nem akkor válik kérdésessé, amikor az ellenfelei által felállított kritériumok szerint látványos kudarcot vall, hanem csakis akkor, amikor az adott társadalomban már nem marad számottevő réteg, amely hinne a rendszer életképességében, amikor már a rendszer képviselői, a hatalom gyakorlói sem táplálnak erről illúziókat, vagyis amikor megrendül a hatalom önbizalma. Tehát nem akkor, amikor látványosan összeomlik az első öt éves terv, amikor dühöng a terror, amikor az életszínvonal mélypontra süllyed. Még akkor sem, amikor kiderül, hogy édeskeveset ér az a gazdasági fejlesztés, amit a rendszer mérhetetlen emberi és anyagi áldozatot kikényszerítve megvalósított. Ennek a kudarcnak a tanulsága a hatalom gyakorlói számára nem volt több, minthogy « szubjektív tévedések » csúsztak az egyébként felsőbbrendűnek tartott rendszer működésébe, hogy « elhamarkodták » a fejlesztés ütemét és arányait és olyan erőszakos módszereket alkalmaztak, amelyek több kárt okoztak, mint hasznót. Csupán ennyi felismerés nyiladozott a hatalom gyakorlói körében 1953 nyarától kezdve, de a magyar nép forradalmának kellett bekövetkeznie és azután még egy évtizednek eltelnie, míg végre a rezsim képviselőinek többsége a *második kijózanodásig* eljutott. Ez minőségileg meghaladta az elsőt, mivel mind gazdasági, mind politikai realitások felismerését tükrözte, de a rendszer életképességébe, felsőbbrendűségébe vetett hitet még mindig úgyahogy megőrizte.

A gazdasági felismerés abban állt, hogy a hatalom urainak többsége megszűnt hinni a tervgazdálkodás centralizált formájának, szovjet modelljének célszerűségében. Rá kellett jönniük, keserves tapasztalatok árán, hogy ez a modell nem csupán szubjektív tévedések, túlzások, erőszakoskodások miatt nem működik jól, hanem — a kapitalizmusról kialakított szemléletüket ezúttal saját rendszerükre alkalmazva — szükségszerűen termeli ki a pazarlás, az erőforrásokkal való rossz gazdálkodás viszonyait, szükségszerűen hoz létre periodikusan visszatérő feszültséget a nyersanyagkitermelés, illetve -import, valamint a feldolgozó ágazatok között, törvényszerűen halmozza az aránytalanságokat a gazdaság ágazatai között.

De még ebből a felismerésből sem nőtt volna ki 1968-ban az új gazdasági mechanizmus, ha nem kapcsolódik hozzá egy politikai megfontolás, amelynek eredményeként a rezsim mintegy 20 évvel ezelőtt megkezdte egy *iratlan politikai*

kompromisszum feltételeinek kialakítását a párt és a társadalom között. A párt a politikai és nemzeti öntudat kialakítását kívánta biztosítani, politikai egységuralmát a társadalommal elfogadtatni, és cserébe lényegében a magánélet szabadabb kibontakozását kínálta, megcsillantván a kedvezőbb egyéni boldogulás lehetőségeit. Ez persze nem volt szabad és egyenlő felek alkuja, de a pártvezetőség jórésze tisztában volt azzal, hogy az íratlan kompromisszum csak akkor érvényesülhet, ha a párt is teljesít bizonyos kötelezettségeket. Köztük első helyen szerepelt a közügyektől elforduló társadalom életszínvonalának érezhető és fokozatos emelése.

Az 1968-as változás lényege

Az új mechanizmus kettős rendeltetésű volt: biztosítani a gazdaság gyorsabb ütemű növekedését és hatékonyabb működését, továbbá létrehozni olyan gazdasági közeget, amelyben az életszínvonal javulása könnyebben megvalósul, tehát teljesíteni a párt íratlan kötelezettségét az íratlan kompromisszumban. Mindehhez tegyük hozzá: 1968-ban *az új mechanizmus bevezetése egyáltalán nem volt olyan egyedülálló* kihívást jelentő tett, amint azt a rezsim képviselői manapság sugallják. A Szovjetunióban 1965 őszén vezették be a libermanizmus gyakorlati kísérletét, a profitmutatóra épülő gazdaságirányítási rendszert. Ez ugyan később elenyészett, de a hatvanas évek közepétől a gazdasági reformok nagyon is napirenden voltak az egész blokkon belül. Csehszlovákiában egy évvel korábban, 1967-ben vezették be az új gazdasági modellt, az új mechanizmust következetességben meghaladó, átfogó reformprogramot. Az MSZMP nem volt úttörő ezen a téren, nem is ment a legmesszebbre, és amikor az elhatározás megszületett, a magyar párt semmiképpen sem érezte, hogy elszigetelt kísérletet valósít meg.

A központi hatalom és a gazdálkodó egységek viszonyának a lényege nem változott. A központi apparátus továbbra is a gazdasági racionalitás letéteményesének tekintette magát és esze ágában sem volt, hogy akaratának feltétlen érvényesítéséről lemondjon. Csupán az érvényesítés módszere változott annyiban, hogy a központ közvetlen utasítások helyett közvetve, szabályozók segítségével kívánta ugyanazt a célt elérni. A gazdasági szabályozókat a központban úgy dolgozták ki, hogy a komplex formulákban előírt arányok megsértése automatikusan anyagi hátrányba hozta a vállalatot: kevesebb bért fizethetett, kevesebbet fordíthatott beruházásra, csökkent a részesedési alapja, vagyis alkalmazottainak járulékos jövedelme és csökkent a vezetők prémiuma, ami jövedelmük jelentős részét képviselte. A szabályozókon keresztül a központ lényegében előírta a vállalatnak, hogy mit tegyen és mit ne, mennyit ruházzon be és mire, mekkora létszámot alkalmazzon, milyen béreket fizessen. A központ a szabályozókat a tervutasítások pótlékainak tekintette.

Átfogó árreformra egyáltalán nem került sor. Csak annyi volt a változás, hogy az államilag megszabott árak körén kívül az úgynevezett limitált és szabad árak köre is létrejött. De fennmaradtak az irreális árszintek és árarányok, — politikai megfontolások miatt maradtak fenn. A termelői árak körében azért, hogy a vállalatok azt termeljék, amit az állam termeltetni kíván velük, ha a termék veszteségesnek bizonyult, az állam beavatkozott, mesterségesen olcsó vagy éppen drága árakat érvényesített, a veszteséget mintegy « nyereséggé » alakította át és a tényleges veszteséget az érintett vállalatoknak szubvenció formájában megtérítette. A fogyasztói árak körében pedig azért maradtak fenn a torz, irreális árak, mert az állam ezeken keresztül is védte a szocializmus egyik legalapvetőbb « vívmányát » a társadalommal szemben.

A fennálló szocializmus egyik legalapvetőbb « vívmánya » — persze a párt szemszögéből — a nemzeti jövedelem alapvető újraelosztása az állam javára és a társadalom rovására. A kommunista hatalomra kerülését mindenütt és mindenkor, kivétel nélkül a társadalom átlagos életszínvonalának kezdeti és egyszeri jelentős visszaesése követte jelezvén, hogy ez az alapvető jövedelemújraelosztás végbement. A társadalomtól elvett jövedelem a kommunista pártnak nem csupán kezdő tőkéje, hanem állandóan megújuló tőkéje, amely hozzájárul hatalma gyakorlásának finanszírozásához. Tehát ilyen értelemben a « szocializmus vívmánya ». Olyan vívmány, amely a társadalomnak nem adható vissza a hatalom jelentős, talán végérvényes aláírása nélkül. A párt ezen kisajátítás során annyi jövedelmet ragad el a társadalomtól, amennyi csak lehetséges, hiszen, hatalmi ambíciói is szinte korlátlanok. A társadalom tagjainak így nem marad annyi jövedelmük, amennyiből meg lehet élni, a kiskeresetűeknek annyi sem marad, amennyi puszta létük fenntartását fedezhetné. Így aztán a pártnak, miután az irreálisan alacsony béreket kialakította, irreális fogyasztói árrendszert is létre kell hoznia, elsősorban azért, hogy a puszta lét az irreálisan alacsony keresetekből is fenntartható legyen. A párt így, egyes árak szubvencionálásán keresztül, valamiképp kénytelen visszaadni a társadalomnak az elvett jövedelemből, ami természetesen új kommunista értelmezést nyer: az állam szociális gondoskodását hivatott bizonyítani.

Visszatérve a 68-as reform jellemzéséhez: a változás a beruházások területén is korlátozottnak bizonyult. Kétségkívül létrejött a formailag önálló hatáskörben eldöntött vállalati beruházások köre — a ráfordításoknak majdnem felét tette ki —, de az állam egyrészt továbbra is közvetlenül rendelkezett a ráfordítások másik feléről, másrészt a szabályozókon és hitelmonopóliumán keresztül a vállalatok beruházási döntéseit is manipulálni tudta. Ha egy-egy erőszakolt koncepció veszteségesnek bizonyult, az állam elrendelhetette — és el is rendelte — újabb szubvenciók folyósítását.

A külkereskedelemben a Forint átválthatósága nem valósult meg. Az állam továbbra is a manipulált árszorozókon keresztül tudatta a vállalatokkal, hogy mit érdemes exportálni és mit behozni, 50-60 vállalat önálló export-import jogot nyert, egyébként az állam külkereskedelmi monopóliuma fennmaradt. Ehhez kapcsolódott a hitelmonopólium. A központi bank csak olyan

exporttermelést, illetve exportcélú beruházást hitelezett, amely megegyezett a központi elképzelésekkel. És változatlanul fennmaradtak az ország KGST-kapcsolatai. A KGST együttműködési rendszere továbbra is azt a feltételezést tükrözte — azt tükrözi egyébként ma is —, hogy valamennyi tagállamban parancsuralmi gazdálkodás érvényesül, Magyarországnak is ehhez kellett alkalmazkodnia. A nagy államközi szerződéseket az állam lebontotta vállalatokra rótt konkrét feladatokra, — mindig vita nélkül. Ha a kötelezettség veszteségesnek bizonyult, a vállalat megfelelő szubvencióban részesült.

A társadalom reakciója kizárta, hogy következetes reform bontakozzék ki. A társadalomnak a gazdasági életben tevékenykedő tagjai hamarosan felismerték, hogy csupán a korábbi módszerek finomultak, deklarált önállóságuk valójában « látszat-önállóság », hogy manipulálják őket. Ennek megfelelően viselkedtek. A vállalat számára tehát a szabályozók kijátszása lett az egyszerű gazdálkodás kritériuma és az erőforrások kijárással történő megszerzése a siker alapfeltétele. Az új viszonyok között is az maradt a sikeres vállalat, amely a felső szerveket képes volt meggyőzni arról, hogy a számára biztosított központi kedvezmény — legyen az bankhitel, szubvenció, beruházási juttatás, vagy a vállalat testére szabott « egyedi szabályozó » — úgynevezett népgazdasági érdeket fejez ki. Fennmaradt tehát a vállalat és a központ alá-fölérendeltségi viszonya és azon belül a kölcsönös manipulálás módszere.

A felemás reform és az olajválság következménye

Tíz-tizenkét évvel ezelőtt — a fordulatnak nem volt meghatározott dátuma — a párt ezt a *korlátozott, felemás reformfolyamatot is leállította*, illetve megkezdte a visszakanyarodást a centralizált tervgazdálkodáshoz. Nem azért, mert a kísérletet gazdasági kudarcnak ítélte. A magyar gazdaság növekedési üteme valamelyest felgyorsult 1968 és 72 között, gyorsan emelkedett az export és érezhetően növekedtek a reáljövedelmek, sőt a reálbérek is. Az egész gazdaság hatékonysága javulni látszott.

Talán azért, mert a felemás, manipulált reformmechanizmus is viszonylag eredményesebbnek bizonyult, mint a parancsuralmi gazdálkodás? Lehetséges, hogy ez is szerepet játszott. Utólag visszatekintve azonban eléggé egyértelmű, hogy a külgazdasági körülmények 1968 és 72 között kivételesen kedvezőek voltak. A világgazdaság konjunktúrában volt, növekedett a nemzetközi kereslet, az új ipari forradalom és a nyomában járó szerkezeti átalakulás még nem bontakozott ki. Nem volt éles világpiaci verseny és volt bőven kereslet a piacon, még a színvonalat meg nem ütő termékek iránt is. A keleteurópai áruk iránti keresletnek pedig nem csak szabad utat nyitott, de lökést is adott az úgynevezett « kelet-nyugati enyhülés » kibontakozása. Ugyanakkor Magyarország még olcsón szerezte be a nyersanyagokat és energiahordozókat mind a nyugati piacokon, mind a Szovjetuniótól, ami igazolni látszott, hogy a korábbi és továbbra is szorgalmazott magyar fejlesztés — nyersanyag- és energiaigényes ágazati és termékszerkezet kiépítése — helyes politika.

Ezek a körülmények voltak a viszonylagos siker meghatározói 1968 és 72 között, amit az is bizonyít, hogy ebben az időszakban a többi keleteurópai ország is hasonló, felfutó szakaszba jutott, holott azokban gazdasági reformok nem kerültek bevezetésre. Mi volt akkor a visszakanyarodás oka? Az eldöntő ok az első olajválság kirobbanása volt. De már ezt is megelőzte az a vita, amely az MSZMP vezetőségében a gazdasági reformok további sorsáról megindult. Egy kisebbség, amelynek hangadói között Nyers Rezsőt és Fehér Lajost jelölhetjük meg, az új gazdasági mechanizmus következetesebb folytatását sürgette, rámutatván a legnyilvánvalóbb hatékonysági fékekre, amelyek a reform felemás, manipulált voltából származtak. Egy másik szárny — Komócsint, Gáspár Sándort, Biszku Bélát fedezhetjük fel fő szóvivői között — a reformok felszámolását, vagy legalábbis befagyasztását követelte. Hivatkoztak arra, hogy Magyarország az új mechanizmussal « kilóg a KGST-sorból », hiszen időközben a gazdasági reformok a blokkon belül mindenütt, — a Szovjetunióban is — lekerültek a napirendről. Azt állították, hogy még a visszafogott reform is veszélyes folyamatokat indított el, lazította és nehezítette az állam, illetve a párt meghatározó érvényesítését a gazdasági életben, differenciálni kezdte a jövedelmeket, úgymond az « élenjáró osztály », a munkásosztály rovására. Ez a csoport a szakszervezetek vezetésében leülepedett, hagyományosan dogmatikus apparátusi gárdát is mozgósította az utóbbi aggodalomnak az igazolására. És végül ott volt a pártvezetés centruma élén Kádárral, amely egy ideig ezt a vitát kibontakozni.

Ekkor robbant be a világba az első olajválság és mindaz, ami gyors ütemben kísérte és lezárta a pártvezetés belső vitáját. *A centrum habozás nélkül a reformok leállítása mellett döntött.* Az első világpiaci viharok láttán semmivé foszlott a kezdeményező kedve. Nem volt bátorsága sem az új kihívással szembenézni, sem a megfutamodásból származó távlati veszélyeket felismerni. Sietve igyekezett visszakanyarodni a centralizált tervgazdálkodás felé, a külkereskedelemben pedig a KGST-ernyője alatt vélt menedéket találni. Az uralkodó hatalmi csoport önbizalma megrendült. Miért indokolt ezt mondani? Soraiban egy alapvető kérdésben súlyos ellentétek merültek fel. Ezt ugyan a hatalom csúcsán, a Politikai Bizottságban formailag felszámolták néhány úgynevezett « gazdasági reformista » eltávolításával, de azt a törést, amit az említett vita és az azt követő megfutamodás kiváltott a párt soraiban, már nem lehetett ilyen könnyen összehegeszteni. Az uralkodó csoport « kiábrándult » a reformokból, mint alternatívából anélkül, hogy a centralizált gazdálkodásba vetett korábbi hite visszatért volna.

Vakvágányokon

Volt még egy meggondolás, amely a reformok leállításában fontos szerepet játszott. Az a körülmény, hogy a nemzetközi *detente* légkörének kibontakozásával egyidőben a nemzetközi tőkepiacon nagy kínálat halmozódott fel, főleg az eurodóllár piacon. Egyrészt az amerikai fizetési mérleg tartós deficitje táplálta ezt a kínálatot, másrészt az OPEC-országok hirtelen megnőtt jövedelmének a tőkepiacra visszaáramló fölöslege: petrodóllár-milliárdok tömege. A piacon rendelkezésre állt a tőkekínálat és a *detente* kibontakozása politikailag is szabad utat nyitott kölcsönök nyújtásához. Kölcsön szinte korlátlanul rendelkezésre állt, akár hazai beruházási programok, akár nyugati import finanszírozására, hosszú lejáratra, viszonylag alacsony kamatokkal, kedvező feltételekkel. A rezsim mohón rávetette magát az új lehetőségre. Nem csak azért, mert ezzel saját fejlesztési terveit meg tudta valósítani, azért is, mert *a nyugati kölcsönt a gazdasági reformok pótlékának tekintette*. Egyébként Lengyelországban a Gierke-rezsim ugyanerre a következtetésre jutott. Minek reformokkal kísérletezni amelyek politikailag kockázatosak és meggyőző eredményeket amúgy sem hoztak — így szólt az új logika —, amikor a nyugati kölcsönökből kiépíthetjük az új, versenyképes iparszerkezetet, megvásárolhatjuk az importot is, ami a működtetéséhez szükséges, és ezzel olyan hatalmas exportkapacitást hozunk létre, amelynek jövedelméből a kölcsönöket könnyűszerrel vissza tudjuk majd fizetni.

Ezen meggondolások jegyében helyezték új alapokra a gazdasági életet tíz évvel ezelőtt. Társultak hozzá a KGST-hez fűzött illúziók is, miszerint az ország az olcsó szovjet energiahordozókat, nyersanyagokat megkapja és beruházási javak, iparcikkek exportjával fizetheti olyan piacon, ahol a világszínvonal amúgy sem követelmény. A magyarországi rezsim úgy viselkedett, mint a bajbajutott, önbizalmat vesztett cégtulajdonos, aki a hitelező bank bőkezűségébe és a hagyományos, olcsó szállító jóindulatába veti összes reményét. *Felemás, arculat nélküli gazdaságirányítási rendszer alakult ki*, amely már nem volt reformmechanizmus, de a parancsuralmi gazdálkodás « klasszikus » formájától is különbözött. Elsősorban arra törekedtek, hogy az « új mechanizmus » meglévő formáját, szabályait az « új centralizmus » követelményeihez igazítsák. Újabb központosítási hullám vonult végig az iparban és a mezőgazdaságban, elsősorban azért, hogy a szabályozók további manipulálásán keresztül a viszonylag kevés számú nagy termelőegységet egyértelműen a központi akarat szolgálatába állítsák. Hála a nyugati kölcsönöknek, gyorsult a gazdasági növekedés üteme, új nagyberuházások sora indult meg, ugrásszerűen nőtt a behozatal, amivel a kiviteli nem volt képes lépést tartani, még a reálberek növelésére is futotta...

Ezzel egyidőben bekövetkezett valami végzeteszerű is: *a magyar gazdaság pontosan akkor fordult el a világgazdasághoz való alkalmazkodástól, amikor létreke az ellenkezőt kívánta*. A párt akkor parancsolta vissza a gazdaságot egyértelműen a maga torz, ésszerűtlen, múltban gyökerező elképzeléseinek vakvágányára, amikor a világgazdaságban teljesen új utak kezdtek kirajzolódni. A nyugati kölcsönök tömeges felvétele pedig csak arra volt jó, hogy átmenetileg elhitesse: *a vakvágányok* vezetnek valahová. Egyébként a hetvenes években makacs rendszerességgel léptek fel az alapvető bajt jelző tünetek, évről-évre hatalmas deficit a nyugati forgalomban, és rohamosan növekvő szubvenciók az állami költségvetésben. Mindkettőből arra lehetett következtetni, hogy versenyképes termékszerkezet kialakulásáról szó sincs, vagyis a nyugati kölcsöntömeg felvétele, az eladósodás vállalása értelmetlennek bizonyult.

Gyorsan elenyésztek az említett KGST-illúziók is. Moszkva a KGST-n belül is sietett érvényesíteni a maga javára a világgazdasági cserearányokban bekövetkezett változásokat. Már 1975-től életbelépett a KGST új árképzési rendszere, biztosítván a szovjet nyersanyagok és energiahordozók árának folyamatos emelkedését.

Egy példa eleget mond: Magyarország 1974-ben 16 rubelt fizetett egy tonna szovjet nyersolajért, 1984-ben 213 rubelt fizet, több, mint 13-szor annyit. A cserearányok romlása, ami a rezsime képviselői annyit emlegetnek és a gazdasági nehézségek egyik legfőbb okaként jelölnek meg, tíz év óta túlnyomórészt a szovjet forgalomból csapódik le.

Mi történt tehát a hetvenes években, a végzetes fázisvesztés időszakában? *Felhalmozódott egy hatalmas adósságtömeg*, annak kamatterhével együtt. És lényegében hiába halmozódott fel, a magyar termékszerkezet átalakulása nem ment végbe, a fejlesztés — központi akaratnak megfelelően — a korábbi vágányokon futott tovább. A magyar termékszerkezet rendkívül energia-nyersanyag- és importigényes maradt, sőt a hetvenes években ez az igény fokozódott.

Jellemző példa: a rezsime dédelgetett ágazata, a vegyipar. Éppen azt az ágazatot fejlesztették a leggyorsabb ütemben, amely a legolajigényesebb volt az összes között. Működtetése ugrásszerűen növelte az importot, méghozzá mindkét viszonylatban. Az ágazat exportja mind kevésbé fedezte az ágazat importszükségletét. Érthető, hogy a külkereskedelmi mérlegben mind nagyobb deficitek halmozódtak fel. Felborult a beruházási egyensúly is. Túl sok beruházást kezdtek el, kivitelezésük elhúzódtott, az importigényeket ez is növelte és hatalmas erőforrásokat kötöttek le.

Ez a végzetes folyamat nem maradhatott fenn tartósan, illetve csak addig, amíg a kedvező világgazdasági körülmények fennálltak. 1978 után azonban rohamosan elenyésztek. Elmélyült a recesszió, a világgazdaságon visszaesett a kereslet és kiéleződött a verseny. A magyar ipar túlnyomórészt versenyképtelen termékeinek ezen a piacon mind kevesebb volt a keresnivalójuk. Emelkedtek a kamatok világszerte, és ennek arányában a magyar adósságok kamatterhe is. Lejártak az első kölcsönök, meg

kellett kezdeni a törlesztést. Berobbant a világba a második olajválság, az összes ismert következményekkel. A két olajválság között messzemenő átalakulás ment végbe a világpiacra: új ágazatok kerültek előtérbe, mások hanyatlásnak indultak, az érdekeltek lázas alkalmazkodása közepette, és Magyarország mindebből kimaradt. A tőkepiacra is alapvető változások következtek be: a kölcsönkínálat hanyatlott, a bankok óvatosak lettek, a kölcsönfeltételek keményebbek.

Az önbizalomvesztés jelei

A magyarországi rezsim 1978 táján kényszerhelyzetbe került. Látványosan bebizonyosodott, hogy az 5-6 évvel korábbi döntés végzetesen elhibázott volt, és az ebből származó politika *az országot tarthatatlan helyzetbe sodorta*. A rezsimnek egyszerűen nem maradt más alternatívája, mint a reformmechanizmushoz való kényszerű visszatérés, persze a korábbinál összehasonlíthatatlanul nehezebb körülmények között. Ez a visszakanyarodás sem maradt személyi következmények nélkül, ahogyan azt 1978-ban Biszku Béla bukása jelezte. Ezúttal a reform szélsőséges ellenzőinek vezető képviselőjétől kellett megszabadulni, hogy egy új útkeresés megindulhasson.

Az új célokat tulajdonképpen már nem a hatalmi csoport határozta meg, hanem a kényszerhelyzet diktálta. A megoldásra váró feladat így alakult: drasztikusan csökkenteni a beruházásokat és gyakorlatilag minden erőforrást az export szolgálatába állítani; termelői árreformot bevezetni, hogy a vállalatok számára végre érzékelhetőbb legyen, mit érdemes exportálni, illetve behozni; fogyasztói áremelések sorozatába kezdeni, hogy csökkenjen a lakosság fizetőképes kereslete és ezáltal importot takarítsanak meg, árualapok szabaduljanak fel exportra; minden hitelforrást az export támogatására és az exportbevétel minden nélkülözhető részét az esedékes törlesztések és kamatok fizetésére fordítani. Mindezt ama jelszó kísérte, hogy a világpiachoz való sikeres alkalmazkodás kulcsa versenyképes magyar termékszerkezet kiépítése.

Persze itt felmerül egy alapkérdés: a dollármilliárdokat pontosan azzal a számítással vették fel, hogy ebből finanszírozzák a versenyképes termékszerkezet kiépítését, ami a visszafizetés megbízható bázisát is létrehozza. De nem ez történt. A kölcsönöket felvették, elköltötték, de nem épült ki az új termékszerkezet, viszont létrejött az adósságok és kamatfizetések iszonyatos terhe. A kölcsönöket tehát végeredményben hiába vették fel és így erkölcsi hitelét vesztette az uralkodó csoport új gazdaságpolitikája is, amely az adósságteher leépítésére hivatkozva a társadalmat évekig tartó áldozatvállalásra szólította fel. Ilymódon az új politikának csak úgy lehetett volna erkölcsi támaszt adni, mozgósító erőt kölcsönözni, ha az áldozatok kikényszerítésével egyidőben olyan piaci mechanizmust és gazdasági intézményrendszert építenek ki, amely önállósággal ruházza fel a társadalom termelőegységeit és tagjait a gazdasági fejlődés irányainak és eszközei meghatározásában; vagyis ha következetes gazdasági reformot valósítanak meg, amelynek során a piac, azaz a társadalom szuverénnek válik és az állam, vagyis az uralkodó csoport végérvényesen lemond gazdasági hegemoniájáról és megelégszik azzal a szerény szerepkörrel, amely egy piacgazdaságban az államot megilleti. De ez még korántsem minden. A társadalom tagjai, termelőegységei, érdekcsoportjai, csak úgy nyerhetik el a valódi gazdasági szuverenitást, hogy politikai jogaik is kibővülnek és e jogaik gyakorlásához szükséges intézmények életre kelnek. Máskülönben, ha az uralkodó csoport politikailag továbbra is kiskoruként kezeli őket, akkor gazdasági szuverenitásuk gyakorlása is merev korlátokba ütközik, illetve a hatalom által megszabott pályákra terelődik, — tehát nem valósul meg.

Így lehetett volna az új kényszerpolitikának az áldozatvállalásnak kezdettől fogva értelmet adni és az egész társadalmat a sikeres kibontakozás érdekében mozgósítani. Ez azonban nem történt meg. *Az uralkodó rezsim önbizalomvesztése és elbizonytalanodása elmélyült*. A hetvenes évek súlyos kudarcai után, a versenyképtelen termékszerkezet és a meddően felhalmozódott adósságtömeg láttán már többről volt szó, mint a tervgazdálkodáshoz fűzött illúziók elvesztéséről. A rezsim már abban sem hitt igazán, hogy helyesen, ésszerűen képes meghatározni a gazdasági fejlesztés irányait, vagyis hogy képes a hegemonia gyakorlására a gazdasági életben. Ugyanakkor ahhoz sem volt önbizalma, bátorsága — és talán éppen az előbbi körülmény miatt nem —, hogy a logikus következtetést levonja és a társadalom gazdasági és politikai reformját *egyértelmű formában* kibontakoztassa.

« Rezsimen » természetesen annak egészét értem, nem pedig annak minden egyes tagját. A rezsimen belül maradtak csoportok, amelyek elleneztek minden változást, akár azért mert a reformok hatásaitól jobban féltek, mint egy végzetes gazdasági hanyatlás következményeitől, akár azért mert közvetlen hatalmi érdekeik fűződtek a korábbi viszonyok, például szubvenciókból támogatott életképtelen nagyvállalati szektor és a szubvenciók kijárásából származó befolyás fenntartásához. Voltak csoportok a rezsimen belül, amelyek történetesen jobban féltek a gazdasági hanyatlás következményeitől, mint a reformok politikai kihatásaitól. Ezek sürgették a reformok megvalósítását. A centrum pedig — a magyar rezsim mindenkor gerince — ingadozott az említett különböző féltelmek és megfontolások között.

Érthető, hogy megint csak felemás, következtelen politika érvényesült, és *lényegében mindmáig ez érvényesül*. A kényszerhelyzet — az adósságok törlesztésének, a nyugati exportbevétel növelésének kényszere — paradox módon megkönnyítette ezt az alapvető dilemmát. Arra hivatkozva, hogy minden erőfeszítést az exportbevétel növelésének szolgálatába kell állítani, a rezsim igazolást vélt nyerni arra, hogy a vállalati önállóságot előmozdító, reformizáló intézkedéseit

— például új termelői árrendszer bevezetését, a gazdasági szabályozók egyszerűsítését — egyfajta « operatív centralizmus » gyakorlásával kösse össze. Szigorúan korlátozni kezdték a beruházásokat — meg kell hagyni, nemcsak a vállalatok, az állam e célra fordítható erőforrásait is —, korlátozták az importot és korlátozták a vállalatok bérlőpolitikáját. Ez a krízisgazdálkodás a külkereskedelemben bizonyos eredményeket mutathat fel: a hatalmas deficitnek halmozódása megállt, a forgalomban szerény többletek képződtek, az ország eddig képes volt esedékes adósságait törleszteni és a kamatokat kifizetni. Ebben persze szerepet játszott az ország csatlakozása a Nemzetközi valutaalaphoz. Magyarország áthidaló kölcsönök sorozatát kapta és kapja, hogy fizetési kötelezettségeinek eleget tudjon tenni és a rezsím « egyeztetési » az « operatív centralizmus » intézkedéseit a Valutaalap képviselőivel, akik számára ez úgy jelenik meg, mint egy kölcsönkérő, kilincselő, fizetési gondoktól szorongatott kliens belső szanálási politikája.

Reform helyett új krízisgazdálkodás?

A baj csak az, hogy az említett korlátozások sorra azokat a lehetőségeket érintik, amelyek révén a vállalati önállóság értelmet nyerhetne és az ipari termékszerkezet világpiachoz igazodó átalakulása megvalósulhatna. Ha nem lehet eleget beruházni, sem eleget importálni, sem a béreket differenciálni, azaz a teljesítmény függvényében felemelni, akkor miféle erőforrás marad a kibontakozáshoz?

Miután erre a célra új nyugati kölcsönök már nemigen jöhetnek szóba, és miután a KGST, illetve a Szovjetunió a cserearányok rohamos eltolódása révén már nem erőforrások biztosítójának, hanem elszippantójának bizonyult, csak emberi, a társadalom méhében szunnyadó, sőt ott részben már működő erőforrások mozgósítására lehetett számítani. A rezsím felismerte, hogy a társadalom által működtetett árnyékgazdaság, vagy második gazdaság — a háztáji gazdaságok, a másodállások, mellékfoglalkozások, fusizások, illegális és féllegális tevékenységek összessége —, amit az állami, az első gazdaság életképtelenségei tartanak működésben —, ez a második gazdaság hatalmas erőforrást képvisel.

Éltre hívták tehát az úgynevezett kisvállalkozásokat. Részben a tulajdonképpen magánszektor — mezőgazdasági kistermelők, kiskereskedők, kisiparosok — számára is kedvezőbb működési feltételeket biztosítottak, de nem ez volt a változás lényege. A lényege az volt, hogy a második gazdaság féllegális, illegális termelőit és szolgáltatóit legalizálják, a kisvállalkozás vagy tucatnyi jogi formában tömörítsék, hogy emberek munkaerejét, vállalkozói kedvét és nem utolsósorban pénzügyi erőforrásait mozgósítsák ellenőrizhető keretek között és központi célok érdekében.

Ezek a kisvállalkozások a legkülönbözőbb jogi formákban jöttek létre és számuk rohamosan gyarapszik. Jelentős részük állami nagyvállalatokból alakult meg és abból él, hogy átveszi a nagyvállalat ráfizetéses termelési-szolgáltatási profilját és azt kifizetődóvé teszi, vagy pedig rendszeres megbízásokat kap a nagyvállalattól « szűk keresztmetszetek » áthidalására, például sürgős rendelések gyártására, vagy olyan alkatrészek elkészítésére, amelyre állami szállítók nem vállalkoznak. Nem véletlen, hogy a leggyorsabban terjedő kisvállalkozási forma, a vállalati gazdasági munkaközösség, ilyen funkciókat tölt be. Az « ipari háztáji » — kilépve az illegálisitás homályából — legális vállalkozói formákat ölt.

A krízisgazdálkodás rákényszerítette a rezsímet arra is, hogy számbavegye, melyek azok a tartósan és tömegesen veszteséges tevékenységek, amelyek állami erőforrások milliárdjait emésztik fel és a termékszerkezet átalakítását különösen megnehezítik. Sorra kiderült, hogy pontosan azok az állami nagyvállalatok a veszteségek forrásai és a kibontakozás gátjai, amelyeket az ipar « élcsapatának » tekintettek: a csepeli tröszt, a dunajvárosi komplexum, az Egyesült Izzó (január elsejétől egyébként már Tungstam a neve), a Láng Gépgyár, az Óbudai Hajógyár, és a többiek. És ez nem is volt véletlen. Ezeknek az óriásoknak a nyavalyája abból származott, hogy elsősorban nekik kellett megvalósítaniuk az állam, azaz a párt életképtelen gazdasági elképzeléseit. Ezeknek az óriásoknak a sorsa jelenleg bizonytalan. Egyeseket — például a csepeli trösztöt — alkotó elemekre bontották, decentralizálták, másoknak — pl. az Egyesült Izzónak — nagy állami szanálási programot szavaztak meg. Egy harmadik csoportnak — ilyen például a Tatabányai Széntröszt — próbaidőt biztosítottak, hogy úgy-ahogy rendbehozza a szénáját, mielőtt végleges sorsáról döntenek. Fontos körülmény, hogy a nagyvállalatok válsága az uralkodó csoporton belül is komoly zavarokat idéz elő. Egyrészt még jobban aláássa a rezsím gondolkodó tagjainak önbizalmát, hiszen a *nagyvállalatok válsága az egész rezsím gazdasági elképzeléseinek és módszereinek életképtelen voltát bizonyítja*. Másrészt kiváltja annak az apparátusi rétegnek és e réteg pártvezetésben megtalálható képviselőinek szívós ellenállását, akiknek a hatalma a nagyvállalatok keresztlátványosult, akik nem önbizalmuk elvesztésén tűnődnek, hanem hatalmukat kívánják minden áron megőrizni.

Az ideológia elnémulása — hogyan tovább?

Különösen szemmel látható a rezsím önbizalomvesztése, ha a kibontakozás megteremtését hirdető, a gazdaságot új alapokra fektető átfogó javaslatokat, elméleti modelleket vesszük szemügyre. A legszembetűnőbb az, hogy maga a rezsím — noha már

hatodik éve a világgpiachoz való igazodás politikáját hirdeti és az áldozatok kikényszerítésének politikáját folytatja — mindmáig képtelennek bizonyult arra, hogy átfogó új gazdasági modell programját, feltételes intézményrendszerét kidolgozza és ennek eszmei-ideológiai indokolását megadja.

A rezsím bizonytalansága és megosztottsága a legfelsőbb szinten is jelentkezik. 1983 áprilisában például, az MSZMP központi bizottságának ülésén maga Kádár volt az, aki beszámolójában hangsúlyozta és később egy TV-interjúban is megerősítette: « a reform reformjára nem kerül sor, az állam nem vonul ki a gazdasági életből, ilyesmi egyáltalán nincs és nem is lehet napirenden, csupán a gazdaságirányítási rendszer javítására, továbbfejlesztésére van szükség ». Alig több, mint félévvel később, a Központi Bizottság decemberi ülésén viszont már elhatározták egy bizottság megalakítását, amely 1984 közepéig átfogó javaslatokat terjeszt elő a gazdasági élet reformjára és új gazdasági intézményrendszer bevezetésére. Tegyük hozzá, hogy a központi Bizottság üléséről kiadott közleményben erről szó sincs, a bizottság egyik tagja, a reformista Nyers Rezső tájékoztatta erről egy olasz újság munkatársát. Az értesülés megjelent az illető olasz lapban, átvették más nyugati lapok is. A magyar sajtó természetesen nem vette át, viszont néhány héttel később a pénzügyminiszter parlamenti költségvetési expozéjában homályos formában utalt arra, hogy valóban alakult ilyen feladattal megbízott testület. Mindebből világos elhatározás aligha olvasható ki.

A rezsím *ideológiai elnémulásának* időszakában viszont — ne feledjük, hogy ez a rezsím is, mint minden kommunista rezsím, az ideológiából meríti önbizalmát és legitimitását — lábrakaptak egészen másfajta, marxista terminológiát használó, szocialista szósszal leöntött modellek, javaslatok, indokolások. Többnyire közgazdászok a szerzőik, a szellemi társutasság határmezsgyéjén álló személyek, az uralkodó rezsímnek nem tagjai, de az új uralkodóosztálynak igen, akiknek szakmai rangja bizonyos tekintélyt és önbizalmat biztosít rendhagyó nézetek kifejtésére, különösen akkor, ha úgy érzik, hogy a rezsím reformok felé hajló tagjai részéről támogatásra számíthatnak. Három javaslatot ragadok ki: Liska Tiborét, Tardos Mártonét és Berend T. Ivánét.

Liska új társadalmi-gazdasági modellje, a *vállalkozói szocializmus*, tulajdonképpen nem egyéb, mint az állami vállalatok egyetemes kiárúsítása versenytárgyaláson licitáló magánvállalkozók számára, akik a vállalkozás jogát a legnagyobb nyereséget ígérve nyerik el és addig tarthatják meg, amíg rájuk nem licitál egy másik vállalkozó. Liska modelljében minden tevékenység licitáláson alapuló vállalkozássá válik, legyen az vállalat vezetése, munkakör betöltése, vagy szociális igények kielégítése, és a társadalom minden tagja önálló vállalkozásra kényszerül, olyan kíméletlen következetességgel, hogy a múlt század legliberálisabb polgári közgazdászai is elbújhatnak mellette, — és az államnak, de különösen a pártnak úgyszólván semmi szerep nem jut benne.

Tardos Márton javaslata « szerényebb »: csupán azt indítványozza, hogy *az állam vonuljon ki a gazdasági életből*, a tulajdonosi jogokat nagy részvénytársaságok és bankok hálózata gyakorolja egy egyértelműen piaci mechanizmusban és e hálózat képviselői, delegált vezetői csupán az Országgyűlésnek tartoznának elszámolni a magyar gazdaság sorsát meghatározó üzletpolitikájukról és annak eredményeiről.

A gazdaságtörténész Berend T. Iván pedig tulajdonképpen az ideológiának az archimedesi pontját feszegeti, amikor így érvel: « A reform következetes érvényesítése nem annyira a szocializmus elveivel és céljaival kerül összeütközésbe, mint kialakult szocializmusképünkkel, a szocializmusról vallott korábbi elgondolásainkkal, hiteinkkel, képzeleteinkkel, jelszavakká rögződött értékelveinkkel ». Berend szerint a mindenkor szocializmusképnek — vagyis a rezsím ideológiájának, önigazolásának — a valóság változásaihoz kell igazodnia és a valóság bármilyen lehet, amit a gyakorlat igazol, ami hatékony és eredményes, ami a társadalom egyetértésével találkozhat és a társadalom érdekeinek megfelel.

Növekvő feszültség a rendszer és a társadalom között

És mi történik a valóságban a társadalom érdekeivel, legalábbis azóta, amióta a reformokhoz való visszakanyarodás elvben és a krízisgazdálkodás a gyakorlatban érvénybe lépett? A fizetőképesség eddig fennmaradt, az adósságteher minimális mértékben csökkent. De a termékszerkezet átalakulása csak csigalassúsággal halad, egyelőre az is bizonytalan, hogy a helyes irányokba halad-e, és feltétlenül lassabban mint a világgpiacon, ami a lemaradás fokozódásával egyértelmű. Hiányzik a szükséges beruházás, a megfelelő import, és anyagi ösztönzés, amely ennek a folyamatnak lendületet adhatna. Elvben deklarálták a vállalatok önállóságát, de a gyakorlatban állandó operatív beavatkozás határozza meg működésük feltételeit. *A gazdaság növekedése úgyszólván stagnál, az életszínvonal pedig — amelyen a társadalom érdekei közvetlenül lemérhetők — évek óta csökken.*

Hogyan csökken? A reálbérek a sorozatos áremelések következtében rohamosan visszaesnek. Az 1984-es reálbérek körülbelül a tíz évvel ezelőtti színvonalra kerülnek. Nem véletlenül arra a szintre, amelyet a reformok első, felfutó időszakának végéig értek el. Az 1984-es reálbér mintegy 9,5 %-kal alacsonyabb, mint 1978-ban, amikor az új krízisgazdálkodás megkezdődött. Ez nem azt jelenti, hogy a lakosság reáljövedelme hasonló mértékben zuhant vissza. A reáljövedelem szintje társadalmi átlagban csak csekély süllyedést mutat, egy kis jóindulattal azt is mondhatjuk, hogy stagnál. Ennek az a fő magyarázata, hogy az állami szektorban végzett munkából szerzett reáljövedelem, azaz reálbér csökkenését nagyrészt ellensúlyozza az állami szektoron kívül végzett munkából szerzett reáljövedelem gyors növekedése, aminek persze mérhetetlen emberi energia és szabadidő feláldozása az ára.

És mik a következmények? Egyrészt azok körében, akik egyéni vállalkozásra — illegálisan, féllegálisan, vagy legálisan — képesek, ez az ellensúlyozás végbemegy, esetleg reáljövedelmük növekszik is, de úgy megy végbe, hogy mind kevesebb reáljövedelmet köszönhetnek az államnak — hiszen reálbérük visszaesik — és mind többet önmaguknak. Az államnak végzett munka nem csak azért veszít jelentőségéből számukra, mert e munka reálbére csökken, azért is, mert képesek ezt a hatást az állami szektoron kívül ellensúlyozni. Másrészt azok körében, akik egyéni vállalkozásra nem képesek és nincs is lehetőségük rá — és ez a többség —, a reálbér és ezzel az egész reáljövedelem, egyértelműen esik vissza. Ezen belül is kialakult és rohamosan növekszik egy kiskeresetű réteg, amely vagy eleve kiskeresetű volt, vagy a rohamos infláció taszítja ebbe a kategóriába, egy réteg, amely fokozatosan elnyomódik.

Egyik réteg sem elégedett a fennálló viszonyokkal. A jövedelmét kompenzálni, illetve növelni képes réteg azért nem, mert több önállóságra, kedvezőbb jövedelemszerzési lehetőségekre törekszik, szeretné végleg lekapcsolni magát az állami járószalagról. Elért eredményeit átmenetinek, bizonytalanoknak érzi. Jogszabályok és intézmények olyan új rendszerét kívánja, amelyben eddigi lehetőségei garanciát nyernék és a továbbiak szabadon kibontakozhatnak. Politikai jogai kiterjesztését is szükségesnek tekinti, legalább annyiban, hogy a megkívánt gazdasági garanciáknak érvényt tudjon szerezni. A másik réteg pedig — a keresők nagy többsége — romló megélhetési viszonyokkal küszködik, az ügyeskedő réteg sikerei láttán saját helyzetét még kilátástalanabbnak érzi, a termelékeny, hatékony munkát értelmetlennek tekinti és mindezért az uralkodó rezsimit teszi felelőssé, — jogosan. Ebben a társadalmi tömegben a hatékony és független munkahelyi érdekképviselő követelése érlelődik. Csupán az a körülmény késlelteti felszínre kerülését, hogy a vállalatnál még mindig az államhatalom az igazi munkaadó, tehát egy ilyen követelés tömeges jelentkezése nyomban a lengyelországihoz hasonló válságot idézne elő, az összes lemérhető és le nem mérhető következménnyel. Ha viszont létrejönne olyan vállalati önállóság, amely a piachoz és nem az államhoz igazodik, amelyben a bérek rendszerét és színvonalát az új munkaadó, az üzletvezetőség határozná meg, ez a követelés rövid időn belül utat törne magának.

Lejárt a kádári kompromisszum ideje?

Ha mindezt a társadalomban felgyülemelő elégedetlenséget, új igényt és követelést az uralkodó rezsím önbizalomvesztésével, belső megosztottságával és elbizonytalanodásával vetem össze, kibontakoznak a politikai válság alapfeltételei. Természetesen nem úgy, hogy determinálják egy súlyos és nyílt krízis feltétlen bekövetkeztét. A rezsím némileg kompenzálni képes elenyésző önbizalmát azzal, hogy egész Közép-Kelet-Európában a *viszonylag legsikeresebb* politikát mutathatja fel, és azzal, hogy ennek elismerése nemzetközi téren is megmutatkozik. A Szovjetunió részéről a tűrési határok bővülése jelzi ezt az elismerést, nyugati részről pedig kedvezőbb politikai-gazdasági elbírálás Magyarország javára. De szerintem hiba lenne az efajta önbizalomkompenzálásnak a jelentőségét túlbecsülni. A magyarországi rezsím némileg különbözik a többi keleteurópai rezsimtől — és ez a javára szól —, amennyiben a siker mércéjét magasabbra állította, a siker kritériumait igényesebben szabta meg. Nem csupán a pusztá fizikai hatalom megőrzésére és megszilárdítására törekedett, hanem bizonyos legitimitást, jóváhagyást is próbált szerezni a társadalomtól egy olyan politikával, amely bizonyítani hivatott, hogy ez a rezsím képes a gazdasági fejlesztés helyes irányait megszabni, ehhez a hatékony irányító rendszert kiépíteni és ezzel mind a gazdaság, mind az életszínvonal tartós felemelkedését biztosítani. A rezsím nem csak saját magát állította ez elé a próba elé, hanem erre alapozta a társadalommal kötött iratlan kompromisszumát is. *A rezsím ezt a próbát nem állta ki, kudarcot vallott*, a kompromisszumban vállalt kötelezettségét nem teljesítette.

Mit jelent az ebből származó önbizalomvesztés? Szerintem a rezsím fokozódó megosztását, belső ellentéteinek kiéleződését eredményezi. Az uralkodó csoport kevésbé rátermett, szektás, bürokratikus irányításhoz kötődő elemei a kudarc láttán még jobban megrettennek a továbblépéstől. Nekik megfelel a krízisgazdálkodás fenntartása, abban a reményben, hogy az egyensúly hozzávetőleges helyreállítása után reform nélkül is megteremtődnek a gazdasági növekedés feltételei és bárminemű gazdasági vagy politikai hatalomtól való megválás szükségtelenné válik. Ezek az elemek hallani sem akarnak olyan piaci modellről, amelyben az önállóságot nyert vállalati technokraták, az egyéni vállalkozók és a keresők érdekeit képviselő új szakszervezetek, vagy szövetségek részt követelnek a hatalomból, nem csupán gazdasági hatalmat, hanem annyi politikai jogot és befolyást is, amennyi legalább gazdasági hatókörük és érdekeik garantálásához szükséges. A kudarcból ezek az elemek azt a következtetést vonják le, hogy egy ilyen helyzettel a párt nem tudna megbirkózni, a hatalom kicsúszna a kezéből, és ezt a veszélyt semmiféle gazdasági siker reményében nem lehet vállalni.

Milyen következtetéseket vonnak le a kudarcból a rezsím rátermettebb, nyitottabb szemléletű, a társadalomtól legitimitást kereső tagjai, akiket az egyszerűség kedvéért reformistáknak is nevezhetünk? Azok, akik annakidején az új mechanizmus bevezetését kezdeményezték, támogatták, akik tíz évvel ezelőtt a reformok leállítását helyett azok folytatását sürgették, akik 1978-79 óta úgy érzik, hogy a történtek őket igazolták, de mégis látniuk kell, hogy a « reform reformja » helyett csak krízisgazdálkodás folyik és mindaz, amit az első « kádári kompromisszum » a rezsím számára legitimitásban, társadalmi egyetértésben biztosított, az fokozatosan érvényét veszti?

Ezek a reformisták arra a meggyőződésre hajlanak hogy egy új gazdasági — társadalmi modell bevezetésének nincs alternatívája. Elismerik, hogy a gazdasági reformnak következetes folyamattá kell válnia, hogy eredményes tudjon lenni, és ezért *bizonyos politikai árat* hajlandók fizetni. Valószínűleg maguk sem tudják, hogy ezen a téren meddig mehetnek el, csupán abban biztosak, hogy a pártnak meg kell tartania a politikai hatalom hegemoniáját. Tudják, hogy a társadalomnak húsz évvel ezelőtt *felajánlott kompromisszum « lefutotta az idejét »*, hogy új kompromisszum, vagy legalábbis a régiek lényeges átalakítása szükséges. Valahogy olyanformán, hogy a társadalom a gazdasági élet meghatározásában szuverenitást nyer és legalább annyi politikai jogot, amennyi ennek az érvényesítéséhez és garantálásához szükséges, és a társadalom is elismeri annak a rezsimnek a politikai hegemoniáját, amely ezeket a jogokat biztosítja.

Ez persze leegyszerűsített kép. A « konzervatívok » és « reformisták » megjelölés nem világosan elkülöníthető pártfrakciókra vonatkozik: a centrum és az említett csoportok közé sem lehet éles választóvonalat húzni. E csoportok tagjai nem szívesen vallanak nyíltan színt és nem is vallják azonos következetességgel az ismertetett álláspontokat. Elvben mindenki a hatalmi centrumhoz tartozik, de a gyakorlatban csak annyira, amilyen mértékben álláspontja a centrum táborában támogatást kap, illetve jóváhagyást nyer. Úgy is mondhatjuk, hogy hatalmi harc megy végbe, de olyan hatalmi harc, amely az alapvető útkeresés jegyében folyik és amelynek kimenetele Magyarország gazdasági jövőjét és társadalmi sorsát közvetve meghatározza. A húsz évvel ezelőtti kádári kompromisszum ideje lejárt. Vagy kompromisszum nélküli, arculat nélküli, gazdasági csődtömeget igazgató diktatúra következik, vagy pedig egy új kompromisszum a rezsim és a társadalom között, az utóbbi javára lényegesen kedvezőbb feltételekkel. Nehéz a jövőbe látni, de nehezen tudom feltételezni, hogy egy ilyen természetű harc zökkenőmentesen fog eldőlni és a társadalom valamilyen formában nem fog előbb-utóbb beleszólni. Az a véleményem, hogy politikai konvulziók időszakára számíthatunk.

Jöjjetek

1962. szeptember-október

15. évfolyam 5. szám

Tóth Miklós

Mult, jelen, jövő

A múlt tetteiből emlék lesz. Az emlékből tanulság, a tanulságból a jövő tettei.

A magyar forradalom a múlté. Fénylik történelmünk egén, mint Rákóczi függetlenségi harca és a szabadságharc. Ragyogása áttetsző és örök a magyar életben, mert benne van népünk jelleme, minden másítás nélkül, őszintén és tisztán, benne van népünk sorsa, kegyetlenül, negtőretve, borzalmas valójában. Sors, amely Mohácstól kezdve, egy-két kivétellel, népünk élete minden fontos fordulójánál bukást busásra halmozott. Sors, amelyben, ha hüek voltunk önmagunkhoz s önmagunk való életét kívántuk élni, szinte eleve benne volt a leveretetés vére és könnye. Így fejlődött ki bennünk az „árva magyar nép” patétikus és romantikus képe, egy népé, mely ide vetődött, hosszú vándorlás után, a Dunamedencébe s ott tőle idegen fajú és nyelvű népek között ütött tanyát, vízvázasztóként, szlávok és germánok határmesgyéjén. A meg nem ismert, a félreismert, az el nem ismert népé, melyet a. külföld meg nem ért, mert hiszen már nyelvünket is, nem-indogermán szókinccsével és szerkezetével, óriási választófal zárja el tőle. Az „árva magyar nép” tragikus pátoszában benne van egy ki nem mondott belső lemondás, amely éppoly tragikus ellenpólusát találja meg a másik, szintén patétikus képben: „Magyarország, a Nyugat védőbástyája”.

Vajjon azonban nem minden nép „árva nép”-e? Dehogynem! Mit jelent a politikában, hogy a svédnek s a norvégnak, a németnek és hollandnak, az olasznak s a franciának, a lengyelnek s az oroszoknak nyelvi és faji kapcsolata van egymással? Nézzük végig a történelmet — ha tetszik, csupán az utolsó évtizedekét — s látni fogjuk: bizony nem sokat, egy nép sem kedvesebb a másikhoz azért, mert az ősei valahol a ködös multban egy nyelvet beszéltek!

„A Nyugat védőbástyája”. Mily pompásnak, mily hősiessnek, mily sok mindenre — elsősorban hálára — feljogosítónak tűnik ez a szó! Kétségtelen, ez a kép mélyebben nyúlik a magyar történelembe, mint az „árva nép” gondolata. Tulajdonképpen természetesen fejlett ez ki a magyar nemzet helyzetéből, elsősorban a keleti nagyhatalmak, mongolok, főleg pedig a törökök elleni küzdelemben, melyhez a magyarság kardja bizony szüntelenül kevésnek bizonyult, melyet azonban folytatnia kellett, mert e Nyugat több volt számára, mint a rázúduló Kelet; a Nyugat a maga gazdasági erejével és lehetőségeivel, a maga kulturális világával, mely mindig, számunkra oly kézzelfoghatóan, felette állt a keleti alternatívának, a maga politikai rendjével, mely még a maga legrendezetlenebb korszakaiban is nagyobb és mélysegebb erőt és állandóságot hordozott magában, mint a keleti diktatúrák, a Nyugat, a maga vallási világával, melybe beletagolódtunk, mellyel összeforrtunk, mellyel egygyé váltunk. Helyzetünk úgy hozta magával, hogy nem-nyugati erők keletről jöve hatalmuk árjával minket elborítottak s nálunk megrekedtek. Mi magunk, *puszta önfenntartásból* küzdöttünk ellenük — amint hogy, szintén *puszta önfenntartásból*, küzdöttünk a német elnyomás ellen Bocskay, Bethlen, Rákóczi György, Rákóczi Ferenc s a magyar szabadságharc háborúiban —, nem mert a Nyugatot akartuk volna védeni, hanem mert magunkat akartuk védeni, nem valami gyermekes lelkesedésből, hanem mert nem tehetünk másként. A „Nyugat védőbástyája”-kifejezés mint kép, mint szimbólum, igaz. Ha azonban benne többet keresünk, mint egy helyzet pusztá illusztrációját, mellünkre ütünk s jogcimmé emeljük, mely mások hálája zsilipjeit kellene hogy kinyissa: öncsalók vagyunk.

S mi öncsalók voltunk.

Öncsalóvá akkor válik egy ember, vagy ha kell, egy egész nép, ha a valóság, mellyel szembetalálja magát, meghaladja erejét, ha a problémák, melyeket meg kell oldania, megoldhatatlanokká bonyolódtak.

Máig is vergődünk azon, hogy a magyar forradalom cserben maradt, hogy nem segített a Nyugat. Pedig a Nyugatért kelt fel a magyar nép 1956-ban! — Valóban? — Mi mindenekelőtt és kizárólag magunkért küzdöttünk. A magyar nép a maga szabadságáért kelt fel. A forradalom nem azért tört ki, mert azt bármely nyugati ország szervezte vagy segítette volna, hanem kirobbant az egy vulkán spontán erejével a nemzet lelkéből. Benne a nemzet a lehetetlen lehetőségének hihetetlen szépségű ragyogásában megtalálta önmagát, önmagát, melyet már szinte elveszettnek vélt. S a forradalom elbukott a jelenlegi világpolitikai rendben, amint Rákóczi függetlenségi harca és a szabadságharc is elbukott a maga kora — akkor még európai — politikai rendjén. S a mi törekvéseinket, a mi álmainkat sem akkor sem most nem sikerült beleilleszteni ebbe a nagy egészbe. A Nyugat — amely alatt a nyugateurópai országokat, Angliát s Északamerikát szokás érteni — hatalma a Vasfüggönynél végződik. Ez a Nyugat minket meg nem segíthetett, ez kezdettől fogva világos volt mindenki számára, aki a világpolitikát folyamatosan figyelemmel kísérte. Mi harcoltunk önmagunkért, a magunk gazdasági és szellemi függetlenségéért, a magunk világa öncélúságáért, — amelyvilág valóban minden szálával a Nyugat vallásos, kulturális és gazdasági létében gyökerezik,

annak jegyeit hordja magán, az azzal való egységben tud a legigazabban fejlődni — s elbuktunk az erők egyenetlensége következtében. Ezek a tények. Tényekről pedig nem vitatkozni kell, hanem azokat elfogadni...

A magyarság feladata ma: *Várni!* Várni és kibőjtölni egy periódust, amely hosszú, még nagyon-nagyon hosszú lehet: évtizedek soráig tarthat. Várni és érni: tapasztalatot gyűjteni a multból s a jelenből, s készülni a jövőre. Várni! Voltak és vannak népek, melyek történelmük jórészét így várakozva töltik el! ...

S akkor?

Akkor — ahogy ezt most látjuk —mindenekelőtt a valóságra kell majd tekintenünk. Nem az ezeréves Magyarországra gondolni, hanem a mára és a holnapra. Nem a nemzetieskedés öntetszolgájában élni, nem Nagymagyarországról álmodni, hanem őszinte és reális együttműködést keresni azokkal a népekkel, azokkal az *emberekkel*, akik bármily nyelven beszéljenek is, ugyanabban a Dunamedencében élnek mint mi, s velük vitáinkat a józanság, az adott tények figyelembentartásával, rendezni. Azokkal a népekkel, amelyek bennünk— jogosan vagy jogtalanul, itt most ne kutassuk — egyféle gyarmatosítót láttak s látnak gyakran ma is, akik éppúgy félnek tőlünk, mint mi tőlük, akik annyi szemrehányással vannak eltelve velünk szemben, mint mi velük szemben. Jogosan? Jogtalanul? Hol a bíróság, amely ezt eldöntheti? Nemzetek együttélésé végső fokon nem jogi kérdés, hanem politikai józanság kérdése, mely a holnapra s a holnaputánra néz, a dolgokat hosszú távon tekinti, úgy, amint vannak.

Sokan kérdezhetnék, miért elmélkedünk minderről ebben a lapban? — Erre a válasz nagyon egyszerű. Nekünk feladatunk a realitás, a valóság keresése, mindenben s így a politikában is. Ha a magyar keresztyénség ezt a multban mindig megtette volna, könnyebben léphetett volna fel — bármily népszerűtlen lett is volna ez — mint figyelmeztető, mint korrigáló erő a magyar életben. S akkor nem lett volna mind újra és újra szószólója olyan felfogásoknak, melyek bizonyos értelemben, emberileg szólva, talán érthetőek, de azért még nem szükségképpen reálisak és igazak, éppen az Ige szemszögéből nézve. S ha mi ezt a szót használjuk, had tegyük hozzá, hogy a keresztyén ember számára minden eseményben Isten rendelése rejlik. Benne azt kell, hogy keresse: Mi itt az én feladatom Isten akaratából? Hogyan tölthetem be Jézus Krisztus elhívó és elküldő parancsát az adott körülmények között? — Ilymódon a kérdéseket nem egyszerűen nemzeti szemszögből tesszük fel, s akkor bizony ezerszer és ezerszer más válaszokat kapunk, mint egyébkor. A valóság józan keresése a keresztyén elodázhatatlan feladata, mert ebben találja meg azt az alapot, amellyel számot tartva, hivatását be tudja tölteni.